

AZƏRBAYCAN

12'2021

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: Vüsal NURU

REDAKSİYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Elçin, Vilayət Quliyev,
Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Əli Əmirli, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz,
Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Yaşar, Afaq Məsud, Paşa Əlioğlu,
Asim Yadigar, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu,
Əjdər Ol, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya –
498-78-10
493-28-32
493-2834
Mühasibat –
493-29-41

Çapa imzalanıb:

23.11.2021
Sifariş 2377

Tiraj 500

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6,5
kağız vərəqi
13 çap vərəqi
18,2 şərti çap vərəqi

E-mail:

intigam.gasimzade@gmail.com
sudabe334@mail.ru

Qiyməti

1 manat 50 qəpik

Bakı şəhəri,
“Azərbaycan”

nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur

Dərc olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

Müəllifin fikirləri redaksiyanın mövqeyi ilə üst-üstə düşməyə bilər.

BU SAYIMIZDA:**NİZAMİ GƏNCƏVİ – 880**

İNTİQAM QASIMZADƏ – Fateh	3
AYDIN TALIBZADƏ – Hermenevtik düşüncə modusu	5
HACI FİRUDİN QURBANSOY – Şeyx Nizaminin həcc səfəri	21
HÜRNİSƏ BƏŞİROVA – Eşq fəlsəfəsinin şərhı.....	35
ƏZİZAGHA NƏCƏFZADƏ – “Neman ilə Simnarın əhvalatı”: əfsanə, yoxsa tarixi reallıq?	42
PAŞA ƏLİOĞLU – “Bu dastanı tamam öyrənmişəm mən”	50
TURAN QURBANOVA – Şeyx Nizami “Xəmsə”də səhhəti haqqında	56
AYDIN TALIBZADƏ – Nizami və İslam mifologiyasının bioloji mutanti İskəndər	65
ŞAHİN FAZİL – Nizami Gəncəvi haqqında söz və onun qəzəllərinə yazdığı təzminlər.. ..	72

P O E Z İ Y A

ƏLİZADƏ NURİ – Şeirlər	79
NADİR YALÇIN – Şeirlər	126
ZAKİR HƏSƏNOĞLU – Şeirlər	132
RAMİZ ORSƏR – Şeirlər	141
ELTUN TÜRKEK – Şeirlər	149
ƏLİRZA HƏSRƏT – Şeirlər	162
ELNUR UĞUR – Şeirlər	166

D R A M A T U R G İ Y A

FİRUZ MUSTAFA – Savaş fəslı və yaxud Ənvər Paşa (iki hissəli tarixi dram).....	91
--	----

H E K A Y Ə

XANIM AYDIN – İkimiz... ..	135
XUMAR ƏLƏKBƏRLİ – Qərbdəki qərıblər	156

E S S E

FƏRİD HÜSEYN – Vaxt qapısının açarı	170
---	-----

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

SONA XƏYAL – Bakı ədəbi mühitinə bir baxış	180
--	-----

İ S T İ - İ S T İ

VAQİF YUSİFLİ – “Vətən” poetik epopeyası.....	192
---	-----

K İ T A B R Ə F İ 197

2021-ci ildə “Azərbaycan” jurnalında dərc olunmuş materiallar.....	199
--	-----

Nizami Gəncəvi – 880

FATEH

Tarix boyu zaman-zaman bir çox hökmdar-şahlar, krallar, sultanlar dünyanı fəth etmək iddiasında olublar. Onlar bu xəstə ehtiraslarını soyutmaq üçün sayısız-hesabsız insan qanı axıtmış, minlərlə kəndləri, şəhərləri viran qoymuş, ölkələr işğal edib imperiyalar yaratmışlar. Lakin dünyanın heç onda birini də fəth edə bilməmişlər. Dünyanı fəth etmək yalnız nadir söz ustalarına nəsib olub. Belə fatehlərdən biri də, heç şübhəsiz, dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvidir.

Maraqlıdır, hökmdarların fəthliyi onların ölümlərinə qədərdir. Çox zaman özləri vəfat etdikdən sonra imperiyaları da süqut edir. Amma dahilərin, o cümlədən də Nizaminin fəthliyi, ölümündən sonra da davam edir. Məlumdur ki, şair artıq XII əsrin sonlarında şöhrət qazanmağa başlayıb. Vəfatından sonra onun bu şöhrəti vətəni Azərbaycandan və qonşu Şərqi ölkələrindən kənara, dünyanın fəthinə çıxdı, əsrdən-əsrə adı yüksələn xətlə ucaldı, söz sənəti olimpidə öz mövqeyini ildən-ilə möhkəmlətdi. Bu yüksəliş bu gün də davam edir.

Düşünürsən, bu yaşarılığın, bu uzunömürlülüğün sirri nədədir. Həyatilikdə... Məna dərinliyində və bununla belə, aşılana fikirlərin son dərəcə aydın, sadə və obrazlı ifadəsində... Nizami hər kəs üçün başadüşüləndir; alimçün də, çobançün də... Budur Nizami yaşarılığının sirri!

Nizami insanı həyatda düşündürən ən müxtəlif suallara ən anlaşılan tərzdə cavab verir, onları mürəkkəbləşdirmir, sadələşdirir, qəliz görünəni açır. Bir sözlə, qaranlıqlara işıq salır.

İnsan həyatının elə bir sahəsi, elə bir nöqtəsi yoxdur ki, Nizamidə ona cavab tapılmasın. Və elə ona görə də doqquz əsrə yaxındır ki, insanlar ona üz tuturlar.

Bəli, Nizami – müdrikdir! Cavabı müdriklərdən gözləyərlər!..

Dünya dəyişir, texniki tərəqqi həyatın bütün sahələrini əhatə edir. Dəyişməyən, sabit qalan anlayışlar da var; həyat və ölüm, sevgi və nifrət, işıq və qaranlıq, xeyirxahlıq və qəddarlıq və sairə...

Nizami Gəncəvi əbədi olanlardan yazır. Onun sözünün nüvəsi tükənməzdir. İnsanlar şairin yaşadığı dövrdə də, sonrakı əsrlərdə də və müasir dövrümüzdə də ondan mənəvi enerji alırlar.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığı zəngin bir xəzinədir. 900 ilə yaxındır ki, filosoflar, ədəbiyyatşünas alimlər, şərqşünaslar bu xəzinəni araşdırır, öz əsərlərinin inkişaf səviyyəsindən buradakı sənət incilərinin yeni-yeni məziyyətlərini üzə çıxarırlar.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin şairin 880 illik yubileyi münasibətilə 2021-ci ilin “Nizami Gəncəvi İli” elan olunması ilə əlaqədar verdiyi sərəncamda çox dəqiq dedi ki: “Nizami dühası hər zaman dünya şərqşünaslığının diqqət mərkəzində olmuşdur. Ölkəmizdə Nizami sənətinin öyrənilməsi və tanınması sahəsində xeyli iş görülmüş, əsərlərinin nizamişünaslıqda yüksək qiymətləndirilən elmi-tənqidi mətni hazırlanmış, kitabları nəfis tərtibatda və kütləvi tirajla nəşr edilmişdir”.

“Azərbaycan” jurnalı bu il hər nömrəsində Nizami yaradıcılığına, onun şəxsiyyətinə həsr olunmuş məqalələr, söhbətlər dərc etmişdir. Nəhayət, bu sönücü, 12-ci sayımız çoxlu sayda müxtəlif səpkili yazılarla Nizami Gəncəvi dühasına həsr olunub.

Lakin bu heç də o demək deyil ki, biz “Nizami Gəncəvi İli”nə yekun vurmaqla, növbəti yubileyinə kimi şairlə vidalaşıyıq. Əsla!

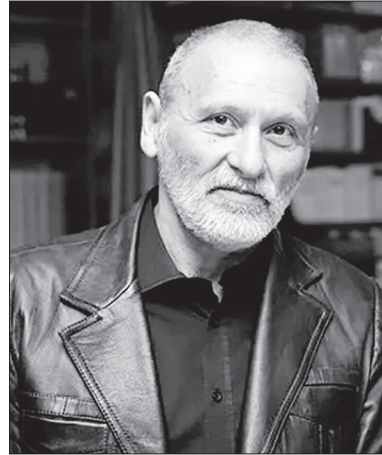
Azərbaycan xalqının ulu öndəri Heydər Əliyev demişkən: “Nizami Gəncəvi elə bir böyük şəxsiyyətdir ki, onun yubileylərini nəinki beş-on ildən bir, hər il qeyd etmək lazımdır.”.

İntiqam QASIMZADƏ

Aydın TALIBZADƏ

Hermenevtik düşüncə modusu

**“XƏMSƏ” İSLAMIN BEŞ
DİRƏYİNİN ƏDƏBİ-BƏDİİ,
FƏLSƏFİ-İLLÜSTRATİV
MODELİ KİMİ**

Birinci sual: niyə “Xəmsə”, niyə beş dastan?

Məgər Nizami Gəncəvi beşdən daha artıq dastan yaratmaq iqtidarında deyildimi? Haradasa 60-63 yaş civarında “İskəndərnamə”ni, yəni beşinci, yəni sonuncu əsərini qısa bir zaman sürəsində yazıb tamamlayan Nizami ömrünün qalan müdriklik illərində hər hansı bir digər mövzuya müraciət edib də yeni dastan bağlaya bilməzdimi?

İkinci sual: niyə Nizaminin axırncı dastanının qəhrəmanı İskəndərdir? Nədən ötrü şeir mülkünün Şeyxi öz dastanlarında heç kimi yox, məhz fəth İskəndəri 124 min peyğəmbərdən biri bilir, qədim yunan qeysərini dünyanı dolaşan müqəddəs bir zəvvar qismində görür, İskəndərin tarixi şəxsiyyətilə onun folklor obrazını, dini Zülqərneyn portretini və əfsanəvi imicini ustacasına bir-birinə düynləyir?

Əslində, bu iki sualın cavabı eyni bir müstəvidən boylanır, islamın fundamental prinsiplərindən, daha doğrusu, müsəlmanın dini inancının strukturundan qaynaqlanır.

Heç şübhəsiz ki, məsnəvilə rəsmiləşən, nəcibləşən saray dastançılığına “xəmsə” (ərəbcə “xəmsətun” və ya “xəmsun” beş deməkdir) ideyasını Nizami gətirir və islam aləminin şairləri üçün uzun bir müddətə etalon olacaq klassik dəb və sənətkarlıq nümunəsi müəyyənləşdirir.

Amma maraqlısı budur ki, o, “xəmsə” ənənəsini haradan bulur, hansı səbəbdən Nizami yalnız beş dastan qoşmaqda ısrarlı olur, “beş”lə kifayətlənir, “beş”də dayanır?

Fikrimcə, məndən əvvəlki tədqiqatçılardan heç biri bu barədə düşünməyib, bu məsələni ciddiyyə almayıb, tarixi təhkiyənin faktoloji təqdimat qəlibini aksiom kimi götürərək onu məntiqi-psixoloji platformada araşdırmayıb, “Nizami və Xəmsə” konseptində gizlənən mənaları təhlilə çəkməyib, bu konseptə koqnitiv tədqiq üsulları ilə yanaşmayıb.

Nə üçün?

Məhz bu məqamda Orta əsrlər müsəlman mədəniyyəti kontekstində Şərq poeziyasını araşdıran mütəxəssislər mənə etiraz edib deyəcəklər ki,

axı Nizaminin dastanları yalnız sonralar “Xəmsə” (“Pənc gənc”, farscadan tərcümədə “Beş xəzinə”) adlandırılıb. Burada nə problem var ki? “Xəmsə” sözünün Nizamiyə birbaşa nə dəxli?

Bir dəqiqə!!!

Mən bu bilginin doğruluğuna böyük bir şübhə ilə yanaşıram.

Əgər Nizami “Sirlər xəzinəsi”ndə artıq özünü şairlik zirvəsində görürdüsə, əminliklə “Nizami Nizamidir, bəs onlar kimdir” [1, beyt 415, s.56] söyləyirdisə və Ortaçağ müsəlman mədəniyyəti bu insanı hələ sağlığında iken bir şeyx, bir həkim, bir hikmət adamı kimi, bir dahi, müqəddəs bir söz sahibi kimi hədsiz dərəcədə dəyərləndirirdisə, onda şairin ölümündən qısa bir zaman intervalı ötüşüncə kim onun

əsərlərini “Xəmsə” adı ilə tanıtdırmağa cürət edərdi? Kimin, hansı şairin, hansı katibin ixtiyarı çatardı özünü Nizamiyə tay tutub onu redaktə eləsin, dastanlarını bir yere toplayıb “Xəmsə” kimi dünyaya faş eləsin? Bu, Nizami imicinə bir xələl gətirməzdimi?

Məgər “Xəmsə” adının özündə müəyyən bir fəlsəfi konsept, bir ideya şifrələnməyibmi? Həqiqətənmi, Nizami Gəncəvi kimi bir düha “Xəmsə” yazdığından xəbərsizdi? “Sirlər xəzinəsi”lə dastançılığa başlayan Nizami digər əsərlərini də potensial xəzinə kimi düşünüb öz yaradıcılığının müəyyən plan-prospektini təxmin edə bilməzdimi? Bəyəm o, düz beşcə dastan qələmə aldığı üçün, “xəmsə” sözünün nələri bildirdiyinin fərqi varmırdı?

İnanmıram, bu, mümkün olası iş deyildi zəatən: Nizami nə və nədən yazdığını, necə yazdığını, kimin üçün yazdığını, nə qədər yazdığını, yazdıqları ilə nələri ifadə etdiyini, nələri simvollaşdırdığını əla bilirdi. Mənim qənaətim budur ki, şair öz sufi yolunda şüurlu şəkildə “xəmsə” ideyasına doğru gedirdi, dastanlarını “xəmsə” partiturasında işləməyə çalışırdı, dini-fəlsəfi konsepsiyaların ədəbi versiyasını xəmsə mozaikasında gözəlləşdirməyə cəhd edirdi. O, “Sirlər xəzinəsi”ni artıq yazmağa başlarkən əsərlərini şəriətin mükəmməl dərsliyinə, Qurani-Kərimin hekayətlər üstün-

də qurulan heyranedici bədii kommentinə, həyatın ruhsal-mənəvi təlimlər kitabına çevirmək əqidəsinə köklənmişdi. Odur ki, mən Əbdürrəhman Cəminin xətasını düzəldib də deyirəm ki, Quranı farsca Mövlanə Cəlaləddin Rumidən [2, s.18] öncə Nizami yazmışdı, dastanlarını “əl-ərkan əl-xəmsə”nin bəndlərinin bədii-estetik, mənəvi-ruhsal şərhinə çevirmişdi.

Zənnimcə, Nizaminin özü bilərəkdən, dastanlarını planlı, düşünüşlü bir şəkildə beşlik qəlibinə salıb, xəmsə formatında tərtibləyib: çünki bir alim və söz ustadı kimi möhtəşəm bir iddia ilə yaşayıb, əsərlərini islam dininin sütunlarına (dirək, dayaq) tay tutub, onlarla qiyaslayıb. Bu mənada mən belə bir təxmində bulunuram ki, ədəbiyyatda “Pənc gənc” – “Xəmsə” – “Beş xəzinə” yaratmaq ideyasının müəllifi elə Nizaminin özüdür.

QIZILGÜL EFFEKTİ

Fikrimin, gümanımın impulsu bu ki, islamın beş sütununa, beş mühüm mental, mənəvi-əxlaqi dayağına, inancın özülünə, beş təməl daşına ərəbcə “ərkanı şəriət əl-İslam” və ya “əl-ərkan əl-xəmsə” [3, s.104] deyilir. Zənnimcə, “əl-ərkan əl-xəmsə” olmadan islam dini nonsensdir və öz ictimai-sosial, fəlsəfi, əxlaqi, mənəvi-ruhsal mahiyyətindən məhrumdur. İslam dininin beş dirəyinin, dayağının, sütununun birincisi şəhadətdir (əş-şəhadə) ki, özündə ət-Touhid (təkallahlığa etiqad) və ən-Nübuvvə (Muhammədin peyğəmbərlik missiyasına, Allahın elçisi olduğuna qeyd-şərtsiz inam) ideyalarını ehtiva edir. Bu, başlanğıcların başlanğıcı deməkdir; yəni islamı qəbul edən şəxsın Allahın təkliyinə və Muhammədin onun peyğəmbəri olduğuna şəhadət verməsidir.

Nizami “Xəmsə”sinin ilk dastanı “Sirlər xəzinəsi”dir ki, burada müəllif sanki hər bir hekayətlə, hər bir beytlə, hər bir təsvirlə, hər bir sözlə Allaha və onun peyğəmbərinə şəhadət gətirir. Bir sıra alimlər, içi M.V.Makdonald [4, p.96] qarışıq, bu dastana islam dininin, xüsusilə də təsəvvüfün birbaşa təsirindən danışılar: lakin onlardan heç biri “Xəmsə”nin strukturunu “əl-ərkan əl-xəmsə” yönündən nəzərdən keçirməyib.

“Sirlər xəzinəsi” dastanı özünün bütün təzahürlərində ət-Touhid və ən-Nübuvvənin təsdiqi kimi strukturlaşır. Əş-şəhadə əsərin koqnitiv sistemində, bədii simvollar cərgəsində mütəmadi doğrulanır. Bu dastanda hər nə varsa, hamısı ət-Touhidə və ən-Nübuvvəyə eyhamdır.

Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” qızılgül qönçəsi obrazı ilə vizuallaşır, qızılgül plastikasında üçölçülü məkana transformasiya olunur. Qızılgül “Sirlər xəzinəsi”nin şifresidir: elə bir şifrə ki, özündə ət-Touhid və ən-Nübuvvə ideyalarını birləşdirib Allahın füsunkar hüsnünə şəhadət verir və “vəhdət əl-vücut”un son dərəcə ifadəli, fiqurativ, suggestiv-emosional rəmzinə dönür. “Sirlər xəzinəsi” həm də Nizaminin fəlsəfi-teoloji, bədii-estetik proqramıdır, onun gələcək dastanlarının paradigmal əsası, yaradıcılığının kredosudur ki, yenə qızılgül qönçəsilə obrazlaşır.

“Sirlər xəzinəsi”nin “Başlanğıc” hissəsində Nizami gülü torpağın qanı kimi [1, beyt 41, s.26], cövheri kimi, varlığın mahiyyət və sirrinin ifadəsi,

Allahın xəlf etdiyi kainatın gözəllik simvolu kimi təqdim edir. Qan rəngli gül qızılgüldür ki, yaradılışın rəhnidir; tanrının qüdrətinə və zərifliyinə, gücünə və mərhəmətinə bir nümunədir. Torpaqdan qızılgül bitirmək kainat xəzinəsinin bir sirridir, bir möcüzəsidir, Allahın müəvvirlər (rəssamlar) ustası olduğuna bir işarədir.

Qızılgül qönçəsi islam ənənəsində, təsəvvüfün ezoterik obrazlar cərgəsində Muhəmməd peyğəmbərin bildircisi kimi də yozulur. Ta qədim zərdüştilik dönməndən, zərdüşt kahinlərinin dini mərasimdə qızılgülü öpmək [9, s.76] etikəndən üzü bəri İran mədəniyyətində qızılgül güllərin şahı kimi qavranılıb və bu ənənə Ortaçağ islam mədəniyyətinə ötürölüb, islamiləşib. Təsədüfi deyil ki, Orta əsrlərdə Yaxın Şərqin bağçılıq sənətində “cənnəti işarələyən bağ” [5, s.239-246] ideyaca qızılgül ətrafında stukturlaşır, onun hüsnu, gözəlliyi, zərafəti nəzərə alınaraq tərtiblənilir. Müsəlman mədəniyyətində qızılgül həmişə əzizlənilib, ilahiləşdirilib, sakrallaşdırılıb, hətta ərəb əlifbasının “mim” hərfinə oxşadılıb, klassik Şərq poeziyasının, miniatür, əbru sənətlərinin mərkəzi fiqurlarından, ezoterik simvollarından birinə dönüşüb.

“Xəmsə” də Nizami Gəncəvinin bir növ ədəbiyyat bağıdır, ədəbiyyat cənnətidir: “xəzinə” və “bağ” sözlərinin mənaları da iç-içədir: bağda xəzinə ideyası var; xəzinə də bağ ideyasını özündə qapsayır.

Müsəlman Şərqində mətnlərin yazıldığı nəstəliq, süls, reyhani, divani, kufi, mudavvar, sini, muhaqqəq kimi hüsuxət üsullarının hər biri elə bil ki hərflərdən oluşmuş bir bağ modeli kimi zühur edir. Bunu təsdiqləyən bir fikir elə Nizaminin özündən gəlir: şair “Leyli və Məcnun” dastanında deyir ki, şahın məktubunun “hər hərfi bağ kimi güllər açmışdı” [15, s.34]. O səbəbdən heç bir şübhə doğurmur ki, Ortaçağ müsəlman mədəniyyəti hər hansı bir mətni hərflərdən salınmış bir bağ qismində qavrayır. Mətn fikirlər bağıdır. Heç əbəs deyil ki, miniatür sənətində, müsəlman dünyasının memarlıq abidələrində ərəb hərflərlə nəbatı naxışlar asanlıqla biri-birinə calanıb, bir-birinin davamı olub bir harmoniya, bir vəhdət əmələ gətirirlər.

Ərəb qrafikasında م “mim” hərfi Muhəmmədi işarələyir: çünki “mim” “həmd”, “əhməd”, “muhamməd” sözlərinin sonant səsidir və qrafikada sanki qızılgül qönçəsini yansıdır, onun qrafika görkəmini şəkilləndirir. Qızılgülün qönçəsi elə bil ki “mim” hərfinin م yumrusudur, onun budağı isə bu yumrunun oturdulduğu mil. Bundan əlavə “mim” hərfinin üzük kimi girdə qafası həm də balaca bir həlqəni xatırladır ki, onu da Nizami Gəncəvi “qulun qulağındakı köləlik həlqəsinə bənzədir” [1, izah 121, s.211]. Deməli, “Muhamməd” adının “mim”i köləliyin qulaqdan asılmış həlqəsi kimi Muhəmmədin Allaha qul olduğunu eyhamlaşdırır. Digər tərəfdən isə dünya özü bir dairədir, həlqədir; assosativ planda “mim” hərfinin planetar məşətblı obrazını görükdürür. Bu da o anlama gəlir ki, dünyanın özü Allah rəsulunun “qulağı həlqəli quludur, köləsidir” [1, izah 121, s.211].

Təsəvvüfdə müqəddəs eşqin simvolu kimi qavranılan qızılgül [6, s.265-280] “Sirlər xəzinəsi”ndə həm də ilahi mistikanı rəmzləşdirir, Allahın qüdrətinə, inamın qüdrətinə işarə olur: elmdə, bilgidə yarışan və mənəm-mənəmlik

iddiasında bulunan iki saray həkimindən biri öz inamının gücünə zəhər içsə də, ölmür; əvəzində xoflu rəqibini bağdan dərdiyi adi qızılgüllə öldürür.

İnam ən böyük möcüzədir: bəndəni tanrıya yaxınlaşdırır; mistika ilə sərhədləşir. Çünki Allahla olmaq, Allahda olmaq, Allahlı olmaq insanı nəhayətsiz dərəcədə gücləndirib möcüzə yaratmağa qadir edir: “Başlanğıc” inamdır, etiqaddır; “Sirlər xəzinəsi”nin özü isə müşahidə və şəhadət...

Sonucda isə hər şey münasibətdir, yanaşmadır, ruhsal-emosional-mental sifarişdir, reaksiyadır, qeyri-maddi dünyanın maddi aləmə göndərdiyi hökmdür. Müdriklərdən birini öldürən qızılgül yox, onun özünün xofudur, fantaziyasıdır, emosional sarsıntısıdır.

Qızılgül burada metaforadır: dinlə dinsizlik arasında sərhədi göstərir. Müdriklərdən biri əmindir, inanclıdır, təvəkkül içində Allahına arxayındır: zənn, bu üzdən zəhəri çəkir başına və xəta dəymir ona. Digər müdrikin isə inancı naqisdir, dini kamil deyil: şübhələri bu həkimə elə bir gərgin psixo-emosional kollapsa çatdırır ki, qızılgülün gözəl qoxusunu dəhşətli zəhər zənn edir və bağrı yarıdır.

Elə bu səbəbdən də “Çəkişən iki filosofun (müdrikin) dastanı”nda sona varıb yekun söz söyləyən Gəncə dahisi deyir ki, “dini Nizamiyə ver, dünya qoy sənə olsun” [1, beyt 1674, s.158]. Əslində, bu dəyiş-düyüşdə Nizami heç nə itirmir: çünki din elə intellekt və duyğularda yaşayan dünyadır, Allahını bulmuş dünyadır.

Dünya isə bir Pirdir ki, atəşi əlində “tutub qızılgül tək” [1, beyt 1676, s.158].

Beləliklə, biz görürük ki, Nizami atəşi, alovu, odu da qızılgülün mənalı sırasına daxil edir, bir bildirici kimi onun semantikasını gücləndirir, universallaşdırır, qızılgülü obraz, ifadə mükəmməlliyinin zirvəsinə çatdırır. İndi fikir verin: ərəb qrafikasında beş ۵ rəqəmi “Xəmsə” simvoludur və maraqlısı budur ki, o da öz yazılışına görə məhz alovu xatırladır. Bica deyil ki, qədim hind mədəniyyətində hindus panteonunun trimurti (hinduizmdə üç əsas tanrını eyniləşdirən simalar) tanrılarından biri Şivanın [Bax: 7, s.48-54] əlində tutduğu alov dilimləri elə ovuca götürülmüş çiçəklə asosasiya yaradır ki, bu da haradasa ərəb qrafikasının beş rəqəminə ۵ bənzəyir. Bunun şəcərəsi zərdüştilikdən gəlir. Orada od dibçək-vazadan çıxan beş alov dilimlə simvollaşır. Nə üçün? Çünki Zərdüştdinində, əvvəla, od beş iyerarxiyalıdır [Daha ətraflı bax: 8, s.59-333], beş pillə-təbəqəlidir: ikincisi, hər gün möbidlər beş dəfə ibadət edib dualar oxuyurlar. Buradan da belə anlaşılır ki, dua ilə od bir-birini haradasa güzgü prinsipilə əks etdirir.

Bununla da mən hər vəchlə vurğulamağa çalışıram ki, ərəb qrafikasında beş rəqəminin şəklə birbaşa müqəddəs odla baxışdır. Nizamisə bu paraleli yüksək bədii cila ilə semantikleşdirir: qızılgüllə od arasındakı sərhədi sanki götürür: qızılgülü oda, odu qızılgülə çevirir. Beləliklə, dairə qapanır: bir tərəfdən “Sirlər xəzinəsi” dastanı dünya evini yansıdır, dünya modeli olur, sözlə dünyanı, “mim”i, qızılgülü, Allahı, Muhammədi, bütün məxluqatı ən

müxtəlif təzahürlərdə görükdürür, digər tərəfdən isə Nizami “Xəmsə”sinin proqramına, paradiqmasına dönüşür.

“Sirlər xəzinəsi”ndə tanrının ideal gözəllik, ideal qoxu bəxş edib torpaqdan qan rəngində bitirdiyi qızılgül müşahidə və şəhadət apogeyidir: əgər Allahı, dünyanı, Muhammədi görüb tanımaq, dinə, etiqada gəlmək, ötərilə əbədinin mahiyyətini anlamaq istəyirsənsə, bircə qızılgülə baxmaq kifayətdir. Qızılgül öz sadə gözəlliyi, rəngi, ətri ilə tanrı möcüzəsidir, tanrı sirridir. “Sirlər xəzinəsi”nin özü isə Allahı, onun Touhidini və Nübuvvəsini yansıdan ədəbiyyatın “bitirdiyi” bir qızılgüldür. Qızılgül “Sirlər xəzinəsi”nin qapılarından keçib içəri daxil olmaq üçün gizli, dini-mistik paroldur. Bu parol “Sirlər xəzinəsi” dastanının semantik laylarını, dəyərlər sistemini açmaq, mahiyyətə varmaq, qızılgüldə tikəni, odu, tikanda, odda qızılgülü görmək üçündür [Bax, üfunətli it cəsədində sədəf kimi gözəl dişlərin olması haqqında: 1, s.146-147].

MİRVARİ EFFEKTİ

“Xosrov və Şirin” (1175/76-1191) Nizami “Xəmsə”sinin müəyyən intervallarla haradasa 15-16 ilə yazılmış ikinci dastanıdır; “əl-ərkan əl-xəmsə”də islamın ikinci dirəyi sayılan ibadətə (əs-səlat, yəni namaz, dua) uyğundur, ibadətin mənə və cövhərinin ədəbi-bədii təcəssümüdür. Bu, nə deməkdir? Bu, o deməkdir ki, dünya dua ilə, ibadət sözü ilə tarazlıq vəziyyətinə gəlir, vəhdət əl-vücudə çatır: dua (ibadət) saf niyyəti, qutsal fikri, xoş əməli özündə fokuslayıb aləmə pozitiv enerji paylayır, kainatın və solumun düzən harmoniyasını oluşturmur. Bu, o deməkdir ki, Yer də, Göy də, planetlər də, ulduzlar da, bir sözlə, bütün varlıq Allaha aramsız ibadətdə bulunur, dua içində, dua etdikcə yaşayır. Bu, o deməkdir ki, dualar kəsilincə, ibadət dayanınca həyat da tükənir, bitir, bəşəriyyət, toplumlar xaosa yuvarlanırlar.

Dualar kaintın boyunbağısıdır.

Mənəviyyat, əxlaq dualarla tərtiblənilir və tənzimlənilir.

Dua kainatın içində dağılan mənəviyyat gövhərləridir: dualar mirvari dənələri kimi kainatın və hər bir şəxsin boynundan asıldıqca varlığa zərər gəlməz, insanın ruhu inciməz. Dua dünyanın nizamıdır.

“Xosrov və Şirin” dastanı bu həqiqətin bədii sınaq modeli, ədəbi laboratoriyası.

Gərçi “Sirlər xəzinə”sində öz bənzətmələri, fəlsəfi mühakimələri sırasına Nizami tez-tez “qızılgül” obrazını dastanın kriptosu, dastanın süjet, məzmun və ideyasının sirri, kodu statusunda əlavə edirdisə, “Xosrov və Şirin”də belə bir görev mirvariye (gövhərə, inciye) verilir.

Bunu mən “mirvari effekti” adlandırırım. Nədən ki, “Xosrov və Şirin”in semantikasi mirvari kodu ilə açılır. Mirvari, gövhər, inci əsərin kriptosudur və dastanın loqosferasında duanı, ibadəti eyhamlaşdırır.

Dediyim məsələlərin izahına varaq.

Əslində, “Xosrov və Şirin” ibadətdən qalmış Xosrovun faciə aqibətini, duadan imtinanın törətdiyi fəsadları, mənəviyyat xətlərini danışan, olaylar

zəncirilə aydınlatan bir dastandır. Fikrimin doğruluğunu təsdiqləyən əsas fakt budur ki, “Xosrov və Şirin” dastanının “Təzim xitabəsi” bölməsində Nizami duadan savayı heç nəyi olmadığını [Bax: 10, s.41] dilinə gətirir və duanı öz mental, ruhsal və fiziksəl həyatının ən üst səviyyəsinə qoyub konkret olaraq bildirir ki, dua ilə yaşayır. Bu kontekstdə dua həyatın və onun mükəmməl dastanının ən vacib parolu kimi təzahür edir.

Xosrov bir gəbr kimi, yəni bir zərdüşti kimi nə qədər ki, ibadət, dua içindədir, onun tale boyunbağısına gövhərlər düzülür. Məhz ibadət edib, rahatlanıb uyuyunca Xosrov röyasında “şah babası” [Bax: 11, s.56-57] Ənuşirəvanı görür. Görür ki, gerçəklikdə gənclik ehtirasları ucbatından itirdikləri əvəzinə şah babası yuxusunda ona dörd gövhər (inci, mirvari) qismət olacağını vəd eləyir. Bunlardan biri gözəllər gözəli Şirindir, digəri mağarada qara daşdan törəmiş gecə paltarlı at Şəbdizdir, üçüncüsü şahlıq taxtıdır, dördüncüsü musiqiçi Barbəddir. Dastanın “Allahın təkliyi haqqında” bölməsindən isə o da bəllidir ki, Nizami “dörd gövhər”dən [Bax: 10, izah 3, s.369] bəhs edərkən dörd ilkin ünsürü, yəni od, su, hava və torpağı nəzərdə tutur. Ona görə də Xosrovun yuxusu kontekstində Şirin torpaq, Şəbdiz yel, hava, taxt-tac od, Barbəd su kimi yozula bilər: daha doğrusu, Xosrovun röyasında Şirin (qadın) torpağı, Şəbdiz (at) yeli, havanı, taxt-tac (mübarizə gərginliyi) odu, Barbəd (musiqi, ilahi harmoniya) suyu simvollaşdırır. Buradan da belə anlaşılar ki, Nizami öz Xosrov adlı personajının yuxusunda bunları bəyan etməklə onun həm taleyini, həm də koqnitiv-psixoloji dünyasını modelləşdirir və bu modelin funksionallığını mirvarilərə bənzər dualarla müəyyənləşdirir.

Şah babasını yuxusunda görməmişdən öncə də, Məhin Banu ilə təama başlamamışdan əvvəl də müəllif Xosrova dua oxutdurur; daha doğrusu, Xosrov zərdüştilikdə (Nizaminin Zərdüşť dinini təfəsilatı ilə bildiyinə heç bir şübhə yox) qəbul edilmiş “Bacubərsəm” [Bax: 10, s.106; izah 52, s.374-375] ayinini möbidə icra etdirir. Xosrov dualar içində, deməli, saflıq, harmoniya içində bulunduqca onun pozitiv işarəli tale hadisələri sanki gövhər, inci, mirvarilər kimi sapa düzülür.

Xosrov elə ki dualardan qalır, ibadətin ruhsal-mənəvi enerjisini pozur, xoş niyyət, xoş söz, xoş əməldən imtina edir, öz eqosunun köləsinə çevrilir, hakimiyyət savaşılarına başı qarışır, onun tale boyunbağısı qırılır, gövhər-mirvari-incilər ətrafa dağılır, Məhin Banu, Məryəm, Fərhad, Xosrov, Şirin bir-bir tale sapından mirvarilər kimi düşüb, tökülüb ölümün qaranlığına dığırlanırlar. Məhz elə buna görə də mən deyirəm ki, Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” dastanı mirvari-inci kodundan açılır.

İcazənizlə, bu fikrin doğruluğunu isbatlayım.

Müəllif dastanda əhvalatın təhkiyəsinə başlarkən dünyaya yenidən gəlmiş İran taxt-tacının sahibi Hürmüzün oğlunu “şah dənizindən çıxarılmış inci” – mirvari kimi [10, s.55] təqdim edir. Elə bu səbəbdəndir ki, körpəyə Xosrov Pərviz (İran mənşəli bir addır: “pərvaz”, yəni uçmaq kəlməsindən düzəldilib, uğurlu, xoşbəxt, qalib deməkdir) adı verilir. “Pərviz” [13, s.291] sözü isə məlum olduğu kimi “sinədən asılmış” (saray dayələrinin sinəsin-

dən) və ya yeri uca olan mənasında anlaşılır: sinədən asılan nəsnə isə mirvaridir, incidir. Deməli, mirvarikimilik, yekdanəlik, seçilmişlik Xosrov üçün bələyindən proqramlaşdırılıb.

Heç də təsadüfi deyil, Nizami əsər boyunca mütəmadi bu obraz-simvola qayıdır: Xosrov gah Barbədə 30 nəğmədən ötrü qaş-daş, gövhər, mirvarilərlə bəzədilmiş 30 (enerji, entuziazm, spontanlıq 30 rəqəminin mistik mənalı kimi qavranılır) dəst xələt bağışlayır, gah Şirin Şəbdizin dırnaqlarının altına yaqutları tullayır, gah da Xosrovun başına mirvarilər səpələyir. Buradan da belə bir qənaətə gəlmək mümkündür: “Xosrov və Şirin”, elə zənn et ki, mirvarilər yağışı yağdırılan bir dastandır.

İslam mədəniyyətində mirvari, inci Qurandır, sözdür: əgər Qurandır, sözdürsə, deməli, eyni zamanda duadır. Mirvari göyləri təmsil edir; su stixiyası ilə bağlıdır [12]. Ezoterika mirvarini həm də qadın başlanğıcının, qadınlığın rəmzi hesab eləyir. Müsəlmanların mifoloji təfəkküründə mirvarilər öz hurilərinə qovuşmuş müqəddəsləri bildirirlər. İslam dünyasında inanırlar ki, mirvari odla suyun nikahıdır, birgəliyidir. Bu da bizə imkan verir ki, Platonun “Timey” əsərində gelişdirdiyi “sferik insan”, “səma bitkisi” konseptlərindən, Proklun söyləmlərindən [Bu haqda daha ətraflı bax: 14, s.708-711, 714] itələnərək Nizaminin bu məsələlərdən həli olduğunu söyləyək. “Hərlənən fələklər” ifadəsi elə Platon fəlsəfəsindən “sferik” anlayışının transformasiyasıdır. Mirvari planetlər kimi, insanın qafası kimi, bütün kainat kimi sferikdir, idealdır: varlığın özü sferik hərəkətdədir. Səmadan yağan dolu da mirvari boyda, mirvari ideallığında yağır.

“Nizami” sözünün çox mənalı var: sahman, qayda, rəqləmənt, sistem, cərgə, hərbcı [13, s.646-647]. Amma bunlarla yanaşı Nizami həm də “mirvari düzən”, “gövhər düzən” deməkdir: zəttən, “Yeddi gözəl”də o, özünü “mirvari ustadı” kimi qələmə verib əbəsdən belə bir fikri dilinə gətirmir ki, “bakir söz demişəm, çox əlləşmişəm, / yarı deşilməmiş gövhər deşmişəm [21, s.28]. Mirvarini sapa düzməkdən ötrü onu iki tərəfdən mahircəsinə elə deşmək gərəkir ki, gövhər bundan partlamasın, kifirləşməsin. Və bu tövr təsvirlərin Nizami Gəncəvinin bütün əsərlərinə bol-bol səpələndiyinin şahidi oluruq.

Nizaminin bizə tanıtdığı Xosrov da Allahın çekdiyi ideal bir rəsmdir: ağıl, cəsarət və güc idealıdır, dəniz incisi kimi sferikdir, kamildir. Mirvarisə yalnız bir sədəf bədəndən böyüyüb iki bir-birilə “öpüşən” qat-qapaq arasında əmələ gəlmiş bir incidir. Bu fikir də bizi maraqlı bir yozuma doğru aparır: Xosrovlə Şirin bir-birinin güzgüsüdürlər və bir ideal olaraq hərə bu güzgüdə özünü sevir, bir-birindən ayrı qala bilmir.

Mirvari-gövhər-inci “Xosrov və Şirin” dastanının şifrələrinin sındırmaq üçün işlədilən qutsal mahiyyətli gizli paroldur.

Bundan savayı, mirvari dənəsi “mim” hərfinin yumrusunun metaforası, predmetiv obrazı qismində də götürülə bilər. Sapa düzüləndə isə mirvarilər Muhamməd sözündəki “mim”lər kimi qoşalaşırlar. Mirvari islam aləmində həm də Quranın bildiricisidir.

Göründüyü kimi, Nizami “Xosrov və Şirin” dastanında da yenə universal simvola müraciət eləyir: bu, gövhər-inci-mirvaridir. Elə ki Xosrov dualara

pərçim saflıqdan, sakrallıqdan, idealdan uzaqlaşıb hakimiyyətə, məncilliyyə, hər şeyi özünküləşdirməyə, yalanlarda bulunmağa başlayır, özünün, öz varlığının mahiyyətini itirir. Onun mahiyyəti, cövhəri Şirin idi: Şirin ona yuxuda babası Ənuşirəvan tərəfindən hədiyyə edilmişdi. Xosrov isə bunun qədrini bilə bilmədi: öz tale boyunbağısını qırıb mirvariləri dünya boşluğuna səpələdi.

Bu dastanında Nizami Gəncəvi diqqətini Touhid və Nübuvvədən daha çox “əl-ərkan əl-xəmsə”nin ikinci mühüm bəndi sayılan duanın qüdrət və möhtəşəmliyində, onun dünyəvi harmoniya yaratmaq, insanı xoşbəxtliyə ulaşıdırmaq potensialında fokuslaşdırır, ibadətin insan üçün sonsuz önəmini vurğulayır.

Çünki duanı itirən insan bu həyatda hər şeyi itirir.

Duasız hətta ideal belə çökür. Dua sənin diri qalmağının şətidir.

Dua insanı yoxdan var edən ruhsal enerjini qoruyub saxlamağın şətidir.

Məhz bunu bacarmadığına, ideallığını qoruya bilmədiyinə görədir ki, Xosrov Pərvizin ömrü, təminat maksimumuna rəğmən, məşəqqətlərdə keçir, faciəvi sonluqla bitir. Bu aqibətin islam dini, islam peyğəmbəri ilə bağlı ruhsal-mənəvi səbəblərini [11, s.343-368] Nizaminin özü də göstərmiş ki, mən daha onların üstündə dayanmaq istəmirəm.

SƏHRA EFFEKTİ

Şeyx Nizami “Xəmsə”sinin üçüncü dastanı “Leyli və Məcnun” islamın “əl-ərkan əl-xəmsə”sində birəbir dinin üçüncü sütununa, üçüncü dirəyinə (dayağına) uyğun gəlir. Bu, ərəbcə “əs-saum” adlanan orucdur. Oxucunun “nə dəxli?” sualında sayrısan şaşqınlığını təsəvvür eləyə bilərəm. Amma mən oxucudan daha çox şaşqınam. Şaşqınam, Nizaminin bütün bunları necə böyük dəqiqliklə hesabladığına. Bir də ona şaşqınam ki, Nizami “Xəmsə”sində bu sıranı aşkarlamaq kimi uca bir mənəb mənə necə nəsis olub.

İslamın “əl-ərkan əl-xəmsə”sində üçüncü dirək, yeni “əs-saum” və yaxud oruc [16, s.57-68] öz mövqeyilə nəyi isbatlayır?

Oruc imtinadır, alicənab bir imtinadır, sudan, çörekədən, dünyadan, dünya malından, nəfsdən, tamahdan, şəhvətdən, toxluqdan könüllü imtinadır: fiziksəl təmizlənmədən daha çox ruhsal arınmanı, nurlanmanı hədəfləyir. Oruc idrakin, mənəviyyatın təlqinilə Allah yolunda, Allah sevgisi ilə Allah eşqinə ulaşmaq üçün gerçəkləşən imtinadır və şəriətin qaydalarından biri kimi 624-cü ildə Muhammad peyğəmbər tərəfindən icrası vacib qanun qismində islam ənənəsinə daxil edilib. Hərçənd islama qədərki ərəb dünyasında “əl-İ'tikaf” [17, s.208] adlandırılan bir zahidlik təcrübəsi mövcud idi və insanlar təkliyə, tənhalığa, bir sözlə, inzivaya (dışarı dünya ilə əlaqələri kəsərək Allaha qovuşmaq niyyətilə insanın öz içinə qapanması) çəkilib həyat minimumuna qane olurdular.

Nizaminin personajlarından heç biri islam dönəmində yaşamır: o, qədim rəvayət və əhvalatlardan, mifləşmiş tarixçələrdən etkilənib dastan qoşur,

öz əsərlərinə keçmişin ən ifadəli fiqurlarını gətirib oynadır. Halbuki onun bütün dastanlarının yalnız bir qəhrəmanı var ki, bu da Muhəmməd peyğəmbərdir: görünmür, amma hər zaman mövcuddur; adı, sözü hadisələrin qarantıdır.

Şeyx Nizaminin personajları Allahın elçisi ilə sanki həmişə sakral-mistik bir bağlandı, qiyabi bir rabitədə bulunurlar. Hətta Muhəmməd Rasullahın onlardan kiməsə mistik bir məktub [10, s.347-350] göndərməsi də mümkündür.

Məcnun da islamadək yaşamış bir tarixin rəvayət qəhrəmanıdır. Odur ki, Məcnun oruc tuta bilməzdi: əvəzində səhra onun inzivasıdır, zahidliyidir, əs-saumun “əl-ərkan əl-xəmsə”də üçüncü dayaq kimi təsbitindən öncəki çağların orucudur. Bu mənada səhraya çəkilmək total oruca başlamaq kimi çözüdür.

Təbii ki, bu kontekstdə səhra oruc variantı kimi, təmiz, saf, pak bir məkan qismində, oruc simvolu qismində qavranılır. Müsəlmanlar dualarının Allahı daha tez yetişməsindən ötrü Orta əsrlərdə məhz səhrada müsəllaya (açıq səmada kollektiv dua etmə ayini) çıxmağı tərcih edirdilər.

Bu baxımdan səhra Məcnun orucunun məkanıdır: orucun fiziki məkan obrazıdır, plastika obrazıdır. Çünki səhra məhrumiyyət, qıtlıq, qənaətcillik işarəsidir: haradasa orucun psixofizioloji durumunu yansıdır. Səhra sözdən, danışmaqdan, insanlarla ünsiyyətdən, toplumdan özxoşuna imtinanın bildircisidir: başqa cür ifadə eləsəm, orucun vizual modelidir. Odur ki, “Məcnun orucu” dünyanın ən ağır orucudur: nədən ki, bu, eşq orucudur. Qeys sevgidən məcnun olur, səhraya gedir, eşq orucu tutur; eşqin fiziksəlliyindən, şəhvaniliyindən imtina edir.

Bunları o üzdən mən belə əminliklə söyləyirəm ki, Şeyx Nizaminin “Leyli və Məcnun” dastanı imtina haqqında, ən ali bir oruc nümunəsi haqqında, sonucda dünyadan imtina haqqında polifonik bir mesajdır və bu barədə əsərin müəllifi bizi lap öncədən məlumatlandırır. Dastanın fəsil adlarında şifrlənmiş həmin imtinalar sırasını təqdim edirəm:

1. *Vücudu unutmaq;*
2. *Şöhrəti unutmaq;*
3. *Keçən ömrü unutmaq;*
4. *Alçaqlığı və yaltaqlığı rədd etmək;*
5. *Zülmə qatlaşmamaq;*
6. *Padşahların qulluğunu tərk etmək;*
7. *İnsanların işinə və ruzisinə əl uzatmamaq [15, s.285].*

Zatən, bu başlıqların hamısı imtinadır: vücuddan imtina, şöhrətdən imtina, ömürdən imtina, dünyaya uyuşmaqdan imtina, zülmədən imtina, padşah və saraylardan imtina, tamah və həsəddən imtina. Hər bir imtina isə bir oruc fraqmentidir, bir oruc nümunəsidir və bu imtinaların məhz “Leyli və Məcnun” dastanına “Oğlum Məhəmmədə nəsihət”in davam bölümləri kimi düşməsi heç də təsadüfi sayılmaz. Nizami oğlunu ildə bir dəfə ramazanda tutulan oruca yox, kamil insanın ömrü boyu saxlayacağı oruca səsləyir. Məsələn bu ki, Nizami bu nəsihətilə oxucuya əsərin məsnəvidə

aparılan süjet təhkiyəsini anlamaqdan, onun mahiyyətinə varmaqdan, cövhərini görməkdən ötrü kodlar təklif edir.

Şeyx Nizami üçün Məcnun imtina idealıdır, özünü və dünyanı unudub leyli olmuş, səhra ilə eyniləşmiş imtina zirvəsidir. Bu imtina zirvəsinə, kamillik idealına çatmaq üçün aşırı istedadlı, yəni aşiqlik istedadının fenomeni olmaq lazımdır. Qeys də məhz belə bir fenomendir və bu əlamət onun adında şifrələnib: Qeys ərəbcə “istedad tərəzisi” mənasında anlaşılr.

Elə istedadlı birisi olduğuna görə ki, Qeys səhrada qalıb, inzivaya çəkilib, eşq orucu tutub, arıqlayıb və onun dizləri iki ۛ “lam” hərfi kimi qatlanıb, qolları isə iki ۛ “yey” hərfi kimi bükülüb [15, izah 78, s.281]. Ol

səbəbdən səhra əgər bir vərəqdirsə, Məcnun bu vərəqin üstündə öz bədən ilə iki “lam” və iki “yey” hərfinə çevrilərək permanent “leyli” لیلی sözünü yazan adamdır. Daha doğrusu, Qeys dünya üzərində Leyli olub gəzir, səhranı “leyliləşdirib” gəzir. Bu o deməkdir ki, Məcnun Leylidə, özündə, səhrada Allahını bulur, Allahını sevir və ilahi eşqin məcnunluğu ilə məsud olur.

Bax, budur əsl oruc.

Bax, budur Məcnun orucu.

Səhra isə orucun bildiricisi, imtinanın simvolu kimi çözlür. Təbii ki, “Leyli və Məcnun” dastanının poetikası, estetikası və semantikası “səhra” kodundan açılır. Başqa sözlə, səhra “Leyli və Məcnun” əsərinin qapılarından asılmış qutsal paroldur.

Odur ki, Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” dastanı ilə bütün islam dünyasına göndərdiyi fikir öz möhtəşəm parlaqlığı ilə beyinləri təlatümə salır: gerçə Allah yolunda oruc saxlarkən Allahı Məcnun Leylini sevdiyi qədərincə seversinizsə, orucunuz qəbul olunur. Yalnız belə oruc islamın həqiqi dirəyi sayıla bilər.

QƏSR EFFEKTİ

Şeyx Nizami “Xəmsə”sində dördüncü sırada mövqelənib “Yeddi gözəl” (“Həft peykər”) adı ilə tanıtılan dastan “Bəhramnamə”dir ki, o da islamın “əl-ərkan əl-xəmsə”sində dördüncü pozisiyonda qərarlaşmış “əz-zəkat”a (yoxsullar nəfinə ödənilən məcburi dini vergi) uyğundur.

Elə bu anda soruşulur: “Yeddi gözəl” dastanında zəkatı nişan verən bir eyləm varmı? Mahiyyətə bu əsər nə dərəcədə zəkat ideyasını yansıdır?

Məsələ bu ki, “Bəhramnamə” dastanının parolu Xəvərnəq qəsridir: bu dastanda laylanmış məna qatları qəsr, saray kodundan açılır.

Xəvərnəq, farsca Xəvərnəğ [17, s.56-61], Kufə yaxınlığında gerçək bir qəsrin adı olsa da, “Yeddi gözəl” dastanında Bəhramın təlim-tərbiyəsi niyyətilə çilləxana tipində tikdirilmiş mifik bir sarayı bildirir. Bu qəsr “sanki Bəhramın şəxsi dünyası, varlıq evi, onun taleyinin, təhsilinin memarlıqda təcəssümü kimi” [Bu haqda daha ətraflı bax: 19, s.144-145], onun karması, həyat cədvəli, həyat proqramı kimi meydana gəlir.

Yeddi günbədin (günbəzin) tikdirilməsi də birmənalı şəkildə Xəvərnəq sarayının davamı kimi çözüdür. Əgər Bəhram Xəvərnəq qəsrinin gizli ne-qarxane, yəni bütخانədə (burada tanrı, mələk və ya huridən savayı hər hansı bir gözəl şəkli ola bilərmə? Əsla: kimsə tanrıdan, mələkdən, huridən gözəl ola bilməz. Bu təkzibolunmaz fakt bir daha mənim “Ulduzlar məclisi-nin sahibi” adlı məqaləmdə [19] yürütdüyüm fikirlərin doğruluğunu isbatlayır), yəni xüsusi nəfisliklə bəzədilmiş, ola bilsin ki, zərdüşt ibadət guşəsində yeddi gözəl-hurinin portretini görməsəydi, onları yaddaşında saxlamasaydı, bu günbədləri tikdirmək fikrinə düşərdimi heç? Deməli, yeddi günbəz Sim-nar – Şidə varisliyinin [19, s.144] nəticəsidir, birbaşa Xəvərnəqin genotipini daşıyır və Bəhramın cah-cəlalı həyatının son mərhələsinin rəmzi olur. Bəhramın ömrünün əvvəli Xəvərnəqlə bağlıdır, axirəti – günbədlərlə.

Burada məntiqi olaraq bir sual ortaya çıxır ki, Xəvərnəqin, günbəzlərin “zəkat” vergisilə nə əlaqəsi? Hər il hər bir müsəlmanın bir borc kimi öz gəlirinin beşdə birini yoxsullara bir pay, yardım, vergi qismində ödəməsi məlum bir ənənədir və islam humanizminə bir nümunədir. “Yeddi gözəl” dastanında Nizami Gəncəvi yalnız bir kərə “zəkat” [20, s.270] anlayışından faydalanır və bu söz əsərdə öz kontekstinə görə heç də pozitivdə işlənmir. Amma bununla belə “Bəhramnamə” dastanında “zəkat” ideyası dəstəklənir və haradasa əsərin əsas leytmotivinə çevrilir ki, bu məqamı da Şeyx Nizami “Yeddi gözəl”in finalında bəyan eləyir.

Faktiki surətdə bu zəkat dastanda necə gerçəkləşir? Xəvərnəq və günbədlər Bəhramın dünyasının məkan obrazıdır, Bəhramın həyatının plastika vizuallığıdır, onun varlığının elə bir mərkəzi nöqtəsidir ki, hökmdarın tale pərgarı həmin nöqtə ətrafında dönür. Lakin bir gün, haradasa 60 yaşı olarkən [20, s.287], Bəhram bu nöqtədən qopur, yeddi günbədi yeddi möbidə (zərdüşt məbədinin kahini) bağışlayır, tağlara od vurub onları atəşgah eləyir; Bəhram Gur ola-ola gor yolunu seçir, mağarada qeybə

çəkilir. Hətta şahın adamları mağaraya endikdə orada heç kimin olmadığını, hörümçəyin tor qurduğunu (Quranın “Ənkəbut”, yəni “Hörümçək” surəsinə işarədir) görürlər [20, s.289]. Bu, bir siqnaldır: mal-mülk, var-dövlət bölünməlidir, vərəsələrə paylanmalıdır. Bəhram dünyanın rənglərini qaytarır geri [20, s.291]: buradan heç kim heç nə aparmır; nə gur, nə xəzinə, nə saray, nə də günbəd. Ona görə də Şeyx Nizami “Bəhramnamə”də kitabın xitamına keçməmişdən öncə belə bir yekun fikir söyləyir: “Cahanda yaxşıdır iki şey ancaq, / az yemək, bir də ki çox bağışlamaq” [20, s.293].

Zəkat “bağışlamaq” ideyasını apriori özündə ehtiva eləyir. Ayrı cür desəm, zəkat dini görev səviyyəsinə qaldırılmış bağışlamadır və aktı sosiallaşdırmaq məqsədini güdür. Sonucda Bəhramın günbədləri, öz sarayını, taxt-tacını bağışlaması və sufisayaq bir addım atıb günbədləri yox, mağaranı tərcih etməsi, orada yoxa çıxması da ərđəmli bir igidə, böyük qəhrəmana layiq, filosofa yaraşan olduqca effektiv sosial jestdir. Əgər “heç kimsənin deyilsə kainat” [20, s.294], deməli, bütün ömür zəkattır və hər şey mütləq şəkildə bir gün bağışlanmalıdır. “Yeddi gözəl” (“Bəhramnamə”) dastanının əsas ideyası bu – zəkat, islamın dördüncü dirəyi. Sosial dünyanın, toplumun mövcudluğunun, insan birgəyaşayışının təməl prinsiplərindən biri bağışlamaqdır, paylaşmaqdır, yəni mütəmadi zəkatta bulunmaqdır. O da heç bica sayılmaz ki, əsərin finalına yaxın Bəhram məhz yeddi məzlumun, yeddi ehtiyacı olan kimsənin (“qurbanlıq yeddi qapıya paylanmalıdır” qaydası ilə səsleşmə) şikayətini dinləyir: burada da zəkat ideyası kodlaşdırılıb. Çünki bir insan sosial pillədə əgər “məzlum” kimi qələmə verilirsə, deməli, zəkata ehtiyacı var: ehtiyacı var ki, onunla paylaşsınlar, bölüşsünlər.

Bununla da tam aydın olur ki, “Bəhramnamə”də islamın zəkat konsepti aktivləşdirilir və bu konseptin dəyəri son dərəcə polifonik dastanda Xəvərnəq və günbəzlər kodundan açılır.

ZƏVVAR EFFEKTİ

1194-1202-ci illərlə nöqtələnen zaman məsafəsində iki möhtəşəm, lakin ovqatına görə fərqli “Şərəfnamə” və “İqbalnamə” kimi hissələrdən hörgülənmiş “İskəndərnamə” Nizami “Xəmsə”sinin beşinci və sonuncu dastanıdır ki, onun mayası, cövhəri islamın beşinci dayağı sayılan və “əl-Həcc” adlandırılan beşinci “ərkanı” ilə baxışır, dini zəvvarlığı yansıdır.

Zəvvarlıq “İskəndərnamə” dastanının məna qapılarının paroludur. Mən necə və əsərin hansı tarixi-aksioloji, koqnitiv-psixoloji, fəlsəfi-teoloji məqamlarına istinadən bu parolu buldum? Əvvəla, oradan başlayım ki, Şeyx Nizaminin bütün dastanlarında “Minacat”, “Peyğəmbər tərifi”, “Peyğəmbər meracı” kimi bölmələrin məzmun etibarı ilə eyni olmasına rəğmən onlarda aktuallaşdırılan prinsipial məsələlər hər dəfə başqa-başqadır, tekstin fəlsəfi-teoloji tərtibi fərqli-fərqlidir. “İskəndərnamə” dastanında “Sonuncu peyğəmbərin tərifi” bölümündə Muhəmmədin “peyğəmlərin ziyarətgahı” [21, s.26] adlandırılması, bir qədərdən sonra

Muhamməd meracının ziyarət kimi qələmə verilməsi [21, s.30], şairin özünü bir müəllif kimi “yaxşılar ziyarətgahına” [21, s.42] bənzətməsi mənim düşüncə istiqamətimin doğruluğunun sübutudur.

İkinci məqam: tarixən məlumdur ki, Muhamməd ibn Abdullah ibn Əbd əl-Mütəllib ibn Həşim ibn Əbd əl-Mənaf bir peyğəmbər, Rasullallah kimi yalnız mühacir və Mədinə ənsarlarının dini-ideoloji rəhbəri statusunda qəbul edildikdən sonra ziyarətə gedir, Məkkə zəvvarı olur, Kəbəni müsəlmanların son dərəcə vacib funksional ziyarətgahı qismində təsdiqləyir.

Peyğəmbərlikdən zəvvarlığa keçid müqəddəs yerin, qibləgahın, sakral mərkəzin müəyyənlişməsi, təsbiti, təyinatı ilə səciyyələnir. Zəvvarlığın məramı peyğəmbər tərəfindən baş dini tapınağın bəyanıdır, ibadət zonasının hər hansı bir məbədlə simvollaşdırılıb kütlələrə təqdim edilməsidir. Bu peyğəmbərin zəvvarlıq görəvidir. Ziyarət, zəvvarlıq anlayışları peyğəmbərliyin semantik çənberində daim hərlənirlər və bir-birindən ayrılmazdılar. Zəvvarlıq peyğəmbərliyə doğru yol deyil: ziyarətgah peyğəmbər istehsal eləmir. Əksinə, ziyarətgahı zəvvarlıq institutu kimi peyğəmbər yaradır.

Üçüncü məqam: dünyanın bir sıra nizamişünas alimləri “Şərəfnamə”ni, yəni İskəndərin şərəf dastanını yunan sərkərdənin, yunan tacidarın şücaətlərinin təsviri bilirlər, amma “İqbalnamə”ni, yəni İskəndərin bəxt kitabını, tale kitabını personajın peyğəmbərliyi, müdrikliyi ilə əlaqələndirirlər [23, s.XV]. Səhvdir, çünki hələ “Şərəfnamə”nin başlanğıcında “Dastanın xülasəsi və İskəndərin cahangirlik tarixi” bölümündə Şeyx Nizami İskəndəri 27 yaşlı peyğəmbər [21, s.58] kimi təqdim edir. Busa dastanın qavrayışını kardinal şəkildə dəyişir. Məsələ ondan ibarətdir ki, “İskəndərnamə”də söhbət fəth, sərkərdə yox, yalnız peyğəmbər İskəndərdən gedir; həm “Şərəfnamə”də, həm “İqbalnamə”də.

Dördüncü məqam: yeni inancın (din, təriqət) yaradıcısına, ideoloquna, təbliğat və təşviqatçısına peyğəmbər deyilir; peyğəmbər o şəxsdir ki, fikrindən tanrı doğur; peyğəmbər o şəxsdir ki, “tanrı” ideyasının müəllifi olur; peyğəmbər o şəxsdir ki, insanlara onların səcdəgahını (qibləsini) tanıtdırır. Nizami Gəncəvi də İskəndəri dastanın girişindən peyğəmbər kimi təsnif edir. Peyğəmbərin özü isə tövbədən başlayır. Tövbə qapıları isə Quranın verdiyi bilgiyə əsasən Məğribdir [24, 18:85]. Bura İskəndər peyğəmbərin yolunun əvvəlidir, deməli, tövbə qapılarıdır. Hindistandan Yunanıstana qədər böyük bir ərazinin qurucusu fəth İskəndər yox, peyğəmbər İskəndərdir və o, dastanda sanki bir dünya zəvvarlığına ideal ziyarətgah sorağında imza atır. Şeyx Nizami İskəndərinin niyyəti, məqsədi heç də qəsbkarlıq yox, öz peyğəmbər missiyasını (bu missiyaya aid bütün məsələlər toplusu) bütün Yer üzündə gerçəkləşdirməkdir.

Beşinci məqam: “İskəndərnamə”, mən həm “Şərəfnamə”ni, həm “İqbalnamə”ni nəzərdə tutub fikir yürüdürem, Nizaminin yeganə əsəridir ki, orada islam peyğəmbərinin mədhi minimaldır, öteridir, səthidir və digər dastanlarda olduğu kimi effektiv, təmtəraqlı deyil. Öncəki əsərlərində Nizami Allah Rəsulundan təntiyə-təntiyə, sevgi zirvəsində dayanıb vurğunluqla danışır; “İskəndərnamə”də isə o, sanki müsəlman şairinin adi borcunu

yerinə yetirir. Görünür, bu, onunla bağlıdır ki, müəllif İskəndərdən bir peyğəmbər kimi söz açarkən digər bir peyğəmbəri öz qəhrəmanından daha üstün bir təbəqəyə qoymaq istəməmişdir. O da mümkündür ki, Nizami ömrünün axır dönəmində Muhammad peyğəmbərin dediklərinə və etdiklərinə tənqidi münasibət bəsləyib təftişçi bir mövqedən yanaşmışdır. Təsadüfi deyil ki, “Sirlər xəzinə”si dastanından “İskəndərnamə”yə gələ-gələ islami dəyərlər, Muhammad və Quran qarşısında pərəstiş Nizami əsərlərində zəifləyir, sönür, arxa plana keçir, “Zənd-Avest”in (zərdüştilərin müqəddəs mətnlərinin toplandığı kitabə) xatırlanması faktları çoxalır.

“İskəndərnamə” mənim düşüncələrimin doğruluğuna bir sübut. Nədən ki, Nizami öz son dastanının birinci hissəsi “Şərəfnamə”də İskəndər peyğəmbərə bir zəvvar kimi qoşulub yeni, ideal, universal din sorağında, sositumda insanın mənəvi-ruhsal ilişkələrini idarə edəcək təlim-sistem sorağında dünyanı səyahətə çıxır və bunu tapmayınca, peşmanlayınca dastanın ikinci hissəsi “İqbalnamə”ni yazır.

Nizami Gəncəvinin “İqbalnamə” qədər pessimist əsəri yoxdur: hərçənd dastan bütün zamanların və dövrlərin ən məşhur, ən xoşbəxt, ən uğurlu hökmdarlarından birinin əfsanəvi həyat hadisələrinin məsnəvi formatında nəqlidir. Belə ki, “İqbalnamə”nin axırcı fəsilləri sırasında düz 8-i Ərəstun, Əflatun, Hürmüz, Sokrat və digər filosoflarla birgə Nizami ruzgarının da sona yetməsi [22, s.206-214] haqqındadır. Şeyx Nizami bununla da sanki fəlsəfənin qapılarını qapadır. Səbəbi də bu ki, o, fəlsəfənin, hətta öz yazdıqlarının əbəsliyini görür və elə hey Hindistan koçundən, ölüm səfərindən danışır ki, bu kontekstdə artıq həyatın özü də bir zəvvarlıq kimi qavranılır. Qolunda-qıçında taqət qalmamış Nizami burada da özəl olaraq heç nə barədə fərq eləmərdüşünmür, “behişt ziyarəti”ni [22, s.216] xəyal edir, sanki oxucuya “İskəndərnamə”nin gizli mənalılarının şifrəsini verir.

Zəvvar isə həmişə aynadır İskəndər kimi: həyatda anbaan dəyişən mənalılar sırasını güzgüleyər... Padşah ol, sərkərdə ol, peyğəmbər ol: fərq eləmir; sən bir zəvvarsan, keçib gedirsən bu dünyadan əbədi ziyarətqah axtara-axtara, bütün ziyarətqahları özünə apara-apara...

Beləliklə, biz görürük ki, Şeyx Nizaminin “Xəmsə”si islamın “əl-ərkan əl-xəmsə”sinin teoloji taksonometrik təsnifatına söykənən fəvqəladə ədəbi-bədii mətnlər silsilədir və şairin özü bunu lap öncədən, bilərəkdən belə düşünüb, belə planlaşdırıb. Elə fikirləşirəm ki, Nizami xəzinəsinin bütün kodlarını bu açarlar dəstilə açıb bir-bir onun heç də birmənalı olmayan bütün ideyalarının məğzini aydınlatmaq mümkündür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1 Gəncəvi N. Sirlər xəzinəsi / Farscadan tərcümə və izahların müəllifi X.R.Ulutürk, elmi red. və ön sözün müəllifi X.Yusiflidir. – Bakı, Lider, 2004. – 264 s.

2 Руми Дж.М. Маснавийи-манави («Поэма о скрытом смысле»): Первый дафтар / Пер. с перс. О.Ф.Акимовской и др.; общ. и науч. ред., указатели А.А.Хисматулина. – СПб.: Петербургское востоковедение, 2007. – 448 с.

- 3 Вероучение первоначального ислама: ислам в Средневековье // Ислам: энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991. – С.103-110.
- 4 MacDonald M.V. The religious and social views Nizami of Genjen. – London LTD, 1963. – P. 97-99
- 5 Talıbzadə A.A. Bağ teatral məkan kimi // Talıbzadə A.A. Min maska və bir mən yaxud islam mədəniyyətinin semiolojisi. – Bakı, Təhsil, 2015. – S.237-259.
- 6 Шиммель А.М. Роза и соловей: персидская и турецкая мистическая поэзия // Мир исламского мистицизма. – М.: Садра, 2012. – С.285-338.
- 7 Котовская М.П. Синтез искусств: зрелищные искусства Индии. – М.: Наука, 1982. – с.254.
- 8 Бойс М. Зороастрийцы: верования и обычаи. – М.: Наука, 1987. – с.350.
- 9 Дорошенко Е.А. Зороастрийцы в Иране: историко-этнографический очерк. – М.: Наука, 1982. – 134 с.
- 10 Gəncəvi N. Xosrov və Şirin / Farscadan tərcümə R.Rza; izahların müəllifi M.Sultanov; ön söz H.Araslı; elmi red. X.Yusifli. – Bakı, Lider, 2004. – 392 s.
- 11 Gəncəvi N. Xosrov və Şirin / Farscadan tərcümə, ön söz və izahların müəllifi X.Yusifli. – Bakı: Adiloğlu, 2011. – 386 s.
- 12 Жемчуг: основные обозначения // Энциклопедия знаков и символов. – <http://www.symbolarium.ru/index.php>
- 13 Персидский-русский словарь / В 2-х тт. Свыше 60 000 слов. – 2-е изд., стереотип., с прил. новых слов. – М.: Рус. Яз., 1983. – 800 с.
- 14 Петров В.В. «Тимей» Платона о видах движения, «небесном растении» и прямостоянии человека. – С.706-716 // <https://cyberleninka.ru/article/n/timey-platona-o-vidah-dvizheniya-nebesnom-rastenii-i-pryamostoyanii-cheloveka/viewer>
- 15 Gəncəvi N. Leyli və Məcnun / Farscadan tərcümə S.Vurğun; izahların müəllifi M.Əlizadə; ön söz və elmi red. X.Yusifli. – Bakı, Lider, 2004. – 288 s.
- 16 Kərimov Q.M. Şəriət və onun sosial mahiyyəti. – Bakı: Azərneşr, 1987. – 222 с.
- 17 Боголюбов А.С. Ас-Саум // Ислам: энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991. – С.208.
- 18 Nezami Gəncəvi. Həft peyker / Təshih-o təhşiye-vo şərh doktor Muhammed Rouşen. – Tehran, Sədai moaser, 1394 (2016). – 376 s. (fars dilində)
- 19 Talıbzadə A.A. Ulduzlar məclisinin sahibi // Azərbaycan, № 9, 2015. – S.135-157.
- 20 Gəncəvi N. Yeddi gözəl / Farscadan tərcümə M.Rahim; izahların müəllifi R.Əliyev; ön söz və elmi red. X.Yusifli. – Bakı, Lider, 2004. – 336 s.
- 21 Gəncəvi N. İskəndərnamə. Şərəfnamə / Farscadan tərcümə A.Şaiq; izahların müəllifi Ə.Cəfər; ön sözün müəllifi Q.Əliyev; elmi red. X.Yusifli. – Bakı, Lider, 2004. – 432 s.
- 22 Gəncəvi N. İskəndərnamə. İqbalnamə / Farscadan tərcümə M.Rzaquluzadə; izahların müəllifi Ə.Cəfər; ön sözün müəllifi Z.Quluzadə; elmi red. X.Yusifli. – Bakı, Lider, 2004. – 256 s.
- 23 Гулизаде М.Ю. Предисловие // Низами Гянджеви. Искендер-наме. – Баку: АН Азерб. ССР, 1953. – С.V-XXII.
- 24 Qurani-Kərim / Mətnlər ərəb və Azərbaycan dillərindədir; tərcümə Z.Bünyadov və V.Məmmədliyevindir. – Bakı-Kiyev: Olimp, Poliqrafika, 1992. – 652 с.

Hacı Firudin QURBANSOY

ŞEYX NİZAMİNİN HƏCC SƏFƏRİ

Haqqında sanballı elmi əsərlər yazılsa da, Şeyx Həkim Nizami Gəncəvinin yaradıcılığına bilavasitə təsir göstərən məsələlərdən bəzilərinə dəqiqləşdirməyə ehtiyac duyulur. Onlardan biri şairin Həcc ziyarətilə bağlıdır.

Gəncə şəhəri Uzaq Çindən Ruma (Avropaya) qədər uzanan Boyük İpək Yolunun üstündə Turan hakimi Alp Ər Tunqa tərəfindən salınmış zəngin keçmiş olan möhtəşəm diyardır. İpək saplardan parça, xalça toxumaqdan başqa, onun ən azı 7 dənəsini bir-birinə burub pərçimləməklə üzərini mumla bərkidib musiqi alətlərində polad məftillər gələne qədər uzun əsrlər boyu sim kimi istifadə edirdilər. Şeyx Nizami “İqbalnamə”dəki bir müğənninamədə buyurub:

***Moğənni, bedan saze-timarsuz
Neşate-məra yek zəman bər feruz.
Məgər zan nəvayi-brişim nəvaz
Brişim kəşəm Rumra dər tərəz.***

Tərcüməsi:

***Müğənni, kədərə od vuran o sazla
Mənim sevincimi bir qədər artır.
Bəlkə ipək avazlı o havadan
Ruma ipəklə haşiyə çəkim.***

Burada ipəkdən düzələn simlər və Avropaya, Çin İpək yoluna işarələr də var. Ruma əbrəşimlə haşiyə çəkim – misrasıyla Şeyx, Avropaya aparılan çoxsaylı ipək yüklü karvanlarla yanaşı, həm də ipəkqurdunun işini təsvir edir. İpəkqurdu ətrafına çəkdiyi ipək sapların içində qalır. İpəyini almaq üçün içində ipəkqurdu olan baramanı qaynar suda oldürüb sapı açirlar. Bir az da qalsa, ipəkqurdu yumurtalarını qoymaq üçün baramanı deşib çıxar, onda ipək sap qırıq-qırıq qalar, ondan parça və xalça toxumaq mümkün olmaz. Belə deşilmiş barama xəttatlar üçün işə yarar; onu

astar üzünə çevirib mürəkkəbqabının içinə salır, qamış qələmlə mürəkkəbi əndazəsində götürmək üçün tətbiq edirdilər.

Gəncədəki karvansaraylarda, bazarlarda müxtəlif qiyafəli yadelli ipək tacirlərini görmək mümkündür. Şeyx uşaq yaşlarından bu adamların xalq arasında gəzən söz-söhbətini təhsil aldığı kitablarla uyğunlaşdıraraq geniş dünya haqqında təsəvvürlərini düzgün qururdu. Ona Gəncədən dünyaya çıxmağa ehtiyac yox idi, onun üçün hər gün dünya özü Gəncəyə gəlirdi.

***Nezami ke, dər Gəncə şod şəhr bənd,
Məbad əz salame-to nabəhrəmənd.***

Tərcüməsi:

***Nizami ki, Gəncədə şəhərə bağlı qaldı,
Sənin salamında bərelənməmiş də qalmadı.***

Bu qism beytləri əsas götürənlər Nizamişünaslıqda belə bir fikir – kompleks yaradıblar ki, hicri 581-ci, miladi 1185-ci ildə Gəncənin 30 fərsəng məsafəsində Sultan Qızıl Arslanla (ölümü 587) görüşündən başqa, şair doğma Gəncədən heç bir yerə getməyib (Səid Nəfisi. “Divane-qəsaiddə qəzəliyyat-Nizami”, səh.8). Guya şair Gəncədən müvəqqəti olaraq kənara çıxmaqla nəyisə itirər, yaxud həmişə Gəncədə qalmaqla nəyisə qazanarmış? Şair, ədəb qaydasına görə, ən azı, əsərlərini həsr etdiyi hökmdarların sarayına şəxsən gedib dastanını əlbəəl təqdim etməliydi, axı, hansısa mübahisəli məsələ meydana çıxardısa, müəllifdən yaxşı bunu kim aydınlaşdırı bilərdi? Adi məntiqlə yanaşdıqda, Şeyx Nizaminin səfər coğrafiyası bir xeyli genişlənir. Ərzincan, Təbriz, Şirvan Gəncəyə o qədər də yaxın yerlər deyil...

Orta yüzil təzkirəçilik ənənəsində faktı araşdırıb dəqiqləşdirmək, geniş elmi-məntiqi təhlillər olmazdı. Əvvəlki fikirlər təkrar edilərdi. Bu hal Şeyxin Həcc ziyarətilə bağlı yazılanlara da aiddir. “Təzkireyi-Bərxi”də Nizaminin Xaqani ilə birgə Həccə getməsi yazıldığı barədə qeydin olduğu söylənir.

Məhəmməd Səid Ordubadi “XII əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatının Şərq ədəbiyyatına təsiri” adlı məqaləsində yazırdı: “Hindistanda Bombay (Bombey) şəhərində Müzəffəri mətbəəsində Nizami “Xəmsə”sinin ən təzə bir nüsxəsi çap olunmuşdur. Bu nüsxəyə Şirazlı Mirzə Əlixan Nizaminin həyat və yaradıcılığına dair böyük bir müqəddimə əlavə etmişdir...”

Bu nüsxədə diqqətimizi cəlb edəcək məsələlərdən birisi də, böyük şairin Gəncədən bir tərəfə getməməsi fikrini rədd etməkdən və bu fikrin əksinə olaraq, Nizaminin Xaqani ilə bərabər Kəbə ziyarətinə getməsini göstərməkdən ibarətdir.”

Böyük şərqşünas Səid Nəfisi “Ərməğan” dərgisinin V il, III-IV saylarında çap etdirdiyi “Şərhe-hale Nezami” adlı məqaləsində Xaqani və Nizaminin Həcc səfərində yoldaş və bir-birilə dost olmaları məsələsinə də toxunub. Hətta onlar söz qoyublarmış ki, kim birinci dünyasını dəyişsə, digəri mərsiyə desin.

595-ci hicri, 1198-ci miladi ilində Xaqani Təbrizdə dünyasını dəyişdi. 14 ramazan 593-cü ilin (31 iyul 1196) cümə günündə, səhər namazından sonra, gün doğuşundan 4 saat keçmiş "Həft peykər" dastanını tamamlayanda Şeyx Nizami hələ Məkkədə olmamışdı. Bu tarixdən iki il sonra Şeyin Xaqani ilə birgə Həcc səfərinə çıxmağı inandırıcı deyil, çünki elə zaman kəsiyidi ki, Gəncəyə gürcülərin qəsb-qarəti güclənmiş, ailənin arxalanacağı kimsənlər də yoxdu.

"Şərəfnamə"dən öncə yazılmış "Həft peykər" dastanının son beytlərində Şeyx Nizami Gəncədən Məkkəyə getmək arzusunı eyhamla bildirir:

*An nə dəj, Kəbeyi müsəlmanist,
Müqəddəs rəhrəvane-ruhanist
Mixə-zərrino mərkəze-zəmi əst,
Name-Ruyindəjəş, mohkəmi əst.
Yaft dəryaft narəsideyi-u,
Zohrera həm zərə dərideyi-u.
Cəbəl ər-Rəhmə zan hərime-dərist,
Bu-Ğubeys əz külahe-u kəmərist...
Mən ke dər şəhr bənd, keşvərə-xiş,
Bəstə dərem gəriz gəh pəso piş.
Namə dər morğə-namə bər bəstəm,
Ku çun rəsanəd be şah, mən rəstəm. (10, s.366)*

Tərcüməsi:

*O, qala deyil, müsəlmanların Kəbəsidir,
Allah yolu ilə gedən ruhanilərin müqəddəs məbədidir.
Yerin qızıl mıxı və mərkəzidir.
Möhkəmliyinə görə adı Ruyindəjdır.
Bu qələyə göz dikənlər ona çatmamış
Onların Zöhrəsinin (öd kisəsi) zirehi (qorxudan) partladı.
Cəbəlür-Rəhmə o müqəddəs qalanın bir qapısıdır.
Bu-Qubeys onun tacının bir kəməridir...
Mən öz ölkəmdə məhbusam,
Arxamdan da, önümdən də qaçmaq yolum bağlanıb.
Mən naməni namə quşuna bağladım,
Ki, onu şahə çatdırsın ki, mən də azad olum.*

Beytlərdən aydın görünür ki, Nizami Gəncəvi Ruyindəj qalasını Kəbə, Cəbəl ur-Rəhməni (Rəhmə dağı) isə Kəbə ilə üzbəüz, o qədər də hündür olmayan qart daşlı Əbu-Qubeys dağı ilə qarşılaşdırır. Həmin dağ, zenitdə olarkən üzü günəş istiqamətində duranda, Kəbədən sağ tərəfdə yerləşir. Onu da qeyd edək ki, Əbu-Qubeys dağı bəşəriyyətin ilk insanların məzarları olmaqla, İslam aləmində çox şərəfli sayılır. Bu dağdakı bir mağarada ilk insan və peyğəmbər Adəm əleyhissəlamın, Həvva nənənin

və onların övladı, Adəmdən sonra ikinci peyğəmbər Şis əleyhissəlamın məzarları yerləşir (Çox təəssüf ki, həmin dağ qaragüruh tərəfindən ötən əsrdə sökülüb).

Göründüyü kimi, şair şahın sarayının yerləşdiyi dağ və qalanı müqəddəs yerlərlə müqayisə etməklə, özünün Vətəninə qolubağlı qaldığını deməklə, Məkkə ziyarəti təmənnasını bildirir. Həmin fəslin əvvəllərində şahı tərifləyərkən, zərif işarətlə Məkkə arzusunu dilə gətirir:

***Dər zəhəb dadənəş be saili-xiş,
Zəri-Misri , zəri-yek Məkkiyi-biş.***

Tərcüməsi:

***O, öz dilənçisinə qızıl verəndə belə,
Misri qızılı Məkkə qumundan çox verir.***

Şeyx Nizami Gəncəvi iki poemasında Həcc ziyarəti barədə xüsusi danışır: “Leyli və Məcnun” və “İskəndərnamə” poemasının “Şərəfnamə” hissəsində. Bundan başqa, iki qəsidəsində də Həcc ziyarətindən söz açır. Əbu Muinəddin Nasir Xosrov əl-Qubadiyani əl-Mərvəzi 1045-ci ildə Məkkəyə ziyarətə gedib. Yeddi illik səfərinin nəticəsi kimi “SƏFƏRNAMƏ” əsəri ərsəyə gəlib. Nizami, söz yox ki, Kəbəni görmədən təsvirlərini verərkən bu əsərdən faydalanıb. “Leyli və Məcnun”u yazana qədər şair Məkkədə Həcc ziyarətində olmayıb. Ona görə də, əsərdə bir sıra qeyri-dəqiqliyə yol verib. Bunu poemanın “Bordən pədərə-Məcnunra be xaneyə-Kəbə” (Atasının Məcnunu Kəbəyə aparması) bəhsində aydın görmək olar:

***Çun mövseme-Həcc rəsid, bər xast,
Əştər tələbid o məhmil arast.
Fərzəndə-əzizira be səd cəhd
Benşanəd çu mah dər yeki məhd.
Aməd suye-Kəbə sinə por cuş,
Çün Kəbə nəhad həlgə bər quş.***

Tərcüməsi:

***Həcc mövsümü çatınca qalxdı,
Dəvə tələb etdi, kəcavə bəzədi,
Yüz cəhd ilə öz əziz oğlunu
Ay kimi bir kəcavədə oturtdu.
Ürəyi döyünə-döyünə Kəbəyə tərəf gəldi,
Kəbəyə çatdıqda qulağına halqa taxdı.***

“Həcc mövsümü” dedikdə, hər gün gediləcək Ümrə ziyarəti deyil, zilhiccə ayı nəzərdə tutulur. Əgər Məcnunun atası Məkkə şəhərində yaşayırdısa, kəcavə bəzəyib Həcc mövsümünü gözləməyə ehtiyac yox idi, ilin hər hansı günündə Kəbəni ziyarətə gedib Allaha dua etmək

istəyənlərlə birgə arzusunu həyata keçirə bilərdi. Yox, əgər o, ayrı yerdə yaşasaydı, kəcavəylə Məkkəyə tərəf yola düşərdilər, Kəbəyə tərəf yox! Axı, Həccə gedənlər demirlər ki, mən Kəbəyə gedirəm, deyirlər ki, mən Həccə, yaxud Hicaza gedirəm. Kəbə kub şəklində bir binadır, Məkkə şəhərində yerləşir. Bir də, zəvvarlar duaları təkcə Kəbədə deyil, Peyğəmbərimizə (s.ə.s.) ilk ayələr endirilən Məkkədəki Cəbəl ən-Nur (İşiq dağı) adlı dağdakı mağarada da edirlər. Şair özü ziyarətdə olsaydı, ən azı deyərdi ki, “Kəcavə “Hicaz”a, yaxud “Məkkəyə” tərəf gəldi”. Başqa beytlərə nəzər salaq:

***Begreft berəfiğə dəste- fərzənd,
Dər sayeye- Kəbə daşt yekçənd.
Qoft: ey pəsər, in nə cayi-bazist,
Beştəb ke, cayi-çarəsazist.***

Tərcüməsi:

***Mehribanlıqla oğlunun əlindən tutdu,
Bir müddət Kəbənin sayəsində saxladı.
Dedi: oğul, bura oynamaq yeri deyil,
Tələs, bura əlac yeridir.***

“Kəbənin kölgəsində” heç bir dəqiqə də dayanmaq mümkün deyil, ona görə ki, təvaf edənlər yeddi dəfə bu binanın əhatəsində ən yaxın məsafədən dövrə vurub keçirlər. Hətta istəsən belə, təvaf edən axının qarşısında durmaq mümkün deyil. Nəhayət, bu beytdəki “Kəbə” sözü də yerində deyil:

***Kordi xəre ki, be Kəbə gom kərd,
Dər Kəbə dəvido eştilim kərd.***

Tərcüməsi:

***Bir kürd Kəbədə uzunqulağını itirdi,
Kəbədə oyan-bu yana qaçıb hay-küy qopardı.***

Nümunələr bir daha sübut edir ki, “Leyli və Məcnun” yazılan vaxt Nizami Gəncəvi Həcc ziyarətində olmayıb. Bununla belə, hacıların ehram geyib “ət-təlbiyyə”, yəni, “ləbbeyk” (hüzurunda hazıram) – demələrini bu əsərdə göstərib.

Ət-təlbiyyə sözünün tərcüməsi "itaət etmək, boyun əymək, əmri yerinə yetirmək" mənasını verir. Termin olaraq, həcc və ümrə ziyarəti zamanı ehram bağlayan şəxsin bu zaman dediyi sözləri də təlbiyə adlandırırlar. Həmçinin, təvaf zamanı da təlbiyə söyləmək müstəhəbdir. Təlbiyənin ərəbcə deyilişi və tərcüməsi belədir: “Ləbbeyk Allahümmə ləbbeyk. La şərikə ləkkə ləbbeyk. İnnəl-həmdə və n-nimətə ləkkə və l-mülk la şərikə ləkkə ləbbeyk”. Tərcüməsi: “Allahım, həmişə Sənin əmrindəyəm. Sənin şərikin

yoxdur. Əmrindəyəm, ey Allahım! Bütün həmdü sənalar və şükürlər Sənədir. Mülk sahibi Sənsən. Sənin şərikin yoxdur. Əmrindəyəm, Allahım”.

Ehram “haram” sözündəndir, çünki, iynə dəyməyən bu iki ağ parçanın birini boyun və kürəyə, digərini qurşaqlardan bağlayan hacılar gərək günah yasaqlarından çəkinsinlər. Yolüstü ehrama sarınarkən, əlavə olaraq Məkkədə təzədən ehram bağlanarkən niyyət ediləndən sonra “ləbbeyk” oxunur. Həccə başa vuranların bütün günahları pozulur, onlar Allah qatında uşaq kimi məsum sayılırlar. Peyğəmbər əleyhissəlamın hər beş ildən bir müminləri həccə çağırışından belə bir məntiqi nəticəyə gəlmişlər ki, beş il müddətində böyük günahlar edilməzsə, Həcc saflığı qorunub saxlanılır. Hacılardan ehrama girməklə günahlardan arınmaları əvəzinə, onlardan kifayət qədər çoxunun şərti pozub yenidən günaha baş qoşduğuna da şair işarələr edir:

***Ehram gereftəm bekuyət,
“Ləbbeyk” zənan becəstu cuyət.
Ehram şəkən bəsi əst zenhar,
Ze ehram şəkəstənəm neqahdar!***

Tərcüməsi:

***Sənin qapında ehram saxlayıram,
“Ləbbeyk” çıxıranlar sənin əhatəndədir.
Ehramı cıranlar kifayət qədər çoxdur, amandır,
Ehramımı sökməkdən özün saxlayıram.***

Hər bir mömin müsəlman 5 üsul id-din (1.tövhid; 2.ədalət; 3.nübüvvət; 4.imamət; 5.məad) və 10 fəru id-din (1.namaz; 2.oruc; 3.xums; 4.zəkat; 5.həcc; 6.cihad; 7.əmr be-məruf; 8.nəhy əz münkər; 9.təvəllə; 10.təbərri) tələbini yerinə yetirməyə borcludur. Bu tələblərin hansı birinə əməl etməmək imanın zəifliyindən xəbər verir. Şeyx Nizami Gəncəvi zəmanəsinin ən pak mömin insanlarından sayılıb, onun fəru id-dinin beşinci tələbi olan Həcc ziyarətinə getməməsini təsəvvür etmək belə, absurd görünür. O, Həcc ziyarətilə bağlı Qurani-Kərim ayələrindən və bu barədə Peyğəmbər hədislərindən xəbərsiz deyildi.

Nizami “Xosrov və Şirin”dəki Münacatda buyurur:

***Niyyət bər Kəbə avərdəste-canəm,
Əgər dər badiyə mirəm, nədanəm.***

Tərcüməsi:

***Niyyət Kəbəyə canımı çatdırmaqdır,
Əgər səhrada ölərəmsə, bunu bilmirəm.***

Şeyx bu beytilə Kəbəyə getmək niyyətini bildiribse də, Qızıl Arslan şairin istəyini həyata keçirməyib. İlk dastanından başlayaraq, illər uzununu,

müxtəlif hökmdarlara ünvanladığı əsərlərində Şeyx dəfələrlə Həcc ziyarəti arzusunu dilə gətirsə də, əks tərəf özlərini eşitməzliyə, bilməməzliyə qoymuş, şairə bu yöndə heç nə deməmişlər.

Həcc səfərinin mütləq marşrutu mövcuddu; ...Qəzvin, Təbriz, Meyyafəriqin, Amid, Hələb, Beyrut, Sayda, Rəmlə, Qüds, Qahirə, Ciddə, Məkkə, Mədinə və həməni marşrutla da geri qayıtmaq. Bu müqəddəs səfər böyük maddi məsrəf tələb edirdi. Bir il çəkirdi deyə, ailəsinin dolanmağının illik xərcini və yol məsrəflərini ödəyə biləcək hər bir imkanlı müsəlman, ömründə heç olmazsa, bir dəfə Həcc ziyarətinə getməliydi. Səfər o dövrün canlı nəqliyyat vasitələri ilə başa gəlirdi üçün, heyvanların da qayğısına ayrıca qalmaq lazım idi ki, çətin yolda tələf olmasınlar. Bu da əlavə maddi israf tələb edirdi.

Şeyx Nizami Gəncəvi kasıb və bədxərc olmayıb. Hətta imkanlı olmasını etiraf da edib. "Leyli və Məcnun" poemasında bu münasibətlə yazıb:

***Əcrixure-dəstrənce-xişəm,
Gər motəşəməm, ze gənce-xişəm.***

Tərcüməsi:

***Öz əlimin zəhmətinin müqafatını yeyənəm,
Öz xəzinəmə görə möhtəşəməm.***

İbn Bibinin 1250-ci ildə bitirdiyi, 1902-ci ildə Leydendə Paris əlyazması əsasında nəşr olunmuş "Tarix" adlı əsərində verdiyi məlumatlara görə (səh.57-58), Şeyx Nizami təkcə "Məxzən ul-əsrar" (Sirlər xəzinəsi) əsərinin müqabilində 1162-1225-ci illərdə Ərzincan hökmdarı olmuş və (indi Türkiyə Cümhuriyyətinin ərazisi) orada da məqbərəsi qalan Məlik Fəxrəddin Bəhram şahdan 5000 qızıl dinar, beş baş yəhərli və üzəngili at, beş baş yaxşı yerləşli qatır, ağır qiymətli daş-qaş, cəvahiratla bəzənmiş paltarlar və başqa hədiyyələr almışdı. XII yüzilliyin iqtisadi şəraitini nəzərə alsaq, bu qədər pul, ona kiçik ailə ilə 20 il müddətində qayğısız yaşamağa kifayət edərdi. Sonuncu əsərinin son bölümündə yazırdı:

***Hənuz be pəncəh beyt əz geyas,
Səd əndər tərəzu nəhəd Həqq şonas.
Hənuzəm zəmanə beniruyi-bəxt,
Dəhəd durr be damano diba betəxt.***

Tərcüməsi:

***Müqayisə üçün, indi əlli beytimə,
Allah tanıyan tərəziyə (tərəzinin o gözündə əsərim)
yüz qızıl qoyur.
Bəxtim yar olduğu üçün indi zəmanə,
Ətəyimə dürr tökür, şahənə ipək verir.***

Hər beytə bir qızıl dinar almaq çox yüksək qələm haqqı sayılırdı, ancaq Nizamiyə hər beytə görə iki qızıl dinar verilirdi. Deməli, hər misrasına bir qızıl verilən Şeyxin Həcc ziyarətinə getməyə maddi imkanları vardı. Bəs bu ehtiyacı gerçəkləşdirməyə ona nə mane olurdu? Şeyx Nizami Həcc ziyarətinə ancaq hökmdarla birgə getmək istəyirdi. Bu istək bir neçə səbəbdən irəli gəlirdi:

Birinci səbəb – səhhətilə, ürək xəstəliyi ilə bağlı uzun yolçuluq vaxtı xüsusi qayğıya ehtiyac olmasıdır. Hökmdarlar bu səyahətə mütləq mənada şəxsi həkimlərini də aparırlar.

İkinci səbəb – yolların təhlükəli olması, yerli xırda hakimlər arasında olan çekişmələr və düşmənçilik münasibətləri ziyarətin vaxtını yubadırdı.

Üçüncü səbəb – Həcc ziyarətinə gələn zəvvarların böyük coğrafiyada yerləşən Səlcuq dövlətinin ərazisindən keçməsi lazım gəlirdi. Məlum olduğu kimi, 1040-cı ildə Dandanəkan zəfərilə Böyük Səlcuq dövlətini, 1071-ci il Malazgirt qələbəsi ilə Anadolu alınıb Səlcuqlu dövləti qurulub. Qarışıq diplomatik münasibət zəminində Şeyx Həkim Nizami hansı siyasəti əsas götürməyi müəyyənləşdirməkdə, yəqin ki, israrlı deyildi.

Dördüncü səbəb – fərdi səfəri zamanı yolda həramilərin basqını ilə üzləşməyi istəməzdi, hökmdar dəstəsində bu hal istisna olunur.

Beşinci səbəb – keçilən məntəqələrdə yüksək qarşılama, komfort şərait yaradılması, maddi israfın minimuma endirilməsidir.

Altıncı səbəb – özünün uzun ömür sürməyəcəyini bilib, ata şəfqətiylə oğlu Məhəmməd üçün müəyyən məbləğ miras qoymaqla onu maddi sıxıntılardan qurtarmaq istəyidir.

Nüsrət əd-Din şah hicri 595-ci, miladi 1199-cu ilin əvvəllərində tez-tez Gəncədə olub. Bu vaxt onun Şeyx Nizami ilə görüşmədiyini düşünmək sadələşlülük olardı. Çox ehtimal ki, Şeyx ona hökmdarın

adına yazacağı İskəndərnamə dastanında İskəndərin də etdiyi Həcc ziyarəti barədə danışmışdı. Həcc ziyarəti mövsümü zilhiccə ayında başlayır. 10 zilhiccədə - Qurban bayramında isə, bütün hacılar Mına dağındakı qurbangahda mütləq qurban kəsməlidir. 595-ci ilin 10 zilhiccəsi miladi təqvimlə 1199-cu ilin 3 oktyabrına təsadüf edib.

Göstərilən müddətdə Məkkədə olmaq üçün, o dövrün nəqliyyat vasitələrini nəzərə alaraq deyə bilərik ki, ən azı 6 ay qabaqdan səfərə çıxmaq lazım idi. Bu hesabla, Şeyxin Novruzdan az sonra yola çıxdığını təxmin etmək olar. Altı ay da qayıtmağı hesablasaq, Nizami Gəncəvi 1200-cü ilin aprel ayında Gəncəyə qayıtmalıydı. Elə bu vaxtdan “İskəndərnamə”nin “Şərəfnamə” hissəsini yazmağa başlamışdı. Bu poemada şair Həcc ziyarəti anlarının əsas məziyyətlərini İskəndərin düşüncələriylə belə verir:

***Həman Kəbəra niz bind cəmal,
Şəvəd şah əz nəğşe-firuz fal...
Bexərvərha gənc zər bər gereft,
Be əzme-biyaban rəh əndər gereft.***

Tərcüməsi:

***Kəbənin camalını görən anda,
Bunu öz xoş taleyindən hesab etdi...
Neçə eşşəkyüklü qızıl xəzinəsi yükü götürdü,
Yolu çöl-biyabandan keçəcəyinin əzmində oldu.***

Ancaq Kəbə ziyarətində iştirak edənlər bilir ki, Kəbə ilə ilk dəfə rastlaşan adam onun əzəmət və qürurundan doğan gözəlliyinə məftun olmaya bilmir. “Camal” sözü çox dəqiqliklə yerindədir. İlk dəfə Kəbənin gözəlliyini, əzəmətini görən bütün hacıların Allahın lütfü ilə Həcc qisməti olduğu üçün qürur hissilə gözləri yaşarır.

Ənənə üzrə, gələcək hacılar üçün məscidlərdə Həcc rüknlərini qabaqcadan məşq edirlər. Oxunacaq duaları, ibadətlərin mətnlərini təkrarla-
maqla öyrədirdilər. Şair yaşadığı bu ovqatın dolğunluqla təsvirini verir:

***Suye-Kəbə şod, ruxe bər əfruxtə,
Hesabe-münasek dər amuxrə...
Təvafi kəzu nist kəsra gəzir,
Bər avərdo şod xanera həlgəgir.***

Tərcüməsi:

***Şah gülərlə Kəbəyə tərəf getdi,
Qabaqca ibadət rəsmi öyrənmişdi...
Heç kəs azad olmadığı təvaf rəsmi
Yerinə yetirdi, qapının taqqılbabından tutanı
(dilançisi) oldu.***

Bu da diqqətçəkən məqamdır ki, İskəndər ibadətdən qayıtmaq fikrinə düşəndə, Azərbaycan (Azərbaycan) hökmdarından qasid onunla görüşür... “Şərəfname”də “Rəftəne-Sekəndər be mülke-Ərəb və ziyarəte-Kəbə” (İskəndərin Ərəbistanına getməsi və Kəbəni ziyarət etməsi) adlı bəhs var. Canlı təsvirləri araşdırmadan, elə bəhsin adının dürüst ifadə edidiyindən aydın görünür ki, şair artıq o yerlərdə olub. Bu da maraq doğuran haldır ki, poemada həmin bəhsdən sonra, “Rəftəne-Sekəndər be Bərdə və didəni Nüşabə” hissəsi gəlir. Şair şüuraltı olaraq qəhrəmanını müqəddəs torpağı ziyarətdən sonra öz doğma vətəninə qaytarır.

Təsədüfi deyil ki, şair “Şərəfname”dəki “Dər sabəgehe-nəzme-ketab” (Kitabın nəzmə çəkilməsi haqqında) bəhsində uzun müddət (Həcc səfəri sərasər bir il çəkir) oxuyub-yazmaqdan kənarda qalmasından şikayətlə şair ovqatını belə ifadə edir:

***Ke bi şügle çəndin nəbəyəd neşəst?
Dəgər barə tərzi-no arəm bedəst.
Nəvəiyə-ğərib avərəm dər sürud,
Dəhəm can pişinqanra dərud.***

Tətcüməsi:

***Nə qədər işsiz bir yerdə oturmaq olar?
Başqa xüsusda təzə tərz yaratmalıyam.
Qərib havacatını mahnıya salaram,
Dünyadan köçmüşlərə can verərəm.***

Nizaminin yaradıcılıq üsulu da çox maraqlıdır; o, hər gün oxuyur, düşüncə və konspektlərini yarımfabrikatlar kimi qabaqcadan nəzərdə tutduğu əruzun bir qəlibinə uyğun beytlərə çevirir, hər hansı süjetə müvafiq gəlirsə, öncədən hazırladığı mətni oraya da yerləşdirirdi:

***Soxənha ke, çun gənce-akəndə bud,
Be hər nüsxəti dər pərakəndə bud.
Ze hər nüsxə bərdəştəm mayəha,
Be ru bəstəm əz nəzme- pirayihə.***

Tərcüməsi:

***Xəzinə kimi toplanmış sözlər
Ayrı-ayrı nüsxələrdə pərakəndə idi.
Hər bir nüsxədən bir maya alıb
Onu şeirimə vurdum.***

Yarımfabrikatları bir-birinə montaj üsulu ilə qısa zaman ərzində şair böyük bir əsəri ərsəyə gətirə bilirdi. Belə olmasaydı, “Məxzən ul-əsrar”da iki münacata, beş nətə ehtiyac qalmazdı. Şair qabaqcadan əruzun eyni təfiləsində yazdığı yüksəkkeyfiyyətli məzmunların içindən seçmə aparma-

yaraq, kənara qoymağa əli gəlməmiş, onların hamısını bir yerdə cəm etmişdi ki, bəlkə, başqa əsərlərini əruzun bu təfiləsində yazmadı.

Qabaqcadan hazırlanmış material olmasa, əsəri qısa müddətdə tamamlamaq mümkün deyil. “Leyli və Məcnun”da bu mətləbə işarə var:

***İn çar həzar beyt əksər,
Şod qoftə beçar mah kəmtər.
Gər şuğle-degər hərəm budi,
Dər çardəh şəb təməm budi.***

Tərcüməsi:

***Bu dörd min beyt, bir az da çox,
Dörd aydan az müddətə deyildi.
Əgər başqa məşğulluğu özümə haram eləsəydim,
On dörd gecədə tamamlanardı.***

“Məxzən ul-əsrar”da şair 2242 beytlik əsərini, hətta bir neçə səhərə yazdığını bildirir:

***Dər deləm ayəd ke, gonah kərdəəm,
Kin, vərəği çənd siyəh kərdəəm.
Ançe dər in hicleyi-xergahist,
Cilvəgəri çənd səhərgahist.***

Tərcüməsi:

***Ürəyimə gəlir ki, mən günah iş tutmuşam
Ki, bu bir neçə vərəqi qaralamışam.
Bu çadırın gərdəyindəkilər
Bir neçə səhər ərzində cilvələnmişlər.***

Özünün bir ilə qədər müddətdə olduğu Həcc ziyarətilə bağlı qəsidə-sində Şeyx, hətta zənglərin səslərini də eşitdirməyə müvəffəq olub.

***Həm cərəs cənbindo həm dər cünbeş aməd karevan,
Kuç kon zin xile-xanə suye - dar ul – mulke - can!
Çun dər aye-naləye- to, karevansalar töst
Munisi kon ba cərəs dər həlgəye- in karevan.***

Tərcüməsi:

***Həm zəng çalındı, həm karivan hərəkətə gəldi,
Bu düşərgədən can mülkünün evinə sarı köç!
Çalınan zəng sən öz nalən, sən öz sarvanındır,
Bu karvan halqasında zənglə munis ol.***

Burada söz Həcc ziyarətinə getmək anından gedir. Qəsidənin son beytləri isə belədir:

***Si qozəşt əz omr, bərxiz , ey Nizami, guşə gir,
Mən nəsehət kərdəmət, bağı to dani hano han.
Çənd quyi Kəbəra kaynət bexedmət mirəsim,
Şon nə xanəndət hənuz əz dur xedmət miresan.***

Tərcüməsi:

***Ömründən otuz il keçdi, ey Nizami, dur, bir guşə tut!
Mən nəsihət etmişəm, qalanını daha sən bilərsən! Bax ha!
Nə qədər Kəbəyə deyəcəksən ki, indicə xidmətinə çatıram,
Hələ ki, səni çağırمامışlar, uzaqdan xidmətini çatdır!***

Bizə elə gəlir ki, Şeyx Nizami “ömürdən 30 il keçdi” – deyəndə, yaşını yox, neçə illik Kəbəni ziyarət etmək arzusunda olduğunu dilə gətirmişdir. Məkkə ziyarətinin baş tutması, Allahın öz qulunu çağırmağı kimi qəbul edilir. Bu qəsidəni, çox güman ki, Nüsrət əd-Din şaha oxuduqdan sonra, onun Həcc ziyarətinə getmək arzusu gerçəkləşmişdi. Aşağıdakı beytlərə fikir verək:

***İn do mənşure-siyəh ke, oftad dər mənşure-çəşm
Kəsvəte-Abbasi əst, in çətre-Səlcuğist an.
Bər sərə-aləm bəmanəd in siyahi ta əbəd,
Dər həme-aləm səpidi gər nəmanəd qu: məman!***

Tərcüməsi:

***Gözün bəbəyinə düşən bu iki qara rəngdən
Bu, Abbasilərin geyimidir, o, Səlcuqilərin çətridir.
Bütün aləmdə bu qaralıq əbədi qalsın.
Bütün aləmdə ağılıq qalmırsa, de, qalmasın!***

Məlumdur ki, Abbasi xəlifələri Harun ər-Rəşidin qoyduğu qayda üzrə, qara rəngli geyimə üstünlük vermişlər. Səlcuq bayraqları və rəngindən asılı olmayaraq bütün gözlərin bəbəyi qara rəngdədir. Bəbək qaralığını itirərsə, göz kor olar.

“Şərəfnamə” sirləri hələ tam açılmamış dahiyənə əsərdir. Əsərin ilk səhifələrində Şeyx Nizami sifarişçinin onu tələsdirdiyindən, 40 gün müddətində qapısının camaat üçün bağlılığından, əsər üzərində işləməyindən bəhs edir. Bu boyda böyük mənalı ehtiva edən mənalı xəzinəsini qısa müddətdə ərsəyə gətirməyin mümkünsüzlüyünü xatırladır.

“Şərəfnamə”dəki mədhlərindən başqa, bir qəsidəsində də Şeyx Nizami Gəncəvi Kəbənin təsvirini verir və özünün ziyarətini təşkil edəni xatırlayır:

***Ya Rəbb, bovəd ke, kərdəd çəşmo dele-Nizami,
Əz didəne-cəmaləş piş əz əcəl monəvvər.***

***Ta dər hərimə-Kəbə be ərbe-Kəbə quyəd:
İn şokrha ke darəd əz şahe-ədle-güstər.***

***Darayi-mülke-aləm, yəni ke, Nüsrət əd-Din
Həm karesaze-doulət, həm pişkari-ləşkər.***

***Bu Bəkr bin Mühəmməd, Məhmud bin Məlik şah,
Cəmşid bin Fəridun, Mənsur bin Mozəffər.***

***Şahe-bolənd rayət şire-zəfər vilayət
Xurşid Nəcmo heyca daraye təxtu əfsər.***

***Sər xile-tacedaran, sər xile-şəhreyaran,
Həm rayəte-Fəridun, həm rotbətə-Sekəndər.***

Tərcüməsi:

***İlahi, ola bilərmə ki, Nizaminin könü və gözü
Ölməzdən əvvəl onun camalını görməklə işıqlansın?***

***Kəbənin müqəddəs hərəmində Kəbənin sahibinə
Ədalət saçı şaha olan bu şükürlərini söyləsin:***

***Meydanın Səncər atlısı, məclisin Kəsra təxtlisi,
Min Kəsranı kəsir qoyan, min Səncəri qibtələndirən***

***Aləm mülkünün sahibi, yəni Nüsrət əd-Din.
Həm dövlətin işini aparan, həm ordunun önündə gedən,***

***Əbubəkr bin Mühəmməd, Mahmud bin Məlik şah,
Cəmşid bin Fəridun, Mənsur bin Müzəffər.***

***Bayrağı uca şah, zəfərə hakim aslan,
Döyüş meydanının və ulduzların günəşi, təxtü tac sahibi,***

***Tacdarların başçısı, şəhriyarların başçısı.
Fəridun həmbayrağı, İskəndərin həmrütbəsi.***

Sədrəddin Əbul Həsən Əli ibn Əbul Fəvaris Nasir ibn Əli əl-Hüseyninin “Zubdat ət-təvarix fi əxbar əl-umara və-l-muluk əs-Səlcuqiyyə” (Səlcuq əmir və hökmdarlarından xəbər verən tarixlərin qaynağı) adlı ərəbcə yazdığı əsərindən Ziya Bünyadov kiçik bir hissəni tərcümə edərək sitat kimi vermişdi: “Əmir Əbu Bəkr əyyaşlıqla məşğul olur, qulamları ilə bərabər oyanmadan sərxoşluq edirdi. O, hacib və əmirlərinə tapşırırmışdı ki, gürcülərin hərəkəti barəsində ona heç bir məlumat verilməsin. Gürcülər isə heç kəsin onlara müqavimət göstərmədiyini görüb, daha da

cəsərətlənir, bütün ölkəyə yayılır və qalaları o vaxta qədər mühasirədə saxlayırdılar ki, bütün Arran ölkəsinə sahib olsunlar. Gəncə, onun nahiyyə və qalalarından başqa müsəlmanların heç biri özünü müdafiə etmirdi.”

Şeyx Nizami isə “Şərəfnamə”sinin həm əvvəlində (Dər mədhe padeşahe-səid Nüsrət əd-Din əbu-Bəkr) həm də sonunda (Mədhe-Sultan Nüsrət əd-Din) yeddi Azərbaycan Atabəyindən dördüncüsü olan Nüsrət əd-Din əbu-Bəkr çox böyük sözlərlə öyür. Nizami bu əsərindən başqa, poemalarının heç birində kitabını həsr etdiyi şahı iki dəfə tərifləməyib. Tarixçilərdən çoxunun hörmətsizliklə söz açdıqları şahı tərifləməyə görəsən, ağa ağ, qaraya qara deməyilə, öz ədaləti və əyilməzliyilə ad çıxarmış dahi Şeyx Nizamini nə məcbur edirdi? Ən azı, Vətənpərvərlik!

Cahan Pəhləvanın Qüteybə xatundan olan oğlu Nüsrət əd-Din əbu-Bəkrə qarşı ata bir, ana ayrı qardaşı Əmir-əmiran Ömər gürcülərlə əlbir olub özümüze qarşı vuruşurdu. Gürcülər imkandan istifadə edib Azərbaycan şəhərlərində qəsb-qarətlə məşğul olur, əhaliyə olmanın əzab verirdi. David Soslanın başçılığı ilə gürcü qoşunları Gəncəyə yürüş edir. Əmir-əmiran Gəncə camaatından şəhərin təslim edilməsini tələb edəndə, əhali razılaşırmı ki, sən tək gəlmiş olsaydın, şəhəri sənə təhvil verərdik. Sənsə küffardansan, qorxuruq ki, kafirlər sənə xain çıxıb şəhərə sahib dururlar.

Üç nəfərlik gürcü nüayəndəsiylə Əmir-əmiran Gəncəyə girib taxta çıxır. 22 gündən sonra zəhərlənərək öldürülür. Gürcülər geri çəkildə Nüsrət əd-Din əbu-Bəkr gəncəlilərin xahişi ilə gəlir və onları qoruyur.

Həcc ziyarəti zamanı Gəncə, Bərdə, İranın bir sıra əyalət və vilayətləri, İstəxr, Rum, Misir, Hicaz marşrutundakı müşahidələri, Nizami Gəncəviyə “Şərəfnamə”də İskəndərin keçdiyi məntəqələri təsvir edərkən, daha real boyalarla işləməyə imkan yaratdı.

Hürnisə BƏŞİROVA

Eşq fəlsəfəsinin şərhi

Bütün zamanların filosof şairi Nizami Gəncəvinin əsərlərini şərh etməyə çalışan tədqiqatçılar bu gün də onun sirli dünyası qarşısında gücsüz görünürlər; bu əsərlər gizli və əbədi Eşq fəlsəfəsinin şərhidir.

Əl-Kindiyə görə, filosof həqiqəti dərk etməyə səy göstərməlidir: Ən nəcib və möhtəşəm fəlsəfə ilk fəlsəfədir, yəni özlüyündə bütün həqiqətin səbəbini təmsil edən ilkin həqiqət haqqında elmdir... Biz o zaman mövzunu başa düşürük ki, onun səbəbi bizə məlum olsun. Əl-Kindi hesab edir ki, həqiqəti dərk etmək üçün, dörd suala doğru cavab vermək lazımdır: Budur? Bu nədir? Bu necədir? Niyə budur? O, iddia edir ki, həqiqət dərhal dərk edilən deyil, o, nəsillər boyu elm xadimlərinin böyük işi sayəsində hissə-hissə dərk edilir. Filosof şair Nizami Gəncəvinin irsi həqiqəti dərk etmək üçün ən əlçatan vasitədir.

Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” əsəri dahi filosof əl-Kindinin insanlıq qarşısında qoyduğu suallara cavab verməklə, insanı öz varlığına da qovuşdurur. Nizami Gəncəvinin fəlsəfəsində insan öncə sevdalıdır. Ürəyinin atəşindən, fəryadından yanan kəs, dünyada hər şeyin fani olduğunu dərk etməklə, yoxluqdan varlığa çevrilərək kamilləşir. Nakam eşqdən keçən bu əzablı yol kamil şairin həyat yoludur.

Bu dahianə fəlsəfi əsərin yazılma tarixi haqqında şair bizə belə bir məlumat verir:

لاداف واٹ ھب بجر خل س رد لاح نیرت ھب ھب دش ھتسا راک

دصن اپ دوب راهچ و داتش ھه دوخ اب تشاد مک نای ع خیرات

– Bu iş ən yaxşı halda 584-cü ilin Rəcəb ayının son günü hazır oldu.

– Bəyan etdiyim tarix, 584-dür.

Yuxarıda göstərilən hicri tarixi, miladi təqvimə ilə təqribən 1189-cu ilə bərabərdir. Şairin Leyli və Məcnunun nakam eşqinə həsr etdiyi bu dastan bütün zamanların ən qəmli məhəbbət dastanı olmağıyla yanaşı, həm də müfəssəl fəlsəfi-didaktik əsərdir (Didaktika təhsil və təlim haqqında elmdir).

Şair kamillik fəlsəfəsini şərh etmək üçün simvol olaraq Leyli və Məcnun obrazlarından istifadə etmişdir. Çünki Kamilliyə çatmağın yollarından biri həqiqi eşqdən keçir, bu yolda isə bir aşiq və bir məcazi məşuq var:

مىلعت و سرددب دىش لوغشم مىب زى و دىم زى كىدوك ره
دن چىرت خد متسشن حول مه دن نام هام نارسپ ن آ اب

– Hər bir uşaq ümid və qorxu ilə dərse və təlimə başladı.

– O Ay kimi oğlanlarla eyni yazı taxtası arxasında bir neçə qız oturmuşdu.

Adi uşaqlardan fərqli olaraq şagirdlərin təlimə nə üçün ümid və qorxu ilə başladığını soruşsanız, belə izah edə bilərəm ki, sufi Allaha – Vahid Varlığa yetəcəyinə ümid edir, amma qorxur ki, səhv addım atmaqla bu yolda uğursuzluğa məruz qalsın. İnsandan hətta bir ömür qədər vaxt ala bilən bu keçilməz, çətin təlim yolu yalançı aşıqlər üçün yarıda qalmış. Bu o demək idi ki, onun uğursuzluğa məruz qaldığı ana qədər çəkdiyi zəhmət hədəf gedər və o, heç vaxt bir də təlimə geri qayıda bilməzdir. Yalançı aşiq çox vaxt bu çevrədən uzaqlaşdırılırdı.

Bu şeir parçasında şair Kamillik yolunu tutan oğlanları simvol olaraq “Ay kimi oğlanlara” bənzədir. Çünki Nizami dövrü və ondan öncə də insan övladı elə fərz edirdi ki, Yer Kainatın mərkəzində yerləşir və bütün planetlər də o cümlədən Gün və Ay da onun ətrafında fırlanır. Kosmosda həyatın var olduğu Yer kainatın mərkəzidir və o, müqəddəsdir. “Ay kimi oğlanlar” dedikdə şair, insan nəfsinin yerini, məskəni işarə edir. Bu səbəbdən, qədim sufi təriqətinə mənsub olan insanlar qulağında yarımaya formasında sırğa daşıyırmışlar. Yəni mənim eşqim şəxsizdir, mən Eşqin quluyam onun xidmətindəyəm.

Nasir Xosrov (1004-1088) təbiəti – Kainatı “Böyük insan” və “Böyük aləm”; onun bənzəri olan insan bədənini “Kiçik aləm” və “Kiçik insan” adlandırır və yazır ki, Günəşin təsirindən insan tərkibində ürək yarandı... Belə ki, bədəndə olduğu kimi, Günəş də fələklər boşluğundadır və aləmin həyatı Günəşdir, necə ki, insan həyatı ürəkdir. Başqa bir sultan – Ayın təsiri ilə insanda baş beyin hasil oldu, beyin Ayın təbiəti kimi soyuq və sərtidir. Baş beyin nitq (dil-danışiq) nəfsinin yeri və məskənidir və təxəyyül, hafizə, yaddaş və fərqləndirmə mərkəzidir.

Yuxarıda gətirdiyimiz misaldan aydın olur ki, şair bu əsərdə Qeys obrazını Ayın, Leyli obrazını isə Günəşin simvolu kimi yaratmışdır. O, Leylini belə təsvir edir:

يناهج همشركب یتشك ینامز ره هك یمشچ و آ
ندوبر لدب یمجع كرت ندومن خرب یبرع هام
یغاز كنچب فل عشم ای یغاب وج شخر یش وج شفلز
هوام خارف ركش كنت نوچ هیاس كرزب ینهدكچوك

– Hər zaman olduğu kimi, ahu gözlü, dünyanı göz vuraraq dolandı.

Bu misrada şair “ahu gözlü” deyərək Günəşi nəzərdə tutur. Buludlar gün ərzində səmadan axdıqca Günəş çıxır, ya da batır. Bu səbəbdən də, şair deyir ki, dünyanı göz vuraraq dolaşır ahu gözlüm.

– Ərəb ayı kimi üzünü açıb, Əcəm türkü kimi ürək ovlayıb.

Bu misrada şair “Leyli və Məcnun” fəlsəfəsini nəzərdə tutur. Yəni “Kiçik aləm” – zərrə, kamala – “Böyük aləmə” qovuşmuşdur. Yəni Eşqdır bu əfsanənin adı.

- Saçı gecə kimi qaranlıq, üzü bağ kimi,
- Ya da, qarğa əlində məşəl kimi.
- Balaca ağzı var, böyük kölgəsi (Günəş səmada kiçik görünür, amma şəfəqləri bütün aləmi bürüyür)

– Yarın ləbləri kimi, sevinc mənbəyidir.

Şair, Leylinin saçlarını qaranlıq gecəyə, üzünü bağa bənzətməklə, həqiqətdə canlı, ağıllı və müdrik, özünü və dünyanı dərk edən intellektual materiyani nəzərdə tutur. Bu misrada gecə (qara saç) materiya, dörd ünsürün təbiətdə təşəkkül tapmış cismin simvolik təcəssümüdür.

Əgər diqqət etdinizsə, şair “bağ” və “məşəl” sözlərini bir-birinin sinonimi kimi istifadə etmişdir. Onun poeziyasında “bağ” sözü Mütləq varlığın simvoludur:

درکیم هتسجخ س فنب مزور درکیم هتسد خرس لک زا حبص
مدرب غاب و غاب لبلب نم مدرم غارچ لد فن اورب

– Sübh qırmızı güllərdən dəstə toplayırdı (yəni Günəş çıxmağa başladı).

– Günümə uğur gətirdi.

– Ürəyin pərvanəsi – çıraq ölüb (Mən bütün gecəni çıraq işığında şeir yazmışam və hal-hazırda səhər açıldığı üçün çıraq sönüb).

– Mən bağın bülbülüyəm və bağın quluyam – Mən Eşqin (sevməyin) aşiqiyəm və onun əsiriyəm.

Apardığımız araşdırmadan belə məlum olur ki, Nizami Gəncəvi şeirində “bağ”, “məşəl” Günəşin, yəni Eşqin – Mütləq varlığın simvoludur. Saçı gecə kimi qaranlıq deyərkən, şair həm də qaranlıq kainatı nəzərdə tutur. Üzü bağ kimi, yəni üzü Günəşdir, bənzəyir qarğa əlində məşələ.

Nasir Xosrov “Came əl-Hikməteyn”də iki görməni misal gətirir. Bunlardan biri zahiri görəndir ki, “bəşər” adlanır, “batın”ı görən ikincisi “bəsirət”dir. Belə ki, o nur

ki, bəsər onunla görünənləri görür, bir çeşmədir və o, Günəşdir. Yuxarıda nümunə verilmiş misranı daha geniş şərh etsək, belə bir izah verə bilərik ki, əslində insan həqiqi eşqi duyduğu zaman onun ruhunun gözü açılır və o, adi gözlə görünməyənləri görür, hissləri kəskinləşər. Kəskinləşmiş hissləri üzündən ürəyi od, Günəş kimi yanar. Necə ki, Günəş Kainatın boşluğunda yanır və yanğısı özündən qaynayır, həqiqi Eşqin yanğısı da insanın ürəyində özü-özündən qaynayaraq onu doldurur və bütün maddi aləmin üzərində ucaldar. Dahi Nizami Leylinin gözəlliyini vəsf edərkən bu həssas məqamı da vurğulamışdır:

درو آردام داوس ز ممرس درورپ شیوخ یدرز هنوکلک

– Al yanaqlı sarılığı (sarı rengi) özü yaratdı.

– Sürməni anasının ətrafından alıb: yəni Günəşin nuru özündən bulaq kimi qaynayır, onu əhatə edən anası – kainat qara rəngdədir. Günəş kainatın qaranlıq boşluğundan yarandığı halda, nurdur – ziyadır. Neçə ki, ürək eşqin əlində sinədə od kimi yanır, Günəş də qaranlıq kainatı nura qərş edir.

Beləliklə, Nasir Xosrov fəlsəfəsində olduğu kimi, bəsər nur çeşməsidir və o, Günəşə bənzədilir, başqa yandan nur dərkədən və müdrikdir. Təbiətlə insan arasında olan oxşarlığa görə Günəş aləmin gözü və ağılıdır. Bəs insan kimi təbiət də canlı və müdrikdir. Ancaq insanda zahiri görən bəsərdən başqa “batın” aləmlərini, gizli mənaları dərk edən “bəsirət” adlı gözü də vardır. Buna elm gözü, ya mənə gözü deyilir. Ay və onun nuru dünyanın batinini görən gözü və elmidir.

Yuxarıda apardığımız araşdırmadan belə nəticəyə gəlmək olar ki, “bəsr” və “bəsirət” gözüne malik olan insan Kamil Varlıqdır, yəni o, eyni halda həm Günəşdir, həm Ay, həm Yerdir, həm Göy. Şairin nəzəriyyəsinə əsasən, elmə aşiq insan bu təriqəti fəth edə bilər. Tək aşiqlik yolunu tutmaqla Mütləq varlığa çevrilmək mümkün deyil. Aşiqlik yolunu tutan insan Aydır. O, uzun müddət səy göstərərək elmə, təlimə yiyələnərək Günəşə çevrilər. Həqiqi eşq ilə təlimin vəhdətindən Günəş doğar, yəni yaradıcı, ziyalı insan meydana gəlir. Ziyalı insan da öz növbəsində yeni dünya yaradar.

Günəşin, Ayın və ümumiyyətlə bütün aləmin Yer ətrafında fırlandığını düşünən sufilər bu səbəbdən Günəşi “bəsr”, Ayı “bəsirət” gözü kimi qəbul etmişlər, yəni onların “varlığı” görən gözləri. Sufilər elə güman edirdilər ki, kainat onların – Yerin ətrafında fırlanır. Səma rəqsləri də fərziyyəimizin sübutu ola bilər. Düşünürəm, sufilər səma rəqslərini icra edərkən, sağ əllərinin ovuc hissəsini yuxarı qaldıraraq Günəşi və sol əllərində isə Ayı tutduqlarını simvolizə edərək yerlərində fırlanırlar. Özlərini isə, anaları hesab etdikləri Yer planetinin simvolu kimi qəbul edirlər. Yəni rəqs edən sufi, yerində fırlanan Yer planetinin rəmzidir, bir əlində Günəşi, o biri əlində Ayı tutur. Bu halda rəqqas kamil sufidir, o, həm “bəsr”, həm də “bəsirət” gözüne malikdir.

Bu səbəbdən də düşünürəm ki, Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” poeması kamil insanın yaranma prosesini əks etdirən elmi tədqiqat əsəridir – Kamillik fəlsəfəsinin düsturudur.

Düşünürəm, Nizami Gəncəvinin dünyaca məşhur “Leyli və Məcnun” dastanının baş qəhrəmanları Leyli və Məcnun əslində vahid bir insandır. Yəni bu əsər vahid bir insanın daxilindəki iki cahanı – Günəş və Ayı vəsf edən elmi-didaktik əsərdir.

Bu məqalədə, dahi şairin yaradıcılığının ən şirin məhəbbət dastanı “Leyli və Məcnun” poemasında uzun zamandır görkəmli alimlər və hətta adi insanların belə diqqət mərkəzində saxladığı bir məsələyə toxunmağı qərara aldım. Araşdırmada, Nizami Gəncəvi yaradıcılığında, dünya şərqşünaslarının nəzərinə, şairin anası Rəisə xanıma həsr olunduğu ehtimal edilən beyti şərh etməyə çalışacağam. Sözügedən beytə, hörmətli iranlı tədqiqatçı alim cənab Dəstgerdinin “Leyli və Məcnun” dastanı üçün hazırladığı yekun variantdakı nümunəni gözədən keçirək:

درم نم شپ من اتفص ردام درک مسیر نم ردام رگ
 دایرف مې شدر آ نم شپ ات دای مېک ار مېک مېال زا
 تسا درم دق ز نوزف مېادرگ تسا دروخ ساییق زا رت شیب م غ

- Mənim kürd anam Rəisə mənim qarşımda ana kimi öldü.
- Bir yalançıdan danışiram ki, mənim qarşımda fəryada gəldi?
- O, həddindən artıq qəm çəkib, böyük çətinliklər qarşısında kişidir.

Bu şeir parçası, Tehran Universitetinin Mərkəzi Kitabxanasında saxlanılan və dünyada “Xəmsə”nin ən qədim nüsxəsi kimi qəbul edilmiş 5179 nömrəli əlyazmadakı (Əlyazma 1318-19-cu illərə aid edilir) “Leyli və Məcnun” dastanının mətnindəki şeir parçası ilə demək olar ki, eynilik təşkil edir. Mühüm məsələ budur ki, ən qədim əlyazma kimi təqdim olunan bu kitabın ön və ya son səhifəsində kitabın yazılma tarixi barədə hər hansı bir məlumat yoxdur. Biz sadəcə, hörmətli iranlı həmkarlarımızın şifahi şahidliyinə əsasən bu kitabı dünyada “Xəmsə”nin ən qədim əlyazması kimi qəbul edirik. Düşünürəm, bu kitab “Xəmsə”nin ən qədim əlyazmalarından biridir, amma birincisi deyil. Fikrimi əsaslandırmaq üçün misal gətirdiyim şeir parçasının tərcüməsinə diqqət etməyimiz kifayətdir: “Mənim kürd anam Rəisə mənim qarşımda ana kimi vəfat etdi. Mən bir yalançıdan danışiram ki, mənim qarşımda fəryada gəlib? O, bu dünyada həddindən artıq qəm çəkib, böyük çətinliklər qarşısında kişidir”. Bu zaman belə bir sual meydana gəlir ki, əvvəlcə vəfat etdiyi deyilən Rəisə xanım sonra necə fəryad edə bilər? Həm də sonra o, çox sevdiyi anasını dünyada ən pis sözlə, “yalançı” sözü ilə “vəsf” edir. Düşünürəm, dahi söz ustası məntiqi cəhətdən bir-biri ilə uzlaşmayan fikirləri şeir adlandıraraq bir yerə düzsün. Bu dolaşıqlığa aydınlıq gətirmək üçün, Türkiyənin İstanbul şəhərində yerləşən Topqapı-Saray muzeyində H-750 nömrəsi altında saxlanılan və tarixi elmə dəqiq məlum olan (Nüsxənin tarixi 1377-78-ci illərə aiddir) “Xəmsə”nin ən qədim əlyazmasına daxil olan “Leyli və Məcnun” dastanından orijinal mətni təqdim edirəm:

ناکتشذک زا یضعب رکذ رد
 مېتسرپ یم مېامز رود زک مېتسددب مد بان یم یقاس

تسا لال حناقشاع بھزم رد تسالالز نم کشا وچ مک یم نأ
 کنت لد نی دیاشک زاب ات کن چ منز نأ دیماب یم رد
 هار منک مک ریش ز مک مھاوخ هاکرذک رب متسشن بتسی ریش
 مدوب مک متشک نأ من زورما مدومزا طاشن شیب نیز
 متسه مک موش نی زا رتزعاع متسد ز درزکب وچ زین نی
 لعن متشأ رد نخس دنکفاک لعل یم نأ روا نمب یقاس
 تس راکزاس حور وچ حور اب تسراک یاشک مرک مک یم نأ
 دیوم یکز رسپ فسوی دج بیسن هب مردپ دش رک
 مشورخ نوچ روج هن تس رود مشوک هچ یروادب رود اب
 ملعاع ز مود ردپ نوچ ات مدأ زا دنام مک یردپ یقاب
 مدی رب لد ز یردپ رهم مدید متفر ناردپ رد ات
 یوخ دشک رب مدرسف نوخ زک یم نأ هد نمب نیشنم یقاس
 دشوکب رد جازمب شفطل دشونب و زا کبک وچ مک یم نأ
 دایرفب دروا نت شپ ات دای منک ارک یرک مبال زا
 تسا درم ردق ز نوزف مبادرک تسدوخ ساییق زا رتشیب م

“Saqi, təmiz, saf meyi əlimə ver ki, uzun zamandır meypərəstəm (Yəni, ey Tanrı, məni özünə qovuşdur ki, uzun zamandır bu yolda mübarizə aparıram). O meyi ki mənim göz yaşımın zülalıdır, aşılıq məzhəbində halaldır (Sənə olan eşqim mənim göz yaşlarımin səbəbidir. Mən sənənin hicrindən ağlayıram. Aşıklərə məcnunluq yaraşandır). Meyə ona görə əl atmışam ki, bu sıxılmış ürəyim açılsın (Ona görə sənə can atıram ki, yenidən xoşbəxt olum). Şir kimi oturub yolumun üstündə, istəyirəm şirdən yolumu gizlədəm (Bizi sənə aparən yol çox təhlükəlidir, sənə aparən yolu səndən gizlətmək istəyirəm). Bundan da artıq xoşbəxtliyi sınamışam və bu gün əvvəlki kimi deyiləm (Mən eşqimi yaşamışam və bugünkü insana çevrilmişəm. Nakam eşq insanın var olduğu şəxsiyyətini öldürərək, onun yeni şəxsiyyətini yaradır). Bunu da əlimdən verəcəyəm və əvvəlkindən daha aciz olacağam (Mən sənə daha artıq aşiq olacağam). Saqi, ləl rəngli meyi gətir, çünki təbim məni çağırır (Sənin eşqin məni ilhama gətirir). Çətinliyin həlli olan meyi ruhun qidasıdır (Kamil Eşq ruhun qidasıdır). Mənim atam babalarım kimi, Yusif Zəki Müəyyəd oğludur. Uzaqdan necə müdafiə edirəm, mənimlə bir deyil, ona görə fəryad edirəm. Adəm peyğəmbərdən bəri kimin atası özü ilə qalıb? Mən də öz atam kimi bu aləmdən qaçıram (Adəm peyğəmbəri atası – Yaradan cənnətdən qovmuşdur. Nizami də İlahi Eşq kimi bu dünyanın nəfsindən qaçır). Atalarının qapısına qədər gedənləri görmüşəm və atalıq məhəbbətini ürəyimdən silmişəm (Düşünürəm, şair böyük ümidlə kilsəyə gedən xristianları nəzərdə tutur. Yəni, mənim onların allahına qarşı məhəbbətim yoxdur). Saqi, oturma, o meyi ver ki, əhvalım yaxşılaşsın. Bu meydən içən kəklik lütfkar olur (Bu meydən içən gözəl nazənin əlçatan olur). Bir yalançıdan (atamdan) danışırım ki, vücudu qarşısında fəryad etdi (Mənim atam, yalançı aşiq öz bədəni qarşısında fəryada gəlib). O, həddindən artıq qəm çəkib. Çətinliklər girdabında kişi kimi dayanıb”.

Bu şeir parçasında “رگ مبال” – yalançı sözünü “yalançı aşiq” kimi şərh etməyimin səbəbi Nizami dövrünə ən yaxın müəllif Məhəmməd Ovfinin “Lübabül-əlbab” (XIII əsr) əsəridir:

رگا لگ ی، ییارس ناتساد هچ وت لبلب ی و ییارس ناتسب مادک ز لگ ی " رگا لبلب ی و دنکی می یرگ مبال افو یب ناقوشعم نوچ ارچ لبلب ییوت قوشعم "دنکی می یرد مامج روجهم ناقشاع نوچ ارچ لگ ییوت قشاع

– Ey gül, sənın məkənın hansı bostandır (haradır?) və ey bülbül, sən nə barədə oxuyursan? Ey gül, əgər məşuq sənsənsə, bülbül nə üçün bivəfa aşıqlər kimi yalançılıq edir və ey bülbül, əgər aşiq sənsən, gül nə üçün atılmış aşıqlər kimi paltarını cırır?

Misal gətirdiyimiz nümunədən belə aydın olur ki, dahi şair cismani istəkləri qarşısında fəryada gəlmiş yalançı aşiq hesab etdiyi atasını məzəmmət edir. Bu günümüzdə də, Nepalda Krişna allahına sitayiş edən Salxular cismani istəklərini (aclıq, susuzluq, ehtiras, qəzəb və s.) öldürmək üçün bədənlərinə işgəncə verirlər. Onların inancına görə, bədənəin təbii tələbatları insanı ilahiləşməyə qoymur. Salxular daim migitatsiya ilə məşğul olmaqla ilahiləşəcəkləri günü gözləyirlər. Düşünürəm, bu səbəbdən də Nizami öz atasını müdafiə edə bilmir, çünki şairin də dediyi kimi, atası onunla deyil. Bu şeir parçasında Nizami demək istəyir ki, atam mən çatan mərtəbəyə çata bilməyib (yeni mənim atam yalançı aşiqdir) və öz məğlubiyyətini gizlətmək üçün daim migitatsiya ilə məşğuldur. Baxmayaraq ki, o, bu yolda həddindən artıq qəm çəkib və böyük çətinliklər qarşısında kişi kimi dayanıb.

Hörmətli oxucular, yuxarıda gətirdiyimiz misallardan tam aydın olur ki, Nizami Gəncəvi "Leyli və Məcnun" dastanını qələmə alan zaman onun atası sağ olub. Nəzərə alsaq ki, "Leyli və Məcnun" dastanı 1189-cu ildə qələmə alınıb, onda demək, şairin təqribən 47 yaşı olub. Deməli, şairin təqribən 50 yaşı olanda atası hələ də sağ olub. Çünki şair cismi qarşısında üsyana gəlmiş atası barəsində məlumat verir. Təbii tələbatlar isə canlı insana məxsusdur. Bu isə bizə bunu deməyə əsas verir ki, illərdir məşhur şərqşünasların Nizaminin atasının tez ölməsi, onun kürd əsilli anası və dayısı tərəfindən tərbiyə olunması barəsində yürütdükləri fikir tam yanlışdır, mifdir, uydurmadır, əfsanədir! Apardığımız araşdırmadan belə nəticəyə gəlirik ki, "mənim anam kürd qızı Rəisə mənim qarşımda ana kimi vəfat etdi" misrası Nizami Gəncəviyə məxsus deyil, bu misra sonradan "Leyli və Məcnun" dastanına əlavə olunub. O, bu şeir parçasını əslində sonsuz məhəbbətlə sevdiyi atası Yusif Zəki Müəyyədə həsr edib və şeirin bu formada dəyişdirilərək təqdim edilməsi açıq-aşkar tarixin saxtalaşdırılması faktıdır. Saxtakarlar nə qədər işlərinin vurğunu olsalar da, Nizami ola bilməyiblər.

Bu gün Azərbaycan Respublikasının görkəmli dövlət və hökumət başçılarından Nizami Gəncəvi irsinə göstərdiyi diqqət və qayğının nəticəsi olaraq Azərbaycan Nizamişünaslıq elmi inkişaf etməkdə davam edir. Ümid edirəm ki, əldə olunmuş orijinal mənbələr gələcəkdə də, şairin həyat və yaradıcılığı haqqında daha geniş tədqiqat işləri aparmağımıza şərait yaradacaqdır.

Əzizağa NƏCƏFZADƏ

“Neman ilə Simnarın əhvalatı”: əfsanə, yoxsa tarixi reallıq?

Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinə daxil olan poemalarda əsas süjetlə yanaşı, çoxlu sayda yardımçı xətlərə də rast gəlirik. Şair əsərdə bəzən qarşısına qoyduğu ideyanı oxucusuna daha əyani çatdırmaq və bəzən də onu konkret məsələ haqqında daha dərinlən düşünməyə vadar etmək üçün bilərəkdən ana mövzunun daxilinə yardımçı məsələlər əlavə edir, bu məqsədlə süjet xəttinin əsas mərhələlərini xüsusi diqqətləyiq detallarla zənginləşdirir.

Şairin “Yeddi gözəl” poemasında da belə əhəmiyyətli xətlər var. Onlardan biri də ana süjetin rəbt mərhələsinin mühüm tərkib hissəsi olan “Memar Simnarın faciəsi” əhvalatıdır. Bu əhvalat əsərdəki hadisələrin inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərərək diqqətlə işlənmiş detallarla oxucunu həyatın faniliyinə inandırır, sənətin əbədiyyəti haqqında düşünməyə vadar edir.

Nizami Gəncəvinin dövründə də məşhur olan “Simnar ilə Nemanın əhvalatı” şairin “Yeddi gözəl” poemasında yer aldıqdan sonra klassik Şərq ədəbiyyatında daha geniş şəkildə yayılmışdır. Bütün Yaxın Şərqdə yaxşı əmələ qarşılığın pisliliklə ödənilməsinin simvoluna çevrilmiş bu əhvalat bu gün də sadə insanların gündəlik nitqində “cəzayi-Sinimmar” ifadəsi ilə yad edilməkdədir. Qeyd edək ki, həmin əhvalat əksər orta və erkən yeni dövr şairlərinin yaradıcılığında məharətlə təlim olunmuşdur.

Əhvalatın bu cür yayılması Simnarın və ona cəza verən Nemanın yarıəfsanəvi, yarıtarixi simalar kimi qəbul edilməsinə səbəb olmuşdur. Yevgeni Bertels “Böyük Azərbaycan şairi Nizami” monoqrafiyasında Xəvərnəq qəsri haqqında məlumat verərkən onun memarının Misir və Suriyada bir çox binalar tikdiyini göstərərək yazır: “Simnar tarixi simadır. Onun əsl adı, görünür, Babil formasında olan Sin-im-mardır. Kirmanşah yaxınlığındakı Taqi-Bustanın memarı, guya, onun oğlu Katus imiş. Xəvərnəqin xarabaları indiyə qədər qalmışdır”.

Göründüyü kimi, Y.Bertels Simnarı real tarixi şəxs kimi qəbul edir, onun adının mənasının açıqlamasını verməsə də, etimologiyası barədə müəyyən fikir irəli sürür və bu antroponimin Babil mənşəli olduğunu ehti-

mal edir. Onun bu ehtimalı irəli sürməsi əsassız deyil. Belə ki, Babil ilahlar panteonunda Ay tanrısı kimi tanınan, ölümün üzərində qələbəni simvolizə edən ilah “Sin”dir. Şumer-akkad mifologiyasında uzun mavi saqqallı qoca kimi təsvir olunan bu tanrıya akkadlar “Sin”, şumerlər isə “Nanna” kimi xitab edirdilər. Qədim Mesopotamiyada onun kultuna tapınanların əsas sitayiş məkanı İkiçayarasının ən məşhur mədəniyyət mərkəzlərindən biri olmuş Ur şəhəri idi. Yəqin ki, Y.Bertels də Nizaminin Simnar kimi təqdim etdiyi memarın adını ilkin mənbələrə uyğun olaraq “Sin-im-mar” formasında yazarkən həmin atroponimin kökündə Babilədə əhalinin sitayiş etdiyi “Sin” adlı Ay tanrısının isminin durduğunu qeyd etmək istəmişdir.

Lakin əksər tarixi mənbələrdə bu əfsanəvi memarın Rum (Bizans) əsilli olduğu göstərilir. Məsələn, Ət-Təbəri özünün məşhur “Tarix” əsərində Simnarın (adığedən mənbədə Sinnimar) Şam şəhərində yaşadığını və buraya Bizansdan gəldiyini yazır: “Bütün bölgələr gəzildi. Bunun kimi binanı tikə biləcək memarı aradılar. Tapa bilmədilər. Nəhayət, Şam şəhərində adı Sinnimar olan birini tapdılar. O, Bizansdan gəlmiş, Rumsayağı evlərdən müxtəlif tikililər hasilə gətirmişdi. Onu igid Numanın yanına gətirdilər”.

Qeyd edək ki, Nizami də “Yeddi gözəl” poemasında Simnar haqqında məlumat verərkən öz qəhrəmanının sənətinə Misirdə, Şamda, Çində olduğu kimi, Rumda da əhalinin heyran olduğunu bildirir. Lakin müəllif Xəvərnəq qəsri tikmək üçün dəvət olunanda Nemanın elçilərinin Simnarı gətirmək üçün Ruma getdiyini qeyd edir. Əsərdə bu barədə belə yazılır:

***Onun tərifini eşitdi Neman,
Simnarın oduna qızıışdı haman.
Tez adam yolladı o Ruma sarı,
Qızılla aldatdı usta Simnarı.***

Nizami Gəncəvinin əsərdə “Sam oğlu Simnar” kimi təqdim etdiyi bu şəxsin adına müxtəlif mənbələrdə fərqli imlalarda rast gəlirik. Məsələn, “Bürhane-qate” lüğətində “Senmar” kimi gedən bu xüsusi isim “Əxtəri-kəbir”də “Sinimmar” kimi göstərilmişdir. Hicri tarixi ilə 1269-cu ildə Teh-randa çap olunan Nizami “Xəmsə”sində isə “Simnar” şəklində getmişdir. Qeyd edək ki, bu adın müxtəlif oxu variantları onun ilkin versiyasının, Sim-nar barədə məlumatın yer aldığı bizə məlum olmayan hansısa daha qədim bir mənbənin Ət-Təbəri və digər müəlliflərə tanış olduğunu göstərir. Sadəcə, bu müəlliflər ya onu müxtəlif cür oxumuş, ya da eyni mənbənin başqa dilə tərcüməsi ilə tanış olmuşlar.

Məşhur rəssam, naxışşünas və xalçaşünas alim Lətif Kərimovun fikrincə, “Simnar” adı “Simar” sözünün təhrif olunmuş formasıdır və memar sənətinə uyğun olaraq xalq tərəfindən verilən ləqəbdir. Belə ki, otuz ilan anlamına gələn “simar” bu xüsusi dekor elementinin yaradıcısı elə Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” poemasının məşhur epizodik qəhrəmanı, memar Simnardır.

Əksər tarixi mənbələrdə Sinninmarın Xəvərnəq qəsridən savayı, inşa etdiyi güman edilən digər memarlıq nümunələrinin də adı qorunub. Məsələn, X əsr İran tarixçisi Həməzə İsfahani Hira şəhəri yaxınlığında digər bir tikilinin – “Sinnin” qəsrinin də adıgedən memarın sənət əsəri olduğunu qeyd edib. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Sinninmar ləqəbi ona yaratdığı bu memarlıq incisinin adı ilə bağlı xalq tərəfindən verilmişdir.

Məşhur şərqşünas və tarixçi Ziya Bünyadov orta əsr mənbələrinə istinadən Nizaminin “Yeddi gözəl” əsərinin qəhrəmanı Simnarın adının “Sinninmar” şəklində yazılışının daha doğru olduğunu qeyd etmiş və bu xüsusi ismin etimologiyasını belə açıqlamışdır: “Sinnin-mar, yəni Sinnin ağası, Sinnin qəsrinin sahibi”.

Tarixi qaynaqlarda Simnarın (Sinninmar) Hira ərəzində Sadir qəsrlərinin də memarı olduğu haqqında məlumata rast gəlirik. Nizami Xəvərnəq kimi bu qəsrin də şairlərin vəsf etdiyi nadir memarlıq incilərindən olması haqqında belə deyir:

***Şairlər Xəvərnəq, Sadeyr hüsnünə
Qezəllər yazdılar hey dönə-dönə.***

Mənşəcə Azərbaycan türklərindən olan məşhur XV əsr səyyahı və tarixçisi Əbdürrəşid əl-Bakuvi özünün “Kitab təlxis əl-əsar və əcaib əl-məlik əl-qəhhar” əsərində Hira şəhəri haqqında yazır: “Hira bəni-Ləhm tayfasından olan ərəb padşahlarının iqamətgahı idi. Nüman ibn İmmrül-Qeys ibn Əmr ibn Ad Hiranın bayır tərəfində Xəvərnəq adlı qəsir tikdirib. Onu altmış il ərzində Sinnimar adlı bir Rumlu tikib”.

Gördüyümüz kimi, burada da Simnar və Neman (Sinninmar və Nüman) Xəvərnəq qəsri ilə bağlı xatırlanır. Lakin yuxarıda adıgedən mənbədə Nizaminin “Yeddi gözəl”indən fərqli olaraq, bu qəsrin inşasının beş ilə yox, altmış ilə başa çatdığı göstərilir. Müqayisə üçün Nizaminin əsərindən bir parçaya baxaq:

***Qəsre lazım olan hər şeyi Neman
Dərhal layiqincə eylədi sahman.
Dəmirölçən oldu Simnarın əli
Binada işlədi tamam beş ili.***

Çox güman ki, qəsrin inşa müddəti Nizami Gəncəvinin əsərində mövcud reallığa daha yaxındır. Belə ki, Ət-Təbərinin “Tarix” kitabında da bu müddət beş il kimi göstərilir. Əbdürrəşid əl-Bakuvi isə səyahət zamanı yerli sakinlərdən eşitdiyi əfsanəyə əsaslandığından bu müddəti şişirdilmiş şəkildə təqdim etmişdir.

Y.Bertels sarayın əzəməti haqqında müxtəlif tarixi mənbələrdə olan məlumatlara istinadən Nizaminin tam real tarixi fakta əsaslandığını, lakin bu gün də xarabalığının mövcud olduğu Xəvərnəq qəsrinin Yəməndə deyil, Mesopotamiyada, Nəcəf şəhərindən şərqdə yerləşdiyini yazır. Alim

bu sarayın ərəb poeziyasında bir möhtəşəm möcüzə kimi mədh edildiyini də qeyd etmişdir: “İslamaqədərki ərəb poeziyasında dünyanın 30 möcüzəsindən biri kimi vəsf edilən bu saray XIV əsrdə artıq xarabalığa çevrilmişdi”.

Hər üç qəsrin adının mənbələrdə möhtəşəm sənət inciləri kimi çəkilməsi, səyyahların, şairlərin onları insan zəkasının qüdrəti kimi vəsf etməsi sarayların inşa edildiyi dövrdə, yeni eramızın IV-V əsrlərində Mesopotamiyada yeni intibah dövrünün yaşandığından xəbər verir. Bu tarixi mərhələni təhlil etdikdə görürük ki, eramızın IV-V əsrlərində Yaxın Şərqdə yeni geosiyasi mühit formalaşırdı. Qədim mədəniyyət öz yerini artıq yavaş-yavaş Şərq və Qərb mədəniyyətinin sintezindən yaranan yeni sivilizasiyaya ötürürdü. Dünyanın siyasi xəritəsində yeni dövlətlər meydana gəlir, yaranmış tarixi şəraitin tələblərindən çıxış edərək artıq əsrlərlə idarəetmə ənənələri formalaşmış dövlətlər də idarəçilik sistemlərində köklü dəyişiklik etmək məcburiyyətində qalırdı. Vaxtı ilə böyük imperiyalardan tam siyasi asılılıqda mövcud olan, əyalət şəklində qalmış siyasi qurumlar yavaş-yavaş baş qaldırır, siyasi mövqeyini möhkəmlədir və özlərini təsdiq etmək üçün tarixən olduğu kimi meqalistik tikililər ucaldır, insanların heyretinə səbəb ola biləcək mühəndis layihələri həyata keçirir, memarlıq inciləri ərəsəyə gətirirdilər.

Belə ki, bu dövrdə Böyük Roma imperiyası artıq iki hissəyə parçalanmış, Kiçik Asiya yarımadası və ona yaxın ərazilərdə əski yunan mədəniyyətini yeni ahəngdə dirildən Bizans – Şərqi Roma imperiyası ərəsəyə gəlmişdi. Onun şərqində hələ də əzəli siyasi və hərbi hegemonluğunu qoruyan və hər vəchlə bu statusunu saxlamağa çalışan Sasani imperiyası vardı. İndi yaranmış siyasi vəziyyətdən faydalanmağa çalışan ərazilər, qədim sivilisasiyanın beşiyi olmuş Misir, Babil kimi prefekturalar yeni inkişaf tendensiyasına qədəm basır, mədəni cəhətdən nisbətən geri qalan ərəb dünyası da siyasi əhəmiyyətini ortaya qoymaq üçün mövcud elmi nailiyyətlərdən bəhrələnməyə çalışırdı.

Yəmən, həmçinin indiki İraq ərazisi Sasanilərlə Bizans arasında birincidən siyasi asılılıqda olan belə bufer zonalarından biri idi və burada hökm sürən ləhmilər sülaləsi mövcud vəziyyəti nəzarət altında saxlamaqda olan yeni hərbi-siyasi güc idi. Belə ki, onlar Sasanilər tərəfdən vuruşmaqla Bizansın cənub sərhədlərini daim təhlükə altında saxlamaqla birincilərin bərabərhüquqlu siyasi müttəfiqinə çevrilməkdə idi. Beləcə, Ləhmi padşahlığının paytaxtı Hira şəhəri mühüm siyasi mərkəzlərdən birinə çevrilərək inkişaf edir, əhəmiyyətli ticarət yollarına nəzarəti əlində saxlamaqla qədim dünyanın meqapolislərindən birinə çevrilirdi. Burada yeni tikililərin meydana gəlməsi bu baxımdan qanunauyğunluq kimi qəbul olunmalıdır.

Yəqin ki, 14-cü Sasani şahənşahı II Yəzdəgird oğlu, vəliəhd şahzadə Bəhrəmi də (daha çox Bəhram Gur adı ilə məşhur olan V Bəhram) elə bu səbəbdən, Sasanilərlə Ləhmilər arasında bu müttəfiqlik statusunun qarantı, təminatçısı olmaq üçün Nizaminin “Yeddi gözəl” əsərində göstə-

rildiyi kimi, Yəmən hakimi Nemana (ərəb məmləkətlərindən 18 hökmdarlıqlarından biri Ləhmilərin hökmdarı ən-Nüman bin əl-Münzir) tərbiyəyə vermişdi.

Beləliklə, Nüman bin Münzirin Ləhmilərə 399-cu ildən rəhbərlik etdiyini, Bəhram Gurun 406-cı ildə doğulub Sasani şahənşahı taxtına 420-ci ildə çıxdığını nəzərə alsaq, Xəvərnəq sarayının tikintisinin V əsrin ilk onilliklərində, təxminən 406-420-ci illər arasında tam başa çatdığını ehtimal etmək olar.

Bəli, neçə-neçə şairi ilhamlandıran, Nizaminin: “Gözəllik qütbüydü cənub-şimalın, Təngülüşasıydı yüz min xəyalın”, – deyərək vəsf etdiyi Xəvərnəq qəsri də Ləhmilərin bu qızıl epoxasının möhtəşəm simvolu olaraq beləcə tarixə keçmişdi.

Göründüyü kimi, böyük şair burada “Təngülüşa” adlı kitabın adını çəkir. Nizamişünas Rüstəm Əliyev günümüze qədər gəlib çatmasa da, bədii tərtibatı ilə dövrünün insanlarında heyrətə səbəb olmuş və yalnız xatirələrdə yaşayan bu yazılı abidə haqqında belə məlumat verir: “Təngluşa – Luşanın kitabı. Babil münəccimi Təvkr Babilini, farsca Luşa adlandırılan alim (I əsr) günəşin (epliptika) və ulduzların (zodiak) hərəkəti haqqında məşhur kitabın müəllifidir. Nadir miniatür, nəqş, ulduz və bürclərin şəkilləri ilə bəzədilmiş həmin kitab Şərqdə böyük şöhrət qazanmış, əsrlər boyu gözəllik xəzinəsi sayılmışdır”.

Nizami Gəncəvi Xəvərnəq qəsrinin tikilmə texnologiyası haqqında da məlumat verir. Məsələn, onun üst tərəfdən hansı maddə ilə suvaq edilməsini dəqiqliyi ilə belə göstərmişdir:

***Südlə, sirişümlə edilmiş suvaq,
Baxanı əks edir güzgülər sayaq.***

Qeyd edək ki, sirişüm yumurta sarısından düzəldilmiş yapışqan maddədir.

Yəqin ki, Nizami “Təngluşa” əsərinin adını burada təsadüfi çəkmir. Tarixi sənədlər üzərində aparılan tədqiqatlar və arxeoloji qazıntıların nəticələri onu deməyə imkan verir ki, Simnar (Sinninmar) Mesopotamiya ərazisində inşa etdiyi bu sarayın layihəsində (IV-V əsrlərdə Hira, Nəcəf, Kufə yaxınlığında inşa edilən digər mühəndis qurğularında olduğu kimi) özünəqədərki, əsrlərlə sınaqdan çıxmış Babil qülləsi, Semiramidanın asma bağları, İştər məbədi kimi meqalistik tikililər ərsəyə gətirmiş Babilililərin texnologiyalarından da istifadə etmişdir. Fikrimizcə, o, öz yaradıcılığında həm qədim Roma, həm də İkiçayarası memarlıq üslublarını birləşdirməyə müvəffəq olmuşdur. Belə ki, təxminən eyni dövrdə Yaxın Şərqdə, məsələn, Palmirada inşa olunan bir çox tikililərdə bu tendensiyanı müşahidə etmək mümkündür.

Onu da qeyd edək ki, Nizami öz qəhrəmanı haqqında “Rumlu Bəlinastək hünərlər saçar” – deməklə onu bizim eramın I əsrində yaşamış, məşhur Roma naturalisti Qay Pliniy Sekunda bənzədir. Məlumdur ki, təbiət

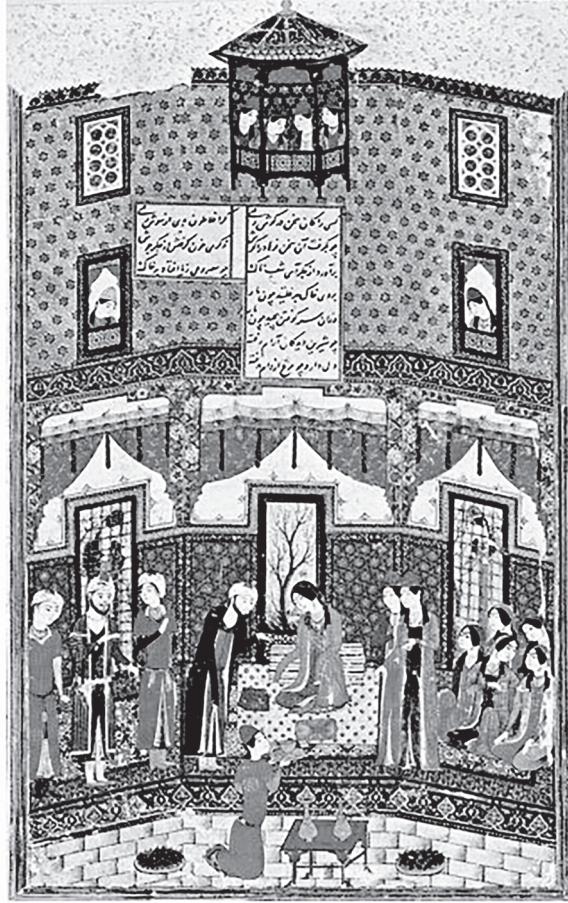
tarixinin banisi sayılan Pliniy botanika, geologiya, mineralogiya, astronomiya, coğrafiya, fizika, kimya kimi elmlərlə məşğul olmaqla yanaşı, rəsm və heykəltəraşlığa dair əsərlər də yazmışdır.

Biz Sinninmarın yaşam tarixini dəqiq olmasa da, Xəvərnəq qəsrinin tikilmə tarixi əsasında təxmini müəyyən edə bilirik. Bizə məlumdur ki, bu qəsir Nemanın əmri ilə inşa olunub. Deməli, qəsri inşa etdirən şəxsin hakimiyyət illəri onun tikilmə tarixini hesablamağa imkan verir. “Yeddi gözəl”də Neman adı ilə gədən II İmru-İl-Qeysin oğlu I Ən-Nüman Ləhmilər sülaləsinin VI hökmdarı olub, eramızın 399-429-cu illəri arasında hakimiyyətdə olmuşdur.

Deməli, onun müasiri olmuş Sinninmar da bizim eramızın IV-V əsrlərində yaşamışdır. Adı memar sənətinin qüdrəti kimi rəmzləşən bu tarixi şəxsiyyətin milli mənsubiyyəti barədə də dəqiq fikir söyləmək çətinidir.

Mənbələrdə onun övladı barədə məlumat var. Kirmanşah yaxınlığında 3-7-ci əsrlər arasında III, yaxud II Ərdəşir zamanında inşa edilmiş Taği-Bustan kompleksində Şəbdiz atı üzərində Xosrov Pərvizin məşhur rəlyefinin müəllifi olan Kaddus (Y. Bertelsə görə, Katus) Sasani imperiyasının təbəəsi olmuşdur. Bir maraqlı fakt isə onun adının Əbdürrəşid əl-Bakuvinin “Kitab təlxis əl-əsar...” əsərində Futrus kimi qeyd olunmasıdır. Həmin əsərdən bir parçaya diqqət edək: “Həmədanla Xulvan arasında Bisütun dağı var. Zirvəsinə qalxmaq çətin olan çox yüksək və əlçatmaz dağlardır. Zirvədən tutmuş ətəyinə kimi bu dağ sanki yonulmuşdur, hamardır. Dağın enliyi 3 günlük [yol] qədərdir. Bisütunun yamacında daşdan yonulmuş eyvan var. Ortasında da Xosrov Pərviz və mindiyi Şəbdiz adlı atın təsviri var. Eyvanın divarında Şirinin və onun yaxınlarının [təsviri] var. Bu təsviri Sinnimar oğlu Fitrus həkk edib. Bu, Hiranın yanında olan Xavarnaqi tikən Sinnimardır”.

Maraqlıdır, eyni tarixi şəxsin adı bir mənbədə Kaddus (Katus) kimi verildiyi halda, digərində Futrus (Fitrus) kimi gedir. Fikrimizcə, bu, Taği-Bustandakı sadalanan rəlyeflərin müəllifi kimi tarixə düşən heykəltəraşın

xristianlığı qəbul etməsi ilə bağlıdır. Məlumdur ki, xristianlığı qəbul edən şəxslər xaç suyuna salındığı zaman xristian adı götürürdü. Futrus isə İsa Məsihin həvarilərindən olan, müqəddəs Pyotrun adının yunan versiyasıdır. Mənbələrdən onu da bilirik ki, bu dövrdə həm Mesopotamiya, həm də Sasani imperiyası ərazisində xristianlığın güclü təbliğatı getmişdir, ət-Təbərinin yazdığına görə, hətta Kaddusun atasını qətlə yetirmək əmrini verən Nüman bin Munzirin özü də sonradan əməlindən pəşman olmuş, xristianlığı qəbul edərək hakimiyyətdən əl çəkmiş və inzivaya çəkilmişdir. Çox böyük ehtimalla, Sinninmarın oğlu xristianlığı qəbul edən Bizans əsilli Mesopotamiyalı olmuş, atasının dini inancının əksinə olaraq xristianlığı qadağan edən Ləhmilərin hökmdarı I əl-Münzirin zamanında təqiblərdən yaxa qurtarmaq üçün Sasani imperiyasına pənah gətirmişdir.

Qeyd edək ki, ən-Nümanın inzivaya çəkilib, kahinlik etməsi haqqında qeydə Nizaminin “Yeddi gözəl” poemasında da rast gəlirik. Şair yazır:

***Onun ədalətli vəziri vardı,
İsanın dininə pərəstişkardı.
O dedi: “Allahı duyub tanımaq
Sənin dövlətindən yaxşıdır ancaq.
Sən o mərifəti duysan mükəmməl,
Bu bəzək-düzəkdən götürərsən əl”.
... Nəman bu eyvandan enərək yerə,
Üz qoydu şir kimi geniş çöllərə.***

Sinninmar və Nümanı birləşdirən Xəvərnəq qəsrinin adının etimologiyasına da nəzər salaq. Qaynaqlarda bu oykonimə müxtəlif etimoloji açıqlama verilmişdir. Bu da ilk növbədə bu qəsrin adının həmin mənbələrdəki müxtəlif variantda verilən imlası ilə bağlı olmuşdur. Məsələn, ət-Təbəri onu Xavarnak – “Gündoğanın ayı”, Yaqut Həməvi Xurəngah – “İçmək yeri”, İbn Quteybə – Xoranqah – “yeyib-ichmək yeri”, Y.Bertels Xavərnəq – “Günəşli” kimi izah edib.

“Bürhane-qate” kimi mötəbər lüğətdə isə bu sözün “Xornəq” kimi oxunuşunun daha düzgün olduğu və mənasının qida qəbul olunan yer anlamına gəldiyi göstərilir. Bu fikri XIX əsr müəllifi Əbdülxaliq Cənnəti də təsdiqləyir: “Xornəq” müərrəbdir, əsli-farsicəsi “xornə” və “xorəngah”dır. “Xəvərnəq” oquyanlar yanlışı oqumışlar”.

Biz isə Y.Bertelsin versiyası ilə razılaşıb, onun düzəltmə söz olub رواج kökündən törədiyini və “gündoğan yer” anlamına gəldiyini ehtimal edirik. Çünki ət-Təbərinin nəql etdiyinə görə, Nəman qəsri sifariş verəndə onun hündür təpənin üzərində bir düzgün çevrədən ibarət dairəvi qala şəklində tikilməsini, divarlarının yerdən 200 arşın (təxminən 140 m.) hündürlükdə olmasını və üzərində qış-yay yaşamaq üçün əlverişli olan otaqların inşa edilməsini tələb edir. Nizami bu tikilinin 100 göz, yəni təqribən 105 metr hündürlüyündə olduğunu və günəş şüalarını, yaxud hər hansı bir işığı, məsələn, ayın nurunu özünə cəlb edib, ilin hər fəslində gecə-gündüz nur

saçmasını göstərir. Bu baxımdan Ət-Təbərinin ərəblərdə belə tikililərin “Nurmeh” adlandırılmasını qeyd etməsi də məntiqəuyğundur. Yəqin ki, elə buna görə də Y.Bertels: “Nizaminin qədim Babilistandakı məbədlərin tikintisi ilə bağlı hansısa mənbələrlə tanışlıq imkanı olmuşdur”, – qeydini əlavə etmişdir.

Qədim dövrdə insanların belə uca tikililəri ucaltması bizə fantastika təsiri bağışlaya bilər. Lakin qədim Babilistanda vaxtı ilə inşa olunmuş zikkuratların xarabalıqlarında aparılan arxeoloji qazıntıların nəticələrinin onlar haqqında ilkin yazılı qaynaqlardakı qeydlərlə müqayisəsi əsasında əldə edilən elmi qənaətlər tədqiqatçılara qədim babililərin belə möhtəşəm binaların inşası texnikasına malik olduqları qənaətinə gəlməyə imkan verir.

Məşhur alman arxeoloqu, Yaxın Şərqi qədim abidələri üzrə mütəxəssis Evelin Klengel-Brandt “Babil qülləsi” adlı monoqrafiyasında belə tikililər üçün ilkin prototipin indi də qədim Ur şəhərində xarabalıqları qalmış pilləli qülləsi olan Ay tanrısı Sin, yaxud Nanna şərəfinə ucaldılan məbədin olduğunu göstərir. Alim 1940-cı illərdə İraqda aparılan tədqiqatlar nəticəsində Dur-Kuriqalzuda tapılan möhtəşəm məbəd sahəsindən aşkarlanan bu tipli qüllənin qalıqlarının təkcə əsas nüvəsinin hündürlüyünün 57 m olduğunu göstərir. Müəllif bu məlumatların gil lövhələr üzərindəki qeydlərlə də təsdiqləndiyini yazır. Onun tədqiqata cəlb etdiyi “Esaqil haqqında lövhə” adlı sənəddə bu qəbildən olan pilləli qüllənin dəqiq göstəriciləri, hər mərtəbəsinin dəqiq en, uzun və hündürlük ölçüləri haqqında məlumat günümüzə qədər qorunmuşdur. Lövhəyə əsasən, yeddi mərtəbəli bu tikilinin hər layı müxtəlif hündürlüyə malik olmuş, hündürlük aşağıdan yuxarıya qalxdıqca azalmışdır. Beləliklə, hər mərtəbəsi 12-15 m hündürlükdə olan bu qüllənin ümumi hündürlüyü təqribən 91,5 m-ə çatırmış.

Beləliklə, tədqiqatlar hələ eramızdan əvvəl Mesopotamiya ərazisində belə əzəmətli binaların inşasının mümkünliyünü təsdiqləyir. Deməli, eramızın IV-V əsrlərində mövcud nailiyyətlərin təkmilləşdirilməsi əsasında tikintinin aparılması yolveriləndir.

Apađığımız araşdırmalar nəticəsində belə qənaətə gəlirik ki, Nizaminin “Yeddi gözəl” poemasının süjetinə daxil etdiyi Simnar və Neman haqqında rəvayət tarixi xronikalarla təsdiqini tapan həyat hadisəsidir. Əsərdə Yəmənin hakimi Nemanın əmri ilə Sasani şahzadəsi Bəhram Gur üçün Simnarın inşa etdiyi Xavərnəq qəsri isə tarixi tikili olub, Mesopotamiyanın qədim memarlıq ənənələrinə söykənməklə yanaşı, özündə qədim Yunan-Roma memarlığının nailiyyətlərini də yaşadan əzəmətli abidə imiş. Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi bu hadisəni əsərinə daxil edərkən növbəti dəfə bədii yaradıcılığında tarixi reallığa söykənməyə üstünlük verdiyini, eyni zamanda, qədim və orta əsrlər mənbələrinə necə dərinlən vəqif olduğunu nümayiş etdirməyə müvəffəq olmuşdur.

Paşa ƏLİOĞLU

“BU DASTANI TAMAM ÖYRƏNMİŞƏM MƏN”

*Professor Rüstəm Əliyev Nizami Gəncəvinin
“Xosrov və Şirin” poeması haqqında*

Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinə daxil olan beş poemadan ikincisi “Xosrov və Şirin” məsnəvisinin ədəbiyyat tarixində xüsusi əhəmiyyəti vardır. Mütəfəkkir şairin yaradıcılıq qüvvələrinin çiçəkləndiyi bir vaxtda, 1180 - ci ildə tamamladığı bu əsər yüksək humanizmi, insan şəxsiyyətinin mənəvi-əxlaqi yüksəlişini təsvir və tərənnüm etməsi, İntibah ideallarına sadıq qalması, Yaxın və Orta Şərq xalqları ədəbiyyatında tamamilə yeni xarakterdə olması ilə diqqəti cəlb edir. Akademik Ziya Bünyadov yazır: “Xosrov və Şirin” ruhu etibarlı ilə novator əsərdir, onun meydana çıxması insan şüurunun formalaşmasında yeni bir mərhələ demək idi. Bu əsər Yaxın və Orta Şərq xalqlarının və bütün dünya ədəbiyyatının inkişafını uzun əsrlər boyunca müəyyən etdi”. Mövzusu Azərbaycan tarixi və coğrafiyası ilə bağlı olan Nizaminin bu ilk mənzum romanı Sasani hökmdarı Xosrov Pərvizlə Bərdə hakiminin vəliəhdi Şirin arasındakı məhəbbətdən bəhs edir (Təsadüfi deyil ki, müəllif bu məsnəvinə “Həvəsnamə” də adlandırmışdır – P.Ə.). Nizami əsərinin girişində mövzunun uydurma olmadığını, əsərini eşitdiyi rəvayətlər, oxuduğu kitab əsasında yazdığını bildirir:

***Var doğru yazmağa madam ki, imkan,
Neçin gəlsin gərək araya yalan.
Qiymətdən salmışdır sözü yalanlar,
Doğrunu danışan möhtəşəm olar...
Tanıyan yoxdu bu gözəl alması,
Bərdədə var idi bir əlyazması.
O ölkənin qədim tarixlərindən
Bu dastanı tamam öyrənmişəm mən.
O yerdə yaşayan qoca adamlar
Təşviq etdi, işə mən verdim qərar.***

Görkəmli şerqşünas alim, professor Rüstəm Əliyevin Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” əsərinin tədqiqinə həsr etdiyi “Ölməz məhəbbət haqqında poema” monoqrafiyasında şairin dövrünün geniş mənzərəsi əksini tapmışdır. Alim XII əsrdə Azərbaycanda cərəyan edən ictimai-siyasi hadisələri təsvir edir. Nizaminin görkəmli nümayəndəsi olduğu, həyatda, incəsənətdə, ədəbiyyatda əksini tapan Şərq intibahının səciyyəvi cəhətlərini göstərir. Əsərdə Nizami dövrünün ədəbi mühitindən, dahi şairin sələflərinin və müasirlərinin əsərlərindən, əsrin saray həyatının özəlliklərindən bəhs edilir.

Professor Rüstəm Əliyev “Ölməz məhəbbət haqqında poema” monoqrafiyasının “Xosrov və Şirin” və onun Nizami Gəncəvi poeziyasında yeri” adlı birinci fəslində bu məsnəvinə bir sıra Şərq xalqlarının bədii, etik və estetik fikrinin inkişafında yeni səhifə açmış əsər adlandırır. O, bunu onunla izah edir ki, dahi şair poemasında müsəlman dünyasında ilk dəfə olaraq qadınların sevgi hüququnu müdafiə etmiş, məhəbbətin insanın mənəvi yüksəlişindəki rolundan danışmışdır. Alim Nizaminin böyüklüyünü, sənətdə novatorluğunu göstərmək üçün onu sələfləri ilə müqayisə edir: “Farsdilli poeziyada poema forması Nizamidən xeyli əvvəl mövcud idi. Rudəkinin (öl. 940) didaktik poemalarından əlimizə ayrı-ayrı parçalar çatmışdır. Firdovsinin (öl.1036) dahiyənə epopeyası, Ünsürinin (öl.1040), Fəxrəddin Qurqaninin mənzum aşiqanə-cəngavərlik romanları, Sənainin (öl.1141) sufi-mistik poemaları, Xaqani Şirvaninin (öl.1199) fəlsəfi-avtobiografik əsərləri və s. XII əsrdə geniş yayılmışdı. Lakin bütün bunlar Nizaminin sehrkar qələmi ilə yazılmış möhtəşəm əsərləri ilə müqayisədə solğun görünür. Əsərlərində şair taleyin hökmü ilə deyil, öz xarakterinin məntiqi, daxili mənəvi qanunları əsasında hərəkət edən azad, müstəqil şəxsiyyəti təsvir etmişdir. Nizami insan azadlığını tərənnüm etmiş, insan hisslərinin və əməllərinin müstəqilliyini elan etmiş, müsəlman cəmiyyətində, demək olar ki, bütün hüquqlarından məhrum olan qadının azadlığından danışmışdır. Bundan başqa, şairin yaratdığı yüksək bədii obrazlar, kolliziyalar hələ də oxucuları həyəcanlandırır. O, qəhrəmanlarının xarakterini inkişafda, təkamül prosesində təsvir etmiş, insan qəlbinin daxili psixologiyasını, ən incə duyğularını açmış, əyani surətdə göstərmişdir ki, hər bir insan bütöv bir təkraredilməz dünyadır”.

Tədqiqatçı Nizaminin yaşadığı dövrün ən səciyyəvi cəhətlərinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Monoqrafiyada göstərilir ki, bölgədə son Səlcuqi hökmdarlarının hakimiyyəti dövrü (1092-1157) onların süquta doğru getdiyi zaman idi. Səlcuq sultanlarının vəliəhdlərinin tərbiyəçiləri – Atabəylər hakimiyyətə gəlirdi. Səlcuq padşahlarının hökmü nominal xarakter daşımağa başlamışdı. Regionda bir neçə Atabəylər dövləti meydana çıxmışdı – Azərbaycan Atabəyləri (Eldənizlər), Mosul Atabəyləri (Zəngilər), Fars Atabəyləri (Salqurilər), Kirman Atabəyləri (Qutluq xan dövləti) və s. Azərbaycan Atabəyləri dövlətinin banisi, XII əsrin görkəmli sərkərdəsi və siyasi xadimi Şəmsəddin Eldəniz nominal Səlcuqi hökmdarları – II Toğrul (1132-1135), Məsud (1135-1152), Suleyman şah (1159-1161) və Arslan

şahın (1161-1176) zamanında adları çəkilən Atabəy dövlətlərini özlərinə tabe etdi, faktiki olaraq dağılmış Səlcuqilər imperatorluğunun ərazilərini bərpa etdi. Şəmsəddin Eldəniz Arranı tutaraq 1152-ci ildə əraziləri bərpa edilmiş dövlətin paytaxtını Gəncəyə keçirdi. Bu şəhər müasir Gəncənin şimal-şərqində, 3-4 kilometrliyində yerləşir. Atabəylərin ikinci paytaxtı Naxçıvan oldu. Gəncə və Naxçıvandan sonra bölgədə üçüncü mərkəz Şirvan idi. Şirvanşahlar dövləti nominal olaraq Atabəylər dövlətinə tabe olsa da, faktiki olaraq müstəqil siyasət yürüdükdü, qonşu Gürcüstanla diplomatik əlaqələrə sahib idi. Şirvanşah I Axistanın (1160-1196) sifarişi ilə Nizami “Leyli və Məcnun” poemasını yazmışdı. Bu dövrdə Azərbaycan bütün Yaxın və Orta Şərqin siyasi, mədəni və elmi mərkəzi olmuşdu. Atabəylərdən Məhəmməd Cahan Pəhləvan və Qızıl Arslan mükəmməl dünyəvi təhsil almışdılar. Yaranmış nisbi sülh şəraitində, iqtisadiyyatın, ticarətin genişləndiyi dövrdə elmin, mədəniyyətin inkişafına xüsusi fikir verildi. Bütün bunlar Nizami Gəncəvinin görkəmli nümayəndəsi olduğu Azərbaycan intibahından danışmağa imkan verir. Qeyd edək ki, professor Rüstəm Əliyev Azərbaycanda İntibahın bir mədəni-ədəbi hadisə kimi mövcudluğunu, bir sıra sənətkarlarımızla bərabər Nizaminin İntibah mədəniyyətinin görkəmli nümayəndəsi olduğunu iddia edən tədqiqatçı olmuşdur. “Nizami və Azərbaycan renessansı” adlı məqaləsində alim yazır: “Azərbaycanda və qonşu Yaxın və Orta Şərq ölkələrində həqiqi bir Renessans olmuşdur. Onu şəhərlərin coşğun inkişafı, sənətkarlığın manufaktura keçməsi, ticarətin yüksək səviyyəsi və dünyagörüşü, şəxsiyyət azadlığı və humanizm ideologiyasında təcəssüm edən burjuaziya köklərinin yaranması şərtləndirmişdir. Bütün bunlar Nizami yaradıcılığında parlaq surətdə əks olunmuşdur.

R.Əliyev monoqrafiyasında Nizaminin müasiri olan şairlərə, xüsusilə Şirvanşahlar sarayında yaşamış şairlərə də münasibətini bildirmişdir. O, göstərir ki, XII əsrdə Şirvanşahlar sarayında Əbül Əla Gəncəvi, Fələki, İzzəddin Şirvani, Xaqani Şirvani kimi söz ustaları yaşayırdı. Onlar hökmdarın “Xeyrxah əməllərini” vəsf etməyə məcbur idilər. Görkəmli İntibah şairlərindən biri, “Həbsiyyə” şeirlərinin, qəzəl, qəsidə və rübailərin, “Töhfətül-İraqeyn” epik poemasının müəllifi Əfzələddin Xaqani istisna idi.

Monoqrafiyada Nizaminin təsəvvüfə münasibəti məsələsinə də toxunulur. Tədqiqatçı göstərir ki, Nizami Gəncəvi heç bir sufi təriqətinə mənsub olmasa da, “Sirlər xəzinəsi” poemasında zəhmətkeş, yoxsul təbəqənin mənafeyini müdafiə edən sufi mütəfəkkirlərinin fikri ilə səsleşən fikirlər söyləmişdir. Bu barədə mülahizələrini davam etdirən alim yazır: “Nizaminin humanist təliminin bəzi sufizm ideyaları ilə uyğun gəldiyindən çıxış edən bir sıra Qərbi Avropa, bəzi sovet alimləri iddia edirdilər ki, Nizami sufi, pan-teist olmuşdur və onun əsərlərini mistik planda şərh edirdilər. Lakin diqqətlə araşdırdıqda bu iddiaların yanlış olduğu üzə çıxır. Nizami müxtəlif dini cərəyanlardan xeyli ucada dururdu. Onun humanist təlimi global xarakter daşıyırdı. Buna görə də orada, təbii ki, dövrün mədəni və mütərəqqi ictimai fikrinin elementləri əksini tapmışdı. Nizami əqlə sitayiş edirdi, insanın

yaradıcı fikrini hər şeydən uca tuturdu. Bu məsələdə onun dünyagörüşü bütün sufi konsepsiyaları ilə ziddiyyət təşkil edirdi”.

Monoqrafiyanın “Xosrov və Şirin” poemasının sujeti, mənbələri, bədii xüsusiyyətləri” adlı ikinci fəslində müəllif əsər haqqında fikrini ifadə etmişdir; göstərmişdir ki, müəllif “Xosrov və Şirin” poemasında əsas mövzu kimi Bərdə hökmdarının vəliəhdi Şirinlə Sasani hökmdarı Xosrov Pərviz arasındakı eşq macərasını seçsə də, burada şair həyat, insan, ədalət haqqında düşüncələrini verərkən məhəbbəti insan şəxsiyyətini kamilləşdirən bir qüvvə kimi göstərmişdir. Şirinin məhəbbətinin gücü ilə Xosrov eyş-işrət həvəskarından elmə, fəlsəfəyə hörmətlə yanaşan ədalətli hökmdar səviyyəsinə yüksəlir. Şirin Xosrova ağıllı məsləhət verərək sonranı, axirəti düşünməyin, xalqın, rəiyyətin qayğısına qalmağın, adını yaşadan işlər görməyin lazım olduğunu söyləyir:

***Sənin ağlın da var, şahlığın da var,
Sənin hökmündədir ağlar, qaralar.
Axirətdə axtar özünə nicat,
Əldən gedəcəkdir gördüyün büsat.
Qızıl, gümüş yığan bir xəsis insan
Qiyamət dərini çəkməz heç zaman.
O canından iraq, şahlar ölərkən,
Kim bir şey apardı o maldan, mülkdən.
Varını verməsən, pis çıxar adın,
Verdiyin hər parça olar imdadın.***

Şirinin ağıllı məsləhətləri Xosrovun əxlaqlı insan və adil hökmdar kimi formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Rüstəm Əliyev eyni mövzuya toxunmuş Firdovsinin “Şahnamə” poemasını da diqqətdən kənarda qoymamış, bu iki əsərdə mövzuya yanaşmadakı fərqlərə xüsusi fikir vermişdir. Alim göstərir ki, əgər Firdovsi Xosrovun həyatından bəhs edərkən onun yürüşlərinə, apardığı savaqlara, əldə etdiyi qənimətlərə, diplomatik fəaliyyətinə əsas fikri yönəldirsə, Nizamini maraqlandıran Xosrov, Şirin və Fərhadın daxili dünyasıdır. Monoqrafiyada dahi şairin əsər üzərində necə işləməsi barədə oxuyuruq: “O, poemaya öz hisslərini, qəlbinin hərarətini, ilhamını və istedadını qoymuşdur, o, elə bil ki, yaratdığı obrazlardan hər birinə özünün parçasını vermişdir. Nizami on iki mindən artıq beytdən ibarət poemasında (daha dəqiq desək, mənzum romanında) Şirin, Fərhad və Xosrovun həyat dramını təsvir etmiş, oxucularla insan həyatının mənası, daha düzgün dünya düzəni, hisslərinin tərbiyəsi zərurəti haqqında fikirləri ilə bölüşmüşdür. Dünya ədəbiyyatının inkişafında yeni bir mərhələ olan belə bir şedevri yaradandan öncə şair uzun bir yaradıcılıq yolu keçmiş, öz fəlsəfəsini, məhəbbətə, həyata, cəmiyyətə və insanın təyinatına baxışını formalaşdırmışdır”.

R.Əliyev göstərir ki, Nizami poemasında qəhrəmanların həyatını təsvir edərkən lirik və epik planları məharətlə uyğunlaşdırıb bilmişdir. Şair tarixi hadisələrin təsvirini xarakterlərin, parlaq bədii obrazların dinamikasının açılması yolu ilə həyata keçirir. Alimin Nizaminin yaradıcılıq metodu barədə

fikirləri də diqqətəlayiqdir: “Ədəbiyyatşünaslıqda Nizaminin yaradıcılıq metodu barədə fikir birliyi yoxdur. Təfərrüata varmadan deməliyə ki, klassik tərifə görə, realizm detalların həqiqiliyi ilə bərabər, tipik şəraitdə tipik xarakterlərin yaradılmasını nəzərdə tutur ki, bədii inikasın bu prinsipi xeyli dərəcədə Nizaminin prinsipinə yaxındır. Nizami qəhrəmanlarının obrazına elə bir həyatilik, gərcək cizgilər bəxş etmişdir ki, onlar hələ də real insan kimi qarşımızda canlanırlar. Bu qəhrəmanlar müəllifin poetik niyyəti ilə deyil, öz xarakterlərinin daxili əsasında yaşayır və hərəkət edirlər, onların əməlləri və hissləri Nizaminin dövrünün və sonrakı əsrlərin real həyatı üçün səciyyəvi idi”.

Nizaminin eşq haqqında təlimindən danışan alim Şərqdə bu barədə yazılmış bir sıra əsərləri nəzərdən keçirir, göstərir ki, dahi şair Cahiz, İbn Sina, Biruni, Qəzali kimi mütəfəkkirlərin bu məsələyə münasibətindən xəbərdar olmuşdur. Əbu Əli ibn Sinanın “Risalə fil-eşq” (“Eşq haqqında risalə”) əsərində müsəlman alimlərinin məhəbbət haqqında mülahizələrinə yekun vurulur. Nizaminin bu barədə mülahizələri daha çox İbn Sinanın fikirlərinə uyğun gəlir. Nizaminin real, dünyəvi məhəbbətin tərənnümünə üstünlük verdiyini bildiren R.Əliyev yazır: “Ağılla birlikdə bəşər təbiətinin ən böyük məziyyətlərindən biri insanı təbiətin bütün qalan varlıqlarından ülvə edən” məhəbbətdir. Nizami həmişə mistik məhəbbəti deyil, real, dünyəvi, insani məhəbbəti nəzərdə tutur və poemalarında məhz bunu tərənnüm edir. Nizami üçün məhəbbət ən ülvə, ən gözəl hiss, həyatın bəzəyi və varlığın əsas qayəsidir. Alimə görə məhəbbəti insan şəxsiyyətini kamilləşdirən qüvvə kimi təqdim edən “Xosrov və Şirin” poeması dünya poeziyasının incilərindəndir. Nizami “Xosrov və Şirin” poemasının “Kitabın tərtibi və eşq haqqında bir neçə söz” adlı hissəsində insanların da, təbiət qüvvələrinin də eşqin qanunları əsasında mövcud olduğunu, hərəkət etdiyini deyir. Ona görə, eşq yalnız iki insanı deyil, təbiət qüvvələrini də birləşdirən cəzb edir. Bu cazibə bütün kainatı idarə edir:

***Kainatda hər şey cəzbə bağlıdır,
Filosoflar bunu eşq adlandırır...
İdrakı dinləsək, söyləyir o da,
“Hər şey eşq üstündə durur dünyada”.
Göylər yaransaydı eşqdən azad,
Düşün, olardımı yer üzü abad...
Eşq ilə düzəltdim mən bu dastanı,
Doldurdum səsiylə eşqin, dünyanı.
Ondan uzaq gəzsin hər cahil insan,
Pay alsın qoy yaxşı oxuyub yazan.***

Son misraları nəzərdə tutan R.Əliyev göstərir ki, müəllif burada məhəbbətin gücünü və təmizliyini anlamağa qadir olan oxucuları nəzərdə tutur.

R.Əliyevin monoqrafiyasında baş qəhrəmanların – Şirin, Xosrov və Fərhadın qarşılıqlı münasibətlər əsasında səciyyələndirilməsi mühüm yer tutur (Xüsusi olaraq qeyd etmək istərdik ki, Şərq ədəbiyyatında, məhəbbət üçbucağına ilk dəfə Nizaminin “Xosrov və Şirin”ində rast gəlirik – P.Ə.).

Fərhad obrazı əsərin əvvəllərində Xosrovun Şirinə, ümumiyyətlə, məhəbbətə, həyata münasibətindəki qeyri-kamilliyini nəzərə çarpdırır. Fərhad Xosrovu sevən Şirini ümitsiz bir məhəbbətlə sevir. R.Əliyev vəziyyətin psixoloji tərəfini nəzərə alaraq yazır: “Ümitsiz olsa da, Fərhadın məhəbbəti onun üçün böyük mükafatdır, həyatının və möhtəşəm əməyinin mənasıdır. Nizami incə bir psixoloq kimi doğru olaraq göstərir ki, Fərhadın məhəbbəti onun mənəvi yüksəlişinə səbəb olur, onun bütün planlarının, potensial imkanlarının reallaşmasına kömək edir. Burada biz yenə də Fərhadla Xosrovun hisslərinin qarşı-qarşıya qoyulduğunun şahidi oluruq”. Xosrov rəqibini qışqandığından, məkrə əl atır: Əvvəlcə Fərhada müşkül hesab etdiyi bir işi, dağlardan süd üçün arx çəkməyi və hovuz tikməyi tapşırır. Fərhadın bu işi bacardığını görəndə Fərhada yalandan Şirinin öldüyü xəbərini çatdırıb onun ölümünə səbəb olur. Lakin sonra Xosrov öz hərəkətindən peşman olur, anlayır ki, eşqi yolunda hər şeyə qadir olan Fərhada qarşı belə hərəkət cılızlıq və acizlikdən başqa bir şey deyil. Nizami Şirinin və onun məhəbbətinin köməyi ilə Xosrovu xasiyyətindəki cılız cəhətlərdən təmizləyir. Xosrov vətəninə, ölkəsinə sevmə, rəiyyətə qarşı məsuliyyət hiss edən, Şirini hədsiz məhəbbətlə sevmə şəxsiyyətə çevrilir.

Tədqiqatçı göstərir ki, zəhmətkeş təbəqədən olan Fərhadın, sonralar Xosrovun məhəbbəti öncələr Şərq ədəbiyyatında rast gəlinməyən yeni tipli, hər cür fədakarlığa, yüksək əməllərə səbəb olan məhəbbətdir. R.Əliyevə görə, Fərhadın faciəli ölümünü onunla Xosrov arasındakı sosial fərqlə deyil, psixoloji cəhətdən də izah etmək olar: Səmimi, ülvə hisslər təmizliyinə, təmənnaşılıqlığına görə həmişə müdafiəsiz olur və Fərhadın məhəbbəti xüsusilə o zamanlar xoşbəxt sonluqla nəticələnə bilməzdi.

Monoqrafiyanın sonunda Nizami Gəncəvi yaradıcılığının ümumdünya əhəmiyyətindən danışan alim göstərir ki, dahi şair əsərlərində Azərbaycanı, xalqımızın övladlarını təsvir etmişdir. Nizami hətta prototipi başqa xalqlara mənsub şəxsiyyətlər olan obrazlara da azərbaycanlılara məxsus milli xarakter bəxş etmişdir.

Görkəmli şərqşünas, ədəbiyyatşünas, mətnşünas alim, professor Rüstəm Əliyev dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığına dair bir sıra dəyərli əsərlərin müəllifidir. Bu əsərlər içində onun 1991-ci ildə çap etdirdiyi Nizaminin “Xosrov və Şirin” poemasına həsr edilmiş “Ölməz məhəbbət haqqında poema” monoqrafiyası xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Kitabda müəllif Nizami dövrünün geniş mənzərəsi, XII əsrdə baş verən siyasi-ictimai hadisələr, dövrün ədəbi mühiti, Nizaminin görkəmli nümayəndəsi olduğu Şərq intibahının səciyyəvi xüsusiyyətləri haqqında mülahizələrini bildiren müəllif “Xosrov-Şirin” poemasının yaranma tarixi, sujeti və obrazları, bədii xüsusiyyətləri haqqında mülahizələrini söyləmişdir. Professor R.Əliyev məhəbbətin insanı saflaşdırır, ucaldan qüvvəsini, zəhmət adamını, şəxsiyyət azadlığını, qadın azadlığını tərənnüm, ən mütərəqqi ideyaları təbliğ edən Nizaminin “Xosrov və Şirin” poemasının bütün Şərq xalqları, eləcə də dünya xalqları ədəbiyyatı üçün unikal, yeni bir hadisə olduğunu sübut etmişdir.

Turan QURBANOVA

ŞEYX NİZAMİ “XƏMSƏ”DƏ SƏHHƏTİ HAQQINDA

Dünya ədəbiyyatının korifeyi, ensiklopedik zəka sahibi, öz zamanında mövcud olan bütün elm sahələrinə yüksək səviyyədə, dərinlən bələd olan Şeyx Həkim Nizami Gəncəvi Şərq təbabəti, Sakral təbabət və Tibbi təcim elmlərini də mükəmməl bilirdi. Yeri düşdükcə, bu elmlərin məlumatından əsərlərində istifadə edirdi. Bu çox geniş mövzudur, Şeyxin tibb elminin hər sahəsinə münasibəti ayrıca tədqiqat mövzudur. Bir nümunə ilə fikrimizi izah edək. Məsələn, “Leyli və Məcnun”dan gətirdiyimiz bu beytdə Tibbi təcim elmindən məlumat verilir:

ددرگ هتسکش هموچ هک ینیب
3. 103. ص ددرگ هتسر مخز ددق ع زا

Tərcüməsi:

**Görmürsən ki, Ay tiyələndikdə
Yara düyünündən xilas olur? (9, s.59)**

Burada söz, Ayın IV fazasından gedir. Qəməri ayın sonuncu həftəsində Ay hilal şəklində azalmaqla, dönüb yox olmur. Doğrudan da, xəstəliklər, xüsusən yaralar bu bir həftədə sağalmağa daha çox meyillidir.

Sakral təbabətdən məlumatı “Leyli və Məcnun”dan gətirdiyimiz bu beyt özündə mühafizə edib:

مداد رای دنپس هک ردام
3. 77. ص مداز رای دنپس ع رد اب

Tərcüməsi:

**Anam mənə üzərlik tüstüsü verdi,
Məni İsfəndiyar zirehi ilə doğdu. (9, s.49)**

Şeyx Həkim tez-tez Elmül-Həvasdan bəhs edən “Məcmueyi-Həft Səbe” əsərinin adını çəkir. “Həft” farsca, “Səbe” ərəbcə “yeddi” sayı deməkdir.

Bu məcmuə özündə sakral təbbi bilikləri (şəfa üçün yazılan dua, tilsimat, sehir, hirz və vəsiqələri) mühafizə edir. Beytdə cinas kimi işlənən “sepənd yar” (üzərlik tüstüsü) və “Sepəndiyar” (İsfəndiyar) sözləri termindir. İsfəndiyar adı qədim fars dastanlarında və “Şahnamə”də yenilməz bahadırlardan sayılır, onun zirehli geyimi mühafizə rəmzinə çevrilib. Şair dünyaya dua-səna ilə gəldiyindən, doğuluşdan bələlardan mühafizəli olduğunu nəzərə çatdırır.

Üzərlik tüstüsü gözdəymədən zədələnən biosahəni bərpa etmək üçün Şərq və xalq təbabətlərində indi də tətbiq olunur.

Şeyx Həkim Nizami Gəncəvi Şərq təbabətindən bir resepti “İqbalnamə”də açıqlamışdı. Dişləri təmizləmək üçün misfaq çubuğunun tətbiqindən çox-çox illər qabaq ud və söyüd ağaclarının kül qarışığından istifadə edirdilər:

شوپ هر قن رم جم ن یرد ام را هب
شوج می رادن رب هیس دوع وچ
ریب و دوع رتس کاکخ ب نابوخ هک
6 . 29 ص دی پس نادند ددن خ رس زا ددنک

Tərcüməsi:

***Yaxşı olar ki, biz gümüş geyimli bu məcmədə
Qara ud kimi coşmayaq.
Ki, gözəllər ud və söyüdün külü ilə
Dişlərini ağardaraq (bizə) gülməsinlər. (11, s.450)***

Sıradan bir şair kimi onu görməmək üçün, şeir sənətindən fikrini yayındıraraq insanların həmişə ehtiyac duyduğu bir peşəyə – həkimliyə yönəltmək məqsədiylə “Leyli və Məcnun” poemasında şair oğluna nəsihətlə deyir ki:

شه یوس ی ع بی ب ط ش اب یم
3 . 83 ص شک یم د آ بی ب ط هن ام

Tərcüməsi:

***İsa huşlu təbib ol,
Amma adamöldürən təbib olma! (9, s.52)***

Orta yüzilliklərdə xəstəliklərin yaranma səbəbləri, gedişi və müalicənin effektiv üsulları bizim indiki təsəvvürlərimizdən bir qədər fərqli idi. Ekologianın, ətraf mühitin saflığı, insanların ibadətlə müntəzəm məşğul olması uzunömürlü sağlam həyat üçün şərait yaradırdı. Bununla belə, irfan anlamında bu dünyanın (bədənin) keçici, o biri dünyanın (ruhun) əbədiyyəti haqqındakı təsəvvürlər bədənə lazım olan diqqətin verilməməsinə, o da xəstəliklərə gətirib çıxarırdı. Böyük arif Şeyx Nizami gənc yaşlarından qara ciyər və öd problemləri olduğunu dilə gətirib. Elə ilk poeması olan

“Məxzənül-əsrar”dan başlayaraq, şair öz xəstəliyinə işarələr edir:

ناگتسب ناهد قطم تسفن ی
 ناگتسخرگج ی ادوس مهرم
 نوخ ی ای رد زوت عرشب لقع
 1 . 29. ص نورب ل حاسب هدر ب ناج ی تشک

Tərcüməsi:

***Ey nəfəsi ağzıbağlıları nitqə gətirən (Peyğəmbər),
 Cigərxəstələrin sövdasına məlhəm olan,
 Sənin qoyduğun yolla (şəriətlə) ağıl qan dəryasından
 Can gəmisini sahilə çıxarmışdır. (7, s.41)***

30 sentyabr 1176-cı ildə ilk poemasını bitirərkən şair qırx yaş ərəfəsindəydi:

تسیگل آلدب ل قغ اب وت عبط
 تشیگل اس له چ دقن رظنتم
 دوش غل اب هک ل اس له چب ات
 دوش غل ابم شاهرفس دقن
 ن اوخم نوسفا تدی اب نونک رای
 ن اوخم نونکا یگل اس له چ سرد
 یوج هراچ نایمز روآرب تسد
 52. ص یوج هراوخم غ لد ار لد م غ نی

Tərcüməsi:

***Sənin təbiətin ağılın ilə dəlallıq edir,
 Və qırx yaşın nəqdini gözləyir.
 Amma qırx yaşa çatmaq üçün
 Onun səfərlərinin xərci üçün böyük məbləğlər lazımdır.
 Sənə dost indi lazımdır, bunu əfsanə sanma,
 Qırx yaşın dərslərini indi oxuma.
 Əlini belindən götür, bir carə axtar.
 Bu ürəyin dərdinə bir həmdərd ürək tap. (s.59)***

Qırx yaş Şərqdə müdrikliyin ilk pilləsi sayılır. Bu yaşın ərəfəsində “ürək dərdi”, ödə problemləri barədə danışması, şairin gərgin siyasi proseslər girdabında qalan Gəncədə rahat yaşamamasından xəbər verir.

Şair, ilk baxışdan ürək xəstəliyindən açıq danışmasa da, ilk poemasında ona işarələr etmişdir:

ناش دادای رس درادن هک لد
 242. ص ناش دای دن کب را داب شجرف

Tərcüməsi:

***Onların qəddarlığına dözə bilməyən üreyim,
 Əgər onları yada salsa, özü yaddan çıxsın. (s.183)***

Şeyx Həkim Nizami Gəncəvi öz xəstəliyi ilə əlaqədar müxtəlif istiqamətli təbib və müalicələrlə tez-tez qarşılaşdığından, onların üsullarına münasibət bildirmişdi. On il sonra, 1186-cı ildə bitirdiyi ikinci poeması “Xosrov və Şirin”də şair tibbi görüşlərini açıqlayır:

تسا ش ورف نوسفا ر اگزور بىبط
تسا شوپ گنر هد نازا ن اق آرز وچ
تسا اضعا شون نىك دنزى شهن ى هگ
تسا رقص عفد نىك ى شرت درآ هگ
شوگ ندى جان اواسا رلت جالع
شواى س نوخ و نوخالام
ناوتن تسب تحارج مهرم نىرب
ناوتن تسر تل عز ورا د نىرب

Tərcüməsi:

**Hava zəhərlənsə, toz ilə ötüş,
Dərman olmasa da, dərdlə keçin.
Ruzigarın həkimi ovsun satandır.
Onun üçün oyunbazlar kimi on rəng geyinibdir.
Gah bir tikan batırıb üzvlərə xeyirlidir (deyər),
Bəzən turşu gətirər ki, sarılığı aparandır.
Onun başağrı əlacı qulağı çərtməkdir,
Dəmül-əxveyni Səyavuş qanıdır.
Bu mərhəmlə yaranı bağlamaq olmaz,
Bu dərmanla xəstəlikdən qurtarmaq olmaz. (8, s.342)**

Beytlərdə iynəbatırma müalicəsindən, qanalmadan, Şərq təbabətinin başqa sahələrindən bəhs edir. Dərman olmazsa, dərdlə keçin, – deməklə, şair insan orqanizmində ehtiyat enerji qüvvəsinin olmasından, xəstəliyin bu ehtiyat hesabına sağala biləcəyindən də danışır. Bunlardan sonra şair öz səhhəti barədə söz açır:

ىناوج دش ى شرتب و ى خلتب
ىناگدنز ادوسب و ارفصب
مىلاح روجنر ىگدنز تقوب
768ص ىناوج رد ىشحو و ناگرگ اب هك

Tərcüməsi:

**Cavanlıq acılıq və turşuluqla keçdi,
Həyat sarılıq və sövdə ilə ötdü.
Dirilik vaxtı halım əziyyətli,dir,
Çünki, vəhşi qurdlarla bir çuvaldayıq. (s.342)**

Sarılıq, öd kusəsi, axma yolları və qara ciyər xəstəliklərinin yaranıb inkişaf etmə səbəbləri çoxdur. Onlardan Nizami üçün məqbul saydığımız

səbəb – onu əhatə edən cəmiyyətə münasibətdə tez-tez əsəbi ovqatda olmasıdır. Bu barədə şair yaşadığı qara ciyər və öd xəstəliklərinin əlamətlərini dilə gətirir:

مناپز زانیری ش قلخ ناهد
780. ص مناهد ی خللت زان لفاق رهز وچ

Tərcüməsi:

***Xalqın ağzı dilimə görə şirindir,
Öz ağzım isə acılıqdan öldürücü zəhər kimidir.***

1188-ci ilin may-sentyabr aylarında yazılmış “Leyli və Məcnun”da xəstəliyin səngiməməsini, bəlkə bir az da şiddətləndiyini bu beytdən görürük:

تل اچخ نارد م دش هتش گرس
43. ص تل اچ فعض و رمع یتس س زان

Tərcüməsi:

***O xəcalətdən başımı itirdim –
Ömrümün süstlüyü və zəifliyimdən.***

Həmin poemanın başqa yerində şair öz səhhəti barədə bunları deyir:

م دومز آی طاشن ش یپ نی ز
مدوب هک مسکن آن هن زورم
مبتس دز درازگب وچ زنی نی ا
87. ص متسه هک موش نی ا زان رتزع

Tərcüməsi:

***Bundan əvvəl keyfin nə olduğunu sınađım,
İndi o vaxtkı adam deyiləm.
Bu da əlimdən çıxsə,
Hazırda olduğumdan da yazıq olaram. (s.53)***

Qara ciyər və ödlə bağlı xəstəliklər xüsusi pəhriz rejimində yaşamağı tələb etdiyindən, Azərbaycan mətbəxinin ən ləziz xörəklərindən, yağlı şirniyyatlardan imtina etmək lazım gəlir. Şair ona görə də, əvvəlki sağlam adam olmadığını dilə gətirir. “Leyli və Məcnun”u yazdığı vaxt şairin fiziki durumunun ciddi olduğunu göstərən bir məqam da var. Əsərdə “Şahzadənin tərifi və oğlumu ona tapşırmaq” adlı bəhs var. Yeganə övladının gələcəyini düşünən, özü yetimlik ömrü yaşamış ata, gələcəkdə oğlunun maddi cəhətcə heç kəsdən asılı qalmaması üçün uzaqqörənliklə diplomatik gediş edir:

یرای ن رظن ش ردپ رد رگ
یرادب ش ردارب رامی

شامت شزاون هار زا
 شمانب ینک یدبا یمسر
 دشابن سک دنمتجاج ات
 70. ص دشابن سپز رظن و شیپ رس

Tərcüməsi:

***Atasına nəzər salmasan da,
 Qardaşının qayğısına qalasan.
 Ona tam nəvaziş ilə,
 Adına həmişəlik bir maddi rüsum salasan
 Ki, heç kəsə ehtiyacı olmasın.
 (Xəcalətdən) başı aşağı və gözü
 (bir şeyin) dalıyca baxan olmasın! (s.47)***

Hətta icra olunmasa belə, irəlidəki illərdə şah taxtında oturacaq şahzadəyə bu müraciəti uzun ömürə gümanı olmayan, “məndən sonra tıfilim necə yaşayacaq?” – düşüncəsilə ciddi xəstəliyi olan ata edə bilərdi. Maddi rüsum verilməsə də, səmimi “qardaşın” müraciəti şahzadədə şairin oğlu Məhəmmədə qarşı müəyyən mərhəmət hissləri oyada bilərdi.

“Xosrov və Şirin” də şair doğulduğu bürcü qeyd edir:

تسا هدومن یری ش معلاط رد کلف
 71. ص ؟تسا ادوس هچ من یمشیپ یری ش نکیل و

Tərcüməsi:

***Fələk taleyimi Şir yaradıbdır,
 Lakin yundan düzəlmiş şirəm, nə faydası var? (s.53)***

Tibbi Təncim elmi ürək xəstəliyini Şir bürclülərin anadangəlmə bürc xəstəliyi kimi qeyd edirlər. 31 iyul 1197-ci ildə bitirdiyi “Həft peykər” əsərində Şeyx Həkim Nizami artıq öz ürək xəstəliyini müalicə edən həkim barədə söz açır:

نم لد نکاود یراد زاب
 55. ص نم لگ یسک ره سوب نیمز زا

Tərcüməsi:

***Ey mənim ürəyimi müalicə edən,
 Qoyma mənim (vücudumun) cövhəri
 hər (yetənin) ayaqları altını öpsün. (s.50)***

Beytdə şair buyurur ki, ey təbib, məni müalicə et ki, ölməyim, hər kəs mənim məzar gilimi tapdayıb keçməsin.

Görünür, Nizami Gəncəvi “Həft Peykər”i yazan vaxt, 60 yaş ərəfəsində infarkt keçirmişdi. Şairin öz vəziyyətinin təsvirləri infarkt halına daha çox uyğundur. “Oğlum Məhəmmədə nəsihət” bəhsində şair öz səhhətilə bağlı bunları deyir:

دیوچ دن امن میزبس رس هک نم
 دیپس تشگ هشفنب و هرز هلال
 یدنمونت انز مدن ام زاب
 یدنب رمک و یراد هک ز
 میرگی م راودرم یتمدخ
 54. ص میدرم ن آ هن نونک ار یتسار

Tərcüməsi:

***Mənim söyüd kimi yaşıllığım gedib,
 Laləm saralıb, bənövşəm isə ağarıb.
 Zəiflikdən əldən düşdüm,
 Papaq qoymaq və kəmərlə bağlamağa təqətim yoxdur.
 Mən kişi kimi xidmət edərdim,
 İndi isə, doğrusu, mən daha o kişi deyiləm. (s.49)***

Şərq təbabətində qara ciyər cəsarətin, ehtirasın, igidliyin mərkəzi, idarəedicisi sayılır. Təsadüfi düyl ki, cəsarəti az olan adamlara “ağciyər” – deyirlər, yəni filankəsin qara ciyəri yoxdur. Qara ciyəri zədəli olanlarda fobiylar toplusu yaranır.

Ürək və qara ciyər xəstəliklərinin orqanizmdə yaratdığı fəsadları aradan qaldırmaq üçün ustad təbib, müalicə və həkimin gündəlik nəzarəti ilə yanaşı ətrafdakı adamların da diqqəti vacibdir. “Şərəfnamə”də Nizami Gəncəvi ixtiyar yaşlarındakı fiziki durumunu belə təsvir edir:

ن تساوخ یم ز متسد دن ام ورف
 ن تسارخرب ز میاپ تشگ نارگ
 تفبرگ یدروج ال هونگ منت
 تفبرگ یدرز تخانای خرس ملگ
 زاب دن ام هر ز هدنور نویه
 زاین ار مرس دم آ هگ نیلابب
 یاپ داب یناگوچ روب ن امه
 ی اج ز دبنجن ن اگوچ مخز دصب
 دیلک دش مگ هناخی مپ ارب رط
 دیدپ دم آ ینامیشپ ناشن
 ر اب روفاک ربا هوک ز دم آ رب
 راوخ روفاک تشگ نی مزج ازم
 دنک شیارگ ن تفبرب لدی هگ
 دنک شیاتس رش ار باوخ ی هگ
 شوگب دیاین اسورع باتع
 27. ص شومخ یقاس و تشگ یهت ی حارص

Tərcüməsi:

***Əlim artıq qədəh tutmaqdan yorulub,
 Ayağım qalxmaq istərkən ağırlıq edir.***

*Bədənəm artıq lacivərdi rəng alır.
 Gülüm qırmızı rəngini atıb sarılıq alır.
 Yüyürən atım yollarda gecikir.
 Başım balınca çox ehtiyac hiss edir.
 Həmin yel ayaqlı çovqan oynadığım at,
 Yüz dəfə çovqanla vursan da, yerindən tərpənmir.
 Şənlik meyخانənin açarını itiribdir,
 Peşmanlıq nişanələri aşkara çıxıb.
 Dağdan kafur yağdıran bulud qalxdı,
 Yer in həvəsi kafur yeməyidir.
 Gah ürək getməyə meyl göstərir,
 Gah baş yuxuya həvəs göstərir.
 Gözəllərin töhməti qulağa çatmır.
 Sürahi boş qaldı, saqi susdu. (s.40)*

Halsızlıq, yuxu ovqatı yuxarıda bəhs etdiyimiz xəstəliklərin simptomlarındanıdır.

“Şərəfnamə”dən gətirdiyimiz aşağıdakı iki beytdə şair ürək ağrılarını bir daha xatırladır. Yuxusunu qaşırtmaq üçün şair mütəmadi zıncırov çalmasını dilə gətirir:

ن اور یدرمب مصخش یدرم یکی
 ن اوراک رد و ین اوراک زا هن
 منز یم سفن کی لد چنر دص
 35. ص منز یم سرج مېسخن ات نادب

Tərcüməsi:

*Ölü bir şəxsəm, ancaq mərdanə gedirəm,
 Bu (dirilər) karvanıyla gedirəm, amma bu karvandan deyiləm.
 Bir nəfəs çəkində yüz ürək dərdi çəkirəm,
 Yatmamaq üçün hey zıncırov çalırım. (s.45-46)*

Şaman təbabətini tədqiq edən çağdaş alimlər zıncırov səslərinin müalicəvi təsirlərindən danışılar. Hətta ən çətin sağalan xəstələrin belə, zıncırov və Şaman dəfinin sədaları və xüsusi duaların təsirlə bir seansda sağalmaları haqqında Sakral təbabət ədəbiyyatında kifayət qədər çox faktlar təsbit olunub.

“İqbalnamə”də “süfrəm tərədən boş deyil” – deməklə, şair ciddi pəhrizdə oturduğundan xəbər verir:

نم ناوخ فرت زا تسین یت
 نم ن اقیفا تسین تسر دنتان ز
 تس رد دشابن تینب راک رپ وچ
 تسراگ رپ ز ددرگن نوچ ملق
 دوب یتسرد ن ت اب هک یبارغ

دوب یتسب ریچنا شن او هم
 نهک نم رب لاس دش هچ رگ یلب
 نخس زا میگ زات قنور دشن
 یاون دراد ورس نهک مزونه
 228. ص یورشوخ دنک مگنخ هرقن نام

Tərcüməsi:

*Yox, mənim süfrəm tərədən boş deyil,
 Mənim fəğanım sağlam olmamağımdır,
 Əgər taleyin məqsədi düz olmasa,
 Qələm necə süstləşə bilər?
 Qarğanın bədənini sağlam olarsa,
 Bütün dənlər onun üçün Bəsti ənciri olar.
 Bəli, mənim yaşıma çox olsa da,
 Sözümdə təzəlik rəvnəqi yox olmamışdır.
 Hələ mənim köhnə sərvimdə cavanlıq (ruhu) var.
 Haman ruh atıma xoş yerləş verir. (s.621)*

Həyatda nikbin və Allaha təvəkküllü olmağındandır ki, Şeyx Həkim Nizami Gəncəvi xəstəliyin fəvqündə durmağı bacarmış, ona əbədiyaşarlıq bəxş edən əzəmətli əsərlərini ərsəyə gətirə bilmişdi.

ƏDƏBİYYAT

1. یمظن 1960 وکاب، رارسال ن زخم، یوجنگ
2. یمظن 2 1960 وکاب، نیریسی و ورسخ، یوجنگ
3. یمظن 3 1965 وکاب، نونجم و یتیل، یوجنگ
4. یمظن 4 1315 نارعت، رکپی تفه، یوجنگ
5. یمظن 5 1948 وکاب، همان فرش یوجنگ
6. یمظن 6 1948 وکاب، همان لابقا، یوجنگ
7. Nizami Gəncəvi. "Sirlər xəzinəsi". Bakı, 1981, fil.tərc.
8. Nizami Gəncəvi. "Xosrov və Şirin". Bakı, 1981, fil.tərc.
9. Nizami Gəncəvi. "Leyli və Məcnun". Bakı, 1981, fil.tərc.
10. Nizami Gəncəvi. "Yeddi gözəl". Bakı, 1983, fil.tərc.
11. Nizami Gəncəvi. "İskəndərnamə". Bakı, 1983, fil.tərc.
12. Абу Али ибн Сина. «Канон врачебной науки», 1-6 т. Ташкент, 1980-1981
13. Фарид Алекперли. «Тысяча и один секрет Востока». 1-2 т. Баку, 2008
14. Кровопускание (Аль-хиджама). Москва, 2003
15. Лариса Назарова. «Медицинская астрология». Москва, 2011
16. Виктор Востоков. «Секреты целителей Востока». Ташкент, 1994
17. В.Капранов, Р.Хашим. «Мудрость веков». Душанбе, 1981
18. К.В.Сельченко. «Практика Эзотерического Целительства». Минск, 2000
19. Клоин Бреле-Руэф. «Сакральная Медицина». Киев, 1995
20. Восточная Медицина. Полный справочник. Москва, 2007
21. Mənsur ibn Məhəmməd ibn Yüsif ibn İlyas. "Kifayeyi-Mənsuriyyə". Bakı, 2010
22. Nüsxəcat. Bakı, 2005

Aydın TALIBZADƏ

NİZAMİ VƏ İSLAM MİFOLOGİYASININ BİOLOJİ MUTANTI İSKƏNDƏR

♦ *Aksioloji analiz*

Mən “Bəhramnamə”ni, yəni “Yeddi gözəl”i Nizaminin “Xəmsə” tacında ən qiymətli ləl kimi dəyərləndirsəm də, “İskəndərnəmə”ni unikal, hətta haradasa gizli insurgent təbiətli bir əsər hesab eləyirəm, xüsusilə də dastanın ikinci hissəsi qismində təsnif edilən “İqbalnamə”ni. Görünür, “Şərəfnəmə”ni bitirib “İqbalnamə”yə keçərkən Şeyx Nizami mövzuya, İskəndərin tarixi, sosial-kulturoloji fəaliyyətinə, onun padşah, sərkərdə, peyğəmbər imici dolaşan miflərə, bu miflərin islam versiyalarına daha çox hakim olub.

Sanki Nizami “İqbalnamə”də İskəndəri İskəndərin özünə qaytarmaqla, İskəndəri İskəndərə maksimal şəkildə yaxınlaşdırmaqla, tarixi şəxsiyyətin əsl həqiqətini bulmaqla, onun gerçək həyatını olduğu kimi göstərməklə, mifləri redaktə etməklə, “Şərəfnəmə”dəki süjet boşluqlarını doldurmaqla məşğuldur və çalışır ki, bu dahi insanı, fətehi yunan mədəniyyəti kontekstindən ayırmasın. Ona görə də “İqbalnamə”də İskəndər yenidən öz vətənidir [1, s. 36], sevdiyi alim və müəllimlərinin (Platon, Aristotel, Arximed, Sokrat və s.) əhatəsindədir. “Şərəfnəmə”də Yunanıstanı tərk etmiş İskəndər “İqbalnamə”də təzədən Yunanıstana qayıdır: möhtəşəm, peyğəmbəranə zəvvarlıq tamamlanır və bununla da Nizami dairəni qapadır, süjetli təhkiyədən qismən qurtulur.

Ona görə də “İqbalnamə” dastanında, daha düzgün olar desəm, elmi-fəlsəfi risaləsində İskəndərin hər hansı bir şücaətilə bağlı danışılan əhvalat bir növ xatirə prinsipilə yığılır, müzakirəyə çıxarılmış mistik fləşbək ovqatında nəql edilir. Məsələ bu ki, “Şərəfnəmə”də Nizami öz qəhrəmanını 27 yaşlı peyğəmbər [16, s.58] kimi artıq təqdim eləmişdi: “İqbalnamə”də o, nədənsə təkrarən İskəndərin peyğəmbərliyə yetişməsinə [1, s.109-114] bir neçə kiçik epizodla dübarə aktuallaşdırır, Yəcuc və Məcuc tayfaları qarşısına sədd çəkilməsi aktını isə cahan padşahının mümkün peyğəmbərlik möcüzələrindən biri statusunda göstərir.

“Şərəfnəmə”də, nə qədər qərribə olsa da, Yəcuc və Məcuc tayfalarından bir kəlmə də söz açılmaz. Bu vəhşilər barəsində söhbətlər yalnız “İqbalnamə”də İskəndərin Yunanıstanda məskunlaşdığı vaxt gündəmə

gətirilir, yunan fəlsəfəsinin tarixi şəxsiyyətlərlə İskəndərin ruhsal-psixoloji, mental münasibətlərindən bəhs edən böyük bloklar arasına sıxışdırılıb salınır.

Yəqin ki, İskəndər portretinin islam çərçivəsi üçün Yəcuc və Məcuc tayfalarının taleyində Zülqərneyn peyğəmbərin rolunu işıqlandırmaq son dərəcə vacib idi və bəlkə də Nizami məhz bu çatışmamazlıq, bu kəmkəsirlər ucbatından “İqbalnamə”ni yazmaq məcburiyyətilə üz-üzə qalıb. Həqiqətən, necə olub ki, Quranda İskəndər haqqında keçən qutsal məlumatı Şeyx Nizami “Şərəfnamə”də təcəssüm etdirməyib? Bəyəm belə bir əfsanə İskəndərin imicini bəzəmir, ona şərəf gətirmirmi? Bəlkə Nizami tarixi İskəndərin əməllərini mifik İskəndərin Yəcuc və Məcuclara qarşı sədd çəkməsindən qat-qat üstün saydığına görə “Şərəfnamə”də bu məsələyə toxunmayıb? Ola bilərdimi ki, dastanı ithaf edildiyi atabəy Nüsrət əd-Din Əbubəkr ibn Muhamməd Bişkinin çevrəsində fırlanan şəriət güdükçüləri elə bu amilə görə Nizamiyə irad bildirəydilər, Yəcuc və Məcucba bağlı lövhələri də əsərdə canlandırmağı ondan tələb edəydilər? Bəlkə “İqbalnamə”nin qələmə alınmasının əsl səbəbi məhz bu olub?

rəssam: **AYXAN**

O da heç təsadüfi sayılmaz ki, Nizami öz ideyasından, məfkurəsindən imtina etməyib də “İqbalnamə” dastanında “Kitabın başlanğıcı” fəslini sona çatdıran andaca İskəndərin islam mədəniyyətində formalaşmış “Zülqərneyn” [4, s.78] imicinin təftişinə girişir və müsəlman mifologiyasında onun iki buynuzlu kimi mifik bir təqdimatını səhv, aldanış, yanlışlıq təzahürü kimi dəyərləndirir. Nizami İskəndərin Zülqərneyn olduğuna, güman ki, şübhəylə yanaşır. Axı buynuzlu insan birmənalı şəkildə mutantdır, anormaldır, mifik məxluqdur. Buynuzlu qəhrəman Şeyx Nizamiyə simpatik, alicənab, xeyirxah müdrik kimi, başqa sözlə, peyğəmbər kimi görünür. Hərçənd bu yanlışlıq, yəni İskəndəri mutantlaşdırmaq ideyası Tövratdan Qurana keçmiş bir təsəvvür xətasıdır: ilk dəfə ikibuynuzlu İskəndər məhz Tövratda zikr edilir və oradan da birbaşa Quranın “Mağara” [6, 18:83-98] surəsinə adlayıb olur Zülqərneyn (ad ərəbcə ikibuynuzlu kimi semantikleşir).

“Zülqərneyn” ləqəbi İskəndəri zoomorflaşdırır, onu mutantlar, eybəcər məxluqlar cərgəsinə qatır, sıradışı birisi eləyir. İstisna olunmur ki, bu, qədim Misirdə tanrıları zoomorflaşdırmaq, onları fəvqəlvəyyə, üstinsana döndürmək ənənəsinin rudimentidir. Hamı kimi olmamaq mistik seçilmişlik əlamətidir: möcüzə statusundadır; heyrət, təəccüb, gizli qorxu, həsəd və vurğunluqla müşayiət olunur.

İslam mifologiyasında da yerli sakinləri, Nizaminin “itsifət” təyini ilə aşağıladığı, Yəcuc və Məcuc tayfalarından [15, s.179; 1, s.173-183] adi insan yox, məhz mutant xilas edib onların qarşısında möhtəşəm, apokaliptik simvolikaya malik bir sədd ucaldı bilərdi. Təbii ki, bu, birmənalı şəkildə mifin tələbidir, iki qüvvə arasında balans, paritet yaratmaq cəhdidir. Zülqərneyn mutant olmasa, fəvqəl güc, ağıl və enerji sahibi olmasa, Yəcuc və Məcuc tayfaları ilə bacara bilməz.

Zülqərneynin kimliyi haqqında mülahizələr sırası və bu ləqəbin mümkün sahiblərinin siyahısı yetərinə genişdir [4; 7]. Son araşdırmalarda sübut etməyə çalışırlar ki, buynuzlu ideal hökmdar (peyğəmbər) barəsində mövcud məlumatlar İran şahənşahı Kuruşa və ya Hürsə, ya da Qurşa, başqa sözlə, tarixdən Əhəmənilər sülaləsinin lideri, “kainatın və aləmin dörd tərəfinin sultanı” [8] kimi məşhurlaşmış ehtişamlı II Kirə aiddir: onun İranda ucaldılmış heykəl versiyalarından birində şahlıq tacı doğrudan da buynuzların üstündə təsvirlənir. Hind tədqiqatçısı, Quranı urdu dilinə çevirmiş Əbu əl-Kalem Azad Zülqərneynlə bağlı öz çoxillik araşdırmalarından sonra bəyan edir ki, 14 əsr boyunca tarixçiləri, şərqşünasları, dinşünasları məşğul edən bir suala cavab tapmaq, Zülqərneynin şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək, nəhayət ki, ona müyəssər olmuşdur və bu əfsanəvi şəxsiyyət İskəndər yox, II Kirdir [9].

Ola bilsin, niyə də yox? Qədim yunanca Kuriş, latınca Cyrus, rusca Kir kimi səsləndirilən bir adın, məncə, asanlıqla İskəndərə transformasiya olunmaq potensialı mövcuddur: çünki hər ikisində “k” və “r” samitləri sözün ahəngində, ritmikasında mühüm rol oynayır. Əgər ərəblərin hər hansı bir əcnəbi adı öz dillərinə uyğunlaşdırıb tələffüz etmək qabiliyyətini, iki samitin arasına mütəlq bir sait atmaq şəkərini də nəzərə alsaq, onda bu ehtimal daha da böyüyəcək. Ancaq bu halda bir məsələni də unutmamaq olmasın ki, Tövratda da ehtişamlı Kirin adı var. Bu da bir daha onu sübut eləyir ki, Tövrat və İncildən, heç şübhəsiz ki, məlumatlı olan ərəblər Kirə İskəndəri bir-birindən fərqləndirmək iqtidarında idilər.

Əbu əl-Kalem Azadın düşüncələrinə sayğı ilə yanaşmaq şərti ilə onu da söyləmək istərdim ki, Zülqərneynin tarixi kimliyini öyrənmək xatirinə aparılan axtarışlar bütün variantlarda dünya mədəniyyətində heç nəyi dəyişmək əzmində deyillər, intellektual oyun – mistifikasiya xarakteri daşıyırlar: hətta bu cəhdlərin özü bir qədər absurd təsir bağışlayır. Çünki heç kim indən sonrasına nə Tövrati, nə Quranı, nə Nizamini, nə də Nəvaini redaktə eləməyəcək: heç kim də “İskəndər Zülqərneyn” əvəzinə deməyəcək “Kir Zülqərneyn”. Bundan əlavə, öz məşhurluğuna görə, dünyada öz tanınma əmsalına görə ehtişamlı II Kir heç vədə makedoniyalı İskəndəri ötür keçə bilməyəcək.

Digər tərəfdən isə Əbu əl-Kalem Azad bir alim kimi Zülqərneyn həqiqətini aşkarlamağa səy göstərərkən nəzərə almalı idi ki, buynuz ərəblərin kəmsavadlılığının, başdansovdu davranışının rudimentidir, ən azı Nizamiyə görə. Nədən ki, hələ XII yüzildə Nizami islam elitasının və intellektuallarının diqqətini bu səhvə doğru yönəltdi, İskəndərin Zülqərneyn ləqəbi ilə ödəndirilməsində, buynuzlu imicinin mədəniyyətə

rə yayılıb dominantlaşmasında mühüm rol oynamış ərəblərə hətta gizli, yüngül bir ironiya ilə, rişxəndlə yanaşmışdı [Bax: 2, s.30-31].

Bu da Nizami Gəncəvinin yunan dilini, yunan mədəniyyətini, yunan mifologiyasını gözəl mənimsədiyinin nəticəsidir. Odur ki, Şeyx Nizami dastanın “İskəndərin başqırxan qul ilə əhvalatı” [1, s.41] adlanan ilk süjetli bölümündə buynuz məsələsini sonraya saxlamadan aydınlaşdırmağa çalışır. Yeri gəlmişkən, azərbaycanlılar nədənsə bu fəslə “İskəndər və çoban” adlandırmaqdan xüsusi həzz aparırlar. Əslində isə “İskəndər və çobanın hekayəti” [2, s.34] bölümü “İqbalnamə”nin “İskəndərin başqırxan qul ilə əhvalatı” [2, s.29] fəslindən sonra gəlir. Vaxtilə M.Xudubəyli də özünün “Nizami qələminin möcüzəsi” [3] adlı məqaləsində buynuz məsələsinə diqqəti cəkərkən məhz belə bir xəyata yol vermişdi, “İskəndərin başqırxan qul ilə əhvalatı”nı götürüb “İskəndər və çoban” adlandırmışdı. Bu səhv ondan qaynaqlanır ki, “İskəndərin başqırxan qul ilə əhvalatı”nın iştirakçılarından biri çobandır: lakin o, İskəndərin bərbərilə müqayisədə ikinci planda mövqelənir.

“İskəndərin başqırxan qul ilə əhvalatı” fəslindən bəlli olur ki, İskəndər (hərçənd o da məlumdur ki, qədim Ellada əhli İskəndəri buynuzlu tanrı Zevs – Amonla identifikasiya edib bunu pul vahidinə də yansıtmışdı) öldüyü zaman yunanlar ona öz hüdudsuz sevgilərini bildirmək üçün bu insanın portretini işləyib hazırlayırlar. Burada Nizami cəbr və nücum elmlərinin bilicisi Ömər Əbu-Məşərin (IX əsrin sonu- X əsrin əvvəllərində yaşamış universal zəka sahibi Ömər əl-Bəlxî nəzərdə tutulur) “Üluf” (ərəbcədən tərcümədə “Min hadisə” deməkdir) adlanan əsərinə [41, izah 87, s.237] istinadən deyir ki, rəssam ayüzlü İskəndərin görkəminə bir müqəddəslik hələsi gətirmək niyyətilə onun yanında rəngli boyalarla iki balaca buynuzlu gözəl mələk surəti də təsvir edibmiş. Bu şəkllə emosional eyforiya vəziyyətində baxan coşqun ərəblər sanıblar ki, buynuzlar İskəndərə məxsusdur [1, s.41-42]. Beləliklə, küpün ağzı açılıb, səhv düşüncə pərvazlanıb, gedib digər mədəniyyətlərə də çıxıb, İskəndərin “Zülqərneyn” ləqəbi dünyalara səs salıb, yeni bir mifolojinin təkan impulsuna dönüşüb.

Ərəblərin Zülqərneyn ləqəbilə bağlı tələsdiyini, yanlışlığa yol verdiyini bəyan eləyincə Nizami başqa bir anonim biliciyə güvənib də söyləyir ki, İskəndərin buynuzları yox, uzun qulaqları olub və o, bu uzun qulaqlarını tacında düzəltmədiyi xüsusi qınlarda xeyli müddət gizlədə bilib [bax: 1, s.42]. Nizami “İskəndərin başqırxan qul ilə əhvalatı”nı nəql edə-ədə dolayısı yolla “İskəndərin buynuzu var” konseptinə təkzib verir və iki yerdə təkrarlayır, bərbərin, qamışdan kəsilmiş neyin və çobanın diliylə ki, İskəndərin sirri uzun qulaqlara sahib olmasıdır, daha buynuzlara yox. Birinci dəfə İskəndərin yeni başqırxan qulu, yəni bərbəri ürəyinin qubarını quyuya bu sözlərlə açıb söyləyir: “Var uzun-uzun qulaqları cahan şahının” [2, s.31]. O biri dəfə isə çoban həmin quyunun suyunu içən qamışdan kəsilmiş neyin dediklərini dilləndirir: “İskəndərin qulaqları olub upuzun” [2, s.32: hər iki misranın sətiraltı tərcüməsi məqalə müəllifinindir].

Buradan da belə anlaşılır ki, Nizami əhvalatın doğrusunu danışib İskəndərin buynuzları məsələsinin yanlışlığını isbatlayır, onun qulaqlarının

uzun olmasını oxucularına bir fakt kimi israrla çatdırır və hətta haradasa Qurana düzəliş verməyə həvəslənir. Məhz burada həm bir dilemma, həm də bir sual ortaya çıxır: buynuz, yoxsa qulaq? Tövrət, Quran haqlıdır, yoxsa Şeyx Nizami?

Mifik təfəkkür kontekstində Tövrət və Quran haqlıdır, real düşüncə müstəvisində Şeyx Nizami.

Əvvəla, ona görə ki, insanın buynuzu olmaz: uzun qulaqların mümkünlüyü isə inkar edilmir. Amma aşırı uzun qulaqlar da elə buynuzlar kimi gen modifikasiyasıdır, mutantlıq bildiricisidir, mifik təfəkkür elementidir. Düzdür, hindlilər Buddanın uzun qulaqlarını uzunömürlülük əlaməti sayırlar. Müsəlman Şərqiində ənənə cəmiyyətə qutsal bir mesaj ötürür ki, uzun qulaqlar insanın çox yaşayacağını, müdrik olacağını müjdələyir. Nədən ki, anlayış, bilgi, dərkətmə qulaqlardadır [10, s.17]; eşitmək vasitəsilə gerçəkləşir.

İkincisi: buynuz bir əlamət kimi heç də xoş nişanə deyil. Çünki mifologiya, nağıllar, əfsanələr əksərən şeytan, iblis xislətli məxluqları, cinləri, divləri, əjdəhaları, Dionisin meşə əshabələrini buynuz sahibi eləyir, onları qarabasmaların aktiv fiqurantına çevirir. Nadir hallarda buynuzlu tanrı və mələklərlə də qarşılaşmaq mümkündür. Məsələn, hinduizmdə hindşünaslar tərəfindən Proto-Şivanın simalarından biri kimi qavranılan tanrı da buynuzludur və bu buynuzların tam ortasında bir ağac bitir; hansını ki, pələng, kərgədan, fil və inək – zebu dövrələyib [14, s.17]. Hind ənənəsinə görə Paşupati obrazında Şiva maldarlıq tanrısıdır. Qədim yunanlar Dionisi buynuzlu insan (Dionis Zaqrey) kimi təsvir edirdilər.

Qədim yunanlar keçə buynuzunu həm də bolluq, firavanlıq, məhsuldarlıq rəhni bilirdilər. Buynuz eyni zamanda fallik simvoldur: miflərdə fiziksəl gücü, yuxarı dünya hakimliyini [11, s.245-249], var-dövləti, maddi imkanı eyhamlaşdırır, bir sözlə, bütün variantlarda bir aqressiya, təcavüz sərgiləyir. Yapon samurayları döyüşə gedərkən düşməni qorxutmaqdan, ona psixoloji həmlə etməkdən ötrü başlarına buynuzlu dəbilqə qoyardılar.

Hərçənd xalq gülüş mədəniyyətinin, meydan mədəniyyətinin kontekstində arvadları tərəfindən aldadılmış ərlər buynuzlu hesab olunur və onlar həmənəcə lağ, şəbədə obyektinə dönüşürlər. Buynuz karnaval atributudur; zarafatlaşmağa, əyləncəyə dəvətdir.

Buradan da belə anlaşılır ki, xalqın karnaval mədəniyyəti kontekstində buynuz pozitiv və neqativ qavrayışların sərhədində balans gətirir, amma buna rəğməən əksər hallarda buynuz mənfi enerjilə daha çox yüklənir. Karnaval mədəniyyəti müstəvisində uzun qulaqlar da birmənalı müsbət yozulmur: eşşək qulaqları kütbeyinlik, tərslik, dovşan qulaqları isə qorxaqlıq rəmzləri sayılır.

“İqbalnamə”də Şeyx Nizaminin sensasion bir şəkildə islam mədəniyyəti platformasında İskəndərin “Zülqərneyn” imicinə (yəni Quranda zikr edilən ləqəbinə) kölgə salıb onun buynuzlarını qulaqlarla əvəzləməsi bu faktorlarla əlaqəli ola bilərmi? Əsla. Mümkünsüzdür. Nizami, heç şübhəsiz ki, “İskəndərin başqırخان qul ilə əhvalatı”nı danışarkən makedoniyalı İskəndərin mənsub olduğu mədəniyyətin gələnlərindən itələnir.

Bu olayı nəql edərkən, çox ehtimal ki, o, çar Midas haqqında gəzən məşhur bir mifdən xəbərdardı. Xəbərsiz ola bilməzdi. Çünki onun İskəndərlə başqırخان qulamı haqqında “İqbalnamə”yə daxil etdiyi rəvayət yunan çarlarından biri Midasın uzun qulaqlarının əhvalatını həm motivasiya, həm də konstruksiya baxımından eynilə təkrarlayır [12, s.707].

Qədim yunan mifində [13, s.113-115] hadisə bu cürdür: bir gün tanrı Apollon kimin daha gözəl musiqiçi olduğunu aydınlaşdırmaq niyyətilə öz çəng alətində yarıtmaz tütək ifaçısı buynuzlu, uzunsaqqal, keçiyayaq Pana (Dionisin əshabələrindəndir, maldarlıq və məhsuldarlıq ilahisidir) qarşı yarışır. Bu zaman münsiflər arasında Midas da olur və o, digərlərindən fərqli götürüb birinciliyi Apollona yox, çalğısı ritmsiz, zövqsüz, duyğusuz Pana verir. Midasın belə davranışından işıq tanrısı, gözəl sənətlər hamisi Apollon qəzəblənir və ilahi musiqini bu cür eşşəkcəsinə dinlədiyinə görə Midasın qulaqlarından tutub dartır, onları uzadır. Axmaq çar xeyli müddət bu xiffətlə yaşayıb qulaqlarını gizli saxlayır: yalnız gecələr çölə çıxır, başına çalma bağlayır. Getdikcə çarın saçları artır, çoxalır. Midas nələc qalıb bərbərinə çağırtır. Bərbər çarın saçını qırarkən onun uzun qulaqlarını görür. Susub bu sirri heç kəsə danışmayacağına and içmiş bərbər olaydan sonra heç cür rahatlıq tapa bilmir: sıxılır, darıxır, sirrə və özünə bir yer bulmaqda aciz qalır. Axırı ki bərbər bir gün çayın kənarına cumur, sahilə balaca bir çuxur qazır və sakitcə, pəsdən səsinə çayın səsinə qatıb çuxura pıçıldayır ki, çar Midasın qulaqları eşşək qulaqlarıdır. Bərbər bunu deyib asudə nəfəs alır, sirr saxlamağın əzabından qurtulur, rahatca evinə dönür. Amma bir qədər ötüşüncə həmin çuxurda qamışlar bitir və bu qamışlara külək dəydikcə onlar da astadan pıçılдаşı: “Çar Midasın qulaqları eşşək qulaqlarıdır”. Beləliklə, Midasın sirri aləmə faş olur, onun eşşək qulaqlar sahibi olduğundan hamı xəbər tutur.

Niyyət, süjet, davranış motivasiyaları yunan əsatirində və “İskəndərin başqırخان qul ilə əhvalatı” fəslində birəbir üst-üstə düşür: azacıq fərq yalnız diskursun tərtiblənməsində və qamışların dilləndirilmə prinsipindədir.

Deməli, mifoloji təfəkkürdə buynuz və qulaq arasında gizli bir paritet mövcuddur: mif, rəvayət, əfsanə zaman-zaman semantik müxtəliflikdə kimlərəse buynuz taxır, kimlərə də – uzun qulaq. Görünür, Şeyx Nizami öz dastanında İskəndərin buynuzlarını qulaqlara dəyişməyi daha məntiqli, daha gerçəkçi və ağlabatan bulub. Maraqlıdır, bütün yaradıcılığı boyu fantastik rəvayət və əfsanələr içində üzən Nizami niyə İskəndəri mifik təfəkkürdən uzaqlaşdırmağa çalışıb? “Zülqərneyn” ləqəbi onu niyə rahatsız edib?

Mən bunun səbəbini Nizami Gəncəvinin ömrünün sonlarında islam dininə, xüsusilə də, ərəblərə qarşı soyuyan, yadlaşan münasibətilə izah etməyə də meyilliyəm. Bu, bir. İki də bu ki, Nizami İskəndəri bütün möhtəşəmliyi ilə bayıldığı yunan mədəniyyətinin içindən yansıtdığı tərcih edirdi. Ona görə “İqbalnamə” başdan-başa yunaniliklə doludur. Və nəhayət, üç: mənim fikrimcə, buynuz Şeyx Nizamiyə bir barbarlıq, bədəvilik, vəhşilik əlaməti kimi görünürdü ki, o, bunu padşah Feyləqus (Filippus) oğlu İskəndər adıyla məşhurlaşmış, böyük filosoflardan dərs almış, spartan

təlim-tərbiyə prosesindən keçmiş bir sərkərdəyə, peyğəmbərə yaraşdırmırdı: çünki Nizami bu olayı İskəndərin bioqrafiyasında, yəni “İskəndərnamə”də, yunan mədəniyyəti və İskəndərlə bağlı topladığı bilgiler müstəvisində uydurma, əfsanə, nağıl sanmışdı, onu Yəcuc və Məcuc tayfaları barəsində olan məlumat kimi bir elə də ciddiyyə almamışdı, hətta “Şərəfnamə”yə yaraşdırmamışdı.

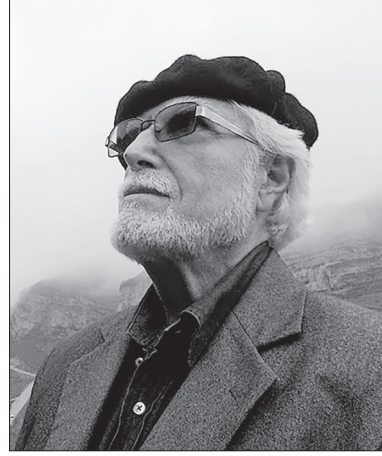
Bütün bunları nəzərə alaraq mən fikirləşirəm ki, “İqbalnamə” “İskəndərnamə”nin ikinci hissəsi, yəni “Şərəfnamə”nin bir dastan kimi davamı deyil, “Şərəfnamə”yə bir əlavə kimi özünü şəriət güdükçülərindən, din xadimlərindən qorumaq naminə düşünülmüş elmi-fəlsəfi risalədir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Gəncəvi N. İskəndərnamə. İqbalnamə / Farscadan tərcümə M.Rzaquluzadə; izahların müəllifi Ə.Cəfər; ön sözün müəllifi Z.Quluzadə; elmi red. X.Yusifli. – Bakı: Lider, 2004. – 256 s.
2. Gəncəvi N. İqbalnamə / Elmi red. F.Babayev; red. E.Bertels. – Bakı: Azərbaycan EA, 1947. – 234 s. (fars dilində)
3. Xudubəyli M. Nizami qələminin möcüzəsi // “Xalq səbhəsi” qəzeti, 2 sentyabr 2014. – S.14.
4. Пиотровский М.Б. Зу-л-Карнайн // Ислам: энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991. – С.78-79.
5. Бертельс Е.Э. Роман об Александре и его главные версии на Востоке. – М.-Л.: АН СССР, 1948. – 190 с.
6. Qurani-Kərim / Mətnlər ərəb və Azərbaycan dillərindədir; tərcümə Z.Bünyadov və V.Məmmədəliyevindir. – Bakı-Kiyev: Olimp, Poliqrafika, 1992. – 652 c.
7. Зу-ль-Карнайн // <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%BD%D0%B0%D0%B9%D0%BD>
8. Кир II // https://bigenc.ru/world_history/text/2065854
9. Личность Зуль-Карнейна стала известна / Пер. с араб. статьи д-ра Абдуль-мамина ан-Нимра <http://www.ansar.ru/history/lichnost-zul-karnejna-stala-izvestna>
10. Афак ва Анфус: пять философских трактатов / Крит. текст, указатели и введ. в изучении памятника А.Е.Бертельса. – М.: Наука, 1970. – 148 с.
11. Цуцуев А.А., Таказов Ф.М. Рог как символ власти и верхнего мира в этнографии и фольклоре осетин // Вопросы литературы и фольклора. – № 10, 2018. – С.245-249.
12. Гянджеви Н. Избранное / Вступ. статья, сост., коммент., словарь Р.Алиева. – Баку: Азернешр, 1989. – 727 с.
13. Мертлик Р. Античные легенды и сказания: пер. с чеш. – М.: Республика, 1992. – 479 с. М.: Республика, 1992. – 479 с.
14. Бонгард-Левин Г.М. Древнеиндийская цивилизация: философия, наука, религия. – М.: Наука, 1980. – 333 с.
15. Пиотровский М.Б. Йаджудж и Маджудж // Ислам: энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991. – С.119.
16. Gəncəvi N. İskəndərnamə. Şərəfnamə / Farscadan tərcümə A.Şaiq; izahların müəllifi Ə.Cəfər; ön sözün müəllifi Q.Əliyev; elmi red. X.Yusifli. – Bakı, Lider, 2004. – 432 s.

Şahin FAZİL

Nizami Gəncəvi haqqında söz və onun qəzəllərinə yazdığım təzminlər

Mən Nizami haqqında qeydlərimizə Məmməd Əmin Rəsulzadənin sözü ilə başlayıram: “Böyük və dahi şair olan Nizami təbiətin bir fenomenidir. Təbiətin böyüklük, gözəllik, rəngarənglik və cəzibədarlığını dərk etmək tamamilə mümkün olmadığı kimi, təbiət qədər böyük və onun qədər qüdrətli olan Nizami yaradıcılığını da tamamilə qavramaq mümkün deyildir.” (Məmməd Əmin Rəsulzadə, Azərbaycan şairi Nizami, Bakı, 2008, səh. 259)

Nizami Gəncəvi XII əsrdə, Azərbaycan xalqının tarixində mühüm rol oynamış hadisələrlə son dərəcə zəngin bir dövrdə, antik dünyanın və Ərəb Şərfinin çoxcəhətli mədəniyyətinə xalqımızın yiyələnmiş olduğu bir dövrdə yaşayıb yaratmışdır. Böyük şairin dövründən üç əsr əvvəl – IX əsrdə Yaxın və Orta Şərq, Afrika və İspaniyanın bir çox xalqları o zaman qüdrətli hesab olunan Ərəb xilafətinin tərkibinə daxil idilər və zəngin müsəlman mədəniyyətinin yaradılmasında, elmin və mədəniyyətin inkişafında onlar da bu və ya digər dərəcədə rol oynamışdılar. Bu elə bir dövr idi ki, Azərbaycan Şərfin ən mühüm mədəni və iqtisadi mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir. XII əsrin ortalarından Azərbaycan atabəyi Şəmsəddin Eldəniz (yaxud Eldəgəz) pərakəndə hakimliklərin, demək olar ki, hamısını birləşdirdi və mərkəzi Azərbaycan olmaqla, qüdrətli bir dövlət yaratdı. 1152-ci ildə o, Arranı və onun paytaxtı Gəncəni ələ keçirdi. Gəncə və Naxçıvan şəhərləri nəinki təkcə Azərbaycan atabəylərinin paytaxtları, həm də Yaxın və Orta Şərqin ən böyük mədəniyyət və ticarət mərkəzləri oldu. (Nizami. Hikmət və nəsihətlər, Ön söz, Rüstəm Əliyev, Bakı, 1995, səh.6)

Hər bir görkəmli şairin yaradıcılığı öz dövrünün məhsuludur. Buna görə də Nizami poeziyasını öz dövründən, onun meydana gəlməsini və xüsusiyyətlərini şərtləndirən konkret sosial-tarixi səbəblərdən təcrid etmək olmaz.

Nizami yaradıcılığa lirik şeirlərlə başlamışdır. Əsərlərindən məlum olur ki, şair böyük həcmli divan yaratmış, qəzəl və qəsidələr müəllifi kimi şöhrətlənmişdir. Lakin Şərq təzkirəçilərinin 20 min beyt həcmində olduğunu qeyd etdikləri divandakı şeirlərin çox az hissəsi dövrümüzədək gəlib çatmışdır. Nizami Gəncəvi lirikası yüksək sənətkarlığı, məhəbbətə dünyəvi münasibəti, insan taleyi haqqında humanist düşüncələri ilə seçilir. (Nizami Gəncəvi. Qəzəliyyat, Ön söz. R.Azadə, Bakı, 1981, səh.5)

Hər bir şairin əsərlərinə yazılan nəzirə təzmin adlanır. “Əgər şeir məşhur, şair isə tanınmış şairdirsə, həmin şairin adının çəkilməsinə ehtiyac yoxdur, əksinə, şair məşhur deyilsə, təzmin yazan şəxs onun adını təzminində hökmən göstərməlidir ki, ona “oğru” deməsinlər”. (Dr. Məhəmməd Moin. Fərhənge-farsi, cild I, Tehran, hicri 1376 (miladi 1999), səh.1094)

Bu cümlələr İran lüğətşünası Dr. Məhəmməd Moinə aiddir. Mənim fikrimcə, zənn edirəm ki, hər şair öz şeirində təzmin etdiyi şairin adını yazmaqla elə özünü də yaşadır.

Mənim yüzlərlə təzminim vardır ki, onların demək olar ki, hamısı yazdığım “Divan”larımnda və başqa şeir kitablarımda dərc olunmuşdur. Farsdilli şairlərdən Nizami, Sədi, Hafiz, Şəms Təbrizi (Mövlana Cəlaləddin Rumi – Ş.F.), Xacu Kermani, Həllac Mənsur, İbn Yəmin, Kamal Xocəndi, Salman Saveci, Rəziəddin Ərtimani, osmanlı şairlərindən Fovzi Əfəndi Rumi, Osman Şəmsi, Novrəs Osmani, İshaq Əfəndi, Məlik bəy Avci, Namiq Kamal, Tovfiq Fikrət, Mehmet Akif Ersoy, özbək şairlərindən Əlişir Nəvai, Mövlana Lütfi, türkdilli şairlərimizdən İmadəddin Nəsimi, Bədr Şirvani, Şah İsmayıl Xətai, Heyran xanım, Xurşudbanu Natəvan, Qasım bəy Zakir, Mirzə Ələkbər Sabir, Seyid Əzim Şirvani, Əblülxəliq Yusif, Əliağa Vahid, Səməd Vurğun, Ənvər Nəzərli, Mirzə Əli Möcüz və b. sairələrin şeirləri diqqətimi cəlb etmiş və onların misra və beytlərinə yüzdən çox təzmin həsr etmişəm.

Nizami böyük poemalarla yanaşı, yuxarıda deyildiyi kimi, qəzəllər və qəsidələr də yazmışdır. Onun qəzəli sələflərinin və müasirlərinin yaradıcılığından əsaslı sürətdə fərqlənir. Həmin qəzəllər olduqca sərbəst, canlı və humanistdir, onlarda konkret süjet, real təbii hisslər, eşq, kədər, qəzəb, vüsal sevinci, hicran əzabı, aşiqin qəlb çırpıntıları vardır.

Mən sözümlü yenə Məmməd Əmin Rəsulzadənin “Azərbaycan şairi Nizami” kitabının sonunda yazdığı sözlərlə bitirmək istəyirəm: “Yunanlar dünyaya Homeri, farslar Firdovsini, italiyalılar Vergilini vermişlərsə, biz də Nizamini vermişik”.

Məqalə bitdi, amma sözüm bitmədi. İndisə Nizami Gəncəvi qəzəllərinə bir neçə təzmini təqdim edirəm:

– I –

“Çox de şirin sözləri, qoy şəkər olsun ucuz”,
Yaxşı əlimdən yapış, qəm-kədər olsun ucuz.

Doğru sözün qiymətin arif adamdan soruş,
Doğru söz olsun baha, amma şər olsun ucuz.

Söz ağacım meyvədən bar verə qış fəsli də,
Söyləmişəm bağbana hər bəhər olsun ucuz.

Şeirimi var etmərəm gərçi tərım axmasa,
Məsləhətim böylədir: Kaş ki tər olsun ucuz.

Daima bildir mənə xoş xəbəri tütüyətək,
Bəd xəbərə ol xəsis, xoş xəbər olsun ucuz.

Hər qəzəlin hər sözü, sətri canımdan çıxır,
Eyləməyəm cəhd mən kəlmələr olsun ucuz.

Şahina, Divanları satma baha heç kimə,
Sən zərə möhtacımsan, qoy ki, zər olsun ucuz.

– II –

Bəlkə can əldən gedər, canan, mənə sən “can” desən,
Eyləyəm qəşş şadlığımdan “ol mənə mehman” desən.

Hökm elə, əmr eylə hər dəm baş əyim fərmanına,
Sidq-ürəkdən hazıram, xahiş deyil, fərman desən.

İldə bir yol kəsmədə qurban müəlmanlar fəqət,
Qurbanın ollam əgər bir gün mənə qurban desən.

Göz dikən pərvanən oldum, yanmarammı mən mägər
Bircə dəfə, sevgilim, pərvanənə sən “yan” desən.

Şipşirin olmazmı dünyası mägər mən aşiqin
“Yan ola birdəfəlik Yerdən acı hicran” desən?

Mən şəhər Məcnuniyəm, olmaz sözün amma qəbul –
“Get dolan divanətək çöllərdə sərgərdan” desən.

“Taleyim xoşbəxt olar, par-par yanar bəxt ulduzum
Sən “Nizamiyə əgər miskin qulamımsan” desən”.

Xətm edib Şahin Azərbaycanda beş Divanını,
Nəzm edər Altıncı Divan “Yaz mənə Divan” desən.

– III –

Bitməzmi həyatım, hardasan sən?
İtməzmi nicatım, hardasan sən?

Ciddiyyətə sadıqəm, sual var:
Yoxdur zarafatım, hardasan sən?

Dil ismini hey tərənnüm eylər,
Sənsən nəqəratım, hardasan sən?

Bərk axdı kədər seli bulaqtək,
Tərk oldu nişatım, hardasan sən?

Gəl, günlərimi yenə şirinlət,
Zəhr oldu nabatım, hardasan sən?

“Sənsiz elə təşnə torpağam ki!
Ey abi-həyatım, hardasan sən?”

Şahin, necə də Nizami məhzun,
Söylər ki “nicatım, hardasan sən”.

– IV –

“Ürək bir də şikar oldu nigarə, ey müsəlmanlar”,
Bu biçarə kəsə indi nə çarə, ey müsəlmanlar?

Demişdim olmaram aşiq o yarə bir də heç vədə,
Mənəm aşiq olan yarə dübarə, ey müsəlmanlar.

Ümid eylərdim ağ günlər görüm, eyvah, ümid bitdi,
Günüm gündən-günə olmaqda qarə, ey müsəlmanlar.

Üzüm gülmür, sözüm gülmür, könül sızlar və qəlb ağlar,
Səbəb yoxdur qətiyyən iftixarə, ey müsəlmanlar.

Mənəm gizlincə həm göz dikməyən kafər kəsə, bəlli,
Neçin kafər dikir göz aşikarə, ey müsəlmanlar.

Yazılmışdı o dildarın dilindən “Etibarnamə”,
Mənəm sadıq qalan kəs etibarə, ey müsəlmanlar.

O can dözmüş fəraqın çövrünə hərdən verərkən baş,
Bu can dözməz düşünən intizarə, ey müsəlmanlar.

Xəzan əyyamı bitmişdir və qış fəslı gəlib çatmış,
Vida etmiş ömür çoxdan baharə, ey müsəlmanlar.

Bu gün mən çəkdiyim dərdi Nizami həm çəkib, Şahin,
“Ürək bir də şikar oldu nigarə, ey müsəlmanlar”.

– V –

“Ey saqi, bekar olma, mey ver ki, bahar oldu,
Bəxtim də bekarlıqdan əl çəkdi, kənar oldu”.

Bağında qıfıl vardı, “sim-sim” köməyə gəldi,
Bağban qapını açdı, “sim-sim”sə açar oldu.

Yar vardı, o yar yoxdur, könlümcə nigar yoxdur,
Mən ilhama bənd oldum, ilhamsa nigar oldu.

Ustad Nizamidən şagirdliyi öyrəndim,
Hər gün qələm işlətmək mən fərdə şüar oldu.

Zehnim də işıqlandı, fikrim də işıqlandı,
Qəlbimdə işıq yandı, eşq atəşi var oldu.

Gördüm nə qədər siqlət nəzmimdə görünməkdə,
Bədbinliyə nikbinlik əzmimdə qərar oldu.

Xoşbəxt adamam, Şahin, yazdım nə qədər təzmin,
Mən bəxtə ümidsizdim, bəxtim mənə yar oldu.

– VI –

“Heç olarmı mənə fərman edəsən,
Biləsən dərdimi dərman edəsən?”

Canlı gülsən, nə olar seyrə gəlib
Bağımı canlı gülüstan edəsən?

Adamam qeyri adamlar sayağı,
İstərəm mən məni insan edəsən.

Gözəl işlər görərək dünyadə
Gözəlim, Tanrını heyran edəsən.

Bir çətinlik mənə üz vermişdir,
Nə olar müşkili asan edəsən:

Huri və qılmana yoxdur şəkkim,
Səni huri, məni qılman edəsən.

Aşiqə cövrü cəfa etməyəsən,
Amma ki, əğyara üsyan edəsən.

Diləyim bu: Nə qədər dilbər var
Səni dilbərlərə sultan edəsən.

Mehmanın qalması var, getməsi var,
İstərəm sən məni mehman edəsən.

Amma, mümkünmü sevən Şahinə sən
Dustağın olmağa imkan edəsən?

– VII –

***“Deyirdim mən ki, Xaqani deyər ağı ölərkən mən,
Bu gün Xaqaniyə ağı, təəssüflər ki, mən yazdım”.***

Nizami Gəncəvi

Nizami durdu qarşımda bu gün şəstlə! Həmən yazdım,
Dedim “Şair, yaşa dünya qədər dünyadə sən” yazdım.

Nə boyda rəğbətə varmış Xaqani şairə, şair,
Səni “şairlərin xaqanını həmdəm bilən” yazdım.

Önümdə dahi durmuşdu, tərəddüd etmədən əsla
“Olubdurmu bu ustadə məgər bir kimsə tən” yazdım.

Giley ilham pərimdəndir, Nizami boyda şairdən:
“Mənim ilham pərim oldun, nə sən dindin, nə mən yazdım”.

Bu gün “Xəmsə” yazan dahi məni cəzb eylədi öylə
Nə gül yazdım, nə çöl yazdım, nə səhra, nə çəmən yazdım.

Müdam bülbül səşindən xoşlanıb yazdım qəzəllər mən,
Qələm işlətdim illərlə, əbəs “nərgiz, süsən” yazdım.

O farsca nəzm edən şair danışdı türkcə, əlbəttə,
Əsl türk oğlu türk gördüm, onu “türkü sevən” yazdım.

Qələmdən sanki nur səpdi, bütün dünya işıqlandı,
Onu misra düzən yox-yox, onu gövhərsəpən yazdım.

Nizami yurdunu var kəs qələt yazmış, yalandır bu,
“Vətəndir Gəncə, ey Şahin, Nizamiyə Vətən!” yazdım!!!

♦ P o e z i y a

Əlizadə NURİ

XƏYALLARIN O BİRİ ÜZÜNDƏKİ QADINA MƏKTUB

Hardasan, hardasan, üzü tanrıya
Adını duatək pıçıldadığım?..

Sən məndən yüz ağac uzaq düşmüşən, –
Yüz ağac yarpağı gizləyib səni...

Bizim aramızda yüz ağac durub, –
Hər ağac altında bir həsrət yatıb...

...Hardasa, hardasa uzaqlardasan, –
Bu axşam hardasa indi GÜN çıxıb...

Sən də uzaqdakı xəyal kimsən, –
Təkcə uzaqlara çatır əllərim...

Hər gün misra-misra çəkib canıma,
Qadın, şeir kimi yazıram səni...

Axır aramızdan ayrılıq çayı, –
Bir sahil sənindi, bir sahil mənim...

Sıxır ayağımı bu yer kürəsi,
Yorur gözlərimi göy üzə sənsiz...

Niyə çəkib getdi o yollar səni, –
Nə bildi, uzağı pis görürəm mən?!

Bağrıma basmışam bu ayrılığ,ı,
Bizim sevdamızın balası kimi.

Sən məndən nə yaman uzaq düşmüşən, –
Dünyanı nə qədər böyütmüşən sən?!

...Hərdən uzaqlardan mənə əl eylə,
Qaldır o əlini eşq bayrağıtək...

Hərdən saçlarını yuxuma göndər,
Sənin saçlarıntək qarışsın yuxum...

...Sən məndən yüz ağac uzaq düşmüşən,
Hələ də min ağac yaxınsan mənə...

AYI PƏNCƏRƏNDƏ TÜL EYLƏYƏRDİM

Bilsəydim harada ağlamısan sən,
Tapıb göz yaşını ləl eyləyərdim.
Haçansa yanına qayıtsın deyə,
Getdiyin yollara əl eyləyərdim...

Ömür azaldıqca, arzular artır...
Mən sənə qədərəm... bəs hanı ardım?!
...Sənə ulduzlardan bir ev qurardım, –
Ayı pəncərəndə tül eyləyərdim...

Aydan arı olmaq ar gəlir sənə?
O kimdi deyirdi: "Yar gəlir sənə?!."
Görsən ki, Yer üzə dar gəlir sənə, –
Suları qurudub çöl eyləyərdim.

Sevgim səngər olar, – sipər istəsən,
Verim qollarımı, – kəmər istəsən.
...Eşitsəm, harasa səfər istəsən, –
Mən öz gözlərimi yol eyləyərdim...

GƏRƏK ƏLLƏRİMİ ATIM BİR YANA...

Bəlkə yüz ömürlük havam olarsan, –
Çəksəm nəfəsimə bir udum səni...
Yayda istədiyim yağış kimisən, –
Gəl, basım bağrıma buludum, səni.

İçində azdığım yaşıl meşəsən...
Gülsən, gül bağısən, ya gülöyşəsən?
Yaxamdan asdığım bir bənövşəsən, –
Əlim də gəlmir ki, qurudum səni.

Getsəm, muğayat ol xatirələrdən,
Eh, daha nələrdən, daha nələrdən...
...Gərək göz yaşına söz qoşum hərdən,
Gərək misra-misra ovudum səni...

Qılınc doğuldum ki, batım bir yana...
Bu yol da yorulmur, – çatım bir yana...
...Gərək əllərimi atıb bir yana,
Saçından başlayıb unudum səni...

SƏNİ ALDATMAĞA GƏLİR...

Bir laylanın dizi üstə,
Baş qoyub yatmağım gəlir.
Hər gün özümü öldürüb, –
Başımı qatmağım gəlir.

Bu necə ovçudu axı, –
Tətikdə əsir barmağı?
O quş mənə elə baxır,
Özümə atmağım gəlir.

Sola gedim yolu, sağa?
Çəkir məni yol uzağa...
O üşüyən yalquzağa,
Bir ocaq çatmağım gəlir...

Bu qələm yazmaq öyrənir,
Hər gün uduzmaq öyrənir.
...Torpaqda üzmək öyrənib,
Dənizdə batmağım gəlir...

Kədər də gözəldi, deyib,
O kül də közərdi, deyib...
...Bu dünya düzəldi, deyib, –
Səni aldatmağım gəlir.

SƏNİN ADINA ŞƏHƏR

Mən sənin adına şəhər salmışam,
Gəl indi ad seçək küçələrinə.
Oturub şəhəri tumarlayıram, –
Saçını sərmisən gecələrinə...

...Gəl öz şəhərini göstərim sənə,
Onu misra-misra sənə tanıdım.
Mən sənin adına şəhər salmışam,
Ürəyim - şəhərin baş meydanıdı...

Bu şəhər oturub səni gözləyir,
Gəlsən, çiçəyinə şirə gələcək.
Dünyada nə qədər sevən adam var,
Bir gün bu şəhərə pirə gələcək...

...Tikdim ürəyimin sahillərində, –
Qoymadım gözümdən onu yan keçə.
Qala qapısıyam mən bu şəhərin,
Təkcə sənin adın qapıdan keçər...

Səni bu şəhərə tanrı şah seçib, –
Nə fərqi – sarayı, ya taxtı olsun?
Bir şəhər salmışam sənin adına,
Saldım ki, eşqin də paytaxtı olsun!..

Qapını gün açar, pəncərəni Ay, –
Bir yanı gündüzdü, bir yanı axşam.
Nə olsun, dünyanı verə bilmədim,
Sənə SEVGİ boyda şəhər salmışam...

Girib bu şəhərə baxıram hərdən,
Getmək istəyəndə kimsə "qal" deyir.
Sənə dünya boyda şəhər salmışam, –
Gör sənə bu şəhər darısqal deyil?!..

BAXDIM Kİ, BİR SÖYÜD İÇİNİ ÇƏKİR...

Haçandı durnalar uçur canımdan, –
Haçandı canımda payızmış, Allah.
Məni bu dünyanın yadına salan,
Mənim unutduğum o qızmış, Allah...

Şirin xəyallarım acını çəkir,
Ölümdü – kəfənin ucunu çəkir...
...Baxdım ki, bir söyüd içini çəkir, –
O da mənim kimi yalqızmış, Allah.

Hər gün dodağıma baş çəkir adın,
Yanım, bir az isin, – üşüyən qadın...
...Çərpələng düzəltdim, o da uçmadı, –
Bu ömür islanmış kağızmış, Allah...

GECƏ FANTAZİYASI

...O kimdi oturub ay işığında,
Gecənin rəsmini çəkmək istəyir?

Ayın da gümüşü saçları, sanki
Gecənin çiynindən axır çay kimi...

Bu gecə – elə bil qara pərdədi,
Asılıb o qızın pəncərəsindən.

...O qədər kövrəyəm, açıb qolumu,
Bir quru yarpağı qucmaq istədim...

Çıxarıb əynimdən boz pəncəyimi,
Üşüyən ağacın çiyninə atdım...

Bu gecə – tənha bir qayıq kimidi, –
Qaranlıq su kimi dolub içinə...

...Hardasa uzaqda kaman ağlayır, –
İçimə tökülür hıçqırıqları...

Gecənin dizinə qoyub başını,
Bir kaman ağlayır məndən o yana, –
Hardasa, hardasa bir az uzaqda
Yoxsa bir nəğməni güllələyirlər?!

...İlahi, deyəsən üşüyür gecə,
Bəlkə də getməyə yer tapa bilmir? –
Gəlsin, gözlərimdə gecələsin qoy,
Gəlsin kirpiyimlə örtüm üstünü...

Hərə bir rəng aşiqidi,
Mən də su rəngini sevdim.
Səsinlə dodaqlarının
Uyan ahəngini sevdim.

Şahlar öpdü taclarını,
Xəstələr əlaclarını.
Çiyindəki saçlarını
Sevən səhəngini sevdim...

Əl atmadım ətəklərə,
Eşq daşdım pətəklərə...
Bənzətmədim mələklərə, –
Mən səni SƏN kimi sevdim...

SEVGİ MƏKTUBU

Hardasan, şəhla gözlüm, –
Sən nə şirin ACIMSAN?!
Hələ də bilmirəm mən,
Dərdimsən, əlacımsan?

...Niyə yoluma çıxdın, –
Düşdüm «yol qəzası»na?!
Haçandı söykənmişəm,
Ümidin ƏSASINA...

Yuxuma dağıtmısan,
Saçının yumşağını.
Sən yoxsan, kim böyütsün,
Bu sevda uşağını?

Yol tapıb çıxma bilmir,
Bu tinim, bu dalanım.
Mən sevgi qaçqınıyam,
Gəl, səndə daldalanım...

Düşmüşəm bu çöllərə,
Bu çöllər – azmaq üçün...
Ürəyim bir divarmış,
Rəsmini asmaq üçün.

Bir körpə ürəyim var,
Ağlayır qundağında.
Arzularım can verir,
Kədərini qucağında...

Düz sözə inanan yox,
Nə tapıb ki, sübutçun?
Bir ömür yaşayırdıq,
Bir dəqiqə sükutçun...

Hardasan, – hardan bilim,
Mən hara üz döndərim? –
Darıxmağın rəsmini,
Çəkib sənə göndərim...

Özün uzaqlardasan,
Kölgən keçir yanımdan.
...Adına soyuq dəyər, –
Düşmə dodaqlarımdan...

GÖZ YAŞI RƏSMİ

Bir körpə dilənir yol qırağında,
Elə utanır ki, açıq əlləri...

Qısılib o uşaq soyuq divara,
Bəlkə də dərdinə qısılib elə...

...İlahi, o əllər ağlayır axı, –
Bəlkə o əlləri ovudaq bir az...

...Kədərini rəsmi kim çəkə bilir?
O körpə uşağın əlini çəksin,
Çəksin o uşağın göz yaşlarını...

...Ağlayan lap bircə uşaq da varsa,
Silin təbəssümü dodağınızdan.

Yığın bu dünyanın təbəssümünü
O yetim uşağa bir libas tikin...

...Bir uşaq dilənir yol qırağında
Elə üşüyür ki, körpə əlləri...

Bir sərgi düzəldin, – kədər sərgisi,
Çəkib o əlləri sərgiyə qoyun.

Çağırın sərgiyə fələk də gəlsin,
Elə o əllərlə döyün fələyi...

...Bir körpə ağlayır yol qırağında, –
Bəlkə də göyərdi yolların tozu...

...Bir az içinə çək öz nəfəsini, –
Durub dinlə göz yaşının səsinə...

...Bir uşaq dilənir yol ayrıcında,
Üşüyür ovcunda xırda pulları...

MƏNİ PAYIZ DOĞUB ANAMDAN QABAQ

55 yaşına

Əlli beş nədir ki... yoruldum ancaq,
Girdim lil sulara, – duruldum ancaq.
Yarpaq olmasam da, qırıldım ancaq, –
Məni payız doğub anamdan qadaq.

İçimdə üşüyən xəzələ neynim?
Qəlibə düşməyən qəzələ neynim?
Payızı sevməyən gözələ neynim, –
Məni payız doğub anamdan qabaq...

İlahi, o bulud nə ağlağandı?
Buludun xətrinə dəymə, amandı!
Bəlkə bu yağış da məndən yağandı?!
Məni payız doğub anamdan qabaq...

Mən payız adamam, sən gənc bir bahar
Getsən gözlərimi özünlə apar...
...Sən bir nar çiçəyi, mən çatlamış nar...
Məni payız doğub anamdan qabaq.

Bu ömür – əlli beş ağacılıq meşəm,
Dünyanın küncündə darıxır köşəm...
Payızın bətninə necə düşmüşəm,
Məni payız doğub anamdan qabaq...

DAĞINTIDAN SONRA

Uçqunlar arasında
kuklasını axtaran
Suriyalı o uşaq kimiyəm, –
Dünya adlı xarabada
Ürəyimi gəzirəm.

ÜSTÜMDƏ BİR SİLAH GƏZDİRİRƏM MƏN...

Dağı almaqdansa, DAĞ ol, deyirəm,
Bağbanı mən olan bağ ol, deyirəm.
Dünəndən tanrıya «sağ ol» deyirəm, –
Səni gətirdiyi sabaha görə.

Hərdən özümü də küsdürürəm mən,
Hərdən öz-özümü bezdirirəm mən...
Üstümdə bir ürək gəzdirirəm mən, –
Saxlayın məni bu silaha görə...

Bir az bulaq suyu, bir az çamuram,
Köhnə alaçığam, yağış damıram...
Mən indi özümü bağışlamıram, –
O sənin etdiyin günaha görə...

İNDİ YUXULARIN BUTASI YOXDU...

Səninlə bu dünya gül düzü imiş,
Gündüz-gül üzünün gündüzü imiş...
...Ayrılıq sevginin tüstüsü imiş, –
Çəkib ciyərimə bu ayrılığı,
Daha öyrəşirəm havasızlığa...

Bu ürək – sinəmdə çatlayan şüşəm...
Yaddan çıxartdın ki, yadına düşəm?!
Saçına sığalı mən öyrətmişəm, –
İndi bu yellərin üstünə atıb,
Öyrətmə saçını vəfasızlığa...

Daha yuxuların butası yoxdu...
Odlə oynayanın odası yoxdu.
Bənövşə boynunu elə büküb ki,
Elə bil onun da atası yoxdu, –
Bəlkə mən götürüm onu qızlığa?!

ÜRƏYİNDƏ BİR ŞAM YANDIR...

Bir gün məni soruşarsan, –
Məni unutduğun yerdən...
Ürəyində bir şam yandır,
Adımı tutduğun yerdə...

Dünya birdi, bir neçədi?
Ömür bəlkə bilməcədi?
Göz yaşların gölməcədi, –
Məni ovutduğun yerdə.

Geri çağır o halını,
Uçub gedən xəyalını...

...Ölüm siləcək xalını,
Dünyanı udduğun yerdə...

BİR AZDAN GECƏNİ ƏRİDƏR BU ŞAM...

Mən dedim, – bu dünya sığsın içimə, –
Amma demədim ki, dünya dar olsun...
Mən sənin üzünə sevdim dünyanı, –
Qoy, dünya üzünə minnətdar olsun!..

Dağda lalələri bəlkə qan çəkir?
Damlanın dərini bir ümman çəkir...
Şirəni güldən yox, tikandan çəkir, v
Belə bir «arı»ya bəlkə ar olsun?!

Bu gün göy üzündən qovulmuş quşam...
Bir azdan gecəni əridər bu şam...
Bu ölüm yolunda bir can qoymuşam,
Qoydum ki, məndən də yadigar olsun...

Mən çaxmaq daşıyam, bu daşı yandır,
Kül olmaq istəyən bu nəşi yandır...
...Sən gəl əlindəki günəşi yandır, –
Qoyma əllərimi belə qar olsun.

...Sən özün yazmısan, – nə silsən belə...
Hər yerdə SƏN varsan, v nə sirsən belə?
İlahi, bəs niyə susursan belə, –
Yoxsa istəyirsən dünya kar olsun?!

PAYIZ NOTLARI

Gecə yaralanmış qayıq kimidi
Qaranlıq su kimi dolub içinə...

bəlkə də intihar edir yağışlar, –
Göyün üst qatından atır özünü?!

İlahi, bu səhər belə gözəlsə,
Başqa səhərlərə nə ehtiyac var?

Sənin pəncərəndən baxdam dünyaya, –
Ay aman, bu dünya nə gözəl imiş?!..

Sus, mənim sükutumun «söz»ünü kəsmə...

Yaman tanış gəlir bu yağış mənə, –
Kimin gözlərində görmüşəm onu?!..

Bir qönçə qımışır öz qundağında
Hər qönçə bir gülün uşaqlığıdı...

Hələ ki, gülməyi öyrən, əzizim,
Sənə ağlamağı öyrədəcəklər...

Hər qız bir çiçəyin bətnindən düşüb...

Yayın cibində də üşüyür əlim, –
Bəlkə əllərinə bir qonaq gəlim?!..

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!
“AZƏRBAYCAN”
jurnalına abunə yazılışı davam edir.

Əlaqə nömrələri:

+ 99412 498-78-10

+ 99455 668-78-79

**Jurnalın bir nüsxəsinin qiyməti 2 manat,
illik abunə qiyməti 24 manatdır.**

İNDEKS: 76300

◆ Dramaturgiya

Firuz MUSTAFA

SAVAŞ FƏSLİ və yaxud ƏNVƏR PAŞA

◆ *İki hissəli tarixi dram*

İştirak edirlər:

Əsərin bütün iştirakçıları real tarixi şəxsiyyətlərdir.

ƏNVƏR PAŞA (İsmayıl Ənvər Paşa)

USMAN XOCA (Usman Xoca Pulatxocayev)

FAYZULLA XOCAYEV (Fayzulla Qubaydullayevic Xocayev)

YUSİF ZİYA (Axund Yusif Ziya Talıbzadə)

İBRAHİM BƏY (Mühammad İbrahim bəy Lokay)

LEV TROTSKİ (Leyba Davidoviç Bronşteyn-Trotski)

DAVLATMAND BƏY

NACİYƏ SULTAN

TÖVFİYA

FARUQ BƏY

QIRMIZI KOMANDİR

Proloq

Kreml. Lev Trotskinin kabinet. Divardan böyük xəritə asılıb. Arada Kreml saatının zəng səsi eşidilir, daha sonra "Beynəlmiləl" ("İnternasional" himni) səslənir. Lev Trotski və Ənvər Paşa ayaq üstə, diqqətlə musiqini dinləyirlər. Ənvər Paşa hərbi, Trotski isə mülki geyimdədir.

LEV TROTSKİ (saat və musiqi səsini dinləyərək). Artıq dörd ildir ki, Kreml saatında zəng səsləri ilə yanaşı "Beynəlmiləl" də səslənir. Bu, əslində Lenin yoldaşın təşəbbüsüdür.

ƏNVƏR PAŞA. Ümid edirəm ki, Allahın izni ilə Qərbdə yaranan bu musiqi tezliklə Şərqdə də səslənər.

LEV TROTSKİ. Bəli, Ənvər Paşa. Sizinlə razıyam. Biz sosializmi, beynəlmiləlçiliyi bütün dünyada bərqərar etməliyik. (*Müsaibinə yaxınlaşır*). Biz qiyabi olaraq çoxdan tanışıq. Belə yaxından tanış olduğuma görə şadam. İşləriniz necədir?

ƏNVƏR PAŞA. Təşəkkür edirəm, yoldaş Trotski. "İşlərim necədir" deyəndə ki... Mən hazırda burada, Moskvada "İnqilab ilə İslamın vəhdəti cəmiyyəti"ndə fəaliyyət göstərirəm. (*Gülür*). Amma mən sakit, dinc dəftərxana işlərinə alışmamışam...

LEV TROTSKİ. Döyüşçü üçün sakit həyatın nə olduğunu mən yaxşı anlayıram... (*Mənalı tərzdə*). Yaxşı, Moskva sizi necə qarşıladı, Ənvər Paşa?

ƏNVƏR PAŞA. Hər şey qaydasındadır, yoldaş Trotski. Mən ötən ilin əvvəlindən buradayam. Biz Moskvaya gələndə qış idi.

LEV TROTSKİ. Bilirəm, məlumatım var... Bəs Moskvanın soyuq havaları sizi qorxutmur ki?

ƏNVƏR PAŞA. Xeyr, heç qorxmadım. (*Gülür*). Əksinə, mən soyuqşaxtanı çox sevirəm. Axı bizim də öz Sibiriyamız var.

LEV TROTSKİ. Yəqin ki, siz Qarsı, Ərzurumu nəzərdə tutursuz. Bilirəm, oraların da qışı sərt keçir.

ƏNVƏR PAŞA. Elədir... Bir də ki, biz hərbiçilər üçün illər cəmi bir fəsildən ibarət olur.

LEV TROTSKİ. O, nə fəsildir elə?

ƏNVƏR PAŞA. Döyüş fəsli.

LEV TROTSKİ. Hə, bunu doğru deyirsiniz. (*Gülür*). Gərək ki, Rusiyaya tək gəlməmisiz.

ƏNVƏR PAŞA. Elədir... Mənimlə birgə buraya bir neçə zabitimiz də gəlib. O cümlədən, daxili işlər nazirimiz Tələt Paşa və dənizçilik nazirimiz Camal Paşa... (*Gülümşəyir*). Bildiyiniz kimi, mən vaxtla Osmanlı ordusunun yüksək çinli zabiti olmuşam...

LEV TROTSKİ. Təvazökarlıq edirsiniz, Ənvər Paşa. Siz adi zabit deyilsiz axı. Bilirəm ki, beş il Osmanlı İmperiyasının hərbi naziri olmusuz. İkinci Əbdül Həmidlə qohum olduğunuzu da bilirəm. Mənə orası da məlumdur ki, sizi çox zaman bütün dünya müsəlmanlarının xəlifəsinin kürəkəni adlandırırlar.

ƏNVƏR PAŞA. Məlumatlı adamsız, yoldaş Trotski.

LEV TROTSKİ. Hələ qırx yaşıınız olmasa da, hərbi rütbənz generalisimusdur. Bu, sadəcə göstərci deyildir. (*Gülür*). Amma mənim heç bir hərbi çinim yoxdur. Baxmayaraq ki, Sovet ordusunun komandanıyam.

ƏNVƏR PAŞA. Siz bütün dünyanın tanıdığı siyasi xadimsiz, yoldaş Trotski.

LEV TROTSKİ. Hə, elə deyirlər... Ümumiyyətlə, mən nədənsə Türkiyəni və türkləri çox sevirəm. Əgər bir vaxt seçim qarçısında qalsam və məndən soruşsalar ki, sən Rusiyadan başqa harada yaşamaq istəyerdin, heç tərəddüd etmədən Türkiyənin adını çəkərəm... (*Pauza*). Yaxşı, Ənvər Paşa, bəs siz yoldaş Radeklə harada tanış olmusuz?

ƏNVƏR PAŞA. Mən Karl Radeklə iki il əvvəl Königsberqdə tanış olmuşam... Söhbətimiz onunla elə ilk tanışlıqdan alındı. Karl da ingilis burjuaziyasının düşmənidir, mən də. Bilirəm ki, ingilislər Orta Asiyadakı xalqları, bizim dindaşlarımızı hansı yolla olursa-olsun ələ almağa, onları yeni yaranan bolşevik Rusiyasına qarşı müharibəyə təhrik etməyə çalışırlar.

LEV TROTSKİ (*Ənvər Paşaya yaxınlaşıb əlini onun çiyinə qoyur*). Hmmm... "Çalışırlar" nədir? Artıq bu müharibə çoxdan başlayıb.

ƏNVƏR PAŞA. Bilirəm. Biz bu barədə Radeklə hələ min doqquz yüz on doqquzda söhbət edirdik... Mən onda düşündüm ki, deməli, Rusiya da bizim kimi ingilisləri qəbul etmir. Bundan başqa, mənim bildiyimə görə, bolşeviklər inqilabla islamın vəhdətini qəbul edirlər. Belə olan halda mən nə üçün bolşeviklərin tərəfində olmayım?

LEV TROTSKİ (*pəncərəyə yaxınlaşıb uzaqlara baxır*). Doğru qənaətdir... (*Pauza*). Amma bəri başdan deyim ki, Türkünstanda vəziyyət olduqca gərgindir.

ƏNVƏR PAŞA. Bilirəm...

LEV TROTSKİ. Məndə olan məlumata görə, Əmir Seyid Alim xan bu il mart ayının beşində Əfqanıstana keçib. O, indi orada silah-sursat və əsgər toplamaqla məşğuldur. Hal-hazırda hakimiyyət formal da olsa bizimkilərə, Buxara Xalq Sovet Respublikasına tabedir. Fayzulla Xocayev Buxara İnqilab Komitəsinə və Nazirlər Sovetinə başçılıq edir. Usman Xoca Pulatxocayev isə Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədridir. Hər ikisi Buxarada Qızıl ordunun yaradıcılarıdır. Əminəm ki, Siz təcrübəli adam kimi, həmin yoldaşlara yaxından kömək edə bilərsiniz.

ƏNVƏR PAŞA (*divardan asılmış xəritəyə baxaraq*). Türkünstandakı döyüş teatrosu mənə qismən tanışdır. Bildiyimə görə, indi orada faktiki hakimiyyət İbrahim xanın əlindədir. Buxaraya onun tabeliyində olan əsgər və qurbaşlar nəzarət edir...

Telefon zəngi. Trotski dəstəyi qaldırır.

LEV TROTSKİ (*dəstəkdə*). Salam. Bəli, Vladimir İliç... (*Pauza*). İndi Ənvər Paşa yanımdadır, onunla söhbət edirəm. (*Pauza*). Bəli, doğru buyursuz, Ənvər Paşa təcrübəli adamdır. Güman edirəm ki, basmaçılar tezliklə tərksilah olunacaqlar. (*Dəstəyi qoyur*). Lenin yoldaşdır.

ƏNVƏR PAŞA. Bəli, hiss etdim. Mən sizin hamınızın narahatlığınızın səbəbini yaxşı anlayıram, yoldaş Trotski.

LEV TROTSKİ. Gərək ki, Siz Lenin yoldaşın qəbulunda olmusuz...

ƏNVƏR PAŞA. Bəli, fevral ayının onikisində Karaxanın təklifi ilə onun qəbulunda oldum...

LEV TROTSKİ. Hmmm... Çox yaxşı. Lenin yoldaş Çiçerinin və Nərimanovun Sizin barənizdə yaxşı rəydə olduğunu qeyd etdi.

ƏNVƏR PAŞA. Çox məmnunam...

LEV TROTSKİ. Yoldaş Ənvər, Orta Asiyada mövqeləri möhkəmlətmək Sovet Rusiyasının ən mühüm vəzifələrindən biridir. Nə üçün belə düşü-

nürük? Biz həmin əraziləri ələ keçirməklə dünya inqilabının yeni bir mərhələsinə qədəm qoyacağıq. Türkünstanda güclü hərbi baza yaratmalıyıq. Qızıl ordunun Londona və Parisə yolu Əfqanıstandan, Pəncabdan və Benqaliyadan keçir. Biz bu yürüş vasitəsi ilə Hindistanı ingilislərin əsarətindən birdəfəlik azad edə bilərik. Elə deyilmi?

ƏNVƏR PAŞA. Bəli, bu, yaxşı plandır. Amma bunu həyata keçirmək asan məsələ deyil. Mən belə düşünürəm ki...

LEV TROTSKİ (*diqqətlə onu süzür*). Bura baxın, Ənvər Paşa, yoldaş Ənvər, siz buraya, mənim yanıma, təsadüfən Stalinin kabinetindən çıxıb gəlməmişiz ki?

ƏNVƏR PAŞA. Xeyr. Mənim bu son günlərdə İosif Vissarianoviçlə heç bir görüşüm olmayıb. Bunu nəyə görə soruşursuz, yoldaş Trotski?

LEV TROTSKİ. Nəyə görə? Ona görə ki, Stalin də eynən sizin kimi düşünür. O da deyir ki, indiki vəziyyətdə Trotskinin dediklərini həyata keçirmək asan məsələ deyil...

ƏNVƏR PAŞA. Yoldaş Stalin mənim kimi düşünə bilər... Amma mən onun kimi düşünə bilmərəm...

Gülüşürlər.

LEV TROTSKİ. Yoldaş Ənvər, burada, qulağımızın dibində, lap dəqiq desəm, Kremldə, inqilabın düşmənləri az deyildir. Onlar həm də məni özlərinə düşmən hesab edirlər. Axı bizdəki inqilabın ideya müəllifi və icraçısı mən olmuşam. Çarizmi mən yıxmışam. İnsanlarımıza azadlığı mən vermişəm... Yəni bütün bunları Qızıl ordu həyata keçirib, həmin orduya isə mən başçılıq etmişəm. Necə ki, siz vaxtilə Osmanlı ordusuna başçılıq etmisiniz... Amma etiraf edək ki, Türkiyə o qanlı savaşda məğlubiyyətə uğradı. Mənim rəhbərlik etdiyim ordu isə qalib çıxdı.

ƏNVƏR PAŞA (*Trotski ilə üz-üzə dayanır*). Yoldaş Trotski, bizim Antanta ilə savaşımızın səbəb və nəticələrini təhlil etmək üçün qısa bir görüş kifayət deyildir. Bunun üçün bizə çox uzun bir vaxt lazımdır. Amma təəssüf ki, indi vaxt çox azdır.

LEV TROTSKİ. Bəli, zamanımız məhduddur. Siz təcrübəli bir sərkərdəsiniz. İmperiya ordusuna başçılıq etmişiz. Sizi Avropada çox vaxt Napoleonla müqayisə edirlər. Mən də Qızıl ordunun komandanı olmuşam... Amma indi nə Osmanlı imperiyası var, nə də rus imperiyası.

ƏNVƏR PAŞA. Bəli. Amma İngilis imperiyası hələ qalmaqdadır.

LEV TROTSKİ. Bax, söhbət elə ondan gedir... Düşünürəm ki, Qızıl ordunun qırmızı bayrağı tezliklə bütün planetin başı üzərində dalğalanacaq. Bəli, dünya yeni bir inqilaba hamilədir. Biz buna azadlıq və inqilab imperiyası da deyə bilərik. Heç kəs bu yolda bizə mane ola bilməyəcək, Ənvər Paşa, yoldaş Ənvər... (*Ənvər Paşaya yaxınlaşıb sağ əlini onun çiyinə qoyur*). Siz mənə inanırsız?

ƏNVƏR PAŞA. Bəli, inanıram, yoldaş Trotski. (*O da sağ əlini Trotskinin çiyinə qoyur*). Mən islam ilə inqilabın birliyinə də çox inanıram.

LEV TROTSKI. Mən də sizə inanıram. Dünya inqilabı qaçılmazdır, zəruridir, labüddür. Var olsun dünya inqilabı...

Musiqi. Onların səsi tədricən eşidilməz olur. Trotski və Ənvər Paşa bir-birlərinin əlini sıxırlar. Coşqun musiqi səsi get-gedə yüksəlir. Və həmin səs tədricən hərbi döyüş marşına çevrilir. Trotski və Ənvər Paşa əl-ələ tutub səhnənin önünə gəlirlər. Daha sonra onlar bir-birlərindən xeyli aralanıb parad qəbul edirmişlər kimi, əllərini gicgahlarına qaldırıb uzaqlara baxırlar. Sanki bu anlarda iki keçmiş sərkərdə tribunadadır. Əvvəlcə rus ordusunun həmin dövrdəki hərbi marşı, sonra isə Osmanlı imperiya ordusunun marşı səslənir.

Birinci pərdə

İşıqlar yanıb-sönür. Trotskinin kabineti tədricən gözdən itir.

BuxarA. Bolşeviklərin qərargahı. Divardan Leninin və Trotskinin portretləri asılıb. Səslənən marş sədası tədricən azalır.

Qərargahda iki nəfər – Fayzulla Xocayev və Usman Xoca.

USMAN XOCA (əlindəki teleqramı nəzərdən keçirərək). O gün aldığı-mız teleqramdır. (Oxuyur). “Yüksək çinli zabiti qarşılayarsınız”... Görəsən, bu yüksək çinli zabit kimdir belə? (Gülür). Özü də gəlib çıxmaq bilmir...

FAYZULLA XOCAYEV. Çox maraqlıdır, teleqramda göndərdikləri adamın adını niyə yazmayıblar?

USMAN XOCA. Hə, adı-soyadı yoxdur. (Teleqrama baxır). Amma imza var. Teleqram yoldaş Trotskinin adından göndərilib. Görünür, Kreml məxfiliyi gözləmək istəyir.

FAYZULLA XOCAYEV. Ola bilər.

Bayırdan at kişnərtisi və səs-küy eşidilir. Hər ikisi pəncərədən eşiyə boylanır.

USMAN XOCA. Fayzulla əkə, eşidirsiz səs-küyü?

FAYZULLA XOCAYEV. Bəli, Usman əkə, eşidirəm.

USMAN XOCA. Deyəsən, bizim gözetçi gələnləri içəri buraxmaq istəmir.

FAYZULLA XOCAYEV. Onlar nəyə buraların adamına oxşamırlar.

USMAN XOCA. Hə, elədir... Oxşamırlar. Amma...

FAYZULLA XOCAYEV. Nə “amma”?..

USMAN XOCA. Amma birinin sifəti yaman tanış gəlir. O irəlidə duran burmabığı deyirəm.

FAYZULLA XOCAYEV. Bəlkə elə mərkəzin dediyi adam odur...

USMAN XOCA. Ola bilər... Qoy köməkçiyə deyim. (Qapıya yaxınlaşıb kiməsə səslənir). Qulam əkə, gözetçiyə de ki, o qapıdakı adamları burax-sın. Sən də get onları gətir bizim yanımıza.

Bayırdan çırpılan qapı və ayaq səsləri eşidilir.

FAYZULLA XOCAYEV. *(Pəncərədən baxır).* Hə, iki nəfər dəstədən ayrılıb içəri keçdi.

USMAN XOCA. *(Düşüncəli halda).* Çox maraqlıdır, çox...

FAYZULLA XOCAYEV. Maraqlı olan nədir, Fayzulla əkə?

USMAN XOCA. *(Sanki xəyaldan ayrılır).* Elə hər şey, Usman əkə... Hər şey öz-özlüyündə maraq və təəccüb doğurur.

Qapı taqqıltısı. Tədricən yüksələn və sonra azalan musiqi. İki nəfər mülki geyimli adam daxil olur. Bunlardan biri Ənvər Paşa, digəri Faruq bəydir.

ƏNVƏR PAŞA. Salam. Xoş gördük, yoldaşlar.

FARUQ BƏY. Gününüz xeyir.

Onlar əl tutub görüşürlər.

USMAN XOCA. Salam. Xoş gəlmisiz. Günaydın...

FAYZULLA XOCAYEV. Buyurun, əyləşin.

ƏNVƏR PAŞA. Əyləşməyə zamanımız yox... Zənnimcə, tanış olmaq lazım. Yəqin ki, mərkəzdən sizə məlumat gəlib.

USMAN XOCA. Bəli. Məlumat almışıq. Sizinlə tanış olmağa şadiq...

ƏNVƏR PAŞA. Hələ tanış olmamışıq axı. *(Gülür).* Mənim adım Ali bəydir. Bu yanımdakı isə mənim köməkçim Faruq bəydir.

Usman Xoca bütün söhbət boyu Ənvər Paşanı diqqətlə süzür.

USMAN XOCA. Ali bəy... Hmmm... Mən Usman Xoca Pulatxocayevəm. Bu isə mənim dostum və həmkarım Fayzulla Qubaydullayevviç Xocayevdir. O, Buxara İnqilab Komitəsinin və Nazirlər Sovetinin başçısıdır.

FAYZULLA XOCAYEV. Usman Xoca Pulatxocayev isə Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədridir. Özü də Buxarada Qızıl ordunun yaradıcısıdır.

USMAN XOCA *(gülür).* Yox, ordunu birgə yaratmışıq...

FAYZULLA XOCAYEV. Ali bəy, belə çıxır ki, Siz əslən türksüz...

ƏNVƏR PAŞA. Bəli, mən əslən türkmən. Türk zabitiyəm. Əslində, biz hamımız türkün. Sadəcə, biri uyğur türküdür, biri cığatay türkü, biri tatar türkü, biri qaqaüz türkü, biri Krım türkü, bir başqası Azərbaycan türkü... Mən də Osmanlı türküyəm. Bizim zabit heyətinin yeni qurulmuş Sovet hökuməti ilə sazişi var. Burada təzə ordu qurmalıyıq.

USMAN XOCA. Burada, yeni harada?

ƏNVƏR PAŞA. Təbii ki, Türküstanda, Buxarada, Səmərqənddə...

FAYZULLA XOCAYEV. Belə çıxır ki, Siz Türkiyədən gəlmisiz...

ƏNVƏR PAŞA. Bəli, düz anlamısınız...

FAYZULLA XOCAYEV. Ötən il yüksək çinli bir türkiyəli zabıt də gəlmişdi...

USMAN XOCA. Camal Paşa...

ƏNVƏR PAŞA. Bəli, bəli... Doğrudur.

USMAN XOCA. O da ordu yaratmaq istəyirdi. Amma buradakı qırmızı bolşevik zabıtlər onu az qala süngü ilə qarşıladılar.

ƏNVƏR PAŞA. Bu fakt da mənə məlumdur.

FAYZULLA XOCAYEV. Bəs siz inanırsız ki, burada basmaçılara qarşı vuruşa biləcək bir ordunu qura biləcəksiz?

ƏNVƏR PAŞA. Yəni basmaçılar bizim təsəvvür etdiyimizdən daha güclüdür? Əgər belədirsə, Buxaranı bu qırmızılardan niyə azad edə bilmirlər?

USMAN XOCA. Bu gün Türküstanın əsas strateji hissəsi qırmızılardan nəzarəti altındadır...

FAYZULLA XOCAYEV. Yaxşı, Ali bəy, siz buraya hansı yolla gəlib çıxdınız?

ƏNVƏR PAŞA. Biz əvvəlcə Moskvadan Bakıya getdik. Azərbaycanda mənə tanışlarım çoxdur. Sonra oradan İrana keçdik. İranda da dostlarımız az deyil. Daha sonra Əfqanıstan ərazisinə daxil olduq... Bir sözlə, uzun bir məsafə qət etmişik. (*Faruq bəy*). Faruq bəy, lütfən bayırdakı dostlara de ki, atların cilovunu boşaltsınlar... Mən də bir azdan gəlirəm.

FARUQ BƏY. Baş üstə.

Faruq bəy əlini gicgahına aparıb əsgəri addımlarla çıxır.

FAYZULLA XOCAYEV. Ali bəy, yəqin ki, Mərkəzdə bizim barəmizdə sizə məlumat veriblər...

ƏNVƏR PAŞA. Bəli, müəyyən məlumatlara malikəm.

FAYZULLA XOCAYEV. Usman Xoca da Türkiyədə təhsil alıb...

ƏNVƏR PAŞA. Eləmi? Nə gözəl? Çox məmnun oldum.

Pauza. Usman Xoca ilə Ənvər Paşa sanki sınaııcı baxışlarla bir müddət bir-birlərini süzürlər.

USMAN XOCA. Mən də çox şadam.

ƏNVƏR PAŞA. Siz Türkiyədə hansı illərdə və harada təhsil almısınız?

USMAN XOCA. Beş il İstanbulda oxumuşam... Səkkizinci ildən ta on üçüncü ilədək...

ƏNVƏR PAŞA. Anladım... Gözəl illər idi... (*Ani fikrə gedir*). Onda biz hamımız gənc idik.

USMAN XOCA. Mən sizi görəni kimi tanıdım. Siz Ənvər Paşasız.

FAYZULLA XOCAYEV. Ənvər Paşa? (*Heyrətlə*). Bəs bunu niyə bayaqdan demirsiniz?

ƏNVƏR PAŞA. Onsuz da gec, ya tez bir-birimizi yaxından tanımalı idik.

USMAN XOCA. Mən İstanbulda olan illərdə Siz Osmanlının ən tanınmış bir adamı idiniz. Gənc türkçülər hərəkatına başçılıq edirdiniz. Əslində, həmin vaxt mən özüm də türkçü idim...

ƏNVƏR PAŞA. Bəs indi necə? (*Gülür*). Yoxsa gənclik ideallarınızdan əl çəkmişiz?

USMAN XOCA. Biz indi xalqımızın yolunda çalışır, onu azad görmək istəyirik.

ƏNVƏR PAŞA. Azad?

USMAN XOCA. Bəli, biz azad və müstəqil Türküstanda yaşamaq istəyirik.

ƏNVƏR PAŞA. Bu azadlığın qarantı kim olacaq, Xocam?

FAYZULLA XOCAYEV. Lenin yoldaş və bolşeviklər.

ƏNVƏR PAŞA. Hmmm... Xoş arzulardır.

Bayırdan at kişnərtisi eşidilir, az sonra qapı şiddətlə döyülür.

FAYZULLA XOCAYEV. Buyurun. (*Qapıya yaxınlaşır*). Buyurun, yoldaş komandir.

Qırmızı Komandir daxil olur. Bu, hərbi geyimli Qırmızı ordu zabitidir. Zabitin belində güllə qatarı, çiyində silah var. Onlar görüşürlər.

QIRMIZI KOMANDİR. Hamınızı salamlayıram.

FAYZULLA XOCAYEV (*Ənvər Paşaya*). Bu, bizim cəsur, qəhrəman Qızıl ordu komandirlərindən biridir.

QIRMIZI KOMANDİR. Xoş sözlərə görə təşəkkür edirəm. Amma mənim vaxtım çox məhduddur. Əsgərlərimizi ərzaqla təcili surətdə təmin etmək lazımdır.

USMAN XOCA. Bura baxın, yoldaş komandir. Axı sizin özünüzdün kifayət qədər ərzaq ehtiyatınız olmalıdır...

QIRMIZI KOMANDİR. Sizin dediyiniz o "ehtiyat" yalnız kağız üzərindədir. Əsl həqiqət isə bir az başqa cürdür.

FAYZULLA XOCAYEV. Oldu, yoldaş komandir. Sabah gələrsiz, ətraflı danışarıq.

QIRMIZI KOMANDİR. Bura baxın, boş-boş danışmaqla əsgərin qarnı doymaz. Biz real işlərlə məşğul olmalıyıq.

USMAN XOCA. Sizə deyildi ki, sabah... İndi qonağımız var. Mərkəzdən gəlib.

QIRMIZI KOMANDİR (*tərs-tərs Ənvər Paşanı süzür*). Qonağın haradan gəlməsinin bizim üçün elə bir əhəmiyyəti yoxdur. Biz yalnız İnqilabi Hərbi Şuranın sədri və hərbi komissarımız Trotski yoldaşa tabeyik. Trotski yoldaş deyir ki, ordu xalqın, xalq isə ordunun qulluğunda durmalıdır. Amma bizim bildiyimizə görə, burada xalq bizim ordunun yox, basmaçıların tərəfində durur...

FAYZULLA XOCAYEV. Yoldaş komandir, indi bu söhbətin yeri deyil. Sabah gələrsiz, biz də ümumi bir qərara gələrik...

QIRMIZI KOMANDİR. Sabah, sabah... Siz bizə yox, bəlkə də basmaçılara işləyirsiniz...

USMAN XOCA. Xahiş edirəm buranı tərk edin. Bizimlə bu cür danışmağa sizə heç kəs ixtiyar verməyib. *(Zabitin qolundan tutub qapıya sarı çəkir).* Gedə bilərsiz...

QIRMIZI KOMANDİR. Bu nə zorakılıqdır Qızıl Orduya qarşı? Mən indi sizinlə necə lazımdırsa... Basmaçı töküntüləri...

Zabit əlini tüfəngə sarı atır. Ənvər Paşa cəld irəli yeriyib zabitin qolunu burur, silahı onun əlindən alır. Güllə səsləri eşidilir. Ənvər Paşa silahı Usman Xocayevə verir.

ƏNVƏR PAŞA *(zabitə sakit tonda).* Sakit olun. Görünür, sizə silahla necə davranmağın qaydasını öyrətməyiblər.

QIRMIZI KOMANDİR. Yaxşı, bizimki qalsın sonraya. *(Tələsik qapıya yaxınlaşır).* Görüşərik.

Qırmızı Komandir çıxır.

USMAN XOCA. Bu axmaq silahını da qoyub getdi.

FAYZULLA XOCAYEV. O silahı verin mənə.

USMAN XOCA. Buyurun.

Fayzulla Xoca silahı alıb cəld qapıya yaxınlaşır, silahı kiməsə uzadır.

FAYZULLA XOCAYEV. Qulam əkə, cəld bu silahı indi qapıdan çıxan o qırmızı zabitə çatdır. *(Silahı verib geri dönür, Ənvər Paşaya).* Görürsüz də biz kimlərlə işləməyə məcburuq?

ƏNVƏR PAŞA *(başını yellədir).* Bəli, görürəm. Həm təəssüf, həm də təəccüb edirəm.

Eşikdən güllə səsi və at ayağının tappıltısı eşidilir.

USMAN XOCA. Bunların çoxu belədir... Halbuki bu ordunun əsasını Usman Xoca ilə biz qoymuşuq.

FAYZULLA XOCAYEV. İndi öz yaratdığımız ordunun zabiti bizə hədə-qorxu gəlir.

USMAN XOCA. Deyir ki, xalq niyə kömək etmir? Bu bədbəxt xalq kimə kömək etsin? Basmaçılara, sovet ordusuna, yoxsa quldurlara? Hamı xalqdan umur. Xalq isə boğaza yığılıb. O, indi ayaq üstə zorla durur.

FAYZULLA XOCAYEV. Ənvər Paşa, biz sizin kimi məşhur sərkərdənin gəlişindən məmnunuq. Usman əkə, yaxşı olar ki, qonaq mənimlə getsin.

USMAN XOCA. Fayzulla əkə, mən sizdən bir xeyli böyüyəm. Əslində elə Ənvər Paşadan da böyüyəm. *(Gülür).* Əlbəttə, mən yaşca böyük olduğumu nəzərdə tuturam. Əgər icazə versəniz, Paşam mənim qonağım olar.

ƏNVƏR PAŞA. Doğrusu, mən öz zabitlərimizlə bir yerdə qalmaq istəyirəm.

USMAN XOCA. Paşam, problem yoxdur. Elə zabitlər də bizimlə gedər. Yerimiz genişdir. *(Gülür)*. Siz burada qonaqsız. Amma orduda sizin sözlünüz daha keçəridir. Döyüşdə biz sizə tabeyik, amma sülh vaxtı siz bizə...

ƏNVƏR PAŞA. Nə deyirəm. Qoy siz deyən olsun.

Gülüşürlər.

USMAN XOCA. Elə isə, haydı getdik. *(Qapıya sarı)*. Qulam əkə, atları hazırla. Bizə gedəcəyik.

Musiqi. İşıqlar yanıb-sönür. At kişnərtisi, külək vıyılması eşidilir. Sonra tədricən səhnə, işıq və musiqi dəyişir. Usman Xocanın yaşadığı ev. İri otaq. Həzin melodiyanın sədaları altında ağ geyimli bir qadın zühur edir. O, real adamdan daha çox, bir xəyal və ya bəyaz bir kölgə kimi süzərək otaqda dövrə vurur. Bu xəyal-qadın Tövfiyadır.

Sonra həmin həzin musiqini sufi rəqsi əvəzləyir. Qadın sanki havada "uçur", otağın dörd bir küncündə fırlanır.

Az sonra musiqi. Ənvər Paşa və Fayzulla Xocayev. Qadın titrək, hürkək bir kölgə kimi sonsuzluğa çəkilir. Sufi melodiyası bir müddət davam edir.

USMAN XOCA. Mən İstanbulda təhsil alarkən çox şeyi yenidən dərk etdim. Mən orada təkcə Şərq və Qərb dillərini öyrənməklə kifayətlənmədim. Gözümün açılmağında sizin başçılıq etdiyiniz İttihad və Tərəqqi Cəmiyyətinin, gənc türkçülərin də rolu az olmadı... Aydın insanlarla, məsələn, Yusif Ziya, Zəki Validi Toğan, Əhməd bəy Ağaoğlu ilə tanış oldum. Kırma gedib İsmayıl Qasprinskini tapdım, onunla olan söhbətlər də hədəf getmədi...

ƏNVƏR PAŞA. Onların hamısı qiymətli insanlardır. Mən də həmin adamların çoxu ilə görüşmüşəm. Dostumuz Yusif Ziya bəy isə mənə mütəmadi məktub göndərir. Mən onun məktublarını həm İstanbulda, həm Berlində, həm də Moskvada almışam. Yəqin ki, tezliklə Buxaraya da yazacağam...

USMAN XOCA. Çox məmnun oldum... *(Pauza)*. Yaxşı, Paşam, keçək əsas məsələyə... Siz burada necə ordu qurmaq istəyirsiniz?

ƏNVƏR PAŞA. Mən bu barədə artıq sizə müəyyən şeyləri dedim. Bəli, Kreml rəhbərləri məni buraya şərtlərlə göndərmişdi. Mən burada almanlarda olduğu kimi mobil, döyüşkən bir ordu yaratmağa söz vermişdim. Bu ordu bolşeviklərə xidmət etməli idi... *(Gülür)*. Amma mən bolşevizmin mahiyyətinə bələd olandan sora... Qalanı artıq sizə məlumdur.

USMAN XOCA. Ruslar çağdaş ordu barədə fikirləşmirlər də. Əslində, onlara belə bir ordu heç lazım da deyil.

ƏNVƏR PAŞA. Niyə belə düşünürsüz?

USMAN XOCA. Ruslar tarix boyu bir çox dövlətlərin ordusuna qalib gəlib. Amma bu qələbə keyfiyyətli orduya və texniki imkanlara görə yox, çox vaxt əsgərlərin kəmiyyətinə görə əldə olunub. Onlar üçün əsgər məhz ölmək və öldürmək üçün doğulub. Yəni əsgər həyatının qiyməti bir qara quruşa dəyməz.

ƏNVƏR PAŞA. Əslində elə əsgərin qarşısında duran başlıca vəzifə bu olmalıdır: ölmək və öldürmək. Amma baxır nə uğrunda ölmək və kimi öldürmək? Düzdür, bu suallara adətən əsgərlər yox, komandirlər cavab verməli olurlar... Dediym kimi, mən artıq o fikirdən tam daşındım...

USMAN XOCA. Səbəb nə oldu, Paşam?

ƏNVƏR PAŞA. Səbəb? Səbəb odur ki, bolşeviklər Türküstan cəbhəsində mənə tələ qurmaq istəyirlər. Amma indi bu tələni mən onlara quracağam. Bu, bir. İkincisi, mən dərk etdim ki, bolşeviklərə müstəqil düşüncə sahibi olan adamlar gerek deyil. Üçüncüsü, onlar təkcə zənginlərin yox, elə kasıbların da qənimidir. Məsələn, basmaçıların çoxu...

USMAN XOCA. Bu qırmızı alçaqlar olmasaydı, xalq öz ev-əşiyindən didərgin düşüb silaha sarılmazdı... Basmaçı hərəkatı elə bolşeviklərə görə yarandı. Bolşeviklər bizim xalqa yalnız fəlakət gətirdilər. Verdikləri vədin heç birinin üstə durmadılar. Etiraz edən xalqa divan tutdular. Hələ bunlar azmış kimi, on səkkizinci ilin yanvarında Türküstana on bir eşalon silahlı adam gətirdilər. Onların çoxu daşnaklar idi.

ƏNVƏR PAŞA. Yəni erməni silahlıları...

USMAN XOCA. Bəli... Onlar təkcə Kokand şəhərində üç gün ərzində on mindən çox günahsız adamı qətlə yetirdilər. Onlar Fərqanə vadisində, Əndicanda, Oşda, Namanqanda minlərlə vətəndaşımıza divan tutdular. Əlbəttə, biz daşnakların öhdəsindən özümüz gələ bilərdik. Amma onların arxasında bolşeviklər dururdu. Ermənilər deyirdilər ki, biz türk xalqlarından osmanlıların hayıfını alırıq... Genosid-filan söhbəti edirlər...

ƏNVƏR PAŞA. Əlbəttə, bunların hamısı uydurmadır. Onlar hələ nağıllar aləmindən ayrılmayıblar. Hansısa bir genosiddən söhbət belə gedə bilməz.

USMAN XOCA. Bilirəm, Paşam. Təəssüf ki, kimin kimlə qoşalaşdığını hələ çoxları yaxşı dərk etmir.

ƏNVƏR PAŞA. Biz basmaçıları öz tərəfimizə çəkməliyik... Xocam, sizə açıq demək istəyirəm. Mən müstəqil bir ordu yaratmaq istəyirəm. O ordu bütün əzilən xalqların yolunda canından keçməyə hazır olacaq.

USMAN XOCA. Bəlkə fikrinizi bir az aydın, konkret deyəsiz...

ƏNVƏR PAŞA. Bolşeviklər üçün insan heç nədir. Onlar insanla birgə insanlığın üz tutduğu bütün dinləri, o cümlədən islam dinini ayaq altına atırlar. Özləri deyirlər ki, əstəfurullah, "biz yer üzündəki bütün dinlərə tüpürürük". Onlar insanlara sürü kimi, heyvan kimi, ən yaxşı halda, sözə baxan canlı bir alət kimi baxırlar. Mən bolşevizmə bələd olduqca onların nə qədər təhlükəli bir ünsür olduqlarını daha yaxşı anlayıram.

USMAN XOCA. Mən sizin dediklərinizlə şərikəm. Bu savadsız kütlə hələ küyə gedir, qırmızılardan qırmızı yalanlarına inanır. Onların çoxu azadlığın nə olduğunu bilmir. Belə hesab edirlər ki, azadlıq bir tikə çörək və ya qarın doldurmaqdan ibarətdir...

ƏNVƏR PAŞA. Azadlığı heç bir xalqa qızıl nimçədə gətirmirlər. Onun uğrunda vuruşmaq, yeri gələrsə, qan tökmək lazımdır. Biz bunu insanlara başa salmalıyıq.

USMAN XOCA. Paşam, insan da torpaq kimidir. Torpaqdan palçıq da əmələ gələ bilər, qranit də...

ƏNVƏR PAŞA. Xocam, biz qranit yaratmalıyıq... Daha doğrusu, qranit kimi sarsılmaz bir ordu... O ordunun bayrağı altında azadlıqsevər türklər toplaşacaq. Əlbəttə, o bayrağın altında digər xalqların və dinlərin nümayəndələrinə də yer tapılacaq.

USMAN XOCA. Siz belə bir ittifaqın mümkünlüyünə inanırsız?

ƏNVƏR PAŞA. Mən buna öz varlığım kimi inanıram.

USMAN XOCA. Paşam, elə isə nədən başlamalı?

ƏNVƏR PAŞA. İlk növbədə özümüzdən... Usman Xocam, bir az da açıq danışmaq istəyirəm. *(Pauza)*. Mənim niyyətim basmaçılarla, daha doğrusu, onların başçısı İbrahim bəylə görüşməkdir.

USMAN XOCA. Bəs sonra?

ƏNVƏR PAŞA. Sonra İbrahim bəy vasitəsilə Buxara Əmiri Seyid Alim xanla əlaqə yaratmaq.

USMAN XOCA. Seyid Alim xan artıq Əfqanıstandadır. O, orada şahın himayəsindədir.

ƏNVƏR PAŞA. Bilirəm...

USMAN XOCA. Paşam, mən sizə xəbərdarlıq etmək istəyirəm: Mərkəz bu addıma görə heç vaxt bağışlamayacaq.

ƏNVƏR PAŞA. Kimi?

USMAN XOCA. Nə sizi, nə də bizi.

ƏNVƏR PAŞA. Elədir. Amma biz müdafiə mövqeyində yox, daim hücumda olmalıyıq. Biz Kremldən rəhm və ədalət gözləyə bilmərik... Bu gün Sizin köməyinizə ehtiyacımız çoxdur, Usman Xoca. Mən buradakı insanların demək olar ki, heç birini tanımıram. Mən Buxaranın nüfuzlu insanları, o cümlədən, basmaçıların rəhbərləri ilə görüşmək istəyirəm.

USMAN XOCA. Mənim bir çox komandirlərlə tanışlığım var. Çalışıb onlarla əlaqə yaradaram. Hazırda əksər basmaçı qüvvələr İbrahim bəy Lokaya tabedir. Bizimkilərdənsə Buxara Respublikasının hərbi naziri Abdullay Arifov mənə daha yaxındır. Hesab edirəm ki, o da bizim səsimize səs verər. İgid ordu komandanları Daniyar bəylə və Tələtzadə ilə də əlaqə yaratmaq imkanımız var.

ƏNVƏR PAŞA. Bəs Fayzulla Xoca necə?

USMAN XOCA. Paşam, lütfən onun adını bizim sırada çəkməyin. Fayzulla Qubaydullayeviç Xocayev təpədən-dırnağa qədər bolşevikdir.

Mən ona yaxşı bələdəm. Mən onunla çox söhbət etmişəm. O, bu quruluşa çox inanır. Təbii ki, səhv edir...

ƏNVƏR PAŞA. Səhv edən təkəcə Fayzulla bəy deyil ki... Milyonlar səhv edir.

Onlar divardakı şəkilləri nəzərdən keçirirlər.

USMAN XOCA. Paşam, bir şey soruşum. Bilirəm ki, siz imperatorun kürəkənisiz. Bəs övladlarınız varmı?

ƏNVƏR PAŞA. Bəli... Naciyə Sultan mənim üç övladımın anasıdır. Mahipeykərin beş, Türkanın dörd, Əlininsə artıq iki yaşı var. İndi onlar Almaniyada, qardaşım Kamilin himayəsindədir.

USMAN XOCA. Hamısını Allah saxlasın. Mənim arvadım Fatimə də mənə üç övlad bəxş edib. İki oğlum var – Əkrəm və Tolib. Qızımın adı isə Rəbiyədir.

ƏNVƏR PAŞA. Cəmi övladları Allah saxlasın... Biz həm də onların gələcəyi üçün vuruşuruq.

USMAN XOCA. Bəli. Elədir. *(Pauza).* Ənvər bəy, icazənizlə mən gedim... Bəzi adamlarla görüşməliyəm.

ƏNVƏR PAŞA. Oldu, xocam. Sizə yaxşı yol. Tezliklə görüşərik.

USMAN XOCA. Hələlik...

Usman Xoca gedir. Hüznlü musiqi. Ənvər Paşa stulda əyləşib başını əllərinin arasına alır. Az sonra Faruq bəy gəlir.

FARUQ BƏY. Paşam, sizə məktub var.

ƏNVƏR PAŞA. Məktub?

FARUQ BƏY. Bəli. Bu məktubları bayaq çapar gətirdi.

ƏNVƏR PAŞA. Oldu. Bura ver. Təşəkkür edirəm.

Ənvər Paşa məktubları alıb ötəri baxır.

Gedə bilərsən, Faruq bəy.

FARUQ BƏY. Sağ olun.

Faruq bəy əsgəri addımlarla otağı tərk edir. Ənvər Paşa əlindəki məktubları diqqətlə nəzərdən keçirir.

ƏNVƏR PAŞA *(məktublardan birinə diqqətlə baxıb gülümsəyir).* Canım Naciyə... Mənim ruhum. *(Məktubu açıb burnuna yaxınlaşdırır).* Ay güllər şahzadəsi, sən məktubundan da gül-çiçək ətri gəlir. Görüm nə yazmısan? Yaxşısan mı?.. Məktubumu aldın mı? *(Məktubu oxuyur).* "Salam, mənim Ənvərçiyim. Necəsən, həyatım?"

Musiqi sədəsi tədricən artır. Ənvər Paşanın səsi eşidilmir. Sanki dumanın içindən bir titrək xəyal kimi bəyaz geyimli bir qadın zühur edir: bu, Naciyə Sultandır. Qadın qollarını qanad kimi yana açaraq dövrə vurur, sonra ayaq saxlayıb uzaqlara baxır; o, sanki Ənvər Paşanı görmür.

NACİYƏ SULTAN. "Salam, mənim Ənvərciyim. Necəsən, həyatım? Mən sənim Moskvadan və Buxaradan yazdığın məktubu aldım. Berlində havalar soyuqdur hələ. Buradakı qəzetlər arada səndən yazır. Bilirəm, sən savaş adamısan. Amma onu da bilirəm ki, bu dünyada savaşırsız barış da ola bilməz. Ona görə deyirəm ki, sən həm də barış adamısan..."

Musiqi tədricən yüksəlir. Ənvər Paşa məktubu oxusa da onun səsi eşidilmir. Musiqi qismən azalır. Naciyə Sultan əl edərək uzaqlaşır. Ənvər xəyal kimi gözdən itməkdə olan qadının arxasınca addımlayır.

ƏNVƏR PAŞA. "Naciyəciğim, sevgili sultanım, cici efendiciğim... Ah... Naciye, beni seviyor musun? Bana sadıq mısın? Seni buselerimlə boğar, sonra canını yakarım. Beni sev və öp Naciyəciğim. Ruhum efendiciğim..." (*Dayanıb ətrafa baxır*). Haraya qeyb oldun? Niyə belə tez getdin?

NACİYƏ SULTAN. "Mən səni öpürəm, Ənvərciyim..."

ƏNVƏR PAŞA (*məktubdan oxuyur*). "Mən səni öpürəm, Ənvərciyim..." (*Başını qaldırır*). Mən də... Mən səni bağrıma basıram, ruhum, canım, Naciyəciğim...

Naciyə Sultan qeyb olur. Ənvər geri qayıdıb stolun üstündəki digər məktubu götürərək diqqətlə baxır.

ƏNVƏR PAŞA. Bəs bu məktub kimdəndir? Hmmm... Tövfiya. Tövfiya... Mən haraya gedirəmsə, sən məni izləyirsən, Tövfiya. Nədir axı sənin istəyin?.. Mən savaş adamıyam. Başa düşürsən? Mən ailəli bir insanam. Anlayırsan məni?

Bayaqkı musiqi yenidən səslənir. Bəyaz geyimli Tövfiya sanki uça-uça gəlir. O, ilk baxışda bu geyimdə Naciyə Sultana bənzəyir. Ənvər Paşa çaşqın halda bu xəyal-qadına baxır. Sonra asta addımlarla ona yaxınlaşır. Onlar üz-üzə dayanırlar. Qadın qarşısında dayanmış Ənvər Paşanın çiyinləri üstündən məchul bir nöqtəyə baxır, sanki onun baxışları aradığı adamın yerini uzaqlarda müəyyənləşdirib. Ənvər Paşa başını aşağı salıb məktubu oxuyur.

ƏNVƏR PAŞA (*məktubu oxuyur*). "Mən Tövfiyayam, Paşam..." (*Başını yuxarı qaldırır düşüncəli halda*). Tövfiyə...

TÖVFIYA. "Mən Tövfiyayam, Paşam. Gözlərim daim səni arayır. Sən mənim bu Yer üzündəki yeganə ümidim və pənahımsan. Sən mənim

xilaskarımsan. Bəlkə də sən olmasaydın, indi bu dünyada mən də yox idim... Mən bu məktubu yaxınlıqdan yazıram. Sən bu tərəflərə gələndə payız idi... İndi qışıdır. Artıq baharın ətri duyulur. Mən özümü sənə ömrünün bir güllü yazı hesab edirəm... Yanında olmağım üçün sənə kiçik bir işarə kifayətdir. Bilirəm, sən savaş adamısan. Amma mən sənə yanında daim bir sülh mələyi olmaq istəyirəm..."

ƏNVƏR PAŞA (*məktubu oxuyur*). "...mən sənə yanında daim bir sülh mələyi olmaq istəyirəm..." (*Başını qaldırır*). Mən heç bir barış mələyini istəmirəm. Mən öz Naciyəmdən başqa heç kəsi sevmirəm...

Tövfiyə səhnə boyu dövrə vurub gözdən itir. Ənvər Paşanın əlindəki məktub yerə düşür. O, stola yaxınlaşıb digər bir məktubu götürür. Diqqətlə zərfə baxır.

ƏNVƏR PAŞA. Mənim köhnə dostum Axund Yusif Ziya Talibzadə... Çox gözəl bir insan. Biz onunla həmişə məktublaşırıq. (*Məktubu oxuyur*). "Salam, qardaşım Ənvər bəy, mən sənə məktubunu aldım. Öyrəndim ki, sən Türkünstandasan... Sonra bu barədə qəzetlərdə oxudum..."

Musiqi dəyişir. Azərbaycan melodiyası səslənir. Yusif Ziya bir xəyal kimi zühur edir. O, başdan-ayağa bəyaz geyimdədir.

YUSİF ZİYA. "Salam, qardaşım Ənvər bəy, mən sənə məktubunu aldım. Öyrəndim ki, sən Türkünstandasan... Sonra bu barədə qəzetlərdə oxudum..." Əgər mənim əhvalımı öyrənmək istəsən, bildirim ki, 1918-ci ilin sentyabrında sənə xeyir-duan və Nuru Paşanın rəhbərliyi altında Qafqaz İslam Ordusunun tərkibində Bakıya gəldim. Mən Yardım alayının rəisi kimi Bakının işğalçılardan azad edilməsi uğrunda gedən qanlı döyüşlərdə iştirak etdim. Bildiyin kimi, iki illik cümhuriyyət dövründə mən Azərbaycanla Türkiyə arasında əlaqələrin möhkəmlənməsi üçün çox çalışdım. Nə yazıqlar ki, biz müstəqilliyimizi qoruyub saxlaya bilmədik. 1920-ci ildə Vətənimiz bolşeviklər tərəfindən istila olundu. Mən bizdə qurulan yeni hökumətin başçısı Nəriman Nərimanovla köhnədən yaxın dost idim. Ədalət naminə deməliyəm ki, Nəriman bəy xalqını sevən adamdır. O, dünyaya səpələnmiş ziyalılara müraciət edib onları vətənə dəvət etdi. Həmin dəvəti qəbul edənlərdən biri də mən oldum. Doktor Moskva ilə danışaraq mənə Naxçıvana hərbi komissar təyin etdi. Mən hətta bir müddət Naxçıvanın xarici işlər naziri işlədim. General rütbəsi aldım. Amma başım böyük müsibətlər çəkdi. Hər addımda bolşeviklərin haqsızlığı ilə üzləşirdim. Dözə bilməyib Nərimanovun yanına getdim. Xahiş etdim ki, mənə tutduğum vəzifədən azad etsin. Doktor mənə dedi ki, bir az səbr et, gözlə... İndi mən bir neçə gündür ki, Bakıdayam, səbirsizliklə Nəriman bəyin cavabını gözləyirəm... Çox güman ki, buradan birbaşa sənə yanına gələcəm. Axı mən özüm də əsgərəm, döyüşçüyəm..."

ƏNVƏR PAŞA (*məktubu oxuyur*). "Axı mən özüm də əsgərəm, döyüş-çüyəm..." (*Başını qaldırır*). Mən sənin yolunu səbirsizliklə gözləyirəm, Axund.

Yusif Ziya qısa bir müddətə görünməz olur. Ənvər Paşa ağır addımlarla gəzişir, var-gəl edir. Az sonra iki qadın və bir kişi sufi melodiyasının təsiri altında rəqs edirlər. Hiss olunur ki, bu adamlar bayaqdan xəyal kimi zühur edən məktub sahibləridir. Onlar, artıq məlum olduğu kimi, tamam ağ geyimdədirlər.

Bir qədər sonra rəqs edənlər kölgə kimi çəkilib gedir.

Musiqi və məkan dəyişir. Basmaçıların iqamətgahı. At kişnərtisi və səsküy eşidilir. Ənvər Paşa, İbrahim bəy və Davlatmand bəy. Onların hamısının belində qılınc, çiyində odlu silah var. İbrahim bəy və Davlatmand bəy basmaçı geyimində, Ənvər Paşa türk əsgəri geyimində.

İBRAHİM BƏY. Ənvər bəy, bizim üçün çox maraqlıdır, buraya gəlməkdə sənə məqsədin nədir?

ƏNVƏR PAŞA. Mənim məqsədim bir-biri ilə vuruşan-didişən bu dəstələrin hamısını bir yerə toplamaqdır.

İBRAHİM BƏY. Bəs sonra?

ƏNVƏR PAŞA. Sonra? Ta sonrası məlumdur... Bəyəm bir yumruq kimi birləşib bir bayraq altında vuruşan ordu, daha qüdrətli olmazmı?..

DAVLATMAND BƏY. Yaxşı, bəs həmin ordu kimə tabe olmalıdır, Ənvər Paşa?

ƏNVƏR PAŞA. Necə yeni kimə? Əlbəttə, vahid komandanlığa...

DAVLATMAND BƏY. Bəs həmin vahid komandan kim olacaq?

ƏNVƏR PAŞA. Əcaba, bunun bir fərqi var ki?..

İBRAHİM BƏY. Əlbəttə, var... Mən belə görürəm ki, o komandan postunda sən yalnız özünü görürsən, Paşa.

ƏNVƏR PAŞA. Siz niyə belə düşünürsünüz?

İBRAHİM BƏY. (*Davlatmand bəyə istehza ilə*). Davlatmand bəy, doğrudan da, axı biz niyə belə düşünürük?

DAVLATMAND BƏY (*gülür*). İbrahim bəy, biz niyə bu cür düşünürük?

İBRAHİM BƏY. Bunu bilməyə nə var ki? Axı Ənvər bəy vaxtilə belə bir böyük, hətta bundan daha böyük mənəbin sahibi olub. O, böyük bir imperiyanın əsgəriyyə nazirliyinə başçılıq edib. O, yenə də...

ƏNVƏR PAŞA. Xeyr, indi zaman başqadır, İbrahim bəy.

İBRAHİM BƏY. Bəli, Ənvər bəy, bu gün məhz ayrı bir zamanə gəlib yetişib. Düzdür, biz bolşeviklərə qarşı, sənə dediyin kimi, hamımız bir bayraq altında vuruşuruq. Əslində, bu cür "birliyə" heç ehtiyac da yoxdur. Biz müxtəlif cinahlarda savaş açmışıq. Çünki bu, elə belə də olmalıdır. Hər kəs öz torpağı, öz ailəsi, öz arvad-uşağı uğrunda mübarizə aparır. Burada nə vahid komandanlıq, nə birlik? Bu bir nağıldır...

ƏNVƏR PAŞA. Siz nə üçün belə düşünürsünüz?

İBRAHİM BƏY. Bunun üçün bizim əsasımız var. Burada dağ döyüşləri, səhra döyüşləri, meşə döyüşləri, dərə-təpə, küçə-dalan döyüşləri gedir, Ənvər Paşa. Döyüşlər dağın içində ərazilərdə getdiyinə görə, bu yerlərdə vuruşan dəstələr də dağın içində olmalıdır.

ƏNVƏR PAŞA. Mən yenə sözümün üstə dururam. Biz bu dağın içində dəstələri bir yeri yığmalıyıq. Əgər buna nail olmasaq, sonumuz ölümdür...

DAVLATMAND BƏY. Mən anlamadım: sən bu sözləri kimin adından kimin ünvanına deyirsən?

ƏNVƏR PAŞA. Mən bunu öz adımdan deyirəm, Davlatmand bəy. Sözümün yetəcəyi ünvan isə bütün türk və müsəlman dünyasıdır. Bizi məhv edən şey bilirsiniz nədir?

DAVLATMAND BƏY. Nədir? Deyin, biz də bilək...

ƏNVƏR PAŞA. Birinin dediyini o birinin eşitməməsi... Bu cür zehniyyətə yaşamaq, burnunun ucundan qabağı görməmək, aza qane olmaq, öz ailə və arvad-uşağı uğrunda cəbhə açmaq bizi yalnız məğlubiyyətə apara bilər... Niyə anlamaq istəmirsiniz ki, biz türk-islam dünyası uğrunda vuruşmalıyıq? Niyə?..

DAVLATMAND BƏY. Ənvər Paşa, deyərsən, sən buraya nə üçün gəldiyinin fərqində deyilsən?

ƏNVƏR PAŞA. Mən? Mən öz millətimin xilasını üçün gəlmişəm bura.

İBRAHİM BƏY. Mən açıq deyərəm, bizim sıramızda sənə yer yoxdur, Paşa.

ƏNVƏR PAŞA. İbrahim bəy, siz niyə belə düşünürsünüz?

İBRAHİM BƏY. Mən öz düşüncəm üçün heç kəsə, o cümlədən sənə hesabat verəsi deyiləm...

ƏNVƏR PAŞA. Yəni heç kəsə tabe deyilsiz?

İBRAHİM BƏY. Bəli... Düz anlamısan.

ƏNVƏR PAŞA. Hətta, Seyid Alim xana da?..

DAVLATMAND BƏY. Bizim onunla əlaqəmiz zəifdir... Yox kimidir.

ƏNVƏR PAŞA. Mənim buraya, sizin yanınıza gəlməyim artıq Seyid Alim xana məlumdur.

İBRAHİM BƏY. *(ciddi görkəm alır)*. Bunu kim çatdırıb ona?

DAVLATMAND BƏY *(təəccüblə)*. Çox maraqlıdır.

ƏNVƏR PAŞA. Dəqiq deyə bilmərəm kim çatdırıb... Hər halda, dünyamız kiçikdir. *(Mənalı tərzdə)*. Olsun ki, qəzetlərdən oxuyub...

İBRAHİM BƏY. Hə, Əmir qəzet-kitab oxuyandır, özü oxumasa da, başqaları oxuyur onun üçün... *(İstehza ilə)*. Amma mən hərfləri zorla tanıyıram.

DAVLATMAND BƏY. Axı sən mollaxanada oxumusan...

İBRAHİM BƏY. Orada cəmi ilyarım təhsil almışam. *(Gülərək onlara)*. Ta sizin kimi böyük məktəblərdə oxumamışam. Dəftər-kitab görəndə mənim dalağım sancır, başım fırlanır. *(Əlini qılıncının dəstəyinə aparır)*. Mənim işim adam öldürməkdir...

ƏNVƏR PAŞA. Savaş təkəcə ölüm təlim etmək deyil...

İBRAHİM BƏY. Deyil?.. *(Pauza)*. Zənnimcə, bizim söhbətimiz burada bitdi, Ənvər Paşa.

ƏNVƏR PAŞA. Xeyr, bizim söhbətimiz hələ təzə başlayır, bəylər.

DAVLATMAND BƏY. Sən belə düşünürsən, Paşa?

ƏNVƏR PAŞA. Bəli.

İBRAHİM BƏY *(ucadan)*. Ənvər Paşa, yaxşısı budur ki, sən gəldiyin yerə də qayıdasan.

ƏNVƏR PAŞA. Mənimçün geriye yol yoxdur.

DAVLATMAND BƏY. Səni buraya Kreml göndərüb, elə deyilmi?

ƏNVƏR PAŞA. Bəli. Amma mən Kremlin göndərdiyi ünvana başqa bir məqsədlə və başqa bir yolla gəlmişəm.

İBRAHİM BƏY. Biz sənə buraya gəlişinin məqsədini öyrənib Usman Xoca ilə bir xəbər göndərərik...

DAVLATMAND BƏY. Əslində, indi bizim heç o Usman Xocaya da bir ehtiyac və etibarımız yoxdur...

İBRAHİM BƏY. Nəinki Usman Xoca... Elə Valid Toğan, Abdullay Arifov da onun kimi...

ƏNVƏR PAŞA. Bəs onda siz kimə inanırsınız?

DAVLATMAND BƏY. Yalnız özümüzə...

İBRAHİM BƏY. ...və qılıncımıza. Aydın oldu, Ənvər bəy? *(Əlini irəli uzadır)*. Zənnimcə, biz indi görüşüb ayrılı bilərik.

ƏNVƏR PAŞA *(əlini kənara çəkir)*. Bəylər, nəzərə alın ki, mən buradan heç yerə getməyəcəm. Lülədən çıxan güllə geri qayıda bilməz, o, hədəfə dəyməlidir.

DAVLATMAND BƏY. Bizə yad tufəngin nə lüləsi lazımdır, nə də gülləsi.

ƏNVƏR PAŞA. Mənim hədəfim buradır.

İBRAHİM BƏY. Burada sən harada qərar tutacaqsan, Paşa?

ƏNVƏR PAŞA. Türkünün hər qarışı mənə əzizdir.

İBRAHİM BƏY. Hətta, qazamatı da? *(Əlini qılınca atır)*. Sən həbs olursan. Ənvər Paşa.

ƏNVƏR PAŞA. Əslində, sevdiyim yerin məhbəsi belə, mənə qəbuldur. *(Əsəbi halda səsinə yüksəlir)*. Amma, deyərsən, siz mənə hədə-qorxu gəlsiniz?

DAVLATMAND BƏY *(qılıncını siyirərək)*. Paşa, bura sənənin Avropa deyil... Biz lazım gələndə öz sözüümüzü qılıncla deyirik.

ƏNVƏR PAŞA. Siz hələ heç qılıncı öz qaydasında tuta bilmirsiniz...

İBRAHİM BƏY. Bəlkə bizə qılınc tutmaq da öyrədəsən?

ƏNVƏR PAŞA. Bəli, istəsəniz, onu da öyrədə bilərəm.

Musiqi. Ənvər Paşa əlini cəld atıb qılıncını qından çıxarır. İbrahim bəy və Davlatmand bəy diksinib geri-geri addımlayırlar. Onların üçü də öz qılıncılarını eyni vaxtda başlarının üstündə qovzayıb tədricən bir-birlərinə

yaxınlaşırlar. Toqquşan qılıncların cingiltisi eşidilir. Hiss olunur ki, Ənvər Paşa hər şeydən əvvəl, öz məharətini göstərmək istəyir.

İbrahim bəy və Davlatmand bəy daha məharətlə qılinc oynadan Ənvər bəyin həmlələrindən bir qədər geri çəkilsələr də, öz "pozisiyalarını" hər vəchlə qorumağa çalışırlar. Güc və texnika nümayiş olunan bu "oyun" sonda sanki "iştirakçıların" bərabər "vuruşu" ilə başa çatır. Hər üçünün əlindəki qılinc son dəfə bir-birinə toxunub havada "dimdik-dimdiyə" dayanır. Sanki qılınclar "öpüşür". Yüksələn musiqi sədası tədricən azalır. Ənvər Paşa bir qədər geri çəkilib cəld hərəkətlə öz qılıncını başının üstündə fırladır və sonra onu zərblə yerə sancır.

ƏNVƏR PAŞA. Hə, indi bu qılıncı götürə bilərsiz. Bax mən indi təslim oluram. Həbs edə bilərsiz... Amma bu şərtlə: əvvəla, mənimlə gələn dəstəni yer-yurtda təmin etməli, ikincisi isə buraya gəlişimi Əmirə xəbər çatdırmalısınız.

İBRAHİM BƏY. Səninlə gələn dəstə üzvləri də həbs ediləcək. Amma, əmin ola bilərsən, gəlişin barədə Seyid Alim xana məlumat verəcəyik.

ƏNVƏR PAŞA. Oldu.

Musiqi. Davlatmand bəy yerə sancılmış qılınıcı və Ənvər Paşanın üstündəki silah-sursatı götürür. Uzaqdan at kişnərtisi, atəş səsləri, səs-küy eşidilir. Gedirlər.

Pərdə

İkinci pərdə

Hərbi iqamətgah. Üzərində qızıl hilal olan yaşıl bayraq görünür.

Arada top gurultusu, güllə səsləri eşidilir. Fonda harasa qaçan, vurnuxan silahlı adamların siluetləri görünür.

Musiqi. Işıq Ənvər Paşa və Usman Xocanın üstünə düşür. Əvvəlcə onların danışqları eşidilmir. Sonra musiqi tədricən azalır.

USMAN XOCA. Paşam, görünür, dünya şöhrətli bir general üçün məhbəs həyatı da lazım imiş...

ƏNVƏR PAŞA. Güllə qarşısına çıxan əsgər öz ölümünü əvvəlcədən gözüünün önünə gətirməlidir. Mənim belə bir qorxum yox...

USMAN XOCA. Mən elə bu cür də düşünürəm. Yəqin ki, Düşənbədə başımıza gələnlər barədə məlumatınız var.

ƏNVƏR PAŞA. Xocam, təfəsilatı bilməsəm də, baş verənlər haqda eşitmişəm.

USMAN XOCA. Demək, mən yeddi yüz nəfərlik dəstə ilə Düşənbəyə gəldim. Axşam Qızıl ordu komissarı Morozenko ilə bir neçə vəzifə sahibini görüşə dəvət etdim. Stol arxasında əyləşdik. Mən onlara təklif etdim ki, Düşənbədəki bütün silah-sursatı bizə təhvil versinlər. Rəzi olmadılar.

Hətta, əvvəlcə elə bildilər ki, mən zarafat edirəm. Göstəriş verdim, onların hamısını həbs etdilər. Onlar məcbur olub razılaşıdılar. Tərksilah üçün qarnizona özümüzünkülərdən iki nəfəri göndərdim. Amma onlar bizi satdılar. Satqınlar həmişə yaxın adamlardan olur. Nəticədə, qarnizondakı qırmızı zabitlər təzə güc toplayıb hücumla keçdilər...

ƏNVƏR PAŞA. Bu, biabırçılıqdır. Belələrini hərbin ən ağır qanunları ilə cəzalandırmaq lazımdır.

USMAN XOCA. Əslində, elə də olmalıdır. Nə yazıqlar ki, hərə bir yana dartır.

ƏNVƏR PAŞA. Birləşə bilmirik...

USMAN XOCA. Bəli, elədir, Paşam. Əgər biz əl-ələ verib birləşə bilməsək, düşmənin çəkmələri altında qanqal kimi eziləcəyik.

ƏNVƏR PAŞA. Bunu dərk edənlər çox azdır...

USMAN XOCA. Nəinki dərk edənlər... Üstəlik, mane olanlar da çoxdur... Elə ilk növbədə İbrahim bəyin adını çəkə bilərəm.

ƏNVƏR PAŞA. Onun iddiası böyük, döyüş taktikası isə çox bəsitdir. Amma qoçaq, qorxmaz adam olduğunu da demək lazım...

USMAN XOCA. Mən ona yaxşı bələdəm. Bu günə görüş təyin etmişik. Davlatmand bəylə buraya gələcəklər.

ƏNVƏR PAŞA. Mən burada məhbəsdə olarkən Davlatmand bəylə çox söhbətlərimiz oldu. O, bizimlə birlikdə döyüşməyə hazırdır.

USMAN XOCA. Seyid Alim xan Kabuldan ısmarış göndərüb, İbrahim bəyin sizin rəhbərliyinizə tabe olması barədə göstəriş verib.

ƏNVƏR PAŞA. Bilirəm, Xocam... Maləsəf, İbrahim bəy Əmirin tapşırığına tabe olmayacağını mənə bəyan etdi.

USMAN XOCA. Bu, həm onun özünü, həm də bizim hamımızı fəlakətə apara bilər. *(Pauza. Saatına baxıb təəccüblə).* Deyəsən, kimsə gəlir.

ƏNVƏR PAŞA. Hə, Faruq bəydir. *(Uzağa baxır).* Amma tək deyil...

USMAN XOCA. Bəli, yanında kimsə var...

Faruq bəy və Yusif Ziya gəlirlər.

ƏNVƏR PAŞA *(diqqətlə Yusif Ziyanı süzür, qəfildən onu qucaqlayıb bağrına basır).* Yusif bəy? Bu nə xoş bir təsadüf.

YUSİF ZİYA. Canım Ənvər Paşa... Heç gözlərimə inanmıram.

ƏNVƏR PAŞA. *(Usman Xocaya).* Siz bir-birinizlə tanış deyilsiz ki?

USMAN XOCA. Necə yeni tanış deyilik? Yusif Ziyanı tanımamaq olarmı?

YUSİF ZİYA. Oooo... Usman Xoca. *(Onu qucaqlayır).* Nə gözəl... Nə yaxşı. Səni görüb gözəl İstanbulu xatırladım.

USMAN XOCA. Yadındamı tanış olmağımız?

YUSİF ZİYA. Hər şey yadımdadır. Mən o vaxt Qurani-Kərimin Azərbaycan türkcəsində çıxan üçcildlik nəşrini Hacı Zeynalabdinin tapşırığı ilə Sultan Əbdül Həmidə hədiyyə aparmışdım.

ƏNVƏR PAŞA. Axund, necə gəlib çıxdın bu yerlərə?

YUSİF ZİYA. Bu, uzun bir hekayətdir. İndiki halda, gəldiyim marşrut haqda qısaca onu deyə bilərəm ki, İrandan Əfqanıstana, oradan da Türkünstanə keçdim. Bir də ki, Paşam, mən Azərbaycanda xəritə tərtib etmiş ilk adamam. (Gülür). Türk dünyasının bütün gizli-aşkar yolları mənə ovcumun içi kimi bəllidir.

USMAN XOCA. Maşallah, Yusif Zıyanın ağılının ziyası bir məmləkətə bəs eləyər.

Gülüşürlər.

ƏNVƏR PAŞA. Sizi görməkdən çox məmnun oldum. Vətəndə nə var, nə yox, Axund?

YUSİF ZİYA. Vətəndə? (*Köks ötürür*). Vətəndə bizi sevindirəcək heç nə yox... Mənim buraya gələcəyimi yalnız qardaşım Abdulla Şaiq bildi. O, dedi ki, mənim sözümlü Ənvər Paşaya çatdır.

ƏNVƏR PAŞA. O, nə sözdür elə?

YUSİF ZİYA. Şaiq əfəndi dedi ki, Nuru Paşa bizi qara taundan xilas etmişdi. Qoy bizi qırmızı taundan da Ənvər Paşa xilas etsin...

ƏNVƏR PAŞA. Biz elə buna çalışırıq...

USMAN XOCA. Şaiq əfəndi çox doğru demiş...

At kişnərtisi və səs-küy eşidilir.

ƏNVƏR PAŞA. Fəruq bəy, gör kimdir gələn?..

USMAN XOCA. Yəqin ki, İbrahim bəylə Davlatmand bəydir. Burada biz onlarla məsələni birdəfəlik həll etməliyik. Yaxşı ki, Axund da buradadır.

Fəruq bəy çıxır və tez də Davlatmand bəylə qayıdır. Davlatmand bəy hamı ilə bir-bir əl tutub görüşür.

DAVLATMAND BƏY. Salam. Xoş gördük, bəylər.

USMAN XOCA. Davlatmand bəy, bəs İbrahim bəy haradadır? Axı siz birlikdə gəlməli idiniz.

DAVLATMAND BƏY. Söz veribse, indilərdə gələr. (*Mənalı tərzdə*). Amma başqa bir yolla.

USMAN XOCA. Necə yəni "başqa bir yolla"?

DAVLATMAND BƏY. Bəli, elədir. Artıq bizim yollarımız ayrılıb.

USMAN XOCA. Mən heç nə anlamadım...

DAVLATMAND BƏY. İbrahim bəy nə Əmirin əmrinə tabe olur, nə də bizim təklifimizə... Sözü qısası, mən belə bir qərara gəldim ki, bütün Bal-cuvan ordusu Ənvər Paşaya tabe olacaq. Bu barədə Paşama da məlumat vermişəm.

ƏNVƏR PAŞA. Dostlar, arxadaşlar, məsələ belədir: İbrahim bəy bizimlə birləşməkdən tamamilə imtina edir. Mən hələ onun tərəfindən həbs

olunarkən dəfələrlə görüşdük. Əmirdən məhbəsə tələb məktubu gəldi. Əmir də bizim birləşməyimizi istəyirdi... Sonra Davlatmand bəy onu dilə tutdu. Amma İbrahim bəy dediyini dedi. Biz onunla ümumi dil tapa bilmədik.

YUSİF ZİYA. Tənha yalquzağı meşədə çaqqallar da parçalayar. Birləşmək lazımdır, qardaşlar, birləşmək...

At kişnərtisi. Faruq bəy cəld çıxır və İbrahim bəylə qayıdır. İbrahim bəy bir qədər kənarda dayanıb adamlarla yalnız təzim etməklə, başının işarəsi ilə görüşür.

İBRAHİM BƏY. Əssəlamun-əleyküm. Hamınızı xoş gördük.

USMAN XOCA. Salam, İbrahim bəy. Buradakıların hamısı, Yusif bəy istisna olunmaqla, sən tanındığın insanlardır. Axund Yusif Ziya bizim köhnə dostumuzdur. Azərbaycandan gəlib. Döyüş və bilim adamıdır.

İBRAHİM BƏY. Xoş gəlib, səfa gətirib.

YUSİF ZİYA. Təşəkkür edirəm.

İBRAHİM BƏY. Usman Xoca, mən gəlməyimə söz vermişdim, ona görə sözümə əməl edib gəldim.

USMAN XOCA. Təşəkkür edirəm. İbrahim bəy, bizim istəyimiz sənə bəllidir. Birləşmək lazımdır.

İBRAHİM BƏY. Axı birləşmək üçün ümumi bir istək olmalıdır.

ƏNVƏR PAŞA. Zənnimcə, bizim hamımızın istəyi eynidir.

İBRAHİM BƏY. Xeyr, elə deyil, Ənvər Paşa...

ƏNVƏR PAŞA. Bunu kim deyir?

İBRAHİM BƏY. Bunu mən deyirəm. Ənvər Paşa, sən bu topraqlarda imperiya qurmaq istəyirsən. Amma mənim niyyətim, məqsədim ayırıdır.

USMAN XOCA. Bəs sən mərəmin, istəyin nədir, İbrahim bəy?

İBRAHİM BƏY. Mən öz toprağını qorumaq üçün pənah gətirmiş sırayı insanların başçısıyam.

ƏNVƏR PAŞA. Həmin adamlar elə mənim də ən yaxın məsləkdaşlarımdır.

İBRAHİM BƏY. Xeyr, Ənvər Paşa, sən əsgərlərə bir alət kimi baxırsan. Məsələn, bel kimi, kürək kimi, ən yaxşı halda, bir tufəng kimi.

YUSİF ZİYA. Ənvər Paşa döyüş təcrübəsi olan bir sərkərdədir. O, ağır imtahanlardan çıxıb. İnsan hər yerdə insandır, istər döyüş meydanında, istərsə də iş başında.

İBRAHİM BƏY. Hörmətli Axund, məsələ burasındadır ki, Ənvər Paşa bu savaşa Türküstanda yaşayan insanların xilaskarı kimi deyil, yeni bir dövlət qurmaq istəyi ilə alışıb-yanan siyasət adamı kimi girişib.

YUSİF ZİYA. Döyüşçünün siyasətçi olmasının bu işə nə zərəri?

İBRAHİM BƏY. Bu "zərərin" hamısını bir-bir saymağa mənim vaxtım yoxdur. Təkcə onu deyə bilərəm ki, Ənvər Paşa gələncən biz bu tərəflərdə Qırmızı ordunu diz üstə çökdürmüşdük. O və onun dəstəsi bura gələndən sonra vəziyyət bizim ziyanımıza dəyişdi. Tutduğumuz ərazilər

əldən çıxmağa başladı! Nə üçün? Niyə belə oldu? Çünki orduda parçalanma, ikitirəlik yarandı. Bir dəstə o yana keçdi, bir dəstə bu yana. Budur, indi də Davlatmand bəy öz qoşunu ilə o tərəfə keçir. Ləzgi balası Daniyar bəy də onun kimi...

DAVLATMAND BƏY. İbrahim bəy, bu gün bizim üçün "o yan-bu yan" yoxdur və ola da bilməz. Bütün dünya Ənvər Paşanı tanıyır. Nəhəng güclərin çoxu onunla hesablaşır. Biz burada təkcə öz ailəmiz, öz aulumuz, öz qışlağımız üçün vuruşmalı deyilik ki...

YUSİF ZİYA. Bizim amalımız bütün güc sahiblərini bir bayraq altında birləşdirməkdir.

ƏNVƏR PAŞA. Bəli, mən gizlətmirəm, biz həm də yeni, azad, güclü bir türk dövləti qurmaq niyyətindəyik...

İBRAHİM BƏY. Mən burada yaxın gələcəkdə belə bir dövlətin qurulacağına inanmıram.

USMAN XOCA. Nə üçün, İbrahim bəy? Niyə inanmırsan?

İBRAHİM BƏY. Mən savadsız olsam da, dünyanın axar-baxarına belə olan adamam. Görün bir bolşeviklər adi adamlara nə vəd edir, siz nə vəd edirsiniz?

USMAN XOCA. Sən nəyi nəzərdə tutursan?

İBRAHİM BƏY. Onlar adamlara çörək vəd edirlər. Onlar deyirlər ki, biz bütün adamlara millətindən asılı olmayaraq, qardaş kimi yanaşıırıq. Amma siz...

ƏNVƏR PAŞA. Bəyəm türklərin dövləti olmamalıdır, İbrahim bəy? İngilislərin, fransızların, almanların, lap elə rusların öz dövlətinin olması qəbul edilir, amma türklərin öz dövlətini yaratmaq istəyi süngü ilə qarşılanır. Niyə? Nədən?

İBRAHİM BƏY. Millət varsa, dövlət də olacaq...

YUSİF ZİYA. Elə biz də bunu deyirik.

İBRAHİM BƏY. Mənim elə dərin savadım yoxdur. Usman Xoca bilir ki, əslən Qusardanam, ailədə olan on iki uşağın ən kiçiyi mənəm. Vuruşumun məqsədini sizə dedim. Elə mənimlə birgə vuruşan mücahidlərin də hər biri öz bacı-qardaşları, öz qohum-əqrəbələri, öz yaxınları uğrunda vuruşurlar. Amma Ənvər Paşa və onun tərəfdarları türk islam xilafəti yaratmaq istəyirlər. Bir məşhur məsəl var, deyir ki, keçə can hayında, qəssab piy axtarır...

USMAN XOCA. İbrahim bəy, bilirsənmi ki, sənəin apardığın mübarizə kor-koranədir?..

DAVLATMAND BƏY. İbrahim bəy, bizi yalnız birləşmək xilas edə bilər.

İBRAHİM BƏY. Biz xilas haqqında yox, qırmızıları öz torpağımızdan qovmaq haqqında düşünürük.

YUSİF ZİYA. Biz şəxsi iddialarımızdan əl çəkib millət yolunda birləşməliyik.

İBRAHİM BƏY. Oldu, bəylər... Zaman hər şeyi yerbəyer edəcək. İndi isə mən getməliyəm.

USMAN XOCA. Sənə yaxşı yol, İbrahim bəy. Bir daha yaxşı-yaxşı fikirləş.

İbrahim bəy yüngül təzim edib gedir.

Musiqi. Davlatmand bəy və Usman Xoca Ənvər Paşaya yaxınlaşıb onunla nə barədəsə söhbət edirlər. Lakin bu danışiq eşidilmir. Az sonra onların hər ikisi (Davlatmand bəy və Usman Xoca) vidalaşib gedirlər.

ƏNVƏR PAŞA. Aprel ayında Baysunda bizim müdafiə mövqeyimiz çox güclü idi. Hətta, mən ayın on doqquzunda dostumuz Nəriman Nərimanova məktub da yazdım.

YUSİF ZİYA. Məktub? Doktora?

ƏNVƏR PAŞA. Bəli... Yazmışdım ki, Kremlin yüksək çinli məmurları sizinlə hesablaşırlar. "Xahiş edirəm mənim bu tələbimi Mərkəzə, dostunuz Leninə çatdırasız. Tələb edirəm ki, tezliklə Qızıl ordunun dəstələri Buxaranı tərk etsin, sovet dövlətinin rəhbərləri bizimlə danışıqlar masası arxasında əyləşsinlər. Biz ikitərəfli, bərabərhüquqlu danışıqlara hazırıq". Həmin məktubu özümdə saxlayıram...

YUSİF ZİYA. Bəs məktubu niyə göndərməmişən?

ƏNVƏR PAŞA. Hə, sonra bir az tərəddüd etdim... Çünki mövqelərimiz zəiflədi. Adam güclü olanda, şərtləri də diqtə edə bilir. Hələ də içimdə belə bir dəli ümid var ki, mən nə vaxtsa Kremlə bir məktub göndərəcəm. Və orada bizim tələbimizin qəbul edilməsinə nail olacağam... *(Pauza)*. Axund, özün görürsən ki, baş qaşımağa belə vaxtımız yoxdur. Amma tez-tez Azərbaycanı, oradakı dostları xatırlayıram...

YUSİF ZİYA. Sanki hər şey dünən olub... Bakıda Şərq xalqlarının qurultayı... Xalqımızın səni necə coşqu ilə qarşılaması... Zinovyevin pafoslu nitqi zamanı qəflətən sənin iclas zalına daxil olmağın, bütün nümayəndələrin səni alqışlarla qarşılamağı... Sonra isə sənə qarşı təşkil edilən, amma xoş bir təsadüfdən baş tutmayan sui-qəsd...

ƏNVƏR PAŞA. Bəli, bütün bunların hamısı yadımdadır...

YUSİF ZİYA. Paşam, bizim xalqımız sənə və sənin kiçik qardaşın Nuru Paşaya çox borcludur.

ƏNVƏR PAŞA. Əksinə, mən özümü bütün türk xalqlarına borclu sayıram. Nə yazıqlar ki, düz-əməlli bir dövlət qura bilmədik. Bunun da səbəbləri çox...

YUSİF ZİYA. Bəli, səbəblər çoxdur...

ƏNVƏR PAŞA. Bir yandan da Kamalın apardığı bu məchul siyasət... Mən onun nə istədiyini anlamıram. Biz bu gedişlə haraya, hansı səmtə üz tutmuşuq?

YUSİF ZİYA. Paşam, mən sənə həqiqəti deyəcəyəm. Əslində, həm Avropa, həm də Rusiya indiyəcən Mustafa Kamalla sənin simanda ikibaşlı oyun oynamaq istəyiblər. Hər iki tərəf düşünüb ki, hansı tərəf güclü və qalib çıxsas, o tərəfə meyil edək.

ƏNVƏR PAŞA. Bu gün Türkiyə okeanın ortasında qalan gəmiyə bənzəyir...

YUSİF ZİYA. Bəli... Həm də döyüşlərdə dəlmə-deşik olmuş, fırtınalı dənizdə batmaq təhlükəsinə məruz qalmış bir gəmiyə... İndi Kamal o gəmini xilas etmək istəyir. O, ağıllı adamdır...

ƏNVƏR PAŞA. Mən onun ağıllı olduğuna şübhə etmirəm. Amma...

YUSİF ZİYA. Paşam, unutmayaq ki, ta qüdrətli Osmanlı imperiyası yoxdur. Bu gün Avropanın əksər ölkələri Türkiyəni keçmiş tarixə gömmək istəyirlər. Belə bir vaxtda Mustafa Kamalın Rusiyaya əməkdaşlıq üçün əl uzatması labüddür.

Əgər siyasətimizi düzgün qura bilsək, bu əməkdaşlıqdan biz də qazana bilərik...

ƏNVƏR PAŞA. Sizin qazancınız nə ola bilər, Axund Yusif bəy? Rusiyanın tərkibində olan bir vilayət gələcəkdə nə edə bilər?

YUSİF ZİYA. Bu sualın cavabını gələcək tarix özü verəcək.

ƏNVƏR PAŞA. Bəs bugünkü tarix barədə nə demək olar?

YUSİF ZİYA. Paşam, mən hər bir zaman türk xalqlarının azad, müstəqil olmasının tərəfdarı olmuşam. Mən turançıyam. Turançılıq təkcə torpaq və ərazi birliyindən ibarət deyil ki... Bu, həm də bir mənəvi birlikdir. Məhz buna görə də sənin birlik ideyanı ürəkdən dəstəkləyirəm. Mən bu amal uğrunda son damla qanıma qan vuraşacağam.

ƏNVƏR PAŞA. Mən də xalqlar arasında nifaqın əleyhinəyəm. Bu dünyada hər xalqın bir yaşam haqqı olmalıdır. Bildiyin kimi, mən ata tərəfdən qaqaüz, ana tərəfdənsə albanam. Amma özümü türk hesab edirəm. Və bir savaş adamı kimi öz xalqımın yolunda hər an canımdan keçməyə hazıram...

YUSİF ZİYA. Paşam, savaş demişkən, burada sizin döyüş mövqeləriniz necədir?

ƏNVƏR PAŞA. Yusif bəy, gedib ətrafla yaxından tanış ola bilərik... *(Gülür).* Bu yerlər sənə həm də bir xəritəçəkən adam kimi maraqlı ola bilər...

YUSİF ZİYA. Pis təklif deyil... Gedək.

Onlar çıxırlar. Səs-küy. At kişnərtisi eşidilir.

Birinci pərdədəki məkan. Buxara. Bolşeviklərin qərargahı.

Divardan Leninin portreti və silahlar asılıb. Lev Trotski və Fayzulla Xocayev.

LEV TROTSKİ. Yoldaş Xocayev, bütün bu baş verənləri təhlil edəndən sonra belə bir qərara gəldim ki, sənə əhatə edən insanların əksəriyyəti xalq düşmənləridir.

FAYZULLA XOCAYEV. Lev Davidoviç, siz nəyə əsasən belə deyirsiniz? Bu vaxtacan mənim Ənvər Paşa ilə heç bir tanışılığım olmayıb...

LEV TROTSKİ. Mən bunu bilirəm. Ənvər Paşanın sənə ilə yox, Usman Xoca Pulatxocayev ilə tanışlığı olub.

FAYZULLA XOCAYEV. Bəli, Usman Xoca vaxtilə Türkiyədə təhsil alıb.

LEV TROTSKİ. Fayzulla Qubaydullayev, indi söhbət təkcə Ənvər Paşa və Usman Xocadan getmir. Fərqanə Respublikasının hərbi naziri Abdulxay Arifov da basmaçılar tərəfə keçiblər. Bundan başqa, Ənvər Paşa Kurşirmat, Cunaid xan və digər basmaçı komandirləri ilə müqavilə bağlayıb. Onlar hamısı birlikdə Qızıl orduya qarşı mübarizə aparırlar. Paşa Buxaranın şərqini mühasirədə saxlayır. Bir müddət əvvəl Düşənbəni də ələ keçirmişdi.

FAYZULLA XOCAYEV. Bu məsələdə mən yalnız siyasi məsuliyyət daşıya bilərəm... O ki qaldı Ənvər Paşaya... Onu burada əvvəlcə heç bir tərəf qəbul etmirdi. Hətta, onu Əmir Seyid Alim xanın baş komandanı İbrahim bəy Lokay tutub həbs etmişdi. Paşanı zindandan Əmir özü azad etdirib. Mənim eşidib-bildiyimə görə, indi İbrahim bəy ilə türk generalının arasında aşkar və gizli dava gedir.

LEV TROTSKİ. Bilirəm... İndi bir çoxları İbrahim bəyi Robin Qud, Ənvər Paşanı isə Napoleon adlandırırlar.

FAYZULLA XOCAYEV. Onlar yola getmirlər... Paşa orduda bütün rəhbərliyi bir əldə, yəni öz əlində cəmləmək istəyir.

LEV TROTSKİ. Qoy onlar bir-birilərini qırsınlar... Paşa, çətin ki, onlarla yola getsin. Vaxtilə, hələ onüçüncü ildə Osmanlı ordusunun komandanlığını bu davakar general iki qiyamçı dostunun – Tələt Paşa ilə Cemal Paşanın dəstəyi ilə ələ keçirmişdi. Əslində, Türkiyə imperiyasının süqutu və üzləşdiyi məğlubiyyət bu üç adamın adı ilə bağlıdır. Tələt Paşa ilə Cemal Paşa yoxdur. İnanıram ki, tezliklə Ənvər Paşa da öz dostlarının arxasınca “gedəcək”... *(Pauza)*. Bəzən xalqlar özlərinə qəhrəman hesab etdikləri adamların girovuna çevrilirlər.

FAYZULLA XOCAYEV. Mən də həmin fikirdəyəm, Lev Davidoviç. Həqiqətən, Ənvər Paşa ordunu Antanta ilə müharibəyə cəlb etməklə Türkiyəni sarsıtdı. Yüz minlərlə türk əsgərini qırğına verdi...

LEV TROTSKİ. Mustafa Kamal Paşa haqlı olaraq onu “macəraçı avantürist” adlandırıb. Bu macəraçı, avantürist və üstəlik, cəsur general Rusiyanın... daha doğrusu, yeni yaranan fəhlə-kəndli dövlətinin torpaqları hesabına imperiya yaratmaq istəyir. Bu, yolverilməzdir. Biz onun özünü və onun zərərli ideyasını qundaqdaca boğmalıyıq. O, dörd il əvvəl qardaşı Nuru Paşanın rəhbərliyi ilə yaradılmış Qafqaz İslam Ordusunu Bakıya yeritməklə bizim bir çox planlarımızı alt-üst etmişdi. İndi həmin dövr deyil... *(Pauza)*. Xatırlayıram, ötən ilin payızında biz Kremldə görüşərkən Ənvər Paşa dedi ki, indi əsl savaşı mövsümüdür. Amma hesab edirəm ki, əsl savaş mövsümü məhz indidir. Biz bu qaynar yay gününü Ənvər Paşanın özü və onun ordusu üçün qaynar bir cəhənnəmə çevirməliyik.

FAYZULLA XOCAYEV. Ənvər Paşa bu ilin fevral ayında Düşənbə hərbi qarnizonunun bütün heyətini əsir götürəndə, elə hesab etmişdi ki, ta onun ordusunun qələbəsi tam təmin olunub.

LEV TROTSKİ. Hə, xatırlayıram. O, bizimkilərdən tələb edirdi ki, Buxara və Xorasandan geri çəkilmək.

FAYZULLA XOCAYEV. Bəli, Paşanın ordusu Kafirandan Gicuvana sarı çəkildi...

LEV TROTSKİ. Biz bu yay döyüşlərində ona elə zərbə vurmaliyıq ki, Kafiran da, Gicuvan da toya getməli olsun. Yoldaş Xocayev, biləsən ki, Ənvər Paşa ilə bu döyüşə bizim bütün hərbi arsenal səfərbər olunub. Frunze, Kuybişev, Orconikidze, Kamenev, Peters, Eliva – onların hamısı burada, Səmərqənd və Buxaradadır... *(Pauza)*. Əslində, bu işlərə görə Orconikidze məsuliyyət daşıyır. Çünki Ənvər Paşanı Kremlə məhz Serqo Konstantinoviç sıırmışdı.

FAYZULLA XOCAYEV. Bu cür döyüşlərdə siyasi xadimlər nəyisə həll edə bilməz.

LEV TROTSKİ. Düzdür... Biz təkcə siyasilərə arxayın deyilik. Bu gün ön cəbhədə bizim Axunov, Volkov, Petrov, Kakurin, Savko, Melkumyan, Barinov kimi cəsur döyüş komandirlərimiz var. Biz həm də onlara güvənirik... Bu gün Buxara qoşun qrupunun minlərlə süngü və qılıncdan başqa, iyirmi topu vardır.

FAYZULLA XOCAYEV. Bunu da nəzərinizə çatdırım ki, son günlərdə yüz qırx nəfər kurbaşı, yəni komandir bizim tərəfimizə keçib. Üstəlik, iki min beş yüz sırayı basmaçı silahı yerə qoyub Sovet dövlətinə xidmət edəcəklərinə söz verib.

LEV TROTSKİ. Bütün bunlar əla... Bizim məqsədimiz həm də Ənvər Paşanı diri tutmaqdır.

FAYZULLA XOCAYEV. Doğrusu, mən buna inanmıram.

LEV TROTSKİ. Nə üçün?

FAYZULLA XOCAYEV. Paşa hədsiz dərəcədə iddialı və məğrur adamdır. O, heç vaxt əsir düşməyə razı olmaz. Belə bir hal yaranarsa, çox güman ki, intihar yolunu seçər.

LEV TROTSKİ. Mən onun iddiasından xəbərdaram. Türkiyəni təzyiqlə Antanta ilə savaşa məhz o cəlb edib. Revolveri çıxarıb nazirlərin qafasına dirəyib, onlara hədə-qorxu gəlib... Mühəribədən türklər nə qazandı? Neç nə. Əksinə, Mudros təslim aktına imza atdı. İngilis-fransız hərbi birləşmələri bütün strateji məntəqələri tutdu. Ənvər Paşa sualtı qayıqla o vaxt almanların işğal etdiyi Odessaya, oradan da Almaniyaya qaçdı. İngilislər onun ölüsünü, ya dirisini tələb etsələr də, almanlar Ənvəri vermədilər. Sonrası da ki, məlum... Əvvəlcə onu bizə Radek, sonralarsa Serqo sırdı... O, indi burada "İslam Kominterni" qurmaq istəyir.

FAYZULLA XOCAYEV. Bəli, o, çox mürəkkəb adamdır.

LEV TROTSKİ. Yoldaş Fayzulla, eşitdiyimə görə Ənvər Paşanın ordusunda xarici vətəndaşlar da vuruşur.

FAYZULLA XOCAYEV. Bəli... Orada Türkünstan əhlindən başqa, almanlar, ingilislər, əfqanlar, ərəblər, farslar, hətta ruslar da var.

LEV TROTSKİ. Deyirlər, indi Paşanın ordusuna keçmiş ideya dostlarından biri də qoşulub.

FAYZULLA XOCAYEV. Yəqin ki, Siz Yusif Ziyani nəzərdə tutursuz.

LEV TROTSKİ. Bəli...

FAYZULLA XOCAYEV. Mən də onun barəsində eşitmişəm.

LEV TROTSKİ. O, türk ordusunun polkovniki, rus ordusunun isə generalı olub... Nəriman Nərimanovun yaxın dostu və müttəfiqidir. Üstəlik də millətçi...

FAYZULLA XOCAYEV. Mən onu tanımıram. Yalnız barəsində eşitmişəm..

LEV TROTSKİ. Mən isə həmin Yusif Ziyani Balkan müharibəsindən şəxsən tanıyıram. Hələ cahan savaşından əvvəl...

FAYZULLA XOCAYEV. Maraqlıdır...

LEV TROTSKİ. Mən o vaxt əvvəlcə Bolqarıstana, sonra isə Rumıniyaya "Kiyevskiy mısı" qəzetinin müxbiri, yeni jurnalist kimi ezam olunmuşdum. Yadımdadır, Yusif Ziya Talıbzadə Balkanlara türk ordusunun tərkibində gəlmişdi. Onunla ünsiyyətimiz tez tutdu. Bir neçə dili, o cümlədən ruscanı yaxşı bilirdi. Ətrafındakılar ona sadəcə olaraq "Axund" deyə müraciət edirdilər... Yeri gəlmişkən, onu da deyim ki, türk mövzusu məni həmişə maraqlandırıb. Hələ onuncu illərin əvvəlində "gənc türkçülər" haqda məqalələr yazmışam...

Uzaqdan atəş səsləri gəlir. Toplar guruldayır.

FAYZULLA XOCAYEV. Cənub tərəfdən atırlar. Çox güman ki, Ənvər Paşanın adamlarıdır.

LEV TROTSKİ. Biz burada oturub müşahidəçi kimi gözləyək, yoxsa...

FAYZULLA XOCAYEV. Xeyr, yoldaş Trotski, gedək. Uluqbəy Rəsədxanası yaxınlıqda, özü də ən təhlükəsiz yerdədir.

LEV TROTSKİ. Mənim bildiyimə görə, Serqo və Eliava da orada – rəsədxanadadır. Mən onların yanına getmək istəmirəm...

FAYZULLA XOCAYEV. Atışma səsləri yaxınlaşır. *(Divardan asılmış silahlardan birini götürüb pəncərəyə yaxınlaşır).* Biz nəse etməliyik...

Fayzulla Xocayev pəncərəyə yaxınlaşıb atəş açır. Atışma bir xeyli davam edir.

LEV TROTSKİ *(səs-küyü dinləyərək).* Mənim mühafizə dəstəm atəş altındadır. Basmaçılar da o yandan atır... Sığınacaq yeriniz yoxdurmu?

FAYZULLA XOCAYEV. Zirzəmidə gizlənmək olar...

LEV TROTSKİ. Elə isə, enək zirzəmiyə.

Lev Trotski və Fayzulla Xocayev çıxırlar. Həyəcan dolu musiqi.

Səs-küy. Atışma səsi. Işıqlar yanıb-sönür.

Yaxınlıqdan keçən çovutma güllələrin işıqları parıldayır. Sınan pəncərə şüşələrinin cingiltisi. Qaçışan əsgər siluətləri.

Uzaqdan atılan topaların nəritisi eşidilir.

Səhnə dəyişir. Ənvər Paşanın qərargahı. Yaxınlıqda qala divarları. At kışnərtisi eşidilir. Ənvər Paşa və Yusif Ziya.

ƏNVƏR PAŞA. Bu gün Qurban bayramıdır. Mən adamları istirahətə buraxmaq istəyirəm. Qoy onlar bu gözəl günü öz ailələri, öz doğmaları ilə birgə qeyd etsinlər.

YUSİF ZİYA. Paşam, birdən qırmızılar hücum etsələr, onda necə?

ƏNVƏR PAŞA. Biz Faruq bəylə qırmızılardan komutanına məktub göndərmişik. Yazmışıq ki, bu gün bütün dünya müsəlmanlarının müqəddəs bayramıdır. Buna görə də hər iki tərəfin bir-iki günlüyə atəşkəs elan etməsi təklifini irəli sürmüşük.

YUSİF ZİYA. Qırmızılar bu təkliflə çətin ki, razılaşsın...

ƏNVƏR PAŞA (*uzaqlara baxır*). Niyə ki? Bunu bilmək olmaz... Hə, odur, Faruq bəydir... Görək, nə xəbərlə gəlir?

YUSİF ZİYA. İbrahim bəydən bir xəbər çıxmadı.

ƏNVƏR PAŞA. İbrahim bəyin çaparı gəlmişdi. Yeddi min əsgər göndərəcəyinə söz verib... İndi bizim on altı min döyüşçüdən ibarət ordumuz var.

Faruq bəy gəlir. Əsgəri qaydada təzim edir.

ƏNVƏR PAŞA. Hə, nə xəbərlə gəlmisən, Faruq bəy?

FARUQ BƏY. Paşam, qırmızılardan komutanları ilə görüşüb danışdıq. Onlar bizim təklifimizi qəbul etdilər. Dedilər ki, "bu gün bütün dünya müsəlmanlarının bayramıdır, bizim orduda da müsəlmanlar var". Savaş üç sutka ərzində dayandırmağa söz verdilər.

ƏNVƏR PAŞA (*Yusif Ziyaya*). Gördün, Axund?

YUSİF ZİYA. Paşam, düzünü deyim ki, mənim bu qırmızılara o qədər də etibarım yoxdur.

ƏNVƏR PAŞA. Heç elə şey olar? Bəs zabit şərəfi?

YUSİF ZİYA. Əgər biz söhbəti çar ordusunun zabidləri ilə aparsaydıq, bəlkə də şərəfdən danışmaq olardı. Amma bu ordunun əsgər və zabidlərinin böyük əksəriyyəti ac-yalavaclardan təşkil edilib. Onlar çətin ki, bu durumda zabit şərəfinin nə olduğunu dərk etsinlər...

ƏNVƏR PAŞA. Axund, ən ağır döyüşlərdə belə, inam və etibar bizi tərk etməməlidir.

YUSİF ZİYA. Paşam, təki sən deyən olsun.

ƏNVƏR PAŞA. Faruq bəy, tabor və bölük komutanlarına mənim adımdan de ki, üç sutka ərzində atəşkəs elan olunur. Kim istəsə, bayramı öz evində, öz ailəsi ilə birgə keçirə bilər.

FARUQ BƏY. Oldu, Paşam. (*Nəse fikirləşib əlini cibinə atır. Çıxartdığı zərfləri Ənvər Paşaya uzadır*). Bu məktublar sizə çatacaq, Paşam...

ƏNVƏR PAŞA (*məktublara baxıb kədərli halda gülümsəyir*). Axund qardaşım, get sən də dincəl... Bizi qarşıda yeni döyüşlər gözləyir. (*Gülümsəyir*). Bu qaynar avqust ayı əsl savaş fəslidir.

Faruq bəy və Yusif Ziya çıxırlar. Musiqi.

ƏNVƏR PAŞA (*məktubu oxuyur*). "Mən Tövfıyayam, Paşam..." (*Başını yuxarı qaldırıb düşüncəli halda*). Tövfıyə...

TÖVFIYA. "Mən Tövfıyayam, Paşam. Mən daim sənın yanındayam. Mən səni görür, səni duyur, səni sevir, sənə sarılıram. Amma sən məni görmürsən... Ya bəlkə görmək istəmirsən məni?"

Qadın danışsa da, səsi tədricən azalır. İndi onun səsinı həzin musiqi əvəz edir. Ənvər Paşa qadına yaxınlaşır. Tövfıya sanki uça-uça kənara çəkilir. Musiqi artır. Həzin türk musiqisi.

Qadın tədricən gözdən itir.

ƏNVƏR PAŞA (*ikinci məktubu açıb oxuyur*). "Salam, mənim Ənvər-ciyim..."

Naciyə Sultan görünür. O, ağ libasdadır.

NACİYƏ SULTAN. "Salam, mənim Ənvər-ciyim. Sənə uzaq Qrünvald-dan salamlar göndəririk. Biz yaxşıyıq. Bəs sənın işlərin necədir, canım mənim? Burada qəzetlər yenə səndən yazır. Daim gözlərimin önündəsən. Şəklinə baxıb qürur duyuram. Nə yaxşı ki, bu dünyada varsan, Ənvər-ciyim..."

Naciyə Sultan səhnədə olsa da, səsi bir müddətdən sonra tədricən eşidilməz olur və onun səsinı həzin musiqi əvəz edir. Ənvər Paşa ayağa durub Naciyə Sultana, daha doğrusu, onun xəyalına yaxınlaşır.

ƏNVƏR PAŞA "Naciyeiğim, sevgili sultanım, cici efendiciğim..."

... Ah... Naciye, beni unutma, sev və sadık kal. Düşün ki, yalnız seni düşünen və dünyayı yalnız seninle güzel görececek birisi uzaklarda senden sadakat ve muhabbet dileniyor. Seni kucaklar, öper, yavrularımla birlikte Hakk'a emanet ederim..."

Qadın sanki havada uçaraq ondan uzaqlaşır və yavaş-yavaş qeybə çəkilir.

Səs-küy. Ənvər Paşa pəncərədən eşiyə baxır. Atışma səsləri. Yusif Ziya, Davlatmand bəy və Faruq bəy gəlirlər. Onlar həyəcanlıdır.

ƏNVƏR PAŞA. Bu güllə səsləri haradan gəlir?

YUSİF ZİYA. Paşam, axı mən dedim...

DAVLATMAND BƏY. Xəyanət... Qırmızılar hücumə keçiblər. Biz isə bütün döyüşçüləri evlərinə buraxdıq...

FARUQ BƏY. Paşam, biz nə etməliyik?

ƏNVƏR PAŞA. Nə etməliyik? (*Düşüncəli halda*). Vuruşmaqdan başqa çıxış yolumuz varmı?..

YUSİF ZİYA. Otuz döyüşçü ilə bir ordunun qarşısına çıxmaq...

ƏNVƏR PAŞA. Axund, hər halda, əl-qolumuzu yanımıza salıb təslim ola bilmərik. Görünür, bu da Allahın bir sınağıdır...

DAVLATMAND BƏY. Elədir. Döyüşçünün borcu döyüşməkdir. Qalan işləri tanrı özü bilən məsləhətdir...

ƏNVƏR PAŞA. Bəylər, gedək silahları götürək. Sonra hamı at belinə. Faruq bəy, gözetçiləri ayağa qaldır.

FARUQ BƏY. Oldu, Paşam...

Onlar iti addımlarla gedirlər. Əvvəlcə döyüş cəngisi, sonra at kişnərtisi eşidilir.

Qırmızı Komandir tövşüyərək qaça-qaça gəlir.

QIRMIZI KOMANDİR (*əlini kimə doğrusa uzadaraq ucadan*). Ehey... Atəş! Niyə durmusuz? Atəş deyirəm... Bizə əmr gəlib ki, Paşanı diri-diri ələ keçirək. Bilirsiniz də, Paşa kimdir? O, özünü İslam silahlı qüvvələrinin Ali baş komandanı, Xəifənin yeznəsi və Məhəmmədin canişini adlandırır... Deyilənə görə o, qiyafəsini tez-tez dəyişir. Biz haradan bilək ki, bu vuruşduğumuz adamlardan məhz hansı Paşadır? Ona görə basmaçılardan hansı rastınıza çıxsın, atəş açın. Hər halda, bu ölənlərdən biri Paşa olacaq... Atəş...

Qırmızı Komandir atəş açmağa səhnəni tərk edir. Ənvər Paşa və Davlatmand bəy iti addımlarla gəlirlər. Ənvər Paşanın pencəyinin qolu cırılib. O, bir əlində qılınc, o biri əlində isə Quran tutub. Davlatmand bəyin əlində silah var.

ƏNVƏR PAŞA. Mənim atımı vurdular. Güllə qolumu siyirib keçdi...

DAVLATMAND BƏY. Mənim atım da ayağından yaralandı.

ƏNVƏR PAŞA. Bəs Faruq bəy hanı?

DAVLATMAND BƏY. O da yaralanmışdı... Amma döyüş meydanındadır.

ƏNVƏR PAŞA. Bəs Axund Yusif Ziya?

DAVLATMAND BƏY. Axund vuruşa-vuruşa irəli gedirdi. Amma üstümüzə sel kimi axıb gələn bu qoşunun qarşısında duruş gətirmək mümkün deyil...

ƏNVƏR PAŞA. Bəs Usman Xoca harada qaldı?

DAVLATMAND BƏY. İbrahim bəylə danışmağa getdi.

ƏNVƏR PAŞA. Biz bu qırmızılara inandıq... Amma buradan sağ çıxmağa ümidim var hələ... Düşənbəyə sarı üz tutmalıyıq...

DAVLATMAND BƏY. Biz artıq Şirabad və Baysin cəbhələrində mövqeləri itirmişik. (Pauza). Bu alçaq qırmızılar bütün yolları bağlayıblar...

Bura Çaqaandır... Mənim kiçik vətənimdir. (Əlini irəli uzadır). Buradakı hər daş, hər ağac mənə tanışdır. O tərəf isə Balcuvandır...

ƏNVƏR PAŞA. Biz bu qırmızı seli yarıb keçməliyik, Davlatmand bəy...

DAVLATMAND BƏY. Bu selin ucu-bucağı görünmür, Paşam... Odur, düz üstümüzə gəlirlər...

ƏNVƏR PAŞA. Bəs o yandan gələn kimdir?

DAVLATMAND BƏY. Faruq bəydir.

Faruq bəy qaça-qaça gəlir.

FARUQ BƏY. Biz mühasirədəyik, Paşam. Qırmızı komutan təslim olmağımızı tələb edir.

ƏNVƏR PAŞA. Təslim olmaq? (*Acı-acı gülür*). Ha-ha-ha... Təkcə onu görməyəcəklər.

DAVLATMAND BƏY. Biz son gülləyə, son qırmaya qədər vuruşacağıq.

ƏNVƏR PAŞA. Onlar Ənvər Paşanı dəmir qəfəsdə görmək istəyirlər. Amma bu, onlara qismət olmayacaq... Pələng qəfəsdə ola bilməz... Olsa da, o, pələng deyil.

FARUQ BƏY. Paşam, kənara çəkilmək lazım...

ƏNVƏR PAŞA. Çəkilməyə bir yer yox... Bu yandan İbrahim bəy bizi aldatdı... O yandan "qırmızılar" xəyanət etdi... Seyid Alim xan da vədinə əməl etmədi... Eşitdiyimə görə, bu döyüşə Trotski ilə Orconikidze Səmərqənddən rəhbərlik edirlər. Amma onların arzuları gözündə qalacaq.

Uzaqdan bərq vuran alov dillərinin şəfəqləri titrəşir.

FARUQ BƏY. Davlatmand bəy, Ənvər Paşa, qırmızılar qərargaha od vurdular. Geri çəkilməliyik.

ƏNVƏR PAŞA. Qışlağa girə bilmərik. Çünki onda bu alçaqlar bütün evlərə od vurur, adamları gülləbaran edər, qurşuna tutarlar.

DAVLATMAND BƏY. Qala divarının arxasına çəkilməliyik...

Onlar kənara çəkilirlər. Qırmızı Komandir qaçaraq gəlir.

QIRMIZI KOMANDİR (*əlini irəliyə doğru uzadaraq ucadan*). Ehey, atəş! Atəş əmri verildi! Atəş deyirəm sizə... Heç kəsə rəhm etməyin... Bütün cinahlardan hücum... Arxamca gəlin!..

Ənvər Paşa, Davlatmand bəy və Faruq bəy görünürlər. Sonra Ənvər Paşa qala divarının arxasına çəkilir. Qılinc cingiltisi eşidilir. İnilti, ah-uf, fəryad nidaları eşidilir. Sürekli atəş səsləri. Bir qədər sonra Ənvər Paşa qılincini başı üstündə hərleyərək görünür və yenidən yox olur. Onun qala divarları arxasında kimlərsə vuruşduğu hiss olunur. Ənvər Paşa yenə görünür, onun qoltuğunda Quran var. Qırmızı Komandir uzaqdan görünür.

ƏNVƏR PAŞA. And olsun bu müqəddəs Qurana ki, mən son nəfəsimədək bu savaş meydanını tərk etməyəcəm...

DAVLATMAND BƏY. Mən də...

FARUQ BƏY. Paşam, mən də...

QIRMIZI KOMANDİR. Atəş!.. Ateş açın...

ƏNVƏR PAŞA. Haydı, arxamca gəlin... Qana-qan, ölümə-ölüm. Mənim başım ya bədənimin üstə dayanmalıdır, ya da nizə üstündə... Məh həyatımda çox qanlar, çox ölümlər görmüşəm... Amma əcəl məndən həmişə uzaq gəzib. Görünür, bu gün özüm öz ölümümün şahidi olacağam...

Ətrafı tədricən tüstü-duman bürüyür. Qırmızı Komandir Ənvər Paşanı nişan alıb atır. Ənvər Paşa səntirləşə də yığılmır, qala divarına söykənir.

DAVLATMAND BƏY. Alçaq. İndi səni it kimi gəbərdəcəyəm...

Davlatmand bəy nişan alıb Qırmızı Komandirə atəş açır.

QIRMIZI KOMANDİR. Əcləflər... Basmaçı köpək uşağı... Sizin gülləniz qırmızı komandirin zirehli sinəsini deşə bilməz.

DAVLATMAND BƏY. Elə isə al, yenə gəldi...

Davlatmand bəy atəş açır. Qırmızı Komandir qışqıraraq yerə sərilir.

QIRMIZI KOMANDİR (*sürünərək irəliyə doğru can atır, sanki iməkləyir*). Ehey... Ənvər Paşa buradadır. Onu diri tutmalıyıq... İrəli... İrəli...

ƏNVƏR PAŞA. Sən Ənvər Paşanın heç meyitinə də yaxın düşə bilməyəcəksən...

DAVLATMAND BƏY (*Qırmızı Komandiri nişan alaraq*). Bu qırmızı köpək ölmək istəmir. Al gəldi...

Atəş səsləri. Atışma. Ənvər Paşa irəliyə doğru addım atır. Qara-boz əsgər siluetləri onları əhatə edir, mühasirəyə alır. Qırmızı Komandir sürünə-sürünə kənara çəkilir. Hər tərəfdən atəş açılır.

Ənvər Paşa qılıncını havada oynadaraq qala divarının arxasına keçir. Dəmir cingiltisi, güllə səsləri eşidilir. Az sonra Ənvər Paşa ləngərli, asta hərəkətlə səhnəyə gəlir.

QIRMIZI KOMANDİR. Ateş!..

Tüstü. Duman. Səs-küy. İnilti. Ateş səsləri.

İndi səhnədə döyüşçü-basmaçı geyimində yalnız üç adam var: Ənvər Paşa, Davlatmand bəy və Faruq bəy. Onlar hər tərəfdən gülləbarana məruz qalırlar. Əvvəlcə Ənvər Paşaya beşaşılandan ard-arda beş güllə açılır.

DAVLATMAND BƏY (*Qırmızı Komandirə atəş açır*). Bu köpək hələ gəbərməyib...

QIRMIZI KOMANDİR. Beşaçıların bütün güllələri Ənvər Paşanın bədəninə sancıldı... Ta mənə ölüm yoxdur. Ölsəm belə, qəhrəman kimi dəfn ediləcəm... Amma çox istərdim ki, son nəfəsdə də olsa belə, Qırmızı Bayraq ordeninə layiq görülüm... Və o ordeni mənim mundirimə yaxasına yoldaş Trotski sancsın...

DAVLATMAND BƏY. Bir bu axmağın son arzusuna bax... Yaxası ordenli ölmək istəyir.

ƏNVƏR PAŞA. Faruq bəy...

FARUQ BƏY. Paşam...

Ənvər Paşa qala divarına söykənib bir müddət ayaq üstə "donub" qalır. Sonra hər tərəfdən qurşuna tutulan Davlatmand bəy və Faruq bəy bir qədər irəli yeriyib Ənvər Paşaya yaxınlaşırlar. Davlatmand bəy başını onun çiyninə dayayır.

FARUQ BƏY. Paşam... Ölmə, Paşam... Komutanım Davlatmand bəy... Ölmə... Amandır, ölməyin... Ölməyin...

Bu əsnada Qırmızı Komandir sürünərək yenidən ayaga qalxıb silahını onlara sarı tuşlayır. Həmin an Yusif Ziya və Usman Xoca görünürlər. Onlar eyni vaxtda Qırmızı Komandirə atəş açırlar. Qırmızı Komandir haray çəkib yerə sərilir.

YUSİF ZİYA (*Ənvər Paşaya yaxınlaşır*). Ənvər bəy... Paşam....

ƏNVƏR PAŞA. Axund, mən artıq bu nahaq dünyanı tərk edirəm...

USMAN XOCA. Paşam, sən hələ yaşamalısən...

ƏNVƏR PAŞA. Biz aldandıq... Amma döyüş davam edir. Deyəsən, bu qırmızı qasırga rədd olub getdi...

USMAN XOCA. Biz bu qırmızı taundan canımızı qurtara bilsəydik...

DAVLATMAND BƏY. Basmaçılar toparlaşırlar.

Uzaqdan şüarlar eşidilir: "Yaşa, yaşa, Ənvər Paşa!". "Davlatmand bəy, işin olsun avand bəy!.."

ƏNVƏR PAŞA. Bizim mücahidlərdir...

Davlatmand bəy yavaş-yavaş dizi üstə çökür.

USMAN XOCA. Aman Allah... Davlatmand bəy!..

FARUQ BƏY. Davlatmand bəy!.. Komutanım...

YUSİF ZİYA. İlahi, bizim millətimiz nədən bu zülmə düçar olmalıdı? Paşam...

ƏNVƏR PAŞA (*divara söykənmiş halda*). Axund, hər başlanğıcın bir sonu olur. Bu Quranı və bu qılıncı götür. Məni özün dəfn edərsən... Yasin surəsini özün oxuyarsan... Axund... Bir xahişim də var. Əgər qərargaha gedə bilsən, oradan mənim döyüş çantamı götürərsən... O çantada Naciyə Sultana yazdığım son mətkub var... O məktubu öz ünvanına çatdırarsan... (*Pauza*). Hə, deyəsən, Davlatmand bəy keçindi... Usman Xoca, Davlatmand bəylə hər ikimizi bir yerdə dəfn edin... Məzarı dərin qazın. Qoy yağılar bizim cəsədimizi tapa bilməsinlər. Ölümümüz mübarek...

*Yusif Ziya qılıncı və Quranı alır, öpüb gözüünün üstünə tutur.
Ənvər Paşa yavaş-yavaş yerə çökür.*

Epiloq

Yusif Ziya və Usman Xoca səhnənin önünə gəlirlər. Uzaqdan minarədən yüksələn əzan səsi eşidilir.

Əlində Quran tutmuş Yusif Ziyanın səsi həmin əzançının səsinə qoşulur.

Əzan səsinə kədər dolu musiqi əvəz edir. Və həmin anlarda Naciyə Sultan və Tövfiya bir xəyal kimi zühur edirlər. Onlar yerə uzanmış Ənvər Paşanın və Davlatmand bəyin başı üzərində əvvəlcə dövrə vurur, sonra isə bəyaz heykəl və ya başdaşı kimi donub qalırlar.

Uzaqdan atəş səsləri eşidilir.

Harayasa tələsən silahlı əsgər siluetləri və onlara qoşulub gedən bütün iştirakçılar qeybə çəkilirlər.

İşıqlar yanıb-sönür. Səhnədə yalnız havada oynayan, işıqda parıldayan bir qılınc görünür.

Musiqi sədası get-gedə yüksəlir.

Tamaşanın bütün iştirakçıları səhnəyə gəlirlər.

Pərdə

Son

♦ P o e z i y a

Nadir YALÇIN

NƏ DİNDİRƏR?!

Mən ayağa qalxacam, yarama torpaq tökün...

Barat Vüsal

Yarana qurban gedim, yaran mənim yaramdı,
Neçə yüz ildir xalqın viranlığı davamdı.
Orda can verənlərin hamısı öz lələmdi,
Sənin, mənim yaramı torpaq sağaldar, şair,
Gözü ağlar ananın yarasın nə dindirər?

Hürr deyib bağıranda batırmasam ağını,
Orda deyib-güləndə incitsəm Kirs dağını,
Gəzəndə o yerlərin biz solunu-sağını
Təskinlik tapa billik, Vətən sağaldar, şair,
Dağlı Ağrı dağının acısın nə dindirər?

Min tikə, bir bədənik, parça-parça olmuşuq,
Bu gün Qarabağ deyib xeyli toxtaqlamışıq.
Seyr edəndə Ağdamı uçqundan yaş tökmüşük,
Çox şükür ki, Şuşaya, Laçına hayım yetir,
Yaralı Xan Arazın qubarın nə dindirər?

ATAMIN ÜRƏYİ

Yağış elə döyür pəncərəmizi,
atamın ürəyi elə çırpınır...
qonşu yata bilmir bu çıkkaçıkdan,
söyür göy üzünün gur yağışını.
atam yata bilmir, ürək bir yana,
qınayır ömrünün bu axışını.
yağış yuya bilir pəncərəmizi,
yağış duya bilmir bu yetimlərin
bir ürəkdən ötrü yalvarışını.
yağışın ucundan yapışb bərk-bərk,
Tanrının yanına ucalım bəlkə?!
ucalım, qocalım, yox olum – ölüm,
atama bir ürək göndərim bəlkə?!

LƏZGİ QIZI

Həsir zənbilinə payız heyvası,
əvəlik dəstəsi, albuxarası
yığıb dolanırsan piştaxtaları.
Bəlkə də, azacıq sevinc gəzirsən,
Bəlkə də, bir doğma baxışa acsan.
Hələ neçə ömür sərgilərində
belə pünhan-pünhan dolaşacaqsan.

Sümbül sarısıdır dağınıq telin,
zülfün nizamını itirib nədir?!
Məni bu yerlərə səfərbər edən
günəş saçlarının şəfəqləridir.

Kal nar qırmızısı yanaqlarına
toxum çillərini görən kim səpib,
kim dəni üyüdüb,
kim xırman tapıb,
kim oraq axtarıb,
kim yemlik bilib...
Sənin ürəyinin istiliyinə
qayalar bölünüb, buzlar əriyib.

Bəlkə ürəyinə damıb hardansa: –
“Ay Allah, bu yerdə, bazar içində,
ömrüm hədərlənən azar içində
bir əl uzadıla, bir soruq gələ.
Deyə, gəl atlanacaq yəhər belinə,
lap fırtına qopa, lap ölüm gələ,
gedək arzuların dalınca, gedək,
gedək ün yetməyən yerəcən, gedək.
“Tanrı, məni quş elə,
göylərə yoldaş elə...”

Daha zənbilinə heç nə sığışmır,
dardı, ləzgi qızı, dardı bu ömür.
Sən Allah, gəl gedək, bir də görərsən
əlimizdən tutub apardı ömür,
kəmfürsətdi ömür, çapardı ömür.

HÖRÜMÇƏK

Qolların dolaşığı, yolların haça,
ay hörümçək qardaş, axı haracan
nərin körpülərdən asılacaqsan.
Cücülər, böcəklər mürgü döyəndə
ıssız qaranlıqda boğulacaqsan.

Divardan divara yolun böyükdü,
dərdin tağı-şağı, bölük-bölükdü.
Hər küncdə yumurta qoymağa nə var,
yetim hörgüləri oymağa nə var...
Darıxdın divardan, bucaqdan ötrü,
darıxma barı bir qucaqdan ötrü,
özünü qucaqla, özünə sarıl.

Anılar ləçəkdən-ləçəyə qondu,
şəh içdi, bal tutdu, barmaq yaladı.
Onlar xəyal qurdu sən tor quranda.
Tor qurdun gecələr yorulanadək,
sayıqladın yenə yuxularında:
“Ay qırmızı çiçək, ay sarı çiçək...”

Hörmə, hörüyünü dağıdacaqlar,
ay evi hörülmüş, bu gecə kiri...

ATLAR SU İÇƏNDƏ GÜLLƏLƏNDİLƏR

Yalman tərə batdı, cəmənlik qana,
Göynədi qamçının, tumarın yeri.
Atların ahından qılınc tərlədi,
Qınlar öz içinə – boşluğa düşdü;
Sag' ayaq titrədi, sola dolaşdı,
Inilti atların od nəfəsinə,
Atların gözləri közə qarışdı.

Atlar apardılar çatmaqasları,
Gözü acıq qalan cansız başları,
Qoşa gedənləri, tək gələnləri,
Alovlu, tufəngli təklənənləri.
Tək qayıdan atlar qargış yedilər...
Atlar, qıpqırmızı qızarmış atlar,
Ağarmış, qaralmış, bozarmış atlar,
Dürrətək dul atlar, talehsiz atlar...

Atlar qaça-qaça hələk idilər,
Atlar arzulara kələk idilər.
Dul qalan Dürrəni qaçıran atın
Nalının çinqısı taya yandırdı.
Ər ola bilmədi atı çapanlar,
Ər ola bilmədi dul qaçıranlar.
Əridi Dürrənin dürrəliyi də...

Gözləri qan idi, yorulmuşdular,
Tər töküb, tər töküb kor olmuşdular.
Güllə gələn səmti nə biləydilər;
Onlar çoxdan ölüb dirilmişdilər.
Nallar ayaqlarda laxladı diştək,
Yorg'a addımları ölümdən gödək.
Atlar su içəndə güllələndilər...

KİM BU ÖMRÜ YAŞADI?!

Məni kimə tən elədin bu gecə,
yastığının hansı yanı nəm oldu.
Hansı şəkli yandırmısan gizlicə,
səhər neçə arzu ölü doğuldu.

Kölgən aya əks olunub, dumandı,
duman məni ovundurur, bilirəm.
Ay qızarıb ağlığından utandı,
pəncərəmin şəbnəmini silirəm.

Bu şəbnəmlər yüz damcıya tuş gəldi,
ürəyini dağladılar gecənin.
İtimiz də ildırma hürüdü,
saxladılar axışını gecənin.

Sənin iyin burnumuzun ucunu
hey göynədir; o itin də, mənim də.
Nə yuyacaq görən sənin suçunu,
tərini sil, buz bağlayar sinəndə.

Heç salamat çıxammadıq səhərə,
duman itdi, göylər dolub-boşaldı.
Biz yaşaya bilmədik e, əzizim,
əvəzində kim bu ömrü yaşadı?!

ÜFÜQDƏ BİR YAR GÖRÜNDÜ

Üfüqdə bir yar göründü,
Göründü – gözəl bilindi,
Ağ qumaş, büllur geyindi,
Teli ipəyə bənzərim.

Saç ucu hörüyə gəlməz,
Bəs neçin hərdən görünməz,
Yarsız nəfəsim kəsilməz,
Güllü örpəyə bənzərim.

Verildi güllü butası,
Haraylar durar atası,
Yolda yorulub yatası
Al kəpənəyə bənzərim.

Bilinmir varmısan, yoxsan,
Göylərdən əlimə düşsən,
Uca-uca dağ olmasan,
Yaşıl təpəyə bənzərim.

* * *

Mən səni harda itirdim,
De, indi axtarım harda?
İndi necə laxtalanım
Hicranın damarlarında?

Xatirəm dərvişə dönüb,
Darıxmaq vərdisə dönüb,
Dönüb bu gərdisə, dönüb
Varıb qayıtdım, yox idin.

Üzmüşəm səndən əlimi,
Sorarlar bu yar dəlimi?
Sən hansı evin gəlini,
Mən hansı tində ölürəm?

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!
“AZƏRBAYCAN”
jurnalına abunə yazılışı davam edir.

Əlaqə nömrələri:

+ 99412 498-78-10

+ 99455 668-78-79

**Jurnalın bir nüsxəsinin qiyməti 2 manat,
illik abunə qiyməti 24 manatdır.**

İNDEKS: 76300

Zakir HƏSƏNOĞLU

HARAY

(Təcnis)

Qəfil qulağıma nidası gəldi,
Uzaqdan adımı yar andı, haray!
Nə özü, nə də bir ədası gəldi,
Yoxsa pozuldumu yar andı, haray?!

Kimi sevdi, indi kimin yarıdı?
Yoxsa şöhrət məhəbbətlə yarıdı.
Sevən qaldı, pullu kişi yarıdı,
Məhəbbət sərvətə yarındı, haray!

Vüsal, hicran qulluğumda gəlindi,
Dözüm gətir bu fərağa gəl indi.
Zakir, qəm-qüssədən gəlhagəlindi,
Dəryalar, ümmünlar yarandı, haray!

YARALI XƏYAL

Xəyalım uçdu dağlara,
Xatirəmə gül ələndi.
Qondu yaşıl yaylaqlara,
Çiçək ətrinə bələndi.

Arılarla qanad çaldı,
Çiçəklərdən şirə aldı.
Çəkdiyi ətirli baldı,
Pətəklərə silələndi.

Tərtərə qarışdı axdı,
Güllü sahillərə baxdı.
Yaman gətirmişdi baxtı,
Sevincləndi, nəşələndi.

Qalmadı gözündə kamı,
Beləcə saldı axşamı.
Güntək parladi ilhamı,
Alövləndi, şölələndi.

Girdi cökə kölgəsinə,
Dinclik versin nəfəsinə.
Diksindi güllə səsinə,
Qana batdı, güllələndi.

Həsənoğlu, bu nə hal imiş?
Bu qəmli bir vüsal imiş.
Bu yaralı xəyal imiş,
Gözümdə yaş gilələndi.

DÜZ DEMİSƏNSƏ

İnkər vaxtı göyərtdəyə tələsmə,
Göyərəcək doğru söz demisənsə.
Bu nahaq inkardan coşub alışma,
Əgər dediyini düz demisənsə.

Düzlük ayriliyin bağrını dələr,
Nahaq məğlub olar, haqq qalib gələr.
Nə müşkülün olsa, asan düzələr,
Rəbbinə çevirib üz, demisənsə.

Həsənoğlu, ömrə hədəf söyləmə,
Dərdimi duymasın bəşər, söyləmə.
Gəlib getdi qəza-qədər söyləmə,
“Gözəllikdən doymaz göz”, demisənsə.

YARAŞIR

Bir gözəl sevmişəm ballı qayada,
Dodağı ballıdı desəm, yaraşır.
Oxşarı, bənzəri yoxdur dünyada,
Yanağı allıdı desəm, yaraşır.

Elə ilk baxışdan canımı üzdü,
Gözəllik bir deyil, beş deyil, yüzdü.
İnci sözlərini nizamla düzdü,
Şair xəyallıdı desəm, yaraşır.

Üzündən Murova bir şəfəq düşdü.
Murov hələ belə nur görməmişdi.
Həsənoğlu bəlkə bir də görüşdü,
Günəş camallıdı desəm, yaraşır.

AZ QALA

(Təcnis)

Nur baxışın nur çilədi qəlbimə,
İnnən belə dərdi-qəmim az qala.
İnsaf edib bir də səpsən o nurdan,
Ayağına baş qoyaram az qala.

Nə müddətədi görməmişəm səni tək,
Tək yaradıb Yaradanım səni, tək.
Əlini ver gəl əlimə sən, itək,
Bəlkə düşək az qovğaya, az qala.

Zakir, sızıldadar dağlar sinəmi,
Bu dağdan sağaldar dağlar sinəmi.
Elə bərk qalama, dağlar sinəmi,
Eşq ocağın az ətəklə, az qala.

Kəlbəcər

◆ H e k a y ə

Xanım AYDIN

İKİMİZ...

Bura təzə gələndə nəyin nə olduğunu anlamırdım. İlk vaxtlar, ümumiyyətlə, çox şeyi dərk edə bilmirdim. Adımı soruşmuşdular, ağlıma gələn ilk adı demişdim – Günəş. Sonralar sənədimdən əsl adımlı bilsələr də, məni bura gəldiyim gündə dediyim adla çağırırdı hamı. Elə o da. Bircə fərqlə. O, mənsubəyyət şəkliçisi də artırırdı – Günəşim deyirdi.

Skamyada oturmuşam. Onu gözləyirəm. İndi harda olsa, gələcək. Həmişə belə olub; gözləyib. Amma mən onu həmişə sevə-sevə gözləmişəm. Sevdininə əmin olduğum üçün gözləmişəm. Yoxsa, gözləməzdim. Heç bir an belə...

Onunla ömrünün tən ortasında görüşdük. Elə qəfil, elə gözlənilməz oldu ki... Əslində, bir-birimizi çoxdan tanıyırdıq. Amma sevgi bizə ömrün ortasında gəldi. Elə gəldi, nə o bildi, nə də mən. Bir də baxdıq ki, bir-birimiz olmadan mümkün deyil. Qoxusuna, istisinə aşıq idim. Bilirdim ki, o da mənim kimi...

Bu gün hava yaxşıdır... Sərin mehi üzümə vurur. Gözlərimi yumuram. Qollarımı skamyanın söykənəcəklərinə uzadıb, dərinə nəfəs alıram. İlahi, varsansa, bu adama görə çox sağ ol. Ya da ki, "çox sağ ol" ifadəsi düzgün deyil yəqin; şükür deməliydim. Olsun. Şükür sənə, İlahi. Elə bir vaxtda bu adamı yar etdin mənə, yarı canım qalmışdı. Onunla tam oldum, onunla bütöv oldum. Elə şükür etməyi də o öyrədib mənə. Həmişə deyirdi ki, axırımlar necə olacaq? Deyirdim, sonumuz Maştağadır, əzizim. Gülürdü. Deyirdim ki, ordan Nardaran da yaxındır. Yay çimərlikdə keçirərik, ikimizin də istirahətə ehtiyacımız var. Ona da gülürdü. İkimiz demişkən, ən çox sevdiyim söz "İkimiz" idi. Deyirdim ki, ömrüm, nə gözəl səslənir e – "İkimiz". İsti təndir çörəyinin arasında təzə çalınmış nehrə yağ kimi yayılır adamın ürəyinə. Gülürdü.

Gözlərimi açıram. Səmaya baxıram. Buludlar axır gedir. Uşaqlıqdan buludlara baxmağı sevirdim. Həmişə orda nəşə tapırdım, nəyə bənzədir-

dim buludları. İndi də tapdım. Uşaq kimi sevindim. Rəqs edirlər. Hə, insana bənzəyirlər. Skamyanın söykənəcəyindən belimi ayırıram. Ayağa qalxıb həmin buludlara baxıram. Sağ əlimi uzadıram. Elə uzadıram ki, elə bil çatacaq. Doğrudan da, rəqs edirlər. Vals səslənir. Şostakoviç – 2-ci vals. Mən heç vaxt onunla rəqs etməmişəm. Bir dəfə demişdi ki, rəqs edə bilmirəm. Amma xəyallara nə əngəl var ki? Həmişə xəyallarımda əllərindən tutmuşam, üz-üzə rəqs etmişəm. Eynən köhnə filmlərdə bal rəqsi edən cütlüklər kimi. Qədimi geyimlərdə, saç düzümlərində, xüsusi ədəb-ərkanla, bir-birimizə təzim etməklə... Yadıma düşdü yenə də. Başım yadıma qarışdı, buludları külək apardı bu arada. Baxıram, hamı bir-bir çıxır binadan. Əsnəyə-əsnəyə, gərnəşə-gərnəşə çıxırlar. Amma o, hələ ki, yoxdur. Dərindən nəfəs alıram. Həmişə ona deyirdim ki, ömrüm səni gözləyə-gözləyə keçdi, ömrüm. Gülürdü. Gələr indilərdə.

Bir dəfə söhbət edirdik. Çox gec görüşdüyümüzü dedi. Hiss etdim ki, məyusdur. Mənsə ona dedim: “Biz tam vaxtında görüşmüşük, əzizim. Nə bir gün tez, nə bir gün gec!” Doğrudan da, belə düşünürdüm. Allah-təala özü bilir, kimi kimin qarşısına nə vaxt çıxarır. İstəməsə, diyirlənib öz havasına gedən ömür yolumuzu həmin nöqtədə birləşdirməzdi. Hər halda, belə məsləhət imiş. Belə istəyirmiş. Biz məhz həmin gün, həmin saat, həmin dəqiqə tək-təkdən “ikimiz” olmalıydıq.

Deyirdim ona ki, bu yaş ən gözəl yaşıdır. Gənc deyilik, yeniyetmə deyilik, bu gün sevak, sabah bir-birimizdən bezək, peşman olaq. Yaşımızın da, sevgimizin də kamil çağını yaşayırıq. Gülürdü... Ona sevgim ruhi bağlılıq idi. Lap dərindən, daxildən gəlirdi. Sevgimi bütün hüceyrələrimdə hiss edirdim, nəfəsimdə hiss edirdim. Təpədən-dırnağa ona dönmüşdüm, ona çevrilmişdim. “Bu elə-belə sevgi deyil”, – deyirdim ona. Gülürdü. Elə indi də belədir. Heç nə dəyişməyib. Ona sevgimi bütün varlığım ilə hiss edirəm.

Dərindən nəfəs alıram. Skamyanın yanında bitən xırda sarı çiçəklərə baxıram. Nə gözəldirlər. O, mənə heç vaxt gül vermədi. Amma dediyi hər bir sözdən sonra ürəyimdə güllər açdı həmişə. Deyirdi, nəyimi sevirsən axı?... Nəfəsini, qoxunu, istini sevirəm, – deyirdim. Gülürdü. Yaxşı, bəs niyə mənə aşıq oldun axı – soruşurdu. O suala həmişə çiynlərimi çəkib, “bilmirəm” – deyirdim. Amma onu gözlədiyim qədər heç kimi gözləməmişdim. Onu sevdiyim qədər heç kimi sevməmişdim. Bu, dəqiq idi. Həmin yay bərk isti keçirdi. Dedi, möhkəm tərləmişəm. Düşündüm ki, onu elə belə tərlə-tərlə də möhkəm qucaqlayırdım. Anladım. İnsan sevdiyinin hər halını sevir, hər halı ona xoş gəlir, sevimli gəlir, əziz gəlir. Həmişə deyirdim ki, qucaqlamaq istəyirəm səni... Gülürdü...

Hələ də yoxdur. Amma gələcək... bilirəm, bəlkə, beş dəqiqəyə, bəlkə on dəqiqəyə, bəlkə də, yarım saata gələcək, bəlkə də... bir ilə... Amma mütləq gələcək. Ola bilməz gəlməsin. Mənə yüz yaşa qədər yanımda olacağına söz verib. Zəhmət çəksin, sözünü tutsun.

Mən onun müharibədən gəlişini gözləmişəm. Bu gözləmə onun yanında nədir ki? Deyirdim ki, sağ-salamat gələcəksən, dönəcəksən. Gülürdü. Deyirdi, elə əmin deyirsən ki, mən də inanıram. Deyirdim, inan mənə, əzizim. İnanırdı. Mən də ona inanırdım. Yoxluğunda saatları sayırdım. Saatları dəqiqələrə vururdum. Gələndə deyirdim ki, bax, ömrüm, filan qədər dəqiqə sənsiz olmuşam, sənün üçün darıxmışam. Gülürdü. Deyirdi, mən də darıxmışam. Bu qədər zaman aşırı keçmişik bir yerdə. İndi də elədir. İndi də olmayanda gözüüm saatda qalır. Saatları dəqiqələrə vurub, onsuz neçə dəqiqə qaldığımı hesablayıram. Eynən o illərdəki kimi.

Bura kənardan vahiməli görünsə də, içəridən elə deyil. Heç kimin heç kimlə işi yoxdur. Adı pisdir e zəhrimarin. Yoxsa ki, sanatoriya kimi yerdir, belə baxanda. Havası qəşəng, yeri qəşəng, qulluq da eliyirlər. O da yanımdadır. Adama nə lazımdır e? Həmişə deyirdim ki, orda dincələrik doyunca ikimiz də. Gülürdü. Mən ağrıtanda o mənə, o ağrıtanda mən ona deyirdim ki, yüzə qədər yolumuz var, öldü yoxdur. Gülürdü. Deyirdi ki, səndən ötrü narahatlığım özü də sevgidir. Mən də bilirdim. Ən azı mənim qədər həssas idi. Məni ondan yaxşı heç kim duymamışdı, heç kim hiss etməmişdi. Dalğalarımız o qədər üst-üstə düşürdü ki... Bəzən ikimiz də, yox, bəzən yox, həmişə ikimiz də buna məəttəl qalırdıq. Eyni şeyi ikimiz də eyni anda düşünürdük. Üz-üzə baxıb qəfildən eyni sözü eyni anda bir-birimizə deyirdik. Və bu, doğrudan da, hər dəfə bizi "ikimiz" edirdi, "biz" edirdi. Tamlaşdırırdı, bütövləşdirirdi bizi. İki insanın eyni dalğada olması, doğrudan da, fantastik bir duyğudur. Dalğa demişkən, bir dəfə dedi ki, necə oldu qovuşduq sənə? Necə ayrı-ayrı adamlardan "biz"ləşdik, bütövləşdik? Dedim mən dalğaları yara-yara axının əksinə üzəndim, üz-üzə, göz-gözə gəldik. Hər şey, doğrudan da, inanılmaz oldu. Amma mən ona həmişə inandım. Bu günəcən içimdə ona qarşı zərrə qədər də şübhəm olmadı – nə sözünə, nə hissənə, nə də heç nəyə. Bizimki ruh bağlılığı idi. O ruhlar iki yad adamı – bizi bir-birimizə bağlamışdı, tamlaşdırılmışdı. Deyirdi, tamlaşmaq, bütövəşmək çox gözəldi. Deyirdim yarım sənsən, gülürdü.

Elə ki, darıxırdım, deyirdim, darıxmışam e sənün üçün. Deyirdi mən də darıxmışam. Deyirdim bəs niyə görüşürük? Gülürdü. Görüşürdük. Biz hər şeydən danışırıd. İstənilən mövzuda rahatca fikirlərimizi bölüşürdük. İlahi, nə qədər gülürdük biz?! Arada mahnı da oxuyurduq. Repertuarımız o qədər fərqli idi ki. Mən hansısa mahnıdan bir cümlə oxuyurdum, o da səsini kökləyib davamını gətirirdi. Küçələrdə külək kimi veyil-veyil gəzib-dolaşırdıq. Köhnə evlərə baxırıd. İkimiz də nəyisə xatırlayırdıq. Bəzən onun gözlərində məndən kədərə keçid aldığını görürdüm, dərhal fikrini dağıdırdım. Onu heç kədərli görmək istəmirdim. o da mənə. Həmişə deyirdi ki, gözlərinə kədər yaraşmır, gülümsə. Deyirdim, güldür də. Günümüzün rəngli tərəfi, sevincli, sevgili tərəfi ikimiz idik. İkimiz varıqsa, həyat bizə xoş gəlirdi. Deyirdi, təbəssümünü sevirəm. Deyirdim, mənim

təbəssümüm dua kimidi, duamın ünvanı sənin adındı. Gülürdü. Deyirdim ki, Allah məni sənin taleyinə yaxşı insan olduğun üçün yetirib, məni sənə mükafat kimi verib. Gülürdü. Elə indi də deyirəm, “yadında, sənə deyirdim, Allahın sənə hədiyyəsiyəm, gülürdün”. Razılaşırs. Yenə də gülür təbəssümünə qurban olduğum.

Ən çox da başımı sinəsinə qoymağı sevirdim. O da sağ qolunu boynuma dolayırdı. Həmişə də ürəyinin döyüntüsünü sayırdım. Xoşuma gəlirdi. Xoşbəxtlik bu idi, əslində. Yanında olmaq, yadında olmaq...

Deyirdim ona ki, ehtimal nəzəriyyəsi nə deyir, bu gün görüşə biləcəyik? Gülürdü. Və mən onu sevməkdən, ona “səni sevirəm” deməkdən doymurdum, yorulmurdum, heç bir dəfə də olmadı ki, bunu dilimə almaq istəməyim. Elə indi də, gün açılandan gecə gözlərini yumana qədər “səni sevirəm” deyirəm. Gülür. Əvvəllər də gülürdü. Bir dəfə dedim ki, səni dəhşət çox sevirəm. Dedi o necə olur?.. Ona Marina Svetayevanın qızı Efrondan danışdım. Efron bibisiylə söhbət edirmiş. Bibisi soruşub ki, məni sevirsən? O da cavabında “Dəhşət çox sevirəm” – deyib. Bibisi ona başa salmağa çalışıb ki, dəhşət çox pis deməkdir, pis sevmirlər. Çox sevirəm demək lazımdır. Bibisiylə dirəşən Efron anasını köməyə çağırır. Marina Svetayevanın cavabı mükəmməl olur: “Dəhşətli sevmək, adicə sevməkdən və ya çox sevməkdən daha yaxşı və daha çoxdur!” Güldü. Dedim, mən də səni dəhşət çox sevirəm, əzizim. Güldü...

Hərdən məni hirsəndirirdi. Amma o hirsin də elə adı hirs idi e. O, heç vaxt məni hirsəndirmədi, heç bir dəfə də olsun ağlatmadı, qanıma

qaraltmadı. Yox, amma arada qanımı qaraldırdı. Bunu bir azdan danışaram. Hirs-lən-məy-im bir anlıq olurdu, partlayırdım, deyirdim daha səni çox istəməyəcəm, darıxmayacam. Qəribə baxışlarla mənə baxırdı. Özümü saxlaya bilmirdim. Deyirdim, daha da çox istəyəcəm. Gülürdü. Ondan heç nəyə görə inci-yə bilmirdim. İncit-mirdi məni. Bəlkə də, nəyə-sə görə inci-yə bilərdim, amma aramızdakı sevgi incikli-yə imkan vermirdi. Qanımı qaraltmağı isə qəsdən olmurdu; görüşümüz alınmayanda qanım qaralırdı. Düzü, bunu heç ondan gizlədə də bilmirdim. Ümumiyyətlə, deyim ki, biz onunla son dərəcə açıq idik. Bir-birimizdən heç nəyi gizlətmirdik. Sevgimizi də deyirdik, düzgün hesab etmədiklərimizi də, bir sözlə, hər şeyi də. Mənim arada ondan küsməyim vardı. Elə küsürdüm, elə barışırı-dım, o yazığın heç xəbəri də olmurdu. Onu heç vaxt artıq kapriz, inciklik, nə bilim, lazımsız şeylərlə yükləmək istəmədim. İstəyirdim, ömrümüz-də hər şey gözəl olsun. Taleyimizdə qalan hissəni birlikdə sevgi dolu, rəngbərəng, xoş keçirək. Elə də oldu. Bu günə kimi əllərimizin istisi özümüzü, ürəyimizin istisi sevgimizi qorudu, bizə dayaq oldu. Həmişə deyirdi, ürəyinə qurban olum. Heç ürəyim götürmürdü, özüm ona gündə min dəfə qurban olum desəm də, onun deməyinə qıymırdım. Bir yeri ağrıtanda deyirdim ki, sənə gələn mən gəlsin. O dəqiqə etiraz edib deyirdi ki, elə demə. Mən deyirdim, gəlsin!.. gülürdü...

Durum bir az gəzişim. Görüm harda qaldı bu tən-bəl yenə? Əvvəldən necə yatağan idisə, necə yuxudan ötrü əldən gedirdisə, indi də elədi. Söz deyən kimi də deyir ki, cavanlıqda o qədər işləmişəm, indi yatıb yuxumu alıram. Tən-bəldi, tən-bəl. Eybi yox, yatsın, mən bir az hava alaram.

Hər səhər gözümü açan kimi “sabahın xeyir” deyirdim ona. O da mənə deyirdi. Bircə bu söz kifayət edirdi ki, sabah, doğrudan da, xeyirli olsun. Birdən gecə yatanda “gecən xeyrə qalsın, quzum” deməsəydi, qanım qaralırdı. Yuxum çəkili-rdi. Elə bir sifət alırdım ki, özü görsə, səhərə kimi saçımı tumarlar, yuxuma şirinlik qatardı.

“Səsini, qoxusunu sevdiyim” deyirdim ona. Gülürdü. Deyirdim ona ki, gözü bağlı min yox, milyon adamın içindən qoxundan səni tanıyaram. Gülürdü. Deyirdi məndən nə iy gəlir ki?.. Deyidim ki, eşq qoxusu. Gülürdü. Deyirdi ciddi soruşuram e. Deyirdim, ciddi deyirəm də, eşq qoxulumsan mənim. Gülürdü. Əslində, ondan heç nə gözlə-mirdim. Sadəcə, yanımda olmağını istəyirdim. Mənə sarılmağını istəyirdim. Başqa heç nə... başqa heç nə... Bir dəfə dedim ki, məndən nə vaxtsa ayrılmaq istəsən, rahatca ayrılıb gedərsən, mən səni heç tutmayacam da, səni qaytarmağa çalışmayacam da. Amma getməyini istə-mirəm...

Getmək demişkən, gəlib çıxmadı tən-bəl. Özüm gedim görüm hardadı. Allah bilir, yatıb qalıb yenə də. Yavaş-yavaş ensiz cığır-la binaya doğru gedirəm. Hamı çıxıb hava almağa. Hə, burdakılar haqqında da deyim. Çox maraqlı adamlar var burda. İşlərində istedadlı olanlar da var. Fərqli olanlar da var. Amma hamının üzündə xoş bir təbəssüm ruhumu sakitləşdirir. Bu

mərkəzin hasarından o tayda bu cür rahat, bu cür hüsur dolu insanlar çətin tapıla. Burda heç kim heç yerə tələsmir, heç kim heç yerə gecikmir. Arada kiməsə tərsinə köynək geyindirirlər. O da olur. Amma yenə də bura hasarın o üzündən təhlükəsizdir.

Bir dəfə iki gün olmadı. Nə bilim, nənəm demiş, ya vəlvələdən, ya zəlzələdən yoxa çıxdı. Ona məktub yazdım. Lap qədim vaxtlardakı kimi, kağız məktub: "Sənin varlığının əhvalıma necə təsir etdiyini son vaxtlarda xüsusən hiss edirəm. Varlığınla birlikdə elə yoxluğunun da. Demişdim axı sənə, mən həssas adamam; bir sözündən gülümsəyən, bir sözündən qəribsəyən. Nə bilim, bəlkə, bununla yoruram səni. Yoxsan, daş asılıb elə bil ürəyimdən. Elə bir ağırlıqdadır ki, çiyinlərimi aşağı çəkir. Onlarla birgə üzüm də, cizgilərim də, gözlərim də yerə dikilib. İçimi saran lənətə gəlmiş darıxmağı qoparıb heç yerə ata bilmirəm. O da bir tərəfdən nəfəsimi kəsir. Dilxor edir məni. Yoxsan... Yoxluğun dilimdən şükrümü alır. Rəngləri bulandırır. Amma indi gəlib bir söz, cəmi bircə söz desən, qaşımın düyünü də, gözümün kədəri də, ürəyimin nisgili də havaya uçub gedəcək. Cəmi bircə söz... O bircə sözü də gözündə böyüdürsən, mənə çox görürsən. Bilirsən? Məni həyatda heç nə yıxmayıb. Mənim gücüm sənin bildiyindən də çox, lap çoxdur. Sənin yoxluğuna da qatlana bilərəm. Buna da gücüm çatır. Özüm istəmirəm. Çox da ki mənə deyirsən ki, güclü adamsan. Mən sənsizliyə yetəcək gücümü sənə göstərmək istəmirəm. Mən sənin yanında sevgimi göstərmək istəyirəm, bağlılığımı, lap qarşında zəifliyimi, zərifliyimi göstərmək istəyirəm, amma sənsizliyə çatacaq gücümü yox... yox...yox... Yoxsan, yenə də yoxsan... nəfəsim ciyərimdən mənə minnət qoya-qoya çıxır. O da mənə ağırlıq edir. Cəmi bircə sözün yetər ki, nəfəs alım..." Əslində, bu qədər sözə bəlkə də, heç ehtiyac yox idi. Mən onun üçün çox darıxmışdım. Çox darıxmışdım. Çox...

Yavaş-yavaş gedirəm. O yatan palatanın qapısını açıram, cırıldayır. Bəxtəvər elə yatıb ki, heç bu səsi də eşitmir. Onu görən kimi, özümdən asılı deyil, üzümə təbəssüm gəlir. İlahi, verdiyin bu xoşbəxtliyə görə sağ ol. Yox e, min şükür sənə. Yavaşca sol tərəfindən uzanır, onu qucaqlayıram. Həmişə solumda ol – ürəyimə yaxın, deyirdi. Nəfəsim nəfəsinə dəyəndə qımışır. Gözlərini açır. "Gəldin?" – deyir. "Gəldim, ömrüm, gəldim" – deyirəm. Sonra ikimiz də gözlərimizi yumuruq. Heç bilmirəm, bunlar olub, yoxsa olmayıb. Bu "İkimiz"dən biri olan adam var, yoxsa yox. Bilmirəm, bəlkə də, indi burda özüm-özümə sarılmışam. Bəlkə, mən özüm də heç burda deyiləm. Sadəcə, beynimdə hər şey pozulub. Həkim elə bunu deyir. Mən də heç nə bilmirəm... Bircə bilirəm ki, onu çox, eləcə çox sevirəm...

♦ P o e z i y a

Ramiz ORSƏR

TABLO

Günəş çoxdan yatıb, ulduzlar oyaq,
Gecənin gözündən daşır yuxusu.
Kəsilib taqəti, yellənir elə,
Küləyin dənizdə batmaq qorxusu.

Sükutun içində dəniz də məmnun,
Arada qıy vurur qağayı səsi.
Köpüklü dalğalar qalxıb enəndə
Təngiyir, boğulur, çatmır nəfəsi.

Qapqara kürkünə bürünüb gecə,
Ay da öz yerində sakit dururdu.
Balıqçı qayığı üzü dənizə,
Səhil sularında ləngər vururdu.

LAYLAY

Qismətə söykəmişəm kürəyimi,
Kürəyim qançır-qançır.
Ovucumda ovuduram ürəyimi,
Ürəyim hönkür-hönkür...

Yerim, yuvam xəyallarda,
Xəyallar da pırıl-pırıl.
Gözlərimdən yağan nəğmə
Süzülür şırıl-şırıl.

Sevgidən bac alanlar
Sevincindən hayıl-mayıl.
Şərab da mənə deyir:
- Uyuzundan ayıl, ayıl.

Təkliyin şərab qoxusu
Yayılır canıma, yayılır lay-lay.
Məni məndə kiridir
Anamın beşiyimə çaldığı laylay.

BİR SÖHBƏTLİK EŞQ

Gözlərinin işığına
boylandım, yol gəldim,
Mən də belə ozandım.

Göz yaşına tuş oldum,
bülbul kimi islandım,
Mənsə yuxu yozandım.

Yollar yordum dərə, təpə,
Qəmi gözümə təpə-təpə,
Kölgəm boyu uzandım.

Olmuşları unuttum,
Ayrılığı dilə tutdum,
Bir söhbətlik eşq qazandım.

SƏNSƏNMİŞ

Bir payız gününün qaranlığında
Xəyallar da məni sınağa çəkir.
Əllərinin yoxluğuna sığınmaq
Heç ağlıma belə gəlməyən fikir.

İtən itdi, gedən getdi, neyləyim,
Yeni ümidlərə yelkən açıram.
Yuxu qatarlarının ardınca mən də
İnamdan yol alıb durub qaçıram.

İçimdəki yaxşılar tikan üstündə,
Kök atıb boy vermir, bitmir çölümdə.
Ağrılar, acılar daşır gözümdən,
Sənə minnətçidir sınıq könlüm də.

Nadinc sənsizliyin yol ayrıcında
İçimdə özümə dönürəm yenə.
Bütün ayrılıqlar sanki yük olub
Göz qapaqlarımın çiyinlərinə.

Səni alıb məndən aparan yollar
Dolanır, qayıdır, gözümdən keçir.
Dərdin də qərribə işləri varmış,
Dərd çəkə biləni axtarıb tapır,
Sonra özünə bab bir həmdəm seçir.

Özümə bənzəyən şeirlərim də
Sənsizliyi məndən tam mənimsəmiş.
Vüsalın dili lal, mən deyirəm, mən,
Ən yanıq şeirim elə sənsənmiş.

KİMSƏ İNANMAZ

Məcnun eşqim düşdü dillərə
Darağa yatmadı qarğı saçlarım,
Qeybətlərdə qaralandım.

Ayrılıq nişan aldı məni,
Yay çəkib atdı oxunu,
Kürəyimdən yaralandım.

Mən idim bir eşqin ünvanı,
Çırpıldım da həsrətə,
Param-param paralandım.

Heç çiçəklər də inanmaz,
Sənin maya əllərinlə
Sevgi bağından uralandım.

KÜLDƏN OD OLARMI

Oddan kül olar,
Küldən od olarmı?

Adı üstündə olan,
Eldən ad alarmı?

Dil danışar yalanı,
Bel daşıyar palanı,
Filan oğlu ilanı
Əfi ilan çalarmı?

Bu dünyanın kələyi,
İçi dolu küləyi,
Solan gülün ləçəyi
Səndən nişan qalarmı?

MƏN GEDƏNDƏ

Mən gedəndə bir yaz günü idi,
Çobanaldadan yağışlar
asılmışdı buludların yaxasından,
Mənə əl edir, gəl, gəl deyirdi.
Gül ləçəyindəki şəh damcıları
Günəş şəfəqlərində gülümsəyir,
hər şey gözəl olacaq, gözəl,
deyirdi.

Alabəzək kəpənəklər kimi
mən də inandım qədərə.
Sığındım ümidə,
açıldım düymə-düymə.
Getdiyim yolları dəstələyib
aldım ələ,
sənə döndüm.
Ümidləri verdim yelə.
Yayın ortasında
qar yağırdı güvəndiyim dağlara.
Üşütdüm, titrədim,
yay hara, qar hara?!
İçimdəncə dondum,
Daha bir salxım buzam.
Buz kimə lazım?
Ay zalım...

İKİ DAŞ ARASINDA

Qismətin əlindən tutub,
Elə səni axtarıram
Yaz ilə qış arasında.

Qədərım düyün düşüb,
Könlüm də əzbərdən bilir,
Ölüm gözlə qaş arasında.

Gözlərimin qorası da,
Ağı da, qarası da,
Nəmi də, qurusu da
Sənə mail, sənə vurğun
İki daş arasında.

MƏNƏ MƏKTUB YAZ

İstəyirsən bu payıza
əli, ayağı düz,
salamat çıxım,
telefon zəngindən öncə mənə məktub yaz,
Qoyum sinəmin üstə,
ürəyimin şiddəti səngisin bir az.
Elə yaz ki,
səsin də, qəlbin də məktubun içində olsun.
Dəli həsrətim
qoy səndən xatircəm olsun.
Gözlərin işıq salsın yoluma
sətirlərin arasından.
Mən də sənə bağlanım
gözlərimin qarasından.
Ye, iç, halalın olsun, nuş olsun.
Çəkdiyın siqaretin tüstüsü
mənə gəlsin, hicranıma tuş olsun.
Bir də, bir söz yaz,
sınılı qəlbimi ovuda bilim,
Könlümün atəşini, odunu
kiridə bilim, soyuda bilim.
Bir söz də yaz ki,
yuxusuz gecələrimi gözlərim əritsin,
gələn gündüzlərimi ümid kiritsin.
Daha nə deyim, hələlik, bu qədər,
payıza kimi...

SƏNƏ BƏNDƏM

Adın haqqı,
andım da,
and yerim də
adınla bağlı.

Çiçək haqqı, gül haqqı,
yerdə qalmaz
qul haqqı.

Paygir deyiləm,
Sənin bəndənəm.

Odun yanar ocaqda,
yanmaq ocağın haqqı.
Ocaqda qalan kül
odunun haqqı –
qul haqqı.

Tüstü istinin haqqı,
Alov közün haqqı,
Gözəllik gözün haqqı.
Çiçək haqqı, gül haqqı,
Mənim haqqım qul haqqı.

Yollar yorğun – uzundu,
Sənə çatmaq üçün
Çıxdığım yol uzundu.
Adın haqqı,
Getdiyim yol da buyurduğunu,
Qul haqqıdı – duyurduğunu.

Daha çaydan içmirəm,
çaylar yerindi.
Ulduzlara uçmuram,
ulduzlar da göyündü.
İmanım, gümanım sənsən,
Olanım, qalanım sənsən.

Min ildi, milyon ildi
yol gəlirəm oduna.
Sən hər şeyi bilənsən,
And içirəm adına.
Allahım!
Həm göydəyəm, həm yerdəyəm.
Yüzə-yüz bildiyim budur,
Mən Sənin bəndənəm...
Sənə də bəndəm.

Adını çəkmirəm, xəta sanma sən,
Dilimin ucunda gömgöydü adın.
Bu qoca dünyanın sözü, söhbəti
Səninlə dil açır, nur saçır, qadın.

Kim idim, qoy deyim, eşitsin aləm,
Məni nəfəs-nəfəs sən böyütmüsən.
Əvvəlcə xəlvəti, sonra da aşkar
Sevib-sevilməyi sən öyrətmisən.

Heç kim bilməsə də Yaradan bilir,
Adına bağlıdır səbrim, dözüümüm.
Mənə səndən keçib, yaxşı nəyim var.
Yığışmır, sıığışmır vəslinə sözün.

Sevib-sevilməyi, həsrət çəkməyi,
Hər şeyi, hər şeyi öyrətdin mənə.
Bircə yol qurbanın ola bilmədim,
Min kərə qurbanam desəm də sənə.

“Mən sənin eşqinin uzaq ulduzu”,
Sən mənim eşqimin məhək daşısan.
Anasan, bacısan, danılmaz haqsan,
Sevginin beşiyi, yurd yaddaşısan.

Fərsiz aşiq oldum, lap naşı oldum,
Bircə yol üzümə gəlmədin, qadın.
Özünü tox tutub qulaq asmısan
Hərcayi sözünə doğmanın, yadın.

Bu da bir böyüklük, sənin zəfərin,
Can almaq Əzrail peşəsidir, bax.
Allah sevmək üçün yaradıb səni,
Məni gül-çiçək bil, dər yaxana tax.

Bütün zamanların kitablarına
Qızıl hərflərlə yazılsın adın.
Nə qədər xoşbəxtsən, deyə bilmərəm,
Hamıya sevməyi öyrədən qadın!

Şəki

Eltun TÜRKEĻ

MƏRMƏR

Nurla yoğrulmuşdu sanki xəmirin,
Gözəllik İlahi payın olmuşdu.
Gündüzlər min rəngə çalan parıltın
Zülmət gecələrdə Ayın olmuşdu.

Həsədlə baxırdı sənə qayalar,
Nə qəmli, qüssəli, nə də dərddiydin.
Yerində ağırdu, dəyərin vardı,
Daş idin, amma ki, daşdan fərqliydin.

Heyf, çox çəkmədi bu xoş günlərin,
Qiymətli daş kimi satdılar səni.
Vüqarlı dağlardan qoparıb, kəsib,
Hərrac bazarına atdılar səni.

Sonda cilalandı qıraq-bucağın,
Canından can alıb saray tikdilər.
Yetmədi qiymətli mərmər olmağın,
Üzünə bir insan şəkli çəkdilər.

Bir vaxt parıltına qamaşan gözlər
İndi sənə baxıb tökür göz yaşı.
Adın da dəyişib elin dilində,
Sən mərmər deyilsən – mərmər baş daşı.

ŞƏHİD ÖVLADININ GÖZ YAŞLARINDA

Yağışlar, leysanlar, sellər gizlənir,
Qəlbləri titrədən yellər gizlənir.
İlahi, gör nələr, nələr gizlənir
Şəhid övladının göz yaşlarında.

Hər bir damcısında cürət boy atır,
Cəsarət boy atır, qüdrət boy atır.
Anbaan düşməyə nifrət boy atır
Şəhid övladının göz yaşlarında.

Oyaqdı, çətin ki, yata həsrəti,
Bilmir nə vaxt sona çatar həsrəti.
Hər gün pöhrələyir ata həsrəti,
Şəhid övladının göz yaşlarında.

Göylərdən enmirsə, mələk deyil ki,
Tufan qoparmırsa, külək deyil ki,
Əgər ərimirsə, ürək deyil ki,
Şəhid övladının göz yaşlarında.

Onda haqq səsi var, nalə var, ah var,
İşıqlı gələcək, nurlu sabah var.
Vallah, qibləgah var, ziyarətgah var
Şəhid övladının göz yaşlarında.

ŞƏHADƏTİN MÜBARƏKDİR, ŞƏHİDİM

Ürəyində qeyrət olan, ar olan,
Sən nəfəsi torpağına yar olan,
Qoca dünya var olduqca var olan
Əzəmətin mübarəkdir, Şəhidim.

Dar günündə hay vermişən Vətənə,
Günəş verib, Ay vermişən Vətənə.
Öz canından pay vermişən Vətənə,
Səxavətin mübarəkdir, Şəhidim.

Haqqın üçün nə göz yumdun, nə yatdın,
Qeyrətinlə, şərəfinlə boy atdın.
Ölümünlə yatmış qurdu oyatdın,
Dəyanətin mübarəkdir, Şəhidim.

Vətən deyib, uca tutdun bu adı,
Sən – xalqının unudulmaz övladı.
Yetişdirdin on milyonluq Poladı,
Kəramətin mübarəkdir, Şəhidim.

Haqsızlığa üsyan edib döyüşən,
Qırx beş yaşda cənnətiylə görüşən,
Tarix yazıb, tarixləri dəyişən
Şəhadətin mübarəkdir, Şəhidim.

TƏNHALARIN DUASI

Bilirsənmi çətin nədir, əzizim?
Varlığının yoxluğuna alışmaq.
Bilirsənmi çətin nədir, əzizim?
Yoxluğuna alışmağa çalışmaq.

Bilirsənmi çətin nədir, əzizim?
Bir ümidin kölgəsini izləmək.
Gecə-gündüz öz-özünü aldadıb,
Gedənlərin dönməsini gözləmək.

Bilirsənmi çətin nədir, əzizim,
Baharında qış nəfəsi duyasan.
Həyatını zindan bilib, içində
Günlərini bircə-bircə sayasan.

Öz ürəyin sual verə özünə,
Söz tapmayıb qarşısında susasan.
İp keçirib cavabların boynuna,
Şiqaretin tüstüsündən asasan.

Bilirsənmi çətin nədir, əzizim?
Bulud kimi gözün dola, yağmaya.
Ağrıların böyüdükcə böyüyüb,
Dünya sığan ürəyinə sığmaya.

Bilirsənmi çətin nədir, əzizim?
Yalnızlığın soyadını daşıya.
Arzulara məzar olan otaqda
Xatirələr sənə birgə yaşaya.

Ən çətini tənhalıqdır, əzizim,
Pəncərəndən küsər günəş şüası.

Yollasan da, ünvanına çatmamış
Geri dönər tənhalərin duası.

ELƏ BİLİRSƏN XOŞBƏXTƏM

Elə bilirsən xoşbəxtəm bu şəhərdə?
Səninlə doğmalaşan,
İşıqlaşan şəhər
İndi necə qaranlıqlaşıb,
Yadlaşıb mənə,
Bir bilsən...
Əl-ələ tutub keçdiyimiz küçələrin ağırlığı üstümə çöküb.
Belimi büküb.
Hər axşam evə gələndə üzümə açılan qapını,
İndi özüm açıram.
Səsini duymağa tələsdiyim evin
Səssizliyindən qaçıram.
Kölgəsinə sığındığımız ağac,
Həsrətimin kölgəsinə sığınıb indi.
Sənsiz fəsilləri dəyişmədi bu şəhərin.
Üşütdü məni havası.
Hələ qapının başındakı qaranquş yuvası.
Bilirsənmi, səndən sonra o yuva boş qaldı.
Mənim bu dünyanı boş gördüyüm kimi.
Səsimizə alışan qaranquşlar səssizliyimizdə azdılar.
Elə bilirsən xoşbəxtəm?
Nəfəsimizin qovuşduğu bir şəhərin ayrı-ayrı sakinləriyik.
Hər gün bir yerdə alış-veriş etdiyimiz dükanın
bir alıcısı da artdı biz ayrıldıqdan sonra.
Küçə qapısının kənarında göyərən otlar da quruyub.
Hər gün arxamca atılan sudan məhrum qaldılar
Mən sevgidən məhrum qaldığım kimi.
Elə bilirsən xoşbəxtəm?
Nə xoşbəxtliyim qalıb,
Nə də, mən olduğum kimi.

SƏN GƏLMƏDİN

Dörd fəsilim sənə getdi,
Payız döndü, qış qayıtdı.
Sərnişini bəxtim olan
qatar geri boş qayıtdı.
Sən gəlmədin.

Ürəyimdə dəfn olmağa,
Neçə arzu, dilək gəldi.
Pəncərəmi döymək üçün
Yağış gəldi, külək gəldi,
Sən gəlmədin.

Buludlar da yerə endi
Kırpiyimdən yaş çəkməyə.
Ağrılarım axşam-sabah
Gəldi mənə baş çəkməyə,
Sən gəlmədin.

Ömrün gənclik çağı getdi,
Nə qaldı ki, məndən mənə.
Ümidlərim şama dönüb
Əridilər gündən-günə,
Sən gəlmədin.

Çox gözlədim, səbr elədim,
Gələr indi, keçər indi.
Kölgəm düşən yol üstündə
Ot bitməyir neçə ildi,
Sən gəlmədin.

BİR MİSRA XATİRƏ

Hər şeyi dəyişib bu evin!
Toz basıb künc-bucağını.
Divarları üşüyür,
Yandıran yoxdu ocağını.
Pəncərələrinə dəymir qadın əli.
Axı əllərinin izi qalıb,
Bəlkə, onun üçün istəmirəm dəysin yadın əli.
Mətbəxdəki altı oturacağın beşi iflic oldu
sən gedən gündən.
Hələ də tərpənmir yerindən.
Masanın üstündə hər saat dolub-boşalan külqabı,
Solan çiçəklərə məzar olan gülqabı,
Sənsizliyin rəsmini necə gözəl çəkib.
Sən gedəndən sağalmaz xəstəliyə düşər oldu bu ev.
Hər gün soldu rəngi.
Tavanı qaraldı,
Döşəməsi bozardı,
Havası azaldı.

Nəfəsini itirdi,
Həvəsini itirdi,
O bəzəkli evdən nə qaldı ki, itirə-itirə?
Bir sətir mən, bir misra xatirə.

ERMƏNİYƏ

Yurduma od vurub yandıran yağı,
Külün yandırdığın oddan çıxmasın.
Bilirəm, şərəfin yadından çıxıb,
"Tarixi abidən" yaddan çıxmasın.

Baharda gülərək gəldiyin eli,
Payızda ağlayıb tərk etməlisən.
Düşmən kəsildiyin bu Türk milləti,
Bir ölüb min doğur, dərk etməlisən.

Şuşada yallıya qol qaldırırdın,
İndi bacarırsan başını qaldır.
Nə qədər daşqalaq edilməmişən,
Özün öz başının daşını qaldır.

Elə get, gedəndə ayağın dəyib
Ana torpağımda izin qalmasın.
Apar gözlərini, özünlə apar,
Mənim Vətənimdə gözün qalmasın.

AĞIR QAPILAR

Dünən yüngül olan taxta qapılar
Bu gün dəmir olub, ağırlaşmışdı.
Açmağa açar yox, sındırmağa güc,
Vallah, taqətim də fağırlaşmışdı.

Üzünə açılmır, sehirlənibdi,
Bu ağır qapılar fağır adamın.
Ya gərək sehirli açarın ola,
Ya da açmaq üçün ağır adamın.

O qədər öyrəşib ayaq səsinə,
Sabahdan axşama gözü yol çəkir.
Döydüyün o cansız ağır qapılar
İnsan taleyinə hər gün qol çəkir.

İki yol açılar qapı açılsa,
Seçim etməliyəm gərək qəlbimdə.
Ya gərək ikiqat əyilib girəm,
Ya da kişi kimi, əlim cibimdə.

Axır ki, qapılar öyrətdi mənə;
Taleyin hökmündən qaçılmaz olur.
Adını böyüdüb bəzək vuranda
Yüngül qapılar da açılmaz olur.

BOŞ MƏKTUB

Mənə hər gün məktub yolla,
Yazılmamış sətrin gəlsin.
Ağ vərəqi açan zaman
Bircə misra ətrin gəlsin.

Özüm yazım sətir-sətir,
Ürəyimdən keçənləri.
Dillə deyə bilmədiyim,
Misralara köçənləri.

Mənə hər gün məktub yolla,
Uzaqlığın bilinməsin.
Elə bax ki, boş vərəqə,
Baxışların silinməsin.

Məktubunu açdığımda,
Baxışınla qarşılaşım.
Yaxınında yaxın olub,
Uzağından uzaqlaşım.

Mənə hər gün məktub yolla,
Ümidlərim qocalmasın.
Qoy həsrətin ürəyimdə
Pillə-pillə ucalmasın.

Qələm ilə yazma, gülüm,
Yaralama məktubumu.
Ağ vərəqi oxuyaram,
Qaralama məktubumu.

Gəncə

◆ H e k a y ə

Xumar ƏLƏKBƏRLİ

QƏRBDƏKİ QƏRİBLƏR

*Müharibələrin, siyasi oyunların
günahsız qurbanlarının ruhuna*

Geri məntəqə – Amsterdam...

Kompüterdə növbəti səfər üçün təyyarə biletini sifariş edib məmnun halda masa arxasından durdu. Gərnəşib içindəki yorğunluğu və sevinci çıxardı. Sonra qəhvə hazırlamaq üçün mətbəxə keçdi. O, çıxınca, otaqda sükut pozuldu. Yumşaq oyuncaqlar televizorda göstərilən süjetdən gözünü çəkməyən dəvə oyuncağa baxıb pıçıldaşmağa başladılar.

– Yenə gözləri doldu.

– Yenə? Nə vaxtdı gözünün yaşı qurumur. Onu tanımasaydım, fikirləşərdim ki, yəqin dəvələr uzun müddət ac-susuz qala bildikləri kimi, həmişə gözləri də yaşlı olur. Amma onun aramıza qoşulduğu ilk vaxtları xatırlayırıq axı. Necə şən, səsli-küylü idi... lap ərəblər kimi.

– Hə, bu son bir neçə ili belə dəyişdi.

* * *

Yenə tətillər, şuarlar, tüstü, su şırnağı, dəyənək, küçə döyüşləri. O böyük körpülər dağılıb, Nilin sahili qana boyanıb. Fironun övladları birbirini öldürür.

Ədviyyat qoxulu, mərcan muncuqlu, qəlyan tüstülü, həmişə qonaq dolu, karvanların gözü Xan əl-Xəlili bazarı... Ordan gəlmişdi oyuncaq dəvə Nuru. Sahibinin adı Nuru idi, o da satdığı bütün yumşaq dəvə oyuncaqlarını Nuru adlandırırdı. Elə şən, həyat dolu idi. Həmişə üzü gülərdi, həmişə xoşbəxt, qayğısız görünərdi... Amma oyuncaq dəvə, sahibi Nurunun qayğılı həyatını bilirdi. Atası şikəst idi, işləmirdi. Anası bir neçə quruşa qonşuların evlərini silər-süpürər, pal-paltarını yuyardı. Böyük qardaşı da şikəst doğulmuşdu. Nurudan sonra isə, üç kiçik bacısı və bir qardaşı var idi. Nuru və anası ailənin tək qazanc ümidi idi. Xan əl-Xəlilidə balaca bir dükanda əl işləri, muncuqlar, təsbeh, piramida fiqurları,

qələmlər, tikmə çantalar, yaylıq, “Min bir gecə nağılları” kimi min bir çeşiddə xırda-para, bir də oyuncaq dəvələr – “nurular”ı satırdı. Piştaxtasına yaxınlaşan adamın ərəb, ya qeyri-ərəb olmasından asılı olmayaraq, darhal onu müştəri gözündə görən Nuru başlayırdı satdığı malları ərəb dilində tərif etməyə. Və piştaxtasına yaxınlaşan kəsin heç nə almamış getməsi mümkün deyildi. Nuru malın birini əlinə alar, o birini göstərer, başqa birini tərif edərdi. Sonunda mütləq müştərini mal almağa razı salar və “Xan əl-Xəlili ailəsi”nin əksər üzvləri kimi, ingilis, fransız, rus, fars, türk dilində bildiyi bir neçə kəlmə say vahidləri ilə qiyməti birə on salıb malı satardı. Uşaq yaşlarından işləməyə başlayan Nuru bir qarnı ac, bir qarnı tox, səhərin qaranlığında işə çıxar, gecə ancaq yatmağa gələrdi evə. Ağır yaşayışa, evin qayğılarına baxmayaraq, canlı-cüssəli, hətta yaşından böyük görünürdü. 15 yaşı var idi. Günün altında yanmış şümal dərisi onun ağbəniz olduğunu gizlədə bilmirdi. Sıx qıvrım saçları, dolu dodaqları, dolu bədəninə rəğmən, sanki xətkəşlə çəkilmiş dümdüz çiyinləri var idi. Bəli, Nuru yaxşı gün-güzərandan ətə-qana dolmamışdı, ağır həyat onu böyütmüşdü. Çoxdandı ki, qadınla da görüşürdü. Sudanın 34 yaşı var idi, dul idi. Bir neçə dəfə dükana da gəlmişdi.

Nurunun gözəl rəqs etməyi də var idi. Müştərilərin az olduğu saatlarda qonşu dükanlar bütün günü zümzümə edən musiqini dəyişib, oynaq ərəb mahnılarının səsini yüksəldərdilər. Nuru da dükanın qarşısında çəpik sədaları altında bütün bədənində bir dənə də olsun sümük yox kimi, oynayardı. Gözlərini də yumar, üzünün əzaları belə, sanki rəqs edərdi...

Oyuncaq dəvənin dolan gözləri qarşısında sahibi Nurunun rəqsi canlandı və göz yaşlarına qarışib yanağından süzüldü...

Nurunun gözəl səsi də vardı. Bunu hamı bilmirdi, çünki sahibi hamı üçün oxumazdı. Amma dəvə Nuru bunun şahidi olmuşdu. Böyük, kiçik, ağ, sarı, qonur dəvələrin arxasında durardı Nuru və gizlin-gizlin göz qoyardı sahibinə. Ənnisə çağırırdılar rəfiqələri onu. Ağbəniz, dolu bədənli, açıq qəhvə rəngli buruq-buruq saçları, ağappaq mirvari dişləri var idi. O da sahibi kimi şən təbiətli idi, deyə-gülə keçərdi həmişə dükanın qarşısından. Yaraşdırardı onu sahibinə. Amma o qız keçəndə Nuru dəyişərdi. Hər addıma özünü yolun ortasına ataraq, hər gələnin qarşısını kəsib fasilə vermədən malını satana qədər susmayan Nuru, Ənnisəni görəncə süst qalardı. Bir küncə çəkilib asta avazla oxuyardı qızın arxasınca:

***Saçları səhra rənglim,
Dəvə yerişli, gül qönçəli...***

Qız da ona biganə deyildi...

Sonra günlərin birində bir əcnəbi – indiki sahibi yumşaq oyuncaqları bir-birinə qatıb-qarışdırıb onu əlinə aldı və sahibi Nurudan ayırdı. Sahibi onu satdığı üçün çox sevincli idi, əcnəbi dildə bildiyi bir neçə kəlmə ilə başa saldı ki, onun adı Nurudu, oyuncaq dəvənin də adı Nurudu. Heç istəmirdi onu satsınlar, çox xoşbəxt idi Nuru ilə, dostları ilə. Aldılar və

onu min kilometrərlə uzaq bir məkana gətirdilər. Burda qara-qara buludlar, heç kəsməyən yağışlar, hələ qar da gördü Nuru. İndi zebra, fil, at, pişik, qucağında qırmızı rəmzi ürək tutmuş dovşan, soyuq şimal sakini ayı, çoxları var. Hamı ilə mehribandı. Son bir neçə ilə kimi həyat burda firavan, qayğısız keçirdi Nuru üçün.. Burdakı xoşbəxtliyinə bulud salan tək şey əvvəl qəribliyi idi. Sonrakı hadisələr isə ona hər şeyi unutturdu. Onun Vətəni qan ağlayırdı, dağılmışdı, aclıq, səfalət, ölüm, itki, yetimlik, ömürlük əlillik taleyi... Bütün Misiri bürüyən bu acı müharibə səhnələri hər gün Nurunun mavi ekrandan izlədiyi yaşantılardı. Hər gün izləyirdi, eşidirdi. Özünü günahkar sayır, qınayırdı Vətəndən uzaq olduğu üçün. Narahat idi onunla bərabər uzun günləri yumşaq bellərini söykəyib öz talelərini gözləyən qardaşları üçün. Onu alıb bura gətirdilər, o biri qardaşları haralardadır? Narahat idi çayçı Malik əmi üçün. Burda ekrandan izləyib tanıdığı sirk ustaları qədər mahir idi Malik əmi, böyük parlaq mis sinidə neçə stəkan çayı üst-üstə yığıb tək əlində dükən-dükən fırlanardı... Narahat idi çəkisindən artıq araba ilə dükənlərin arasında dolanan Büceyr üçün. Arıq, çəlimsiz qolları ağır arabanın arxasına keçincə, damar-damar olardı... Ədviyyat satan Şakir əmi üçün də narahat idi. Onların dükanı ilə üzbəüz böyük dükanı var idi. Kisələrdən qalxan mixək, sarıkök, istiot, darçın, hil qoxusunu barıt qoxusu dağıtdımı görəsən?.. Narahat idi Bistam əmi üçün. Torbası, vedrəsi, süpürgəsi əlində, elə hey get-gəl edər, dükənlərin qarşısına su çiləyərdi, kimsə yerə bir kağız parçası, zibil atdı mı, dükənin qarşısını kəsər, gözünü yumub, ağzını açar, deyirdi. Ağzındakı iki tək, bir cüt uzun dişləri də Büceyr əminin satdığı sarıkök kimi sapsarı idi. Sahibi həmişə onunla məzələnər, onu görə kim, əlinə keçən bir şeyi zibil kimi qəsdən gözünün qarşısında yerə atar, sonra da deyirdi:

– Sənin üçün çalışıram, Bistam əmi. Mən bunu atmasam, zibilləməsəm, nə süpürüb təmizləyəcəksən?..

Eh, görəsən bir tək kağız qırıntısına dözməyən Bistam əmi indi o dükənlərin arasındakı qajlarla su əvəzinə axan qanı yuyub təmizləyirmi?..

Narahat idi Ənnisə üçün. Görəsən, qəhqəhələrini ekrandan gördüyü o qadınların ağlaşmaları susdurmayıb ki? Oğlunu, qardaşını, ərinə itirib dərddən saçlarını yolan, üzlərini cıran o qadınların feryadı susdurmayıb ki?..

Daha çox Nuru üçün narahat idi. Nuru salamatdı mı oralarda? Yaşayırmı?

Oyuncaq dəvə yaş dolu gözlərini mavi ekrana zilləyib ürkək-ürkək baxırdı. Elə qorxurdu ki, birdən üz-gözü qana bulaşmış, qəlpələr altında qalmış meyltlərin arasında Nuru görüb tanıyar!

Nuru, Nuru! – şimal ayısının səsinə geri çevrildi, dostları ona baxırdılar. Burada hər şey o qədər sakit, firavan, təhlükəsiz idi ki... amma orada...

* * *

Yaş dolu gözlərini dostlarından yayındırmaq istədi. Bu dəfə gözləri divardan asılmış gözmuncuğu rəsmi işlənmiş ebruya sataşdı. Gömgöy göz sanki onun qəlbinin düz içinə baxırdı. Bəlkə ona görə dəvə oyuncağa elə gəlirdi ki, yalnız gözmuncuğu onu başa düşür, ağrılarını, iztirabını, həsrətini bölüşür. Bəlkə sahiblərinin adaş olması, hər ikisinin ruhuna həmişəlik həkk olunmuş azan sədaları onları doğmalaşdırmışdı?! Talelələri də oxşar idi, bir tək fərqlə – dəvə oyuncaq sahibinin öldüsündən-qaldısından xəbərsiz idi. Gözmuncuğu isə, sahibinin məzarda uyuduğunu bilirdi.

Gözmuncuğu rəsmi işlənmiş bu ebru işini çox uzaqlardan alıb gətirmişdilər. Və müxtəlif diyarları, xalqları, tarixi bir parça hərəkətsiz cisimlərində daşıyan, amma yaddaşları, taleləri, ruhları olan əşyalar – oyuncaqlar, suvenirlər, heykəlciklər düzülmüş soyuq ağ mərmər rəflərin qarşısındakı divardan asmışdılar. Topa-topa ağlı-bozlu buludların fonunda tək bir gül rəsmi işlənmişdi və gözmuncuğu bu gülün qönçəsi şəklində buludların arasından boylanırdı. Gündüzlər pəncərədən düşən zəif gün işığında buludlar arxasında gizlənən Günəş kimi işıldayırdı. Axşamlar isə, köksünə yağmur doldurmuş buludlar kimi qaralardı. Dəyişən fəsillərdən, Günəşdən, Aydan, sutkanın saatından, ağ mərmər rəfdəki Qobi səhrasının qum zərrəcikləri ilə qəlbi döyünən qum saatından asılı olmayaraq, həmin göz, səmadən baxırmış kimi, buludların arasından elə baxırdı, sanki səmanın gözü idi. Gömgöy idi bu göz, dumduru göy dənizə baxmaqdan... İsti idi baxışları türklərin qəlbi kimi... Dərin idi bu göz hər tin başı məscidləri olan bir məmləkətin azan sədaları altında yumulub açılmaqdan...

Ebruzen Nuru idi onun sahibi. Nuru babasını atası, anası bilmişdi. İstanbulun məşhur ebru ustası olan babasının evmi, emalatxanamı olduğu bilinməyən birgöz evində, boyaların arasında böyümüşdü Nuru. Hələ lap kiçik yaşlarından ağzı söz tutmayanda, babası əlinə fırça vermiş, əli fırça tutmuşdu. Dili söz tutub atasını, anasını soruşanda isə, bilmişdi ki, anasının bətnindəyərkən Almaniyaya işləməyə getmiş atası geri dönməmişdi. Yox, bir faciə baş verməmişdi, alman qadınla ailə qurub orada qalmışdı. Dünyaya göz açanda onu babasının boyalı qucağına vermişdilər. Onu dünyaya gətirəndən sonra isə, anası ailə qurub ucqar bir kəndə köçmüşdü.

Beləcə, atalı-analı yetim Nuru böyüdü, məktəb yaşına çatdı. Hamını valideynləri məktəbə yola salanda, onu babası ötürdü. İlk dərs təəssüratlarını, elə ilk dərslərini, tapşırıqlarını da boyadan başqa elm bilməyən babasına danışdı. Babası Nurunun sirr qutusu oldu. Nuru bu qutuya bütün hissələrini, istəklərini, qorxularını, arzularını, nigaranlıqını, peşmanlığını, sevincini, kədərini, sevgisini qoydu. Nuru isə, qoca babasına "Yaşa!" kəlməsi oldu. Babası özünü ölməz bilirdi Nuru ilə. Nuru, artıq qocalıb, taqətdən düşmüş, arıq barmaqları titrəyən usta babasının yalnız nəslini

davam etdirməyəcək, həm də onun sənətini yaşadacaqdı. Babası kimi, boyalardan başqa nə bir elm, nə ruzi, nə həmsöhbət tanıdı. Əsərləri İstanbul çarşılarının sərhədlərini aşan mahir ebruzənin layiqli davamçısı oldu. Az yaşına baxmayaraq, artıq usta Nuru, ebruzən deyə çağırırdılar onu da. Əlləri gözünün gördüyü, ürəyinin duyduğu nə gözəlliklər yaratmışdı. İşlədiyi əsərlərdəki lalə, cobanyastığı, qərənfil, zanbaqdan sanki çəmən ətri, ləpələrdən sahilin həsrəti, asma körpülərdən dəniz qoxusu, dənizdən qağayıların səsi, meydanda dövrə vuran dərvişlərin ağ ətəklərindən xəfif meh duyulurdu, camelərdən azanın səsi gəlirdi. Yaşayırdı əlindən çıxan bu əsərlər, rənglər, naxışlar. Bu gün yaşayan, gören bu gözmuncuğu kimi...

Əsgəri borcu var idi Vətən qarşısında, onu məktəbə yola salan babası yenə yola salacaqdı. Səhərə kimi bir-birinə doymadan danışdılar. Bütün alətini, boyasını yığışdırıb bir kənara qoymuş Nuru gecənin bir aləmində iş masasının arxasına keçdi. Babası ilə bərabər daha bir doğması – fırçası, boyası ilə də söhbət etmək, vidalaşmaq istədi. Yenə iş masasının üstünə dağıtdı boyaları, qoxu aldı gecəni ağuşuna. Nə çəkmək istəyirdi, bilmirdi, özü babası ilə, fırça onunla söhbət etdi. Heç gözmuncuğu rəsmi işləməmişdi. Bir mavi gözmuncuğu çəkdi.

– Babam, heç olmadı bu ebru. Çarşıya çıxarsam, bir lirə də verməzlər, – dan yeri sökülənə yaxın söhbətləri tükəninə bitən əsərinə göstərib dedi, – Satmayaq, bunu divardan asaq.

– Məni bəd nəzərdən qoruyacaq? – qoca kinayə ilə əl ağacına tərəf işarə edib güldü.

– Mənim gözümdü, mən burda olmadığım müddət boyu nəzərim üstündə olsun, babam.

– Olsun, sözünü yerə salmayacam ki. Mən onu dünyanın malına da satmaram.

Bilirmişmi ki, bu ebru Nurunun son əl işi, nəvəsindən qalan son yadıgardı?..

Nuru hərbi xidmətə getdi, qoca ebruzənin ağır günləri başladı. Evdə satmaram dediyi çox əşyanı, ebru işləri satsa da, gözmuncuğu rəsmi işlənmiş ebrunu satmadı. Divardan onu izləyən gözə doyunca baxanda aclığını unudar, doyardı... Qışın soyuğunda gözün hərəkətinə isinərdi... İşıq borcuna görə işıqsız qalanda gözün nuruna yaşayırdı. Nurudan məktub gələndə isə, ebruzəni tanımaq olmurdu. Məktubları titrəyən barmaqlarının arasına alıb sığallayar, gözlərini gözmuncuğuna dikib xəfif-xəfif gülümsəyərdi. Sonra məktubu pıçıltı ilə oxuyub, hərdən ucadan qəşş edib gülərdi... Hərdən də Nurunun sorduğu suallara gözmuncuğuna gözlərini dikib, sanki nəvəsinə cavab verirmiş kimi, cavab verərdi. Sonra eynəyini çıxarıb, köhnə radionun dalğalarını gəzib sümüyünə düşən bir hava tapardı. Ehtiyacdən köhnə televizoru da satmışdı. Onsuz da Nuru qayıdanda təzəsini alacaqdı. Sonra da əl ağacını bir kənara atıb, tapdığı havaya çəpik çala-çala, Nurunun gözləri qarşısında oynayırmış kimi, gözmuncuğunun qarşısında asta-asta

oyunayardı. Bütün bu ayrılıq günlərini qoca ebruzənə gözmuncuğu, məktublar, bir də bu radio həyan oldu, həsrəti bərabər yaşadılar...

Nurunun hərbi xidmətdən qayıtmasına sayılı günlər qalırdı. Qoca ebruzən təşvişli idi. Köhnə radionun yanından çəkilmirdi, bir xəbər saatını ötürmürdü. Nurunun əsgərlik etdiyi sərhəddə vəziyyət neçə gün idi ki, gərginləşmişdi...

Sonra bir səhər qoca ebruzəni gəlib apardılar. Gözmuncuğunun gözü qapıda qaldı. Bir gün sonra əl ağacına söykənib evdən çıxan qocanı əllərində gətirib yatağa qoydular. Göz babanın üzünə zillənib qaldı. Taleyin işinə bax – ağ buludlar arasında rənglərdən dünya yaradan ebruzən dümağ yumağa dönmüşdü. Çöhrəsi, nazik dodaqları, qaşları, kirpikləri, arıq əlləri dümağ ağarmışdı. Vücudunda tək rəng ağlamaqdan qızarmış gözləri, həyatdan xəbər verən tək iz yenə gözləri idi, elə hey yaş tökürdü... Çox keçmədi ki, həmin gözlərini, Nurunun gözünün içinə baxmış kimi, gözmuncuğundan çəkmədən yumdu bu dünyaya...

Uzaq bir qohum evə sahib çıxdı, əşyaları da çarşıya çıxartdı, gözmuncuğu rəsmi işlənmiş ebrunu da. Günlərin birində ebrunu alıb, Nurunun ilk addımlarını atarkən yığıldığı həyətdən, şəhid olub, ağ ay-ul-duzlu al bayraqa köçdüyü son mənzildən – uyuduğu torpaqdan, ruhu dolaşan doğma Vətəndən uzaqlara gətirdilər. Nə ayrılıq yaşamış, nələr görmüşdü göz?! Bu ayrılığa, bu məsafəyə də dözdü, ağladı, amma kor olmadı. Axı o, Nurunun bu dünyaya baxan gözü idi. Göz gördüyünü görmüşdü, dəvə oyuncaq kimi gormək qorxusu yaşamırdı, gördüyünün qüssəsini yaşayırdı ÖMÜRLÜK. Bir əşyanın, rəsmi, oyuncağın ÖMRÜ nə qədər ki? Bəzən sahibindən uzun ömür yaşayır, bir neçə sahib dəyişir əşyalar... Aralarına yeni gəlmiş bu sakın kimi. Onun da öz hekayəti, taleyi vardı. Daşları kimlərin əlində olmamışdı bu təsbehin... Başı kəsilmiş, köçkün düşmüş, girovluqda qalan sahiblərindən, mərmii, güllə yağışı altında tərk etdiyi torpaqlardan, küləyi neft qoxuyan şəhərdən qəmli hekayəti var idi onun da...

♦ P o e z i y a

Əlirza HƏSRƏT

KOĞUŞDA BİTƏN ÇİÇƏK

Qəhətdirmi yer sənə,
Koğuşda bitən çiçək?
Hər ünvanda bir başqa, –
Naxışda bitən çiçək.

Dağılıbdır yuxusu,
Nə gözəldir qoxusu.
Ürəklərdən içər su,
Baxışda bitən çiçək.

Gör yolum düşdü hara,
Batdım quzeydə qara.
Kəmənd atıb dağlara, –
Yoxuşda bitən çiçək.

ŞAİRLƏRİN RUZUSU

Baxışın sevda çətri,
Əcəb əzizdir xətri.
Divanələrin ətri, –
Cığırndan, izdən gələr.

Yolun kəsib rüzgarın,
Rəsmi çəkdi qız qarın.

Şeir kimi qızların, –
Nəğməsi bizdən gələr.

Ayna tutub gülə su,
Çiçəklənib arzusu.
Şairlərin ruzusu
Şeirdən, sözdən gələr.

DAĞLARI

Ürəyim süfrədir, ahını pay tut,
Sənə ulduz atım, sən mənə Ay tut.
İstəsən o üzdən bu üzə say tut,
İstəsən, tərsinə sana dağları.

Dumana bürünən zirvə qaladır,
Hörüyün dolaşar ay qız, dala dur!
Hər təpə əlindən tutan baladır,
Dövrəyə alıblar ana dağları.

Əllərim üşüyür, şəhə batmışam,
Suların başını arxla qatmışam.
Dağlara ahımı kəmənd atmışam,
Qoymayın alışıb-yana, dağları...

XARİBÜLBÜLÜN ƏTRİ

Sevib, şikəst eləyib,
Nə gözəl qəsd eləyib.
Arını məst eləyib, –
Çiçəyin, gülün ətri.

Duman dağa qayıdır,
Ayrılıqlar ayıdır.
Xatirələr payıdır,
Ocağın, külün ətri.

Sən qanadsız quş adam,
Mən səhrada gürşadam.
Pərvazlanıb Şuşadan, –
Xaribülbülün ətri.

SƏNİ BAĞIŞLADIM SAZIN EŞQİNƏ

Dağlar da uzaqdan əl eləyir, əl,
Götür sazını da, biz tərəfə gəl.

Sevməkdir dünyada ən yaxşı əməl,
Ən yaxşı əməlsən özün eşqinə.

Ana laylasını bu səsdə gördüm,
Dərdinə oynayan “şikəstə” gördüm.
Tutmuşdun hər güldən bir dəstə, gördüm,
Üzmüzə gələn yazın eşqinə.

“Yanıq Kərəmi”yə külü yaraşıq,
Tökübsən qanımı, yığ qaşığı-qaşığı.
Məni “Dilqəmi”də öldürən aşığı,
Səni bağışladım sazın eşqinə.

ELƏ BİL GÜNƏŞ DƏ GÜNƏBAXANDIR

(Təcnis)

Girib qılığına hər gün bu gülün,
Başına dolanan sar idi elə.
Elə bil Günəş də günəbaxandır,
Yanağı nə gözəl sarıdı elə.

Gül şəkli yerinə rəssam dağ çəkib,
Bu külək deyil ki, ahdır, dağ çəkib.
Sinəmə gör zalım neçə dağ çəkib,
De, yolun hansına sarıdı elə?

Daha yol çəkməkdən düşüb göz əldən,
Saçım görməmişdi belə gözəl dən.
Mərhəmət istədim hansı gözəldən, –
Yaramı tərsinə sarıdı elə.

TAPMIŞIQ

Bir mələkdir gələndə sən, dedilər,
Bu sevdaya, eşqə əhsən, dedilər.
Saz sinəndə göylərdəsən, dedilər,
Xəbərin yox, səni Yerdə tapmışıq.

Coşub arxa girdim selin eşqinə,
Köklə sazı, çal bu elin eşqinə.
“Dilqəmi”nin, “Sarı tel”in eşqinə, –
Səni belə pərdə-pərdə tapmışıq.

Saçlarımda izi qalıb əlinin,
Yolunu kim gözlər bu dəlinin?
Sazlı-sözlü o bəxtəvər gəlinin
Yaylığını bu çəpərdə tapmışıq.

TAĞDA ŞAMAMANIN QAÇIR DODAĞI

Hər qəlbdən taxt çıxmaz, hər eşqdən ənam,
Ahdan köz götürüb gərək mən yanam.
Üstündən atlanmaq olmur ki, sonam,
Sukeçməz aramız divar yeridir.

Əcəb qucaqlayıb duman o dağı,
Tağda şamamanın qaçır dodağı.
İçindən quraqlıq çəkən torpağı
Tökdüyün qanımla suvar, yeridir.

Uzaqdan göz qoyub ayrılıq ömrə,
Yaşanmış günləri gətir yığ ömrə.
Tərsinə sürdüyüm bu qayıq ömrə, –
Qollarım nə gözəl avar yeridir.

AXTARMAYIN

“Yanıq Kərəmi”yə yandığım yerdə,
Külümü səpməyə yer axtarmayın.
Nəziri eşq olan saz zəvvarıyam,
Mənə ayrı ocaq, pir axtarmayın.

Tutmaz ayrı cığır, ayrı iz məni,
Yolumdan eylədi bir kəniz məni.
Belə hər tərəfdə görərsiz məni,
Belə hey bir deyib, bir axtarmayın.

Könül sevdasıdır bu mizrab, bu sim,
Hər pərdə üstündə qırılar tilsim.
Gərək hər havanın üstündə əsim,
Dediyim hər sözdə sirr axtarmayın.

Cəlilabad

Elnur UĞUR

ŞƏHİD ANALARI

Elə bir ömür yaz, qalan günləri
Ağrını-acını yadırgasınlar.
Gülüş istəmirəm, Tanrım, elə et
Şəhid Anaları ağlamasınlar.

Onların gözündən axan hər damla
Taleyn ən ağır daşdır mənə.
Şəhid anaların ağlar görəndə
Söyürəm özümü özüm üzümə.

Övladı vətənin yolunda köçən
Hər Ana göz üstə tutulmalıdır.
Bu vətən nə qədər ayaq üstədir,
Onlar bu Vətəndə baş olmalıdır.

Qaytara bilməz bir təsəlli geri
O ağır itkinin bir dəqiqəsin.
Mən özüm Anamda görmüşəm necə,
Necə ağır olur övlad itkisi.

Şəhid Anaları, şux dayanın, şux,
Oğlunuz torpağı Vətən elədi.
İşğalda tapdanan mənliyimizi,
Onlar, bəli, onlar hürr mən elədi.

BİR BULAQ ÖMRÜ

Bir bulaq ömrü yaşadım,
Torpaqdan endim torpağa.
Dırmadım ağac uzununu,
Sonuncu yaşıl yarpağa.

Cadar yerə nəfəs verdim,
Batan səslərə səs verdim,
Ömrüm boyu nəfəs verdim
Eşqdən salınan hər bağa.

Balıqlar yaşadı məndə,
Gah dirsəkləndim çəməndə.
Xoşbəxtəm, Ana Vətəndə
Qarışdım Ana torpağa.

SÜLH

Suların çiyində ağlayır sular,
Tələsir sahilə tabut ləpələr.
Torpağın bətnindən haray gətirir
Sahilə bu inci, yaqut ləpələr.

Sular qayalara dəydikcə sınır,
Çık-çık çiləklənir, birdən min doğur.
Sahildən qayıdan tabut ləpəni
Dərində o qəbir sularda boğur.

Çəkilir geriyə, irəli gəlir
Yayından atılan ox kimi sular.
Yenə dəyib sınır, eyni mənzərə
Qayıdır özünə yox kimi sular.

Baxıram suların su hikmətinə,
Üstü qaranlıqdı, altı sübh olur.
Su ilə torpağın tən arasında
Sular hər bə qalxır, yenə sülh olur.

QAYIT

Sənə yoluxan gündən
Vaksin gəzirəm
Həsrətindən sağalım deyə.
İçimdəki bu gecə ilə
Gündüz adlı müharibəyə
Bir elçi də yox barış gətirə.
İndi hər əzam koronadır,
Gecə çarəsini tapıram,
Səhər mutasiyaya uğrayır
Sənsizlik.
Eh, sənə yoluxan gündən
Başladı sükut.
Əvvəl dilim,
Sonra əlim titrədi sənə açılınca.
Bir dəfə deyə bilmədim
Sevirəm.
Sevgi elə budur yazmışdı kitablarda.
Kitablara aldandım,
Əsl sevgilər göz yaşı ilə yazılmış məktublarda
Sarılıq xəstəliyi yaşayan sözlərdəydi
Bilmədim.
Gözlərimdə kağız gəmilər üzdükdüm
Hər gecə
Sən adlı sahilə çata, bəlkə.
O da sənə gəlmədi.
Başımın üstündə
Hara baxdımsa bir gülən kölgə
Əl elədi uzaqdan.
İki dəfə vurdurduğum vaksin də
Yadımdan çıxara bilmədi səni,
Gözləyirəm üçüncü dozayacan...
Ümid sonda ölür deyirlər
Hələ ki diridir ümidim.
Qalmayıb yoluxmayan yerim
Hər tərəfim buz şüşəsinin mühasirəsi.
İçimdə buz müharibəsi.
Qayıt bir ocaq qala bu buz üstündə.
Ümid çiçəkləyəndə
Həyat o qədər ətirli olur ki,
Arıya dönür adam
Sorur sonunacan

Şirəsini həyatın.
Qayıt, dördüncü misrası tamamlanmayan bayatım.
Qayıt sənə yoluxmağımı sübut elə,
İnandığım həkim də inanmır mənə.
Qayıt, sənə sağlam olduğumu göstər ona.
Qayıt, bitsin sənsizlik adlı korona.
Qayıt, sahmana düşsün bu tör-töküntü həyatım!

OLAR

Barlı ağacların başı aşağı,
Barsız ağacların başı dik olar.
Nifrətə yer verən ürəklərdəki
Əl eşqə açılan bir tətik olar.

Məhəbbət yoxdusa axan qanında,
Zülmətdir Günəşi öpən danın da.
Ən qızıl sözün də nadan yanında,
Qiyməti alqış yox, bil, çəpik olar.

Həm həyat, həm də ki, məzar dünyada
Yol yola qovuşar, azar dünyada.
Andlar ucuz olan bazar dünyada
Ən baha ad belə bir çəpik olar.

MÜTLƏQ

Çox yağı yağmaya can atdı, qardaş,
Nələrə olmadı ta şahid Vətən?!
Oda da atdılar, sonda doğuldu
Külündən bu qazi, bu şəhid Vətən!

Xalqların sərhədi məftildən olur,
Bizim sərhədimiz su oldu, bir bax!
Elə gün gələcək, bir gün o suyu
Eşqinə o təşnə torpaq udacaq.

Bu gün yaxındadır, bəlkə də, yarın,
Bu üzü o üzə qərrib məmləkət,
Açıb bir-birinə sevgi qolların,
Yıxacaq suları keçəcək əlbət.

Neftçala

◆ E s s e

Fərid HÜSEYN

Vaxt qapısının açarı

Üstün zövq

Gözəl şairin həm də üstün ədəbiyyat zövqü olmalıdır. Yəni yaxşını tanımadan, dəyərli nümunələri seçə, saf-çürük edə bilmədən necə əsrarəngiz əsərlər yazmaq, ağı qaradan seçməyi bacarmadan hansı əsaslarla müstəsna poetik nümunələr yaratmaq olar? Mümkündürmü? Zənnimcə, yox.

Bir dəfə Türkiyənin böyük şairi Tuğrul Tanyolla bu xüsusa – şairlərin zövq səviyyəsi barədə ədəbi söhbət edəndə o, maraqlı bir fikir səsləndirdi, üstün zövqə sahib olmağın yaradıcı insan üçün gərəyindən danışdı: “Şeir zövqü gözəl şeirlər oxumaqla formalaşır. Gözəl şeir gözəl zövqdən doğulur. Bu mərhələyə çatmağın yolu klassikləri oxumaqdır. Zaman artıq onlar haqqında hökmünü verib. Şeir zövqü olmayanın yaxşı şair olması mümkündürmü? Xeyr. Ancaq kitab oxumadan ağzına gələni yazanlar çoxdur. Yaxşı şeir yazmaq üçün səndən əvvəl yazılan gözəl şeirləri oxumuş olmalısən. Ancaq bu halda öz yazdıqlarının qiymətini bilə bilərsən, müqayisə etmək imkanın yaranar”.

Musa Yaqub da gözəl ədəbi zövqlü şair idi. Poeziyaya adi nəzərlərlə baxsaydı, biri Xaqani Şirvaninin şah beytlərini əzbərdən söyləyə bilərdimi? Yaxud Qazi Bürhanəddinin saysız-hesabsız poetik nümunələri arasından məhz aşağıdakı sətirləri dilinin əzbərinə çevrilərdimi?

***Gedən birdi, gələn birdi, qalan bir,
Gedən gəlməz, gələn qalmaz – əcəb sirr.
Bir əvvəl var, bir axır var deyirlər,
Yalan sözdür – nə əvvəl var, nə axır...***

Ədəbiyyatda zövq məsələsi hər zaman müzakirə və mübahisə mövzusu olub. Birinin ölməz əsər saydığı ədəbi nümunələr başqasının nəzərində adidən adi mənanı ifadə edən söz yığınıdır. Yaxud ciddi ədəbiyyat adamlarının dırnaqarası baxdığı detektiv romanlar böyük oxucu kütləsinin ədəbiyyat aclığını doyurur. Amma bu deyilənlərdən kənarda bir məsələ də var ki, o da ali nəzərdir. Yəni ali nəzərin, üstün zövqün seçib-nişanladığı bədii nümunələr artıq zamanın sınağından çıxmış əsərlərdir. Bəs zamanın sınağı nədir? Zamanın sınağı elə müxtəlif zövqlərin sınağıdır. Yəni yazılan hər hansı nümunə ən müxtəlif zövqlərin sınağından keçərək günümüzdə də oxunursa, deməli, artıq o, ölməz əsərlərin sırasındadır. Tarix sadəcə arxiv demək deyil. Çünki arxivdə yaxşılı-pisli çox şey qorunur, hansısa ədibdən qalmış bir parça kağız da bəzən zamanla tarixi qaynağa çevrilir. Amma insanların sevrək qəlblərində, yaddaşlarında yaşatdığı nümunələr, hər təzələnən nəsilləri ecazında saxlayan əsərlər ədəbiyyat üçün daha böyük dəyərə sahibdir. Musa Yaqubun sevdiyi şairlərin əksəri, yaxud bəyəndiyi poetik nümunələrin çoxu məhz tarixin yox, müxtəlif zövqlərin sınağından çıxmış bədii əsərlərdir.

Çox təəssüf ki, Musa Yaqub daha çox milli şairlərimizi oxuyub, onlardan qidalanıb. Hərçənd o, Sergey Yesenin, Mahmud Dərvişin, Nazim Hikmətin şeirlərinin də vurğunu idi:

***Sən də oxudunmu Mahmud Dərviş?
Necə də böyükdür qələmin işi!..***

Yaxud vurğunu olduğu Nazim Hikmət haqqında ağrıyla yazırdı:

***Özü Moskvada dincələr, yatar,
Məzarı – intizar, ruhu – intizar.
Bəlkə, Anadolu qəbristanında
Hələ də bir qarış torpaq axtarar
Nazim həsrəti.***

Əgər Musa Yaqub dünya poeziyası ilə daha böyük miqyasda təmas qursaydı, dünyada gedən ədəbi proseslərə açıq biri olsaydı, onun ölçü-yəgəlməz istedadı tamam ayrı-ayrı ədəbi meyillərin unudulmaz ifadəçisinə çevrilə bilərdi. Musa Yaqub dünyanı daha çox kəndin-kəsəyin, təbiətin, sadə insanların gözü ilə görürdü, duyurdu, ifadə edirdi. Və təbiətin fəlsəfəsini dünyanın ümumi fəlsəfəsinə çevirirdi. Amma onun misilsiz istedadı bəs edirdi ki, dünyanı elə dünyanın öz nəhəng fəlsəfi dünyagörüşü, fikir yükü ilə anlatsın. Bu gün bütün bu “kaş ki”, “əfsus”, “əgər”, “elə olsaydı, belə olardı” ehtimalları, sadəcə, gümanlardır, bunun əksi də baş verə bilərdi. Bəlkə də, dünyəvi olmaq Musa Yaqubu özü olmaqdan çıxarırdı, dəyişərdi, başqalaşdırardı, dünyaya məlum adi şairlər cərgəsinə salardı, gözə kül üfürən kosmopolit fikrin carçısına çevrilərdi.

Xatirimdədir ki, Musa Yaqubla söhbətlərimizin birində məndən soruşdu ki, dünyada onun yaradıcılığına bənzəyən hansı şairlərin şeirlərini oxumuşam. İlk ağılıma gələn dedim: Robert Frost. Onda məndən xahiş elədi ki, R.Frostun şeirlərini sətri tərcümə eləsən, həmin sətri nümunələri şeirləşdirərəm. Ərinmədim, bir ay ərzində Robert Frostun bir neçə şeirini ingilis dilindən tərcümə edib şairə çatdırdım. Bu elə vaxt idi ki, artıq Musa müəllimin həyat gücü tükənməkdə idi və zalım əcəl dizinin dibini kəsdirmişdi. Aradan 3-4 ay keçdi, amma səhhət böhranları macal vermədi ki, Musa müəllimin başı açılsın, rahatlıq tapıb Robert Frostun şeirlərini dilimizə çevirsin. Əmin idim ki, onun bu tərcümələri gözəl alınacaqdı. Çünki həm Musa Yaqub, həm də Robert Frost dünyaya eyni mənəvi, ruhi pəncərədən baxan söz adamları idilər. Adətən, bir gözəl şair başqa bir gözəl şairin şeirlərini olduqca uğurla tərcümə edir. Çünki tərcümə dil bilgilərindən savayı, iki böyük şairin arasında sanki bir-birini anlamaq üçün ayrıca, müstəsna bir dil də mövcud olur. Şairlər tərcümə zamanı sanki bir-birini daha çox aradakı o dil vasitəsi ilə anlaşırlar. Məsələn, Vəqif Bayatlı Odər tərəfindən Robert Börnsün onlarla şeirinin tərcüməsi məhz həmin ruhi bağın, mənəvi yaxınlığın, dünyagörüşünün oxşarlığı nəticəsində əcnəbi şairin şeirləri dilimizdə lətifanə canlılığı, poetik ecazı ilə səslənmişdi. Eyni aqibət Musa Yaqubun poetik tərcüməsində Robert Frostun şeirlərini də gözləyirdi, əfsus ki, bu arzu arzu olaraq da qaldı...

Şeirdə elm...

Lev Tolstoyun "Anna Karenina" romanının əsas qəhrəmanlarından olan Levin kəndə gələndə əvvəlcə təbiəti o qədər də sevmir, düşünür ki, tarlada görülən işlərin heç bir ciddi, həyati əhəmiyyəti yoxdur. Bəs onda insanlar nə üçün bir belə zəhmətə qatlaşırlar, bu qədər çalışmaqda onlar nə görüb? Tarlada ideya əkib-biçmirlər, Levinə fəlsəfə dəlisidir. Başqaları təbiətin gözəlliyindən danışanda sanki onun başına bir qazan qaynar su tökürlər. Amma sonra o, səhvini anlayır, başa düşür ki, təbiət bizə bağlılanmış bir nemətdir, ideyalarımızdan fərqli olaraq onu biz yaratma-mışıq. Bizim təbiət üzərində heç bir haqqımız yoxdur, ona görə də özünü bizə həsr edən, bütünlüklə həsr edən təbiəti heç bir haqla mühakimə edə, onun məna kəsb edib-etməməsi barədə kəskin fikir yürüdə bilmərik, daha doğrusu, buna haqqımız yoxdur. Əksər tədqiqatçıların fikrincə, Levin obrazı elə Tolstoyun özüdür. Tolstoyun ixtiyar yaşında gəldiyi bu həqiqətə, belə bir məntiqi nəticəyə Musa Yaqub cavanlığından vəqif idi. Ona görə də Musa Yaqubun şeirlərində təbiətə qarşı ittiham mövqeyi, demək olar ki, yoxdur. O, şeirlərində daim təbiəti anlamağa, onu dərinlən duymağa çalışır, heç zaman onun missiyasını, insanlara yersiz, gərəksiz görünən tərəflərini mühakimə etmir. Çünki təbiət bizə verdiklərinin əvəzində biz ona nə qaytarırıq, necə qarşılıq veririk?!

Amma insan nədənsə təbiətdən daim umacaqlıdır, adəm övladı təbiəti daim öz xidmətində görmək istəyir. Dünya, təbiət isə qoynunda hər şeyə

yer verir, dəmir qırıntısına da, qızıl külçəsinə də. Qızılgülə də, alağa da. Eləcə də hər cür insan oğluna. Aşağıdakı şeirdə “çünki əlaqla da əlbirdi dünya” deməklə şair dünyanın bütün varlıqlarla müttəfiqliyini, onların hər birinin tərəfində olmaqla, əslində, tərəfsizliyini, ədalətini poetik dəlillə göstərir. Əks halda, başqa məntiqlə dünyanın bu qədər zəngin, rəngarəng olmasına ehtiyac olmazdı. Bizim əl-ayağımıza dolaşan əlaqlar da hansısa məqamda gərəklidir, yaxud ziyankar bildiyimiz həşəratların belə, bəzən xeyir verən üstünlükləri var.

Hər şey insan üçün deyil, bəzən dünyanın özü üçün də nələrsə gərəklidir. Ancaq əfsuslar ki, əksər insanlar dünyaya “hər şey insan üçün” devizi ilə yanaşırlar. Və bu devizin yaratdığı eqo, tamah, nəfs də dünyaya həddən artıq ziyan vurur. Musa Yaqub dünyanın genişliyini, qucağında hər şeyə yer verə bildiyini yaxşı başa düşür və özünün dərk elədiklərini şeirində belə anladır:

***Min-min göz baxmada, min əl yığmda,
Min ildi təmizlik gedir toxumda.
Hələ dəlicəsi, sürməsi tumda –
Çünki əlaqla da əlbirdi dünya,
Öz say-hesabında bir-birdi dünya.***

Musa Yaqub həyata baxışında da bu əqidədə idi ki, dünyadakı heç nəyi və heç kəsi çıxdaş, gözardı etmək olmaz. Hər kəs bacardığı qədər, hər şey ona verilən güc və təyinatla gərəklidir.

Bəllidir ki, yuxarıdakı şeirdə “min il” ifadəsi heç də dəqiq tarixin göstəricisi deyil. “Min il” sonsuz, təkrarlanan tarixə işarədir. Unutmayaq ki, dünya təkrarlardan güc alır. İnsan da həyatın mərkəzində, meydanda olmaqla dünya ilə həmahəng ola, tükənməz həyat enerjisi qazana bilər, əks təqdirdə, cahan sadəcə qaramat, canı sümüyə çevirən bir yerdir. “Min il” ifadəsi dünyanın əbədiyyətinə, daim belə gəlib, belə də gedəcəyinə, dəyişməyən dəyərlərə, qaydalara, ən əsası, reallıqlara işarədir. Musa Yaqub “min il”i göz önünə gətirərək dünyanın tarixini eyni zaman sərhədlərinə salır, sıxlaşdırır və onu insan üçün daha görükn, təsəvvüresığan bir tarix kimi göstərir.

Yuxarıda adı çəkilən əsərdə – “Anna Karenina”da Levin nəyə görə elmi mühitdən, şəhər həyatından ayrılaraq təbiəti seçir, nə üçün işləyib-çalışmağı özünə rahatlıq hesab edir? Levin təbiətdə olanda vaxtın necə ötür-keçdiyini bilmir. “Əgər ondan neçə saat ot çaldığını soruşsaydılar, “yarım saat” deyər cavab verərdi”.

Aşağıdakı nümunə gətiriləcək misralarda Musa Yaqub çörəyin necə ərşəyə gəlməsinin cəmi bir neçə mərhələsini sayır. Və deyir: “Çörəyinə qədər səbirdi dünya”. İnsan əgər çörəyin ərşəyə gəlməsi üçün çəkdiyi əziyyəti bir-bir yadına salıb hər xırdalığınacan xatırlasa, bəlkə də, ondan sonra heç çörək yemək istəməz, psixoloji cəhətdən yorular. Amma insan həmin zəhməti birdən deyil, müəyyən vaxt ərzində çəkir deyər, o müddətdə

əziyyətə alışır. İnsan əldə etdiyi çox şeyi səbir vasitəsilə qazanır. Məsələn, insan bir kiloqram pambıq yığmaq üçün əlini 200 dəfəyə qədər pambıq qozasına uzadır. Yığıcı, zəhmətkeş kəndli iş prosesində bu qədər hərəkət etdiyini bilmir, əgər pambıqçıya desən ki, sən bir gün ərzində yüz kiloqram pambıq yığmaq üçün əlini on minlərlə dəfə irəli-geri uzatmışsan, həmin insan zəhmətini təsəvvür edə və ondan sonra yorğunluğunun fərqi varar. Buradan aydın olur ki, səbrimiz bizi psixoloji yorğunluqdan uzaqlaşdırır. Bu, tibbin də təsdiq etdiyi bir məsələdir. Antidepressantların tərkibi elədir ki, insanı incidən məqamların fərqi varmaqdan sanki “çəkindirir”. İnsan həyatın çətinliklərini təsəvvür edə bilsə, yaxud daxili orqanlarının fasiləsiz hərəkətini daim gözləri ilə görsə, beyni o qədər hərəkəti izləməkdən yorulur. İnsan zəhmətinin mahiyyətinə varanda yorulur. M.Yaqub misal gətirilən nümunədə insanın səbir vasitəsi ilə çətinliklərin fərqi varmıdığını göstərir. Bu, artıq tibb elminin gəlidiyi nəticədir.

Musa Yaqubun şeirləri hər nə qədər sadə görünə də, bir o qədər dərinidir. Elm, gərəkli bilgi, daha doğrusu, xalq müdrikliyi həmin şeirlərin alt qatındadır. Və bu cür şərh etdikcə şairin şeirlərində müxtəlif elmlərin cəm olduğunu görmək mümkündür və o sanki bir sıra elmlərin qapısını məhz təbiətin açarı ilə açır:

***Xırman çıxarını bir də yelə ver,
Püfəsi sorulsun getsin, külə ver.
Bir də daşdan çıxar, bir də ələ ver –
Çörəyinə kimi səbrdi dünya,
Ruzusu yolunda cəbrdi dünya.***

XXI əsrin düşüncəsi

Hər əsrin öz reallığı var. XXI əsrin reallığı isə həm də zamansızlıqdır; hərə bir tərəfdə qaçaqçaqda, qovaqovdadır. Xalq yazıçısı Anarın “Macal” əsərindəki qəhrəmanı Fuad kimi daha akvariumdakı balıqlara yem verməyə belə, vaxt yoxdur. İnsan bu qaçaqçaqda, bu qovhaqovda daha özünü unudub, özünü unudanın başqasını xatırlayacağına ümid etməksə, çox güman, sadələşmələr olar.

İyirmi birinci əsr insanı ömrünün böyük hissəsini xəbər gözləməklə keçirir – ya televizordan, ya saytlardan, ya da başqa elektron mənbələrdən. Belə olan təqdirdə, insan bu taledən yaxa qurtara da bilmir, bəşər övladı xəbərsiz, anbaan təzələnen informasiyalarsız özünü tənha hiss edir. Nəticədə bütün bəşəriyyət bir-birindən xəbərdar olan yalnızlara, tənhalara çevrilir. Bu reallığı hələ insanların indiki qədər bir-birinə yadlaşmadığı, doğmalığın bunca dəbdən düşmədiyi dövrlərdə Musa Yaqub da qələmə alıb. Bir sıra şeirlərində olduğu kimi bu nümunədə də qara günü qabaqcadan xəbər verib, gələcəyi uzaqgörən, bəsirətli gözü ilə görüb:

***Vardıq ömür mənzilinə birtəhər,
Daha bizə vaxt qapısı açan yox.
Bu dünya bir pəncərədir deyiblər,
Pəncərədən baxmağa da macal yox.***

Baxmağa mənzərə də var, pəncərə də var, amma insanın macalı yoxdur ki, görünən aləmi seyr eləsin, dünyanın tamaşasında dursun. Bu gün ən adi işlərdə çalışan insanlar da vaxt darlığından şikayətlənirlər. Çoxmərtəbəli bir binadan dayanıb aşağıdakı insanları seyr edəndə çox nadirən kiminsə aramla, səbirlə gezdiyini görürsən, gecə-gündüz hələ bir yana tələsir. Nəticədə heç kim bir başqasının həyatında ayaq saxlamır, sanki hamı bir-birinin yanından ötüb keçir. Bütün bunların ilkin işartılarını 30 il öncə Musa Yaqub fəhm etmişdi, duymuşdu və ifadə etmişdi. Və ömrü aman verdi ki, biganəliyin hər cür havasını gören Musa Yaqub insanların bir-birinə bunca yadlaşdığına da şahidlik elədi, bu biganələr əsrinin “biganələr iqlimi”nin havasını uddu.

Əgər ötən əsrin insanları dünyanın faniliyindən gileylənib “bu dünya bir pəncərədir, hər gələn baxar gedər” deyər dünyadan köçməyi dərd edib, hər şeyin ötəriliyindən narahatlıq duyurdularsa, artıq XX və XXI əsrin insanları faniliyi duymağa belə, macalları olmadığına görə qüssələnirdilər. Musa Yaqub dəyişən zamanları, yeniləşmələri, texnoloji imkanların insanları əsir etməsini “pəncərədən baxmağa da macal yox” deyən gileyli nidalarla qələmə alır.

Musa Yaqubun poeziyasının dərinliklərinə baş vurduqca, ən xırda detallarla, məqamlarla əlaqəli fikirləri şərh etməyə çalışdıqca görürsən ki, onun yaradıcılığında çox mətləblərin, reallığın, əksər gizlinin açarı var. Onun bəzən ilk baxışdan real dünyadan təcrid olmuş kimi görünən şeirləri, əslində, cahanla iç-içədir, onun dərdlərinin, müşküllərinin, narahatlıqlarının ən sistemli, çəşməz ifadəçisidir.

Şeir dərdi...

Musa Yaqub sovet dövrünün ütülü şeirlərindən, saxta dövlətçi ədəbi mühitindən usanmışdı, bezdirici qeyri-səmimi tədbirlərindən cana doymuşdu və ədəbi aləmin basmaqəlib, yeknəsəq tədbirlərindən zinhar olduqca şikayətlənməyə bilmirdi. Sovet dövründəki bəzi yersiz tədbirləri, o tədbirlərin başında duran bəzi adamları – məddahları gördükcə həm yazmaqdan, həm də kağıza köçürülənlərə inanmaqdan bezirdi. Və bir sıra şeirlərindəki kimi bu şeirində də yapma, qəlp ədəbi mühit içərisində yazmağın necə alçaldıcı olduğunu, pak ürək sahibi olan yaradıcılar üçün sonsuz əzabını şeirləşdirirdi:

***Həyatı dərindən dərk etməmişdən,
Nə bilim, bu işdən, bir az o işdən,
Bir şey quraşdırıb yazmaq olurdu;
Kiməsə, nəyəsə inandığın vaxt***

***Nağıllara qulaq asmaq olurdu.
Bir şey quraşdırıb yazmaq olurdu.***

***Ütülü sözlərdən könlüm darıxıb...
Dayanıb bir neçə hallara baxıb,
Söz alıb o məddah kürsülərindən,
Ölçülü-biçili zallara baxıb
Heç cür şairlik eləmək olmur.***

Musa Yaqubun ictimai şəirlərinin əsası məhz elə ədəbi mühitdəki iyrəncliklərə reaksiyalardan, onları ağı və qarası ilə birgə qələmə alandan sonra üzə çıxıb. Şair əvvəlcə içərisində olduğu mühit barədə kəsərli sözlərini deyib, ondan sonra millətin, xalqın ağrılarını, siyasi arenadakı bəzi naqis cəhətləri, xalqı ilə bağlı narahatlıqlarını da dilə gətirib.

Maraqlısı odur ki, Musa Yaqub qədər poeziya haqqında şeir yazan şair tapmaq çətinidir. Onun onlarla şeiri var ki, ya şeir yaza bilməməyə, ya saxta ədəbi mühitdə yazmağın çətinliyinə, yaxud nələrisə qələmə almağın mənasızlığına, klassiklərin önündə qələm çalmağın ağırlığına, yaxud sözü, şeiri urvatdan salanlara, poeziyanın meydanının hər keçən gün daralmasına həsr olunub:

***Girişə bilmirəm şeir yazmağa,
Könlüm yaz deyəndə istədiyini
Əlimi ehtiyat saxlayan zaman
Dəftər-qələmimdən qorxuram yaman.***

***Ehtiyac ucundan baxsam sətrinə,
Ya da kiminləsə yarış xətrinə,
Yazmaq sevdasına düşdüyüm zaman
Dəftər-qələmimdən qorxuram yaman.***

Çünki Musa Yaqub üçün poeziya daim diridir, adi insanlarla təndir, canlı varlıqdır. O, şeir yazmağı sevmək, itkilər yaşamaq, peşmanlıq duymaq, xoşbəxt olmaq kimi duyğular, hisslər cərgəsində görür. Ona görə də Musa Yaqub poeziyası daim özü özünü ifadə edir, öz dərdlərini dilə gətirir, yaxşı-yamanını deyir, şeir öz şeir dərdlərinin, poeziya “şəxsi” müşküllərinin ifadəçisinə çevrilir:

“Qorxuram şeir yazmağa” şeiri:

***Dünənki şeirmə həsəd aparan
Baxanda bu naşı söz qaynağıma
Qımışıb güləcək közü söndürüb
İndi də kül ilə oynamağıma.
Sonra da deyəcək çox incə-incə:
– Hə, Musa Yaqub da söndü beləcə.***

Süleyman səbri...

Süleyman peyğəmbərlə bağlı belə bir rəvayət var: Bir gün Süleyman peyğəmbər müdrik bir kişiylə yaxınlaşıb deyir:

– Bu həyatda çox şey məni özümdən çıxarır. Mən hisslərə bağlı insanam və bu mənə mane olur. Mənə kömək et!

Müdrik qoca ona üstündə “bu da keçər” yazılmış üzüyü verir və deyir:

– Sevindiyin və əsəbiləşdiyin vaxt bu üzüyə bax. Bu sənə kömək edər.

Süleyman qocanın dediklərinə əməl edirdi. Lakin bir gün bu da ona kömək etmir. Süleyman əsəbindən üzüyü çıxarıb tullamaq istədikdə üzünün içərisində “hətta bu da keçər” yazısını görür. Yəni, yaxşı gün də, yaman gün də keçir, bal yeyən də ölür, barmaq sovuran da”.

Bu məşhur, hər şeyin ötüb keçəcəyi ideyasına Musa Yaqub “Qalmayacaq” şeirində rast gələndə heyrləndim:

***Bu keçidi keçib gedər,
İlim belə qalmayacaq.***

***Bu yoxuşda yorğun düşən
Elim belə qalmayacaq.***

***Axtarıb bir iş tapacaq,
Əlim belə qalmayacaq.***

***Yəqin, bir gün dil-dil ötər,
Dilim belə qalmayacaq.***

***Vallah, billah, dirçələcək
Belim belə qalmayacaq.***

***Başım üstə çadırlanan
Zülm belə qalmayacaq.***

***İndi məni rahat yıxan
Ölüm belə qalmayacaq.***

Hər şeyin ötüb keçdiyini, zülümün də, ölümün də, yaxşı günün də, xoş anların da geridə qalacağını duymaq sarıdan bu şeir sanki Süleyman peyğəmbərlə bağlı rəvayətin poetik variantıdır.

Musa Yaqub poeziyası din, tarix, sələflərlə çox sıx bağlı olan poeziyadır. Və bu bağlar, sadəcə üst qatda, adi eyniləşdirmələr nəticəsində üzə çıxan məsələlər deyil, daha dərin qatda bir-birinə sarılıb. Çünki əsas mənbə – mənəvi kamillik məqamı eyni yerdən, oxşar qaynaqdan başlanğıc götürüb, qidalanıb. Bu nümunə ilə onu demək istəmirəm ki, Musa Yaqub məlum süjeti şeirləşdirib, çünki onun poeziyası plagiatdan, kimlənsə ya-

radicılığından nələrisə çırpışdırmaq kimi ikrahdoğurucu məqamlardan uzaqdır. Bu cür oxşarlıqlar eyni mənəvi mənbənin müxtəlif formada ifadəsi ilə meydana gələn rabitəylə bağlıdır. Şairin amalı dürüst, poetik qayəsi geniş olanda o, bəşəri düşüncələrlə daha tez rabitəyə girə bilir. Musa Yaqub poeziyası bu deyilənlərə ən bariz və uyğun örnəklərdəndir.

Təbiətin yerinə...

Musa Yaqubun poeziyasında həm də “başqasının yerinə” danışmaq meyli var. Amma bu başqası “kimdir”?, yaxud “nədir”? Bu başqası təbiətdir. Musa Yaqub dilsiz bildiyimiz təbiətin sözünü deyir, onun haqqını müdafiə edir, fikrini çatdırır. Amma şair kimi ustalığı ondadır ki, o, təbiətin adından elə danışır ki, onun fikirlərinin ağacın, otun, suyun dilindən deyilməsi bizdə nə ikrah doğurur, nə də inandırıcılıqdan məhrum ab-havada təsir bağışlayır.

***Üstündən sehirli küləklər əsən
Meşələr öyrətdi dilini mənə.
Özümü kimsəsiz sayanda bəzən
Çinarlar uzadıb əlini mənə.***

***Qapıda, eyvanda eldən qorunub
Armud ağacının qızıl yarpağı.
Dövlət quşu kimi çiynimə qonub
Artırar rütbəmi hər payız çağı.***

Yaxud:

***Dünyadakı ağacların
Qarağacdır ən həssası,
Atomlarla bir dünyada
Müşkül olub yaşaması.
Nə vaxtdandır
Budaqları görməyibdir
Nə bir yarpaq, nə bir çiçək;
Çoxdan ölüb
Yarpaq dilli qarağacın,
Nəğməsi də
O zamandan ölüb, demək.***

Musa Yaqubun təbiətə münasibətdə poeziyasında sırası nəfər olmaq gücü var. Məsələn, o, ağacın dilindən nəse yazanda ağaclardan ən adisi kimi yazır, quşların dilindən nəse qələmə alanda həmin quşların ən adisi kimi fikrini çatdırır, dağlardan nəse deyəndə dağın bir parçası kimi dərini izhar edir. Şair şeirlərini təbiətə qarışaraq, ağaclar cərgəsində, quşlar dəstəsində, dağlar sırasında dayanaraq yazır. O, şeirlərində özünü

bəşərin əşrəfi olan insan kimi bütün canlılardan yüksək tutmur, təvazö
örneyi kimi təbiətin tənliyinə pənah aparır:

***Əbrişim belinə belim demişdim,
Çinar yarpağına əlim demişdim, –
O da budağından üzüldü düşdü.
Qoyma üşüməyə çılpaq əlimi,
Tut götür torpaqdan yarpaq əlimi,
Məni bu payızın içindən keçir.***

Ehtiyac mənbəyi...

İnsanlar çox zaman uzun yaşamaq istədiyini dilə gətirməyə utanır, çünki insanın belli müddətdə ömür möhləti var və lap 100-120 il yaşasan belə, günün birində köç təbilini çalmalı olursan. Rober Lindi yazılarının birində bu məsələnin ədəbi tərəfinə toxunur və onun fikrincə, şeir yazmaq həm də ölməzliyə, əbədi həyata olan həsrətin ifadəsidir. Şairin səsi eşidilməsə də, dünyada qalır – əbədiyyətə qarışır. Məsələn, Musa Yaqub Xalq artisti, qiraət ustası Mikayıl Mirzəyə həsr etdiyi şeirdə yazır ki:

***Çox ürəklər buza dönmüş,
Ocağın da isitmir,
Beş yüz ildir haray salır,
Məxluqatın eşitmir –
“Fələklər yandı ahımdan” –
Dad çəkəni eşit bir.
Dad, ey dünya, dad, ey dünya,
dad, ey dad!***

Füzulinin çəkdiyi ah, fəryad neçə əsrlərdir gəlir, duyan da var, duymayan da, amma onu duymayanlar olsa belə, çəkdiyi dad, ah dünyada qalır. Hansısa söz eşidilməyə bilər, kimsə dəyərli bir kəlamı eyninə almaz, qulaqardına vurur, dəyərli fikirlər biganələrin zavalına gələr, amma bu o demək deyil ki, o söz yoxdur, o söz itib, o söz yoxa çıxıb. Musa Yaqub üçün söz əbədiyyətdən bir nişanədir, yoxdan var olan dəyərli söz öz mövcudluğunu necəsə qoruyub saxlayır.

Musa Yaqub bir çox əsərlərində də üzde yox, dərinlərdə klassiklərlə həmdərddir. Mirzə Cəlil də deyirdi ki, “sözünü de o kəslərə ki, sənə qulaq asırlar”. Füzulinin ahını duymayanlar Mirzə Cəlilin sözünü də eşitmirdilər, Musa Yaqubun da dad çəkməyinə əhəmiyyət vermirdilər. Amma söz, ədəbiyyat bundan heç nə itirmir, çünki söz yazmaq və demək istəyi hansısa yaradıcının öz mənəvi ehtiyacını ödəməkdən daha çox, şairin əbədiyyətə ünvanladığı düşüncənin varlığı ilə bağlıdır. Bu ehtiyacı duyan və onu ödəməyə çalışan şair üçün şeir, söz sənəti çox önəmlidir.

♦ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Sona XƏYAL

BAKI ƏDƏBİ MÜHİTİNƏ BİR BAXIŞ

Azərbaycan poeziyasının dünya ədəbi mühitində şöhrət qazanması misilsiz sənət nümunələri yaradan Nizami, Nəsimi, Füzuli kimi dahi sənətkarlarımızın heyrətamiz yaradıcılığı hesabına olmuşdur. Şeirsevərləri heyrətdə qoyan əruz vəznli poeziyamız, muğamlarımızla birlikdə daha ecazkar səslənən qəzəllərimiz bu gün də dünyanın böyük-böyük məclislərində alqışlanmaqdadır.

Nizami məktəbinin, Nəsimi məktəbinin, Füzuli məktəbinin yetişdirdiyi yüzlərlə şairin incə, ruh oxşayan şeiriyatı misra-misra, beyt-beyt, nəhayət, kitab-kitab yazılıb bu günümüze gəlib çıxmışdır. Şeirimizi bir gülşənə bənzətsək, hər gülün öz ətri olduğu kimi, hər şairin də könülləri fəth eləyən şeiriyəti var. Məzmun da, forma da, bədii təsvir və ifadə vasitələri də oxşar, yaxın ola bilər, amma yenə də hər şairin özünəməxsus bir neçə şeiri olur. Allah-təala heç bir şairi bu özünəməxsusluqdan məhrum etməmiş, kiminə az, kiminə çox versə də, hər halda hamıya bu əsrarəngiz nemətdən pay düşmüşdür. Hər dövrün tələbi, ictimai-siyasi vəziyyəti, şairin mühiti, həyat tərzı və sairənin ədəbiyyata, şeirə təsiri, bu gülşənin daha da rəngarəng olmasına səbəb olmuşdur.

Bakı-Abşeron ədəbi mühiti Azərbaycan ədəbi həyatının ayrılmaz bir hissəsi kimi daim inkişafda olmuş, Azərbaycan poeziyasına bir sıra görkəmli sənətkarlar vermişdir. Əlimizə gəlib çatan şeir nümunələri **XIII əsrdən** üzü bəridir. Elə anadilli şeirimiz də bu əsrin nümayəndəsi olan Həsənoğlunun qəzəli ilə açılır. Tədqiqatçıların fikrincə, bakılı şairlərdən **Möhnəti Bakuyi** Həsənoğlunun müasiridir. Məmməd Nuru oğlu "Azərbaycan qəzəlləri" toplusunda Möhnəti Ba-kuyinin "Alub dinü dilim əldən ki mənüm bir bütı-azər, Nə azər – Azəri-xosrov, nə Xosrov – Xosrovi-kişvər" beyti ilə başlayan qəzəlini verir və haqqında yazır: "Həyatı haqqında yeganə məlumata ədəbiyyatşünas Əliabbas Müznibin EA Respublika Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan arxivində rast gəldik. Bu məlumata görə, çox ehtimal ki, Həsənoğlunun müasiri olub, onun qəzəlinə ilk nəzirə yazanlardandır". Əliabbas Müznibin arxivində Möhnəti Bakuyinin bu şeri fond 23, s/v. 118 şifri altında saxlanılır. Formaca Həsənoğlunun şeirinə oxşayır, amma nə zaman yazıldığı, hətta nəzirə olub-olmadığı və

nəzirə isə, kimin kimə nəzirə yazdığı bizə məlum deyildir. Heç bir yerdə Müznibin adını çəkməyən Məmməd Nuru oğlunun buradakı deyimindən məlum olur ki, tədqiqatçı şeirə görə şairi Həsənoğlunun müasiri hesab edir. İnstitutda D-357 şifri altında saxlanılan cümgdə də Möhnətinin bu qəzəli verilmiş və Əliabbas Müznib həmin qəzəlin altında belə bir qeyd vermişdir: “Hüseyn bəg Vəhdətinin kitabxa-nəsindən”.

Şair haqqında qısa məlumat və həmin qəzəl Qulam Məmmədli təzkirəsində də vardır. Əlyazmalar İnstitutunda B-3959 şifri altında saxlanılan cümgdə də Möhnətinin şerlərinin olduğu qeyd olunur, amma “Möhnəti” təxəllüslü digər şairlər də olduğundan, biz o şeirləri bizim Möhnətinin adına çıxmağa cəsarət etmirik.

XIV əsrdə yaşamış bakılı şairlərdən ancaq **Nəsir Bakuyinin** adını çəkə bilirik. İlk dəfə onun haqqında qısa məlumat və bu günümüzə gəlib çatan yeganə şeiri Cəfər Rənzinin nəşrə hazırladığı “Deyilən söz yadigardır” toplusunda çap olunmuşdur:

***Zar könlüm, tanrıgə qıl gəl sənə imanilən,
Buldi rövnəq dinü-iman taəti-Sübhanilən.
Taəti-Sübhan bizə fərz oldu cismü canilən,
Şükr ola şol həqqə kim, bimüntəha ehsanilən,
Sərfəraz etdi bizi Olcaytutək sultanilən.***

Əliabbas Müznibin arxivində Fond 23, s/v. 153 şifri altında saxlanılan Hilalinin şeirləri olan əlyazma vərəqlərindən birinin arxasında yazılmış və üstündən çarpaz xətt çəkilmiş, Müznibin avtoqrafı olan bu yazını burada veririk: “Dəyərli türk şairi Nəsin kim və kimlərdən olduğunu çox aradıq. Mütəəsüf bir məlumat əldə edə bilmədik. Ona görə onun həyatından və ədəbi fəaliyyətindən hiç bir şey qeyd edə bilməyəcək, yalnız əlimizdə mövcud olan bir müxəmməsdən 1304-də cilus, 1316-da vəfat edən Azərbaycan hökmdarı Olcaytu Məhəmməd Xudabəndənin müasiri olduğu anlaşılar.

Nəsin Olcaytu haqqında yazdığı mədhiyyəsi də onun təəmiratə diqqət etdigindəndir. Olcaytunun Baküdə icra etdiyi təəmiratınə aid qəsidədə bir çox tarixlər qeyd edilir. O cümlədən Baküdə məscidi-camedə sair şahların yazılı daşları olduğu kibi, Olcaytunun da vardır...”

Elə şairlər vardır ki, onlar “Bakuyi” və həm də “Şirvani” kimi tanınmışlar. Yəqin ki, bu da tarixi dövr ilə əlaqədardır. Buna, əsasən, orta əsrlərdə təsadüf edilir: XIV əsrdə Məhəmməd Saleh, XV əsrdə Seyid Yəhya, XVI əsrdə Əhdi Bakuvi, Məhəmməd ibn Molla Nəcəfəli və s. Bu şairlər haqqında müxtəlif mənbələrdə eyni və fərqli məlumatlara rast gəlinir. Bu şairlərin Şirvanda doğulduğu, sonradan Bakıda yaşadığını və özlərinə “Bakuyi” təxəllüsü götürdüklerini qeyd edən tədqiqatçılar həmin şairləri ancaq şirvanlı hesab edirlər. Bizə qaranlıq bu məsələdir ki, niyə İranda yaşayan Xaqani və ya Hələbdə yaşayan Nəsimi Şirvanlı kimi qalır, amma Bakıda yaşayan Seyid Yəhya Bakuvi olur? Əgər şair öz doğulduğu yerdən kənara gedirsə, doğulduğu yer onun üçün daha əziz olur və o, heç zaman yaşadığı yerin adını təxəllüs götürməz, əksinə, əslini itir-məmək üçün

məhz doğulduğu yerin adını adı ilə yaşatmağa, ucaltmağa çalışır. Belə olan halda şirvanlı şair Bakıda niyə “Bakuyi” və ya “Bakuvi” (əlbəttə, bu fonetik dəyişiklik əsasında yaranmış eyni bir sözdür – S.X.) sözünü adında yaşatmağa çalışsın? Digər tərəfdən də bir çox bakılı şairlər var ki, adlarına “Bakuyi” sözü əlavə olunmuşdur, amma onların hərəsinin ayrı-ayrı təxəllüsləri vardır. Buradan belə anlaşılar ki, “Bakuyi” sözü təxəllüs deyil, şairin əslini bildirən sözdür. Deməli, bu sözü adına əlavə edən şairin haradasa əsli-nəslə onun Şirvanda doğulmasından asılı olmayaraq, Bakı ilə bağlıdır. Fikirlərimizlə razılaşımayanlar son anda Bakı ilə Şirvanın eyni olduğunu söyləyirlər. Amma, Əliabbas Müznib bakılı şairləri ayrıca tədqiq edir, onların bakılı olduğunu qeyd edir və biz də bununla razılaşaraq, bu şairləri bakılı şairlər sırasına aid edirik.

E.Mehrəliyev və Ə.Axundovun “Şirvanilər” kitabında **Məhəmməd Saleh** haqqında qısa qeyd vardır: “Şirvani (Bakuvi) Məhəmməd Saleh XIV əsrdə yaşamış, tanınan şairlərdəndir. Onun ədəbi yaradıcılığından bu nümunə M.Tərbiyətin “Dənisməndani-Azərbaycan” kitabında verilmiş, bir cümg parçasından götürüldüyü qeyd edilmişdir:

***O nazlı dilbər ova çıxanda hər zaman,
Ruhumun quşu şövqdən qanadlanır o an.***

Əlyazmalar İnstitutunda Ə.Müznibin fondunda s/v.139 şifri altında, bənövşəyi mürekkəblə yazılmış, 36x15 sm ölçülü bir vərəqdə Saleh adlı şairin şeiri vardır. S/v.140-da isə Saleh adlı şairin yaradıcılığını əks etdirən məqalə və şairin şeirlərindən nümunələr var. Müznibin əlyazması olan bu yazı 36x17 sm ölçülü yeddi vərəqdə qara karandaşla yazılmışdır. Təəssüflər olsun ki, şairin yaradıcılığından danışan tədqiqatçı, onun həyatı, soy-kökü haqqında heç bir məlumat ver-mir. Şeir belə yekunlaşır:

***Salehəm, üsyandan etdim ictinab,
Oni görənlərə dəxl olur səvab.
Cəmalın beytülləh, qaşların mehrab,
Kə'bə örtügidir müxtəsər zülfün.***

XV əsrdə yaşayıb-yaratmış **Seyid Yəhya Bakuvi** haqqında ilk məlumatı Abbasqulu ağa Bakıxanovun “Gülüstanı-İrəm” əsərindən alırıq. Əliabbas Müznib Fond 23, s/v. 141 şifri altında saxlanılan 21x18 sm ölçülü, qara karandaşla yazılmış kiçik qeydini də oradan götürdüyünü göstərir. Həmin mətni burada veririk: “SEYİD YƏHYA. Baküli Seyid Yəhya əhvali-feyzi-ittihalinin 8-nci əsrin ortalarında irşad edənlərin təhəmmülləri sırasında zikr olunacaq. Fəzilətinin dərəcəsi, xasiyyətinin vəsfi məşhur Bakü şəhərində məscidi, sövməəsi vardır. Qəbri də mövcuddur. Dəniz kənarındakı əski gömrükxanə müşarəleyhin qəbridir, məscidi, sövməəsidir. “Gülüstanı-İrəm” əlyazması”.

Qulam Məmmədli təzkirəsində yazır: “XIV əsrdə yaşamış və zəmanəsinin məşhur alimlərindən olmuşdur. Qafqazın hər tərəfindən gələn tələbələr onun yanında elm təhsil edirmişlər. Dini elmlər sahəsində bir çox mühüm və mötəbər əsərlərin müəllifidir. Şəriət kitablarında Seyid Yəhyanın adı hörmətlə qeyd olunur...”

Firudin bəy Köçərlinin “Azərbaycan ədəbiyyatı materialları” (Bakı, 1925) kitabında da Seyid Yəhya Badkubeyi haqqında məlumat vardır. Daha sonra Əlyazmalar İnstitutunun əməkdaşı, mərhum alim Fazil Seyidovun “Akademianın xəbərləri” jurnalında bir neçə şair haqqında məlumat verdiyi məqaləsindən Seyid Yəhya haqqında bilgi alırıq. Professor Azadə Musayevanın 80-ci illərdə çap etdirdiyi məqalələrində də Seyid Yəhya haqqında məlumat verilmişdir. E.Mehrəliyev və Ə.Axundovun “Şirvanilər” kitabından Seyid Yəhya haqqında bir qədər də geniş məlumat alırıq. İnstitutumuzun dissertantı, Qafqaz Universitetinin müəllimi olmuş, Türkiyə vətəndaşı Mehmet Rıhtımın “Elm” qəzetində elmi rəhbəri, professor Azadə Musayevanın təqdimatı ilə birlikdə Seyid Yəhya haqqında çox geniş bir məqaləsi çap olunmuşdur. Təəssüf ki, heç bir müəllifin yazısında şairin əsərlərindən nümunəyə rast gəlmirik, bu da yəqin ki, onun əsərlərinin fars-ərəb dilində olması ilə əlaqədardır. Amma filosof, alim, xəlvətlik təriqətinin başçısı və şair kimi məşhur olan Seyid Yəhyanın ərəb və türk (Azərbaycan) dillərində də əsərləri olduğunu qeyd edənlər vardır. Təkcə yara-dıcılığı deyil, həyatı haqqındakı məlumatlarda da müxtəliflik nəzərə çarpır. Seyid Yəhyanın doğum tarixindən ölüm tarixinə qədər həyatı və fəaliyyəti haqqında olan müxtəlif məlumatlar vardır. İnstitutumuzun əməkdaşı İradə Vəzirova da dissertasiya mövzusu üzərində işləyir.

XVI əsr şairi **Molla Məhəmməd Badkubeyi** haqqında Firudin bəy Köçərlinin kitabında və “Şirvanilər” (E.M. və Ə.A.) kitabında, Əhdi Bakuvi haqqında isə “Danişməndani-Azərbaycan” kitabında məlumat vardır.

XVII əsrdə yaşayıb-yaradan bakılı şair haqqında məlumatımız yoxdur. Əliabbas Müznibin toplama materialları içərisində bir çox bakılı şairlərin şeirləri vardır ki, biz onların hansı dövrdə yaşadığını bilmirik. Əlyazmalar İnstitutunda D-357 şifri altında saxlanılan, Müznibin əlyazması olan cümgdə 166-cı səhifədə **Əli Bakuvinin** “Məhrulərin əgərçi işi işvə, naz olur, Mən tək də işvə, naz sevən xeyli az olur” və “Əgər bir busə bənə əl versə yarin əyağından, Təmənna etməm hər gəz öpəm şirin əyağından” məqtəli qəzəlləri, 205-ci səhifədə Nəbi Bakuvinin bir dördlüyü vardır:

***Bakuli Nəbiyəm, şöhrətim bəlli,
Yarım qara gözlüdür, qara telli.
Eşqliyəm yaşım olsa da əlli,
Bil yetirüb məni zəmanə, dilbər.***

XVIII əsrdə yaşayıb-yaratmış bakılı şairlərdən **Mahmud** və **Mürsəli** göstərmək olar. “Deyilən söz yadigardır” toplusunda bu şairlərin şeirləri və haqqında 1-2 cümləlik məlumat vardır. Müznibin arxivində Fond 23, s/v.108 şifrəsi altında saxlanılan qovluqda bu şeirlərdən başqa, Mahmudun Nadir şahın ölümünə həsr edilmiş “Utanmadı Peyğəmbərdən, Xudadan, Zalım, zındıq Nadir şahı öldürdi” misraları ilə başlayan altı bəndlik bir şeir vardır. Şeirlər ərəb əlifbasında bənövşəyi mürekkəblə makina vərəqlərinə yazılmış, dördüncü vərəq yarıdan kəsilmiş, burada üç beyt vardır ki, latın əlifbasındadır. Topluda şeirlərlə əlyazmadakı şeirləri müqayisə etdikdə fonetik dəyişikliklərlə yanaşı morfoloji və leksik dəyişikliklərə də rast gəlinir.

Əliabbas Müznibin arxivində Fond 23, s/v. 119 şifrəsində isə Mürsəlin “Qəsidə də mədhi-xanvala şah Məhəmməd xan Bakuy” adlı əsəri və şair haqqında bir qədər geniş məlumat vardır: “Mürsəlin adını 1919-də Baküdə nəşr olunan “Övraqi-nəfisə” məcmuəsində zikr etmişdik, onunla bərabər Məhmud, İlahi, Talib və Nəbi kibi qədim baküli şairlərin dəfn olunduğu qeyd olunmuşsa da, şübhəsiz bunlar uzaq əsrlərin şairləri olduğu üçün həqqələrində lazım gələn məlumatı toplamaq çox çətinidir. Təzkirələrdə qeyd olunmadığından nəzəri ədəbiyyat maraqlılarının “cüng”ində, tərcümeyi-halları isə şifahi olaraq toplanmağı hiss olunur, buna görə bunların şəxsi və ali həyatlarına aid hələ də məlumat əldə edilə bilməmişdir.

Lakin Mürsəl haqqında ufacıq olsa da, bir rəvayət meydana çıxmışdır. Mürsəl, rus istilasından sonra Baküdə hakimlik edən Mənsur xan oğlu Qasım bəgin nəvələrinin dediyinə görə, Qasım bəgin babası olmuşdur. Atasının adı Məhmud Sadiqdir. Adı Mürsəl, eyni zamanda özi üçün təxəllüs qərar vermişdir. Müşarəleyh zamanının məşhur şairi olduğu kibi böyük sərvət və məmləkət sahibi, xeyrat və ehsanətə həvəsli olduğu da söylənür.

Mürsəlin haqqında bu məlumatı verənlər çox yaşadığını bilirlərsə də, doğulmasının, vəfatının tarixini, və neçə il yaşadığını bilməyürlər. Mürsəlin ata-baba ilə tanınmağa ehtiyacı yoxdur. İnşad etdiyi əş'arı oni kəmalınca tanıtmaya kifayət edər. Zira, Nadir şahın qətlindən sonra Qələm xan əzəl edilərək, yerinə Ba-kü xan zadələrindən birinci Məhmud xanın xanlığa keçməsinə can atırsa, yazdığı sənətkaranə cilusiyyəsi Füzuli dövrünü, azəri ləhcəsinin təkamül zamanını andıran bir qəsidədir. Bədii cəhət etibarilə istər özindən iləri, istərsə də sonra gələn məşhur şairlərdən geri qalmayacaq dərəcədə bir qüvvəyə malik olduğu əşarından anlaşılır. Buna isə zildəki qəsidəsi şahiddir”.

Əliabbas Müznib aşağıda bu şeirləri Hüseyn bəg Bakıxanovun və Hacı Hacıbabanın cümlələrindən götürdüyünü qeyd etmişdir.

“Deyilən söz yadigardır” toplusunda **XVIII əsrdə** doğulmuş, lakin ömrünün çox hissəsini XIX əsrdə yaşamış iki şairimiz vardır: **Səfərəli** və **Mirzə Bəxiş Nadim**.

Əlyazmalar İnstitutunda Fragment-1826 şifri altında saxlanılan qovluqda şair haqqında Müznibin xətti ilə yazılmış şeirlər və bu məlumat vardır: “NADİM. Mirzə Bəxiş Nadim Molla Əsədullanın oğludur. 1200-cü ildə doğulub, 1298-də Nəvahıda vəfat etmişdir. Əsli Şirvandan gəlmişdir. İbtidai təhsili Nəvahidə atasından, sonra Şirvanda əmisindən almışdır. Salyanlı bir xanın Molla Əli İbrahim Ahi, Muğanlı Mahmud Əli Mücrim ilə müşairəsi və həcvləşməsi olmuşdur. Türkcə, ərəbcə, farscanı bilirmiş, farsca qəzəl, qəsidəsi vardır. Həbs olunmuş, nəhayət Nəvahini tərk edib, təhsili-rus-azərbaycani alandan sonra müxtəlif qulluqlarda olmuş, axırda divanxanada katiblik vəzifəsinə nail olmuşdur. Katibliklə də ömrünü axıra yetirmişdir”. Əlyazma 52 vərəq həcmindədir. Makina vərəqlərinə qara karandaşla, cəmi bir arxası şəkilli vərəqdəki şeir mürəkkəblə yazılmışdır. Burada qəzəllər, heca vəznində müxtəlif şeirlər, nəzirelər, həcvlər və satiralar vardır. Şeirlər “Nadim” və “Bəxiş” tə-xəllüsləri ilə yazılmışdır.

XIX əsr Bakı ədəbi mühiti deyəndə fikrimizə ilkin Azərbaycanın görkəmi alimi, şairi və dövlət xadimi **Abbasqulu ağa Bakıxanov** gəlir ki, onun yazdığı “Təhzibi-əxlaq”, “Nəsihətlər”, “Kəşfül-qəraib”, “Kitabi-Əsgəriyyə”, “Mişkatül-ənvar”, “Riyazül-Qüds” kimi dərin məzmunlu əsərlər onu bir alim kimi, qələmə aldığı qəzəllər, qəsidələr, məsnəvilər, mürəbbələr, müxəmməslər, müstəzadlar, qitələr, rübailər, mənzum hekayətlər, alleqorik əsərlər və s. onu həm də bir şair kimi tanıtmışdır.

XIX əsr həm şairlərin sayına görə, həm də əlimizə gəlib çatan şeir nümunələrinə görə zəngindir. Bakıda öz dövrünün tanınmış şairləri olmuş Mirzə Baqir, Mirzə Məhəmmədəli Binəva, Balasadiq, Piri Həsənoğlu, İsmayıl Sadiq oğlu Zəbih, Əbdüləhəd Zəlil, Əsəd Pərvin, Məhəmmədtəqi Saleh oğlu Bayramzadə, Zəki Abdulla oğlu Hacızadə və s. olmuşdur ki, onların çox az əsəri əlimizə gəlib çatmışdır.

Bakının savadlı alim şairlərindən biri də Maştağa kəndində dünyaya göz açan **Əliməhəmməd Fənadır**. Cəfər Rəmzi “Mirzə Məhəmməd İmaməhəmməd oğlu XIX əsrin ikinci yarısında və XX əsrin əvvəllərində yaşamışdır. Bakılıdır. Onun 1909-cu ildə Bakıda “Cənnətül-məva” adlı şeirlər kitabı çap olunmuşdur” yazmış və onun “Ey bivəfa, mən aşiqizarin deyilmiyəm?” misrası ilə başlayan qəzəlini oxuculara təqdim etmişdir.

Əliməhəmməd kənddə mollaxana təhsili almış, ərəb və fars dillərini, Quranı öyrənmişdir. Biliyini daha da təkmilləşdirmək üçün atası İmaməhəmməd kişi oğlunu Bakıdakı mədrəsələrin birinə qoymuşdur. Sonralar Əliməhəmməd xarici ölkələrdə ali dini təhsil almış, dünyəvi elmlərə yiyələnmişdir. Doğma kəndinə qayıdan Əliməhəmməd burada mollaxana – mədrəsə təşkil etmiş, tələbələr yetişdirmiş, bir çox şairlərin, o cümlədən Şəfəinin müəllimi olmuşdur. Maştağada 1859-cu ildə yeni üsullu mədrəsə açılmış və Əliməhəmməd Fəna Molla Yusiflə birlikdə burada müəllim kimi fəaliyyət göstərmişdir. Deyilənə görə, Maştağa ziyalıların böyük əksəriyyəti bu mədrəsənin yetirməsi olmuşdur. Əliməhəmməd Fənanın Qulaməli, Kübra və Fizzə adlı övladları olmuşdur. Şair 1919-cu ildə vəfat etmişdir.

Fənanın “Cənnətül-Məva” kitabı Mircəlal Zəki tərəfindən yeni əlifbaya çevrilmiş, 2009-cu ildə çap olunmuşdur.

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli simalarından biri də Bakı ədəbi mühitinin yetirməsi **Mirzə Həsib Qüdsidir**. O, 1828-ci ildə Bakıda anadan olmuş, burada mollaxana təhsili almış, sonralar Tehran darülfünununda təhsilini davam etdirmiş, Bakıya qayıtmış və ömrünün sonuna kimi müəllimlik etmişdir.

Mirzə Həsib Qüdsinin yaradıcılıq nümunələri ilə ilk əvvəl Cəfər Rəmzinin tərtib etdiyi “Deyilən söz yadigardır”, Məmməd Nuru oğlunun tərtib etdiyi “Azərbaycan qəzəlləri” kimi toplularda tanış olmuşuq. Eyni zamanda, Qulam Məmmədlinin təzkirəsində də şair haqqında qısa məlumat və şeir nümunəsi verilmişdir. Qüdsi haqqında məlumat çox az olsa da, mənbələrdən aydın olur ki, 80 il ömür sürən şairin müxtəlif mövzuda şeirləri

“Şərqi-rus”, “Dəbistan”, “Məktəb”, “Həyat”, “İrşad”, “Füyuzat” və s. mətbu orqanlarında nəşr edilmişdir. Həm farsca, həm də azərbaycanca yazan şairin divanı iki dəfə Təbrizdə (1883; 1887), bir dəfə Bakıda (1901) çap olunmuşdur.

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda adı çəkilən mətbuat orqanlarının bəzi nüsxələri və şairin çap divanları ilə yanaşı böyük bir əlyazması da saxlanılır. Şairin azərbaycanca və farsca şeirləri toplanmış D-707/28733 şifrəli, 35x21 ölçülü, 435 vərəq həcmində olan əlyazma kitabı qəhvəyi cildə tutulmuşdur. Şeirlər qara mürexkəblə yazılmışdır. Daşbasma kitablardan XVI-162/4487 şifrəsində saxlanılan qara cildli kitab 24x18, XIV-136/4205 şifrəsində saxlanılan sarı cildli kitab 26x16,5, farsca çap edilmiş, V-79/ 1688 şifrəli 192 vərəq həcmində, açıq qəhvəyi cildə tutulmuş daşbasma kitab 35x21 ölçüdədir. Əlyazmalar İnstitutunda B-2680 şifrli qovluqda şairin Əliabbas Müznibin xətti ilə yazılmış şeirləri vardır. Şairin 175 illiyi münasibətilə nəşrə hazırladığımız toplu “Mehriban qardaş tək ülfət eyləyək” adı altında 2004-cü ildə institut tərəfindən nəşr edilmişdir.

Mirzə Həsib Qüdsinin yaradıcılığında əsas yeri qəzəllər tutur. Onun çox sayda mövludnamələri də diqqəti çəkir. Şeirlərin tarixinə nəzər saldıqda düşünmək olar ki, Qüdsinin açdığı və müdir olduğu məktəbdə hər il mövlud günləri keçirilirmiş. Şairin minacatları, növhələri, sürudları, ümumiyyətlə, dini mövzuda yazdığı əsərləri siqləti etibarilə seçilir. Qüdsinin şeirlərinin mövzu rəngarəngliyi diqqəti çəkir. Şairin elmə, təhsilə, mədəniyyətə, dostluğa həsr olunmuş xeyli şeiri vardır. Hiss olunur ki, hər bir tərəqqi, hər bir yenilik şair üçün mövzu ola bilirmiş. Şairin təzminləri, xüsusən təxmisləri, eyni zamanda, hörmətli adamlara həsr etdiyi şeirləri də bədii cəhətdən sanballıdır.

XIX əsr bir də ədəbi məclislərin yaranması ilə ən fəal dövr olmuşdur. Bu dövrdə bir çox yadda qalan klassik şeir nümunələri yaradılmışdır. İstər klassik şeir ənənəsini yaşadan əruz vəznli şeirimizin müxtəlif janr və formalarında yaradılan nümunələr, istərsə də şeirimizin ana xətti sayılan heca vəznində yazılmış şeirlər öz sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə görə bu gün də diqqəti cəlb edir. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində yaranan ədəbi məclislərin fəaliyyəti, məclis üzvlərinin başqa məclis üzvləri ilə müşairələri poeziyamızın inkişafında, şairlərin püxtələşməsində olduqca böyük rol oynamışdır.

Bakı ədəbi mühitində 1860-cı ildə təsis olunmuş **“Məcməüş-şüəra”**-nın daha böyük rolu olmuş, bu məclisin üzvləri XX əsrin əvvəllərində milli şeirimizin yaranmasında, xalqın şüurunda milli oyanışın yaranmasında xüsusilə böyük səy göstərmiş, millətin maariflənməsi yolunda, yeni üsullu məktəblərin açılmasında həm əməkləri ilə, həm də maddi vəsaitləri ilə fəal iştirak etmişlər. Bu şairlərin şeirindəki türkçülük və ümumislam ideyalarının olması sovet dövründə onların əsərlərinin arxivlərə gömülməsinə, əlyazma dolu sandıqların yandırılmasına səbəb olmuşdur. Sovet sistemi dağıldandan sonra arxivlərin açılması, bu şeir nümunələrinin çapı üçün

şəraitin yaranmasına səbəb olmuş, artıq bir sıra şairlərin kitabları işıq üzü görmüşdür.

“Məcməüş-şüəra”nın təsis olunması haqqında yanlış fikirlər mövcuddur. Bəzi müəlliflər 1880-ci ildə yaradıldığını, bəziləri, 1870-də yaradıldığını, 1880-ci ildə artıq məşhurlaşdığını, istedadlı şairləri bir araya gətirdiyini qeyd edirlər. Əlyazmalar İnstitutunda Əliabbas Müznibin həm Mirzə Əbdülxalıq Yusif haqqındakı məqaləsində, həm də Natəvanın şeirlər toplusuna yazdığı ön sözdə “Məcməüş-şüəra”nın 1860-cı ildə təsis olunduğu bildirilmişdir. 1860-cı ili qəbul etməyən bəzi müəlliflər məclisin katibi Sürəyyənin o zaman on yaşında olduğunu əsas gətirirlər. Həmin müəlliflərin diqqətinə iki şeyi çatdırmaq istəyirik: Birincisi, məclis Ağadadaş Sürəyyənin evində olsa da, evdə onun böyük qardaşı olub, yəni məclis Sürəyyəgilin evində yığılıb. Hətta Əliabbas Müznib bir yazısında onun qardaşını nifrətlə yad edir və “Məcməüş-şüəra” məclisində toplanılan şeirləri, xalqın mənəvi varını məhv etdiyini qeyd edir. İkincisi, o zaman on yaşında olan şairlər artıq mollaxana bitirmişdilər və ərəb, fars dillərini, klassik Şərq şeirini mükəmməl bilirdilər. Yəni, on yaşında olan Sürəyyə kimi şairlər bu günün bir çox filologiya elmləri namizədindən, doktorundan çox bilirdilər və belə bir adamın da məclis katibi olması təəccüblü deyildir!...

Haqqında məlumat verdiyimiz şairlərin əsərlərindən də görünür ki, Bakı və Apşeron ədəbi mühiti özünəməxsus rəng çaları ilə seçilir. Bu mühidə yetişən şairlərin böyük əksəriyyəti ancaq mollaxana təhsili ilə kifayətlənsə də, yaşadığı ədəbi mühitin təsiri ilə müxtəlif ədəbi məclislərdə yetişib ali dərəcəyə, yüksək şairlik mərtəbəsinə qalxanları da az deyildir. «Məcməüş-şüəra»nın fəal üzvləri olan Məhəmmədəğa Cürmi, Kərbəlayi Muxtar Bisavad, Əbdülxalıq Cənnəti, Əbdülxalıq Yusif, Mikayıl Seydi, Ağadadaş Sürəyyə, Azər Buzovnalı, Sadıq Rahil, Ağadadaş Müniri, Sabit Manafzadə, Müşkat, Müsəvvir və s. bu kimi şairlər yaşadıkları dövrdə öz qələmləri ilə Azərbaycan ədəbiyyatının bir hissəsini təşkil edən gözəl sənət nümunələri yaratmışlar.

Məhəmmədəğa Cürmi “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinin sədri olmuşdur. Qulam Məmmədli təzkirəsində yazmışdır ki, Cürmi Məşhədi Məhəmmədəğa Məhəmmədəli Tərbiyətin “Dənşməndani-Azərbaycan” təzkirəsində təbrizli, Ziyayi təzkirəsində isə bakılı kimi təqdim olunmuşdur. Cəfər Rəmzi şairin Bakıda anadan olduğunu, şeirlərinin arxivlərdə və şeir həvəskarlarında olduğunu, klassik Şərq ədəbiyyatını yaxşı bildiyini diqqətə çatdırmışdır.

Kərbəlayi Muxtar Əli oğlu Bisavad 1847-ci ildə Bakının Maştağa kəndində anadan olmuşdur. İyirmi yaşında Bakıya köçmüş və Dağlı məhəlləsində yaşamış, bənnalıqla güzəran keçirmişdir. Gənc yaşlarından şeirə, ədəbiyyata həvəs göstərən Muxtar təhsil görməsə də, Apşeron kəndlərində öz dövrünün görkəmli şeir ustad-larının yığıncaqlarında həvəslə iştirak etmiş və tanınmışdır. Bisavad yarım əsrdən artıq bir müddətdə çoxlu qəzəl, təmsil və öz dövrünün yaramaz adətlərini qamçılayan satirlər yazmışdır. Bisavadın Əliağa Vahidə təsiri böyükdür.

Ə.Vahid onun görüşünə tez-tez gedər və məsləhət almış. Şair 1938-ci ildə vəfat etmişdir. Muxtar Bisavad şair, əməkdar artist Əhməd Anatollunun atasıdır. Şairin "Əsərlər"ini 2017-ci ildə nəşrə hazırlayıb, geniş ön sözlə çap etdirmişik.

Ağakərim Salik 1849-cu ildə Bakıda doğulmuşdur. Öz dövründə həm istedadlı şair, həm də gözəl xanəndə kimi tanınmışdır. Ağakərim Salik sadəcə şair və xanəndə olmamış, həm klassik şeirimizə, ədəbiyyat tariximizə dərinlən bələd olmuş, həm də bir musiqişünas kimi muğamımızın inceliklərini öyrənmişdir. O, musiqi təhsilini Mirzə Səttar Ərdəbilidən almışdır. Eyni zamanda, özü də bir çox xanəndələrin müəllimi olmuşdur. Şairin klassik şeirin müxtəlif janrlarında yazdığı əsərləri həvəskarların yaddaşında qorunub saxlanılmış və əlimizə gəlib çatmışdır. Ağakərim Salik 1910-cu ildə vəfat etmişdir.

Ağadadaş Sürəyya 1850-ci ildə Bakı şəhərində doğulmuş, "Məcmuüş-şüəra"nın katibi olmuşdur. Əlyazmalar İnstitutunda 400-ə qədər şeiri olan Divanı saxlanılır. Divan M formatındadır. 1900-cü ildə vəfat etmişdir. "Deyilən söz yadigardır", "Azərbaycan qezəllər", "Qulam Məmmədli təzkirəsi", "Poetik məclis-lər" kimi kitablarda şairin haqqında məlumat və şeirləri vardır.

Mirzə Əbdülxalıq Yusif 1851-ci ildə Bakıda (İçərişəhərdə) anadan olmuş, əvvəl mollaxanada, sonra dördillik Bakı məktəbində təhsil almış, ərəb və fars dillərini mükəmməl öyrənmiş, azərbaycanca, ərəbcə, farsca şeirlər yazmışdır. 18 yaşında ikən müxtəlif janrlarda şeirlər yazmış, "Məcmuüş-şüəra"da böyük şairlərlə yanaşı həmişə bəyənilmiş, alqışlanmışdır. Mirzə Əbdülxalıq Yusif öz dövründə keçirilən şeir məclislərinə başçılıq etmiş, bir çox şairlərin yetişməsində böyük xidmət göstərmiş, o cümlədən Vahidin müəllimi olmuş və ona "Vahid" təxəllüsünü vermişdir. Yusif o dövrün görkəmli şairlərindən olan Seyid Əzim Şirvani, Əbdülxalıq Cənnəti, Azər Buzovnalı, Haşım bəy Saqib və başqaları ilə dostluq etmişdir. Yusif təkcə Bakı şairləri arasında deyil, Azərbaycanın başqa bölgələrində də tanınan və sevilən bir şair olmuşdur. Şair 1924-cü ildə Bakıda vəfat etmişdir. Şair haqqında "Mirzə Əbdülxalıq Yusif (həyat və yaradıcılığı)" adlı monoqrafiya yazmış, haqqında müxtəlif vaxtlarda dövrü mətbuatda çap olunmuş məqalələrimizin toplandığı "Mirzə Əbdülxalıq Yusif – 170", şairin "Diriltdi ələmi eşqin nudası", "Qezəllər" kitablarını və müasirlərinin şeirləri toplanmış "Təzkireyi-Yusif" adlı toplunu çapa hazırlamış, oxuculara çatdırmışdır.

Əbdülxalıq Cənnəti Qafarzadə 1855-ci ildə Bakıda anadan olmuşdur. Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda yeddi qovluqda şairin əsərləri saxlanılır. Şair haqqında ən dəyərli məlumatı Müznibin avtoqrafı olan 1475 şifrəli fraqmentdən oxuyuruq. Şairin ana babasının, Bakı xanı Hüseynqulu xanın ovçubaşısı olan Səfərəlinin oğlu olduğunu, şairin doqquz yaşında dərsə gedib, xüsusi müəllim yanında iki il yarım dərs oxuduğunu, on iki yaşından işləyərək ailəyə kömək etdiyini bildiren yazıda həm də şairin yaradıcılıq fəaliyyəti ilə tanış oluruq. On səkkiz yaşından

şair yazmağa başlayan Əbdülxalıq gündüzlər işləyib, gecələr ürfə məclislərinə gedər, ədəbiyyat söhbətlərinə qulaq asarmış. Şairlərlə şeirləşmədə dəfələrlə üstünlük qazanmış Əbdülxalıq şeirlərini Vasif, Əttar, Həccar zadə, Daşkəsənoğlu təxəllüsləri ilə yazmış, sonralar bağa, bostana, gülüstana vurğun olduğundan daimi “Cənnəti” təxəllüsünü götürmüşdür. Cənnəti yeni üsulla məktəb təşkil etmiş, lakin onun məktəbini yandırmışlar. Cənnətinin həyatında çox faciələr olmuş, o, övladlarını vaxtsız itirmişdir, buna görə də əsəb xəstəliyinə tutulmuşdur. Şair 1931-ci ildə Bakıda vəfat etmişdir. Şairin əsərləri bir çox toplulara daxil edilmiş, “Vətən təranəsi” və “Məsnəviyyat” adlı kitabları Əlyazmalar İnstitutu tərəfindən çap olunmuşdur. Haqqında dissertasiya yazılmışdır.

Mikayıl Seydi Məhəmməd oğlu 1962-ci ildə Bakıda doğulmuş, əvvəlcə mollaxanada, sonra Mirzə Həsib Qüdsinin məktəbində təhsil almışdır. Təربiyəsi, savadı ilə mühitində sevilmişdir. O zamanın “Dirilik”, “Babayi-Əmir” jurnallarında, “İqbal” qəzetində və s. mətbuatda çap olunmuşdur. Nəvaidən və Füzulidən təxmislər yazmışdır. Ceydi həm lirik, həm satirik, həm də ictimai məzmunlu şeirlər yazmışdır. “Mikayıl Seydi” imzasından başqa “Əqrəb”, “Şəbrəng” imzaları da olmuşdur. Nəvainin qəzəllərini Azərbaycan dilinə çevirmişdir, lakin həmin tərcümələrin harda olduğu məlum deyildir. Şair 1916-ci ildə vəfat etmişdir. Şairin yubileyi üçün şeirlər toplusunu nəşrə hazırlamaq fikrindəyik.

Haşım bəy Saqib 1870-ci ildə Buzovnada dünyaya gəlmişdir. “Məcmüəş-şüəra”nın fəal üzvlərindən olmuşdur. Əruz vəznində müxtəlif janrlarda qələmini sınıamış, Divan bağlamışdır. Şairin Əlyazmalar İnstitutunda fr.-108, fr.-1148, fr.-1192, fr.-948, fr.-173, fond 24, s/v. 604, B-1454, D-240 şifrləri altında qəzəlləri, mərsiyələri, satiraları saxlanılır. Şeirləri sağlığında dövrü mətbuatda çap olunmuş, “Deyilən söz yadigardır”, “Azərbaycan qəzəlləri” və s. toplulara daxil edilmişdir. Həm qəzəlləri, həm satiraları, həm də dini şeirləri bədii siqlətinə görə diqqəti çəkir. Dövrü mətbuatda haqqında məqalələr çap olunmuşdur. Şairin “Kim-kimədir” adlı şeirlər toplusu və “Divan”ı nəşr edilmişdir.

Ağadadaş Müniri Cəfərov 1863-cü ildə Bakının Hövsan kəndində anadan olmuş, yeddi yaşında atasını itirmiş və anasının himayəsində böyümüşdür. Şairin atası öz zəhməti ilə dolanmış, Xəzər dənizində üç onluq maaşla çalışmış, təəssüf ki, elə dənizə qər qolub dünyasını dəyişmişdir. Məhəllə dərzişi olan anası yeddi yaşında yetim qalan Ağadadaşı oxutdurmuşdur. Şair tərcümeyi-halını açıqlayan şeirində “Özüm oldum cocuqlara rəssam” deyə peşəsini bildirir. Münirinin şeirləri “Deyilən söz yadigardır”, “Azərbaycan qəzəlləri”, “Poetik məclislər” və s. toplularda çap olunmuşdur. Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda B-1791 şifrəli qovluqda 22,5x14,5, 21x8, 21x13, 35x11 sm ölçülü vərəqlərdə Ağadadaş Münirinin şeirləri vardır ki, bunlar göy, yaşıl, qara, bənövşəyi mürəkkəblə, bəziləri karandaşla yazılmışdır. Arxası şəkilli vərəqlərdəki yazılar Ə.Müznibindir. Digər yazıların Münirinin avtoqrafı olması ehtimalı var. Əlyazmadan görünür ki, XX əsrin əvvəllərində şairin

şeyrləri "Dirilik" jurnalında, "Ədəbi parçalar" və "Türkcə qəzəllər" adlı topluslarda çap olunmuşdur. Əlyazmalar İnstitutunda əlyazması saxlanılan Nəcəfqulu bəy Şeydanın "Gülşəni-maarif" təzkirəsində 24 şairin ədəbi irsindən nümunələr və onlar haqqında qısa məlumat yer alır ki, onlardan biri də Müniridir. Münirinin "Bahar ağlayışı" və "Əsərlər" adlı kitablarını çap etdirmişik.

Hacəli Pərişan Əsgərəli oğlu 1876-cı ildə Nardaran kəndində dünyaya göz açmış, ilk təhsilini də həmin kənddə mollaxanada almışdır. Sonralar altı il Bakı rus-tatar məktəbində təhsil alan şair rus, ərəb və fars dillərini mükəmməl öyrənmiş, sonra məktəbdə müəllim vəzifəsində çalışmışdır. Əlyazmalar İnstitutunda fond 23 s/v.134, s/v. 280, s/v.282, s/v.112, fr.-115, fr.-1411 şifrləri altında Hacəli Pərişanın əruz və heca vəznində qələmə aldığı xeyli şeiri saxlanılır. Əliabbas Müznibin "Deyilən söz yadigardır", "Azərbaycan qəzəlləri" topluslarında, Qulam Məmmədli təzkirəsində şairin çap olunmuş şeirləri ilə müqayisədə əlyazmalarda bir sıra variant fərqləri, eyni zamanda ləksik və qrammatik fərqlər müşahidə olunur. Şeirlərdəki giley-güzardan şairin olduqca ağır vəziyyətdə, ehtiyac içərisində yaşadığı məlum olur. Şeirlərində türkçülük və islamçılıq ideyalarının təbliği qabarıqdır. Millətin öz milli şüurunu qoruması üçün şüurlarda dirçəliş, milli oyanış yaradan şair kimi həbs, sürgün Hacəli Pərişandan da yan keçməmişdir. Bir çox həbs olunanlar kimi ön cəbhəyə göndərilən Pərişan çox güman ki, 1944-cü ildə həlak olmuşdur. Çünki, şeirlərindəki sonuncu tarix budur. Şairin Əlyazmalar İnstitutundakı şeirlərini nəşrə hazırlayıb kitab halında çap etdirmişik.

Məhəmmədəli Şəfai 1890-cı ildə Maştağa qəzasında anadan olmuşdur. İlk təhsilini mollaxanada almış, dörd il müddətində Qurani-kərimi, ərəb və fars dillərini öyrənmiş, mollaxana müəllimi Əliməhəmməd Fənanan elmi dəyərlər əxz etmişdir.

Hər üç dildə şeirlər yazan Şəfai Şərq klassiklərini dərinlən oxuyub öyrənmiş, Nizami, Xaqani, Xəyyam, Cəlaləddin Rumi, Füzuli və başqalarının əsərləri onun stolüstü kitabları olmuşdur. Cəlaləddin Rumini ürəkdən sevən şair onun elmi dünyagörüşünü, şairliyini, hikmətlərini qəbul etsə də, tərki-dünyalığını bəyənmemiş, bu dünyaya nikbin münasibət bəsləmişdir. Məhəmmədəli Şəfai öz dövründə Bakı ədəbi mühitində savadlı, təbi rəvan şair kimi tanınmış, şeirə, ədəbiyyata gələn gənclərə müəllimlik etmişdir.

Səməd Mənsur Bakıda doğulmuşdur. Lakin onun doğum tarixi haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Ədəbiyyat Cəmiyyətinə qəbul zamanı doldurduğu anketdə şair 1879-cu ildə dünyaya gəldiyini qeyd etmişdir. Əksəriyyət bakılı şairlər kimi Səməd Mənsurun da qismətinə yüksək təhsil almaq düşməyib. Amma o, öz qabiliyyəti, istedadı, şəxsi mütaliəsi sayəsində ədəbi səviyyəsini yüksəldib istər yaradıcılıqda, istərsə də gördüyü başqa işlərdə müvəffəqiyyət qazanmışdır. O zaman yaradılmış «Səfa» və «Nicat» cəmiyyətlərinin işində yaxından iştirak edən şair «Ədəb yurdu»nun işində çalışmış, daha sonra «Turan» mətbəəsinin yaradılma-

sında və fəaliyyətində böyük xidmətlər göstərmişdir. Ömrünün son beş ilini isə Dövlət Plan Komissiyasının İşlər müdiri vəzifəsində çalışmışdır. Səməd Mənsur «İqbal», «Səda», «Bəsirət» və sair qəzetlərdə, eləcə də «Molla Nəsrəddin», «Tuti», «Zənbur», «Şeypur» kimi jurnallarda müntəzəm çıxışlar etmiş, bir neçə dəfə özü də müstəqil qəzet və jurnal çap etməyə cəhd etmişdir. Səməd Mənsurun müxtəlif orqanlarda gizli imzalarına rast gəlmək olur: Mənsur, Əyar, Pompuşalı, Mıǧmıǧa, Tuti və sair. Səməd Mənsur həm də dramaturq və aktyor kimi tanınmışdır. Pyesləri Tənqid-təbliğ teatrında oynanılmışdır. Şairin ona yaxın pyesi məlumdur. Bütün bu sahələrdəki fəaliyyəti, xidmətləri paralelində Səməd Mənsurun bir şair kimi yaradıcılığı daha çox diqqəti çəkir. Xüsusən onun ictimai-siyasi lirikası daim təqdir olunub. Bu günün özündə də Səməd Mənsur adı çəkiləndə məhz bu şeirlər yada düşür. Amma təəssüflər olsun ki, hələlik şairin ən çox satirik şeirləri əldə edilmişdir. Əlyazmalar İnstitutunda Səməd Mənsurun xeyli əsəri saxlanılır: Fraqment-835 şifrəli qovluqda qəzetlərdə çap olunmuş qəzəl, təxmis və sair şeirlər 36 makina vərəqində bənövşəyi mürəkkəblə yazılmışdır. Fraqment-284 şifrəli qovluqda şairin qara mürəkkəblə qara və bənövşəyi karandaşla yazılmış 149 pərakəndə, müxtəlif ölçülü vərəqlərdə şeirləri vardır. Fraqment-293 şifrəli qovluqda 126 vərəq həcmində şeirləri saxlanılır. B – 3552 şifrəli qovluqda şairin üç şagird dəftəri həcmində avtoqrafları vardır.

C – 348 şifrəli qovluqda Əliabbas Müznibin xətti ilə yazılmış əsərlər və haqqında qısa məlumat vardır. Bu yazıda Səməd Mənsurun musiqişünas, tarçalan, yaxşı oxuyan olduğunu, osmanlı türkcəsindən azəri türkcəsinə pyeslər tərcümə etdiyini, ədəbi mühitdə və səhnədə böyük xidmətlər göstərdiyini qeyd edən müəllif yazır ki: «Səməd Mənsur istedadla simalar, Azərbaycanca deyil, başqa yerlərdə də nadir yetişə bilir». Həmin əlyazmanı müasir əlifbaya çevirib kitab şəklində çap etdirmişik. Sonralar şairin «Əsərlər» və «Şeirlər, felyetonlar, pyeslər» adlı kitablarını da oxuculara çatdırmışıq.

Bakı ədəbi mühiti o qədər geniş və əhatəlidir ki, yazılsa, cildlərlə kitab çıxar. Biz bu yazımızda həcmi nəzərə alıb, əsasən, bizə bir neçə beyti, bir neçə şeiri gəlib çatan şairlərdən və Əlyazmalar İnstitutunda əsərləri saxlanılan, tədqiqatla cəlb etdiyimiz və kitablarını nəşrə hazırlayıb oxuculara çatdırdığımız şairlər haqqında söz açmağı məqsəduyğun hesab etdik. Kitabları çap olunmuş şairlərin əsərlərindən nümunə verməyi lazım bilmədik.

XX əsr Bakı ədəbi mühitində artıq tək-cə bakılı şairləri deyil, Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən olan şairlərin fəaliyyət göstərdiyinin şahidi oluruq. Həmin şairlərin əsərləri dövrü mətbuatda dərc edilmiş, kitabları çap olunmuş, haqqında məqalələr, hətta monoqrafiya, dissertasiya yazılmışdır. Bakı ədəbi mühiti ilə bağlı hal-hazırda da dissertasiya mövzuları işlənir.

♦ İst i- i s t i

Vaqif YUSİFLİ

“VƏTƏN” POETİK EPOPEYASI

*“Azərbaycan” jurnalının 8, 9 və 11-ci nömrələrində
dərc olunmuş “Vətən” poeması ilə bağlı düşüncələr*

Azərbaycan poeziyasında Vətən haqqında yazılan şeirləri, poemaları (söhbət əsl poeziyadan gedir) bir yerə, bir topluma cəm etsək, qalın cild-dən ibarət bir neçə “Vətənnamə” yaranar. Abbas Səhhətin, Məhəmməd Hədinin, Abdulla Şaiqin, Əhməd Cavadın, Səməd Vurğunun, Məmməd Arazın və onlarla şairlərimizin şeirləri Azərbaycanı poeziyada əbədləşdi-rən nümunələrdir. Amma Vətənin neçə əsrlik tarixini, bu tarixin səhifələrindəki qələbələri, məğlubiyyətləri, qanlı izləri, bölünmələri, parçalanmaları, müstəqil Azərbaycan olana qədər keçirdiyi ağrıları, həyəcanları, zəfərləri əks etdirən poetik epopeya yaranmamışdı. Bu tarixi-ədəbi missiyanı şair Ramiz Qusarçaylı yerinə yetirdi.

Ramiz Qusarçaylıya elə bu əsərə görə birbaşa “Vətən şairi” demək is-təməzdim, çünki onun “Çörəyim daşdan çıxır” ilk şeirlər kitabından (1989) bu günə kimi Ramiz Qusarçaylı öz ilhamını Vətənə kökləyib. 1998-ci ildə yazdığı “Vətən” şeiri onun indi haqqında söz açacağımız “Vətən” poetik epopeyası üçün irəlicədən bir məşq oldu:

*Dərbəndin içinə yığılan daşlar,
Bizim başımıza qaxılan daşlar,
Vətən!
Göyçə harayına Borçalı yandı
Bu dərd ürəkləri parçalayanda, –
Vətən!
Ürəyim dərdlərə meşə torpağı,
Dərmanı bir ovuc Şuşa torpağı, –
Vətən!*

Amma təkcə bu şeir deyil, Ramizin onlarla şeiri var ki, Vətən haqqında yüzlərlə standart, şablon “şeyirlərdən” fərqli olaraq, sırf tərənnümə, astarı üzündən bəlli olan vəsfə uymadı.

O, Vətənin – Azərbaycanın dərdlərindən tarix boyu yaşadığı və yaşadığı məhrumiyyətlərdən yazdı. Amma hər şeirində unutmadı ki, Azərbaycan bölünə-bölünə kiçilsə də, hər dəfə böyüyür, ucalır, çünki bu torpağın Nizamisi, Füzulisi, Nəsimisi, Babəki, Səttarxanı var, Xətai kimi, Nadir çah kimi dahiləri, sərkərdələri var. Təzad deyilmi – böyük fəxr duyğusu və bir də:

***Nəfsini Arazın axarı bildi,
Dərbəndi dərdinin çıxarı bildi,
Şuşanı bazara çıxara bildi
Bu millət, bu millət, bu millət mənəm.***

Ya başqa bir şeirdə:

***Asmışam Vətəni kirpiklərimdən
Gözümdən Xocalı, Şuşa tökülür.***

Amma elə güman eləməyin ki, Ramiz Qusarçaylı Vətən haqqında ancaq belə hüznü, sizin dilinizlə desək, kədərli şeirlər yazır. Ramiz Qusarçaylının Vətən məhəbbəti Vətən tablolarında da əks olunur. Bu tablolarda Xınalığın, Qubanın, Xramçayın, Qarabağın gözəllikləri cizgi-cizgi şeirləşir – deyən Ramiz Qusarçaylı bizim poeziyada Bəxtiyar Vahabzadə, Məmməd Araz, Xəlil Rza Ulutürk, Sabir Rüstəmxanlı, Məmməd İsmayıl, Zəlimxan Yaqub kimi şairlərin Vətən mücadiləsinə qoşulan şairlərdəndir. Cabir Novruzun bu iki misrasını xatırlayıram: «Vətəni sevmək azdır, Vətənin olmaq gerek». Ramiz də 90-cı illərdən üzübəri özünü Vətənin hər ağrısına, kədərinə kökləyən şairdir.

2020-ci ilin 27 sentyabrı gəldi.

İçində vulkanlar yatırmış bu Vətənin... o Vulkan püskürdü, 44 günlük zəfəri böyük Azərbaycana çevirdi.

Ramiz Qusarçaylının “Vətən” poetik epopeyası, özünün söylədiyinə görə, 2017-ci ildə sona çatmalıydı. Amma Ramizin qəlbində, şair inamında 27 sentyabr - 10 noyabr gözləntisi yaşayırmış...

Ramiz Qusarçaylı bu əsəri yazmaq üçün Azərbaycanla bağlı bütün tarixi mənbələri oxuyub, mənimsəyib, – desəm, əsl həqiqəti söyləmiş olaram.

Azərbaycan bütün tarixi kökləri ilə Dünyaya, Şərqə bağlıdır və Ramiz də Vətən dediyimiz bu ərazini, – ilk ibtidai insanından bu günə qədərki Sivilizasiya mənzərəsini bəşəri – dünyəvi tarix kimi oxumuş, böyük Dünyada Azərbaycanın ya bir ölkə, bir xalq, bir millət olduğunu tarixin həqiqətindən poeziya həqiqətinə çevirmişdir.

Ramiz Qusarçaylının poetik həqiqəti bu gün bizim tarixçilərimizin yalanlardan təmizlədiyi Vətən tarixi ilə səsləşir – amma etiraf edək ki, Ramiz

Qusarçaylı bu əsərlə həm də tarixçilərin hələ başa çatdırmadıqları mis-siyanı da yerinə yetirib. Amma şair kimi!

***Dünyada ən qədim mədəniyyətin
Qolları birləşir Azərbaycanda.
Sıfırdan sonsuza əbədiyyətin
İki milyon illik qədim tarixi
Yolları birləşir Azərbaycanda.***

İlk ocaq, ilk ulu məkandan, əkinçi-maldar tayfalarından, ağacın, quşun dilindən, torpağın dilindən, daşın dilindən səsinə bənzəyən dil yaradınca-ya qədər... oradan ən qədim sivilizasiya məskəni Şumerlərə qədər ən qədim azərbaycanlıların minilliklər boyu keçdiyi tarixi yolu xatırladır R.Qusarçaylı... «Bu xalqın kökəni, bu xalqın soyu Uzanır tarixin min illərinə» – əsəri misra-misra, fəsil-fəsil oxuduqca yüksək sivilizasiyalar, qlobal və lokal müharibələrin, çiçəklənən mədəniyyətlərin, odu söndürülmüş ocaqların, milyonlarla yurdsuz-yuvasızların, qaçqınların-miqrantların beşiyi-məskəni olan XXI əsrdən, yaşadığımız bu təzadlı dünyadan minilliklərə boylanırıq. «Hər gün öyrənirəm Azərbaycanı, Hər gün oxuyuram hey varaq-varaq». «Turukku – Türkün ilk adı, Arattav – ilk dövlət. R.Qusarçaylı tarixi mənbələrə, qaynaqlara baş vurduqca, gözlərimiz önündə qədim Midiya dövləti, onun uzun onilliklər sürən hakimiyyəti, sonra ikiyə parçalanması («Kiçik Midiyadan başlanır elə Böyük faciəsi Azərbaycanın»), ilk qadın hökmdar Tomrisin qəhrəmanlığı... yox, hələ quldarlıq erası başa çatmır. Makedoniyalı İsgəndər gəlir, onun sadıq silahdaşı Atropat gəlir. Şahlar «yeriyirdi qana, qadaya, Şah-şah dəyişirdi quldar erası». Sonra ilkin Azərbaycan dövləti – Atropatena. Qədim Albaniya. «Qədim Albaniya ruh sərdabəsi, Vətən tarixinin baş kitabəsi». Sonra qəhrəmanlıq tariximizin ilk sərkərdələri – Cavanşir, Babək... Əlbəttə, bütün bunlar tarixdən bizə məlumdur, amma Ramiz Qusarçaylı tarix dərsi keçmir, məqsəd odur ki, tarixin ibrət dərslərini unutmayaq. Unutmayaq ki, Türk adı, Türk şərəfi, Türk qəhrəmanlığı əsrlər boyu dünyaya öz qüvvətini, qüdrətini göstərüb.

***Gəldi Şah İsmayıl 14 yaşında,
Qurdu 14 ilə 14 ölkədən
Səfəvi dövləti Azərbaycanı,
Dili yad dillərə görk dili oldu,
Rəsmi dövlət dili türk dili oldu.***

Qoca Şərq Əmir Teymuru, Makedoniyalı İsgəndəri, Nadir şah isə: «Nə rusa işlədi, nə farsa». Əfşarlar yeni bir tarix yaradardılar. Amma «Türkcə qənim oldu türkün günahı». Yenə bir amma:

***Səni tayfa-tayfa uduzdum, Vətən,
Sülalə-sülalə uduzdum, Vətən.***

***Səni sünnü-sünnü uduzdum Vətən,
Vətən, şüə-şüə uduzdum səni.***

Vətənin sonrakı taleyində belə uduzmaqlar (əslində itkilər), bölünmələr, parçalanmalarla dolu. Ramiz XIX-XX əsrlərin Vətən tarixinə də boylanır, bu hissələrdə onun poetik ritmi, intonasiyası sərtləşir. O, tarixçi-şair kimi yox, şair-tarixçi kimi Vətənin məruz qaldığı ağrılardan danışır, həssas bir vətən övladının da etiraflarını səsləndirir:

***Tanrı səni nurdan var eyləmişdi,
Cənnətin gözündə yer eyləmişdi,
Çopur daşını da pır eyləmişdi,
Mən səni qoruya bilmədim, Vətən.***

“Vətən” poetik epopeyasında Ramizin bir şair kimi ustalığı – hər sözə, hər ifadəyə necə önəm verdiyi, bədii təsvir vasitələrini necə incəliklə işlətdiyi barədə heç nə demirik; görünən kəndə, usta şairə nə bələdçilik?

Əsərin son hissəsi bütünlüklə 44 günlük Zəfərə həsr olunub. Ramizə poetik salnamə müəllifi kimi baxmırıq, yəni 44 gün ərzində baş verən hadisələri publisistik pafosla nəql edən bir şair kimi də yanaşmırıq. Bu əsərdə publisistika poeziyalaşır:

***Ali Baş Komandan birliyimizin
Dünyaya yayılan efir səsiydi.
Vətənin ərazi bütövlüyünün
Həm əsgəri idi,
Həm də memarı.
Qələbə səsiydi,
Zəfər səsiydi,
Diplomat səsiydi,
Səfir səsiydi.
Haqqın, ədalətin təntənəsiydi.
Vətənin Qarabağ düşünlərini
Çözürdü hər kəsin başa düşdüyü,
Hər kəsin duyduğu, qandığı dildə –
– Erməni əsgəri yaxşı eşitsin,
Assın sırğa kimi qulaqlarından.
Ölmək istəmirsə, rədd olub getsin,
Çıxsın Azərbaycan torpaqlarından.***

Əsərin bu hissəsində bir təntənə, bir coşqu havası var.

***Vətən!
Bir ürəkdə döyünən candır,
Qarabağ bizimdir, –
Azərbaycandır!***

Bu əsərin qəhrəmanı Azərbaycandır, onun tarixidir, zəfərləri, uğurlarıdır, həm də ağrı-acılarıdır. Və əsərin əsas qəhrəmanlarından biri Ali Baş Komandan İlham Əliyevdir.

Ali Baş Komandanın – İlham Əliyevin şərəfinə, qalib sərkərdəliyinə, ölkə Prezidenti kimi geniş və çoxcəhətli fəaliyyətinə, beynəlxalq aləmdə mahir diplomat kimi şöhrət qazanmasına dair onlarla, yüzlərlə məqalələr, neçə kitablar həsr olunub. Şeirlər də yazılıb, amma etiraf etmək lazımdır ki, poeziyada onun mükəmməl obrazı Ramiz Qusarçaylının bu əsərində daha dolğundur, təbii ki, Prezidentin obrazını yaratmaq üçün saysız-hesabsız epitetlərdən istifadə etmək lüzumsuzdur, onun Azərbaycan sevgisini, Xalq sevgisini, Millət üçün fədakarlığını gördüyü işlərdə, əməllərində əks etdirməlisən. Ramizin əsərində İlham Əliyevin xarici jurnalistlərlə apardığı söhbətlərin poetik intonasiyası duyulur.

«Vətən» poetik epopeyanın ilk fəsilərində «uduzdum» peşmançılığı tez-tez təkrar edilirdi. Amma 44 günlük Zəfərdən sonra «qaytardım» nidası eşidilir.

***Səni qazi-qazi qaytardım, Vətən,
Qəhrəman-qəhrəman qaytardım səni.
Səni şəhid-şəhid qaytardım, Vətən,
Cana can, qana qan qaytardım səni.***

***Səni Ağdam-Ağdam qaytardım, Vətən,
Füzuli-Füzuli qaytardım səni.
Səni Laçın-Laçın qaytardım, Vətən,
Kəlbəcər-Kəlbəcər qaytardım səni.***

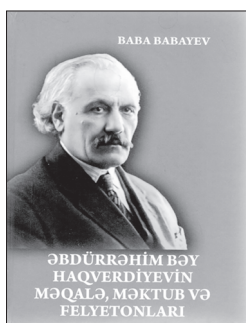
***Səni Şuşa-Şuşa qaytardım, Vətən,
Qarabağ-Qarabağ qaytardım səni.***

«Vətən» poetik epopeyası Ramizin məşhur «Azərbaycan bayrağı» şeiri ilə bitir və bu, əsərə mənalı bir sonluq qatır.

Ramiz Qusarçaylının bu əsəri, heç şübhəsiz, müasir poeziyamızda yeni bir hadisədir və bu hadisə bir tərəpniş oyadacaq şairlərimizdə. Çünki istər nəsrimizdə, istərsə də şeirimizdə belə sənətkarlıqla yazılan əsərlərə ehtiyac duyulur.

“Vətən” poetik epopeyası yazdıq: doğrudan da bu əsərə poema demək azdır – Azərbaycan poeziyasında belə bir möhtəşəm epik-liriklə qələmə alınan əsərə ancaq yeni ad vermək olar:

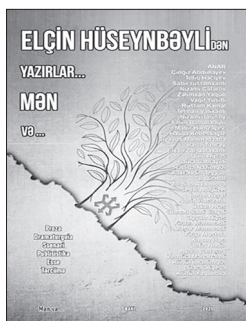
“Vətən” poetik epopeyası.

BABA BABAYEV

**“ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEVİN MƏQALƏ, MƏKTUB VƏ FELYETONLARI” (monoqrafiya)
BAKİ, “AVROPA” NƏŞRİYYATI, 2021**

Tənqidçi-ədəbiyyatşünas Baba Babayevin bu monoqrafiyasında XX əsrin tanınmış yazıçı-dramaturqu Ə.Haqverdiyevin publisistika yaradıcılığına özünəməxsus düşüncə tərzilə yanaşaraq 1906-1910-cu illər “Molla Nəsrəddin” jurnalında dərc edilmiş feilyeton, atmaca və sancmalarını, “Zənbur”, “Həyat”, “Təzə həyat”, “Tərəqqi” və s. mətbu orqanlarında işıq üzünə görmüş 27 məqalə və 5 məktubunu ilk dəfə sistemli şəkildə tədqiqatə cəlb edib.

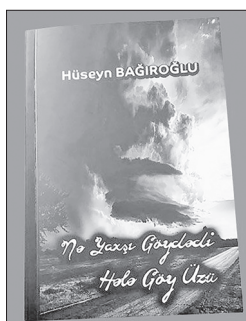

ELÇİN HÜSEYNBƏYLİ

“MƏN VƏ...”

BAKİ, “YENİ POLİQRAFİST” MMC, 2021

Elçin Hüseynbəylinin anadan olmasının 60, ədəbi yaradıcılığının 40 illiyinə həsr olunmuş “Mən və...” məqalələr toplusu çapdan çıxıb. Topluda yazıcının qələm dostlarının onun haqqında məqalələri verilib. Nəşrin dörd kitab olması nəzərdə tutulub.

HÜSEYN BAĞIROĞLU

“NƏ YAXŞI GÖYDƏDİ HƏLƏ GÖY ÜZÜ”

BAKİ, “READENG” NƏŞRİYYATI, 2021

Kitabda şairin müxtəlif illərdə yazdığı şeirlər toplanıb. Vətən sevgisi, torpağa, yurda bağlılıq, humanist fəlsəfi düşüncəli fikirlər şeirlərin əsas mövzusudur. Kitab dörd bölümə ayrılıb: “Ümumi şeirlər”, “Mahnılar”, “Zərrələr”, “Düynü açılmış fikirlər”.

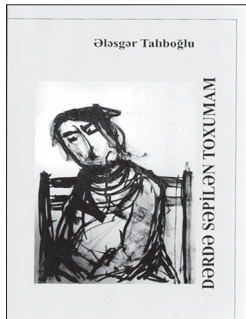
*Bilmədim alışıb sönən nə idi
Mənim taleyimin qaranlığında.
Aşdım xəyalımın sərhədlərini,
İtdim kainatın toranlığında.*

XUTRA RAMAZAN
“QARTALLAR ŞUŞAYA UÇUR”
BAKİ, “ECOPRINT”, 2021.

Bu kitab şairin Vətən müharibəsində müzəffər ordu-muzun şanlı döyüş yolunun, habelə döyüş meydanla-rında canını belə əsirgəmədən qəhrəmanlıqla vuruşan Vətən oğullarımızın göstərdiyi misilsiz şücaətin poetik ifadəsidir.

Kitabda həmçinin Qarabağın düşmən işğalı altında olduğu dövrdə şairin Vətən, torpaq həsrətilə qələmə aldığı şeirlər də yer almışdır.

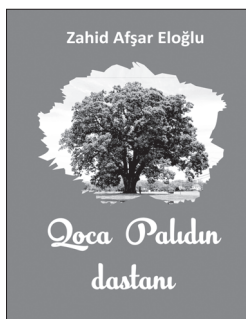
ƏLƏSGƏR TALİBOĞLU
“DƏRDƏ SƏPİLƏN TOXUMLAR”
BAKİ, “ORXAN” NPM, 2021

Bu kitaba daxil edilmiş şeirlər şairin Vətən sevdalı könül çırpıntılarını və həyatı düşüncələrini əks etdirir. “Dərdə səpilən toxumam” kitabı müəllifin oxucularla on birinci görüşüdür.

GÜLƏMƏİL MURAD
“ZƏFƏRNƏMƏ”
BAKİ, “ELM VƏ TƏHSİL” NƏŞRİYYATI, 2021

Təqdim olunan “Zəfərnəmə” lirik poeması Aprel döyüşlərində qəhrəmancasına şücaət göstərən şəhid olmuş Azər Yusiflinin ölməz xatirəsinə həsr edilib. Əsərdə qəhrəmanın şəxsiyyəti, döyüş yolu obrazlı dillə ifadə olunur. Kitabda Azər Yusifli haqqında dostlarının, doğmalarının xatirələri və fotosəkilləri də yer alıb.

ZAHİD AFŞAR ELOĞLU
“QOCA PALIDIN DASTANI”
BAKİ, “ELM VƏ TƏHSİL” NƏŞRİYYATI, 2021

Kitaba şairin müxtəlif illərdə yazdığı qoşma, gəraylı, təcnis, uşaq şeirləri və “Məhəmmədhüseyn Şəhriyarla söhbət” poeması daxil edilib. Şeirlərdə kənd həyatı, müasir insanın sevgi duyğuları, Qarabağ müharibəsi, Vətən sevgisi təənnüm olunur.

Kitabın redaktoru Mireləm İbrahimli, ön sözün müəllifi əməkdar mədəniyyət işçisi, şair Qəşəm Nəcəfzadədir.

“AZƏRBAYCAN” - 2021

2021-ci ildə “AZƏRBAYCAN” JURNALINDA DƏRC OLUNMUŞ MATERIALLAR

NİZAMİ GƏNCƏVİ – 880

Azərbaycan Respublikasında 2021-ci ilin “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, №1

NÜŞABƏ ARASLI – Səadət Günəşi birlikdən doğar, №1; “Beş inci”nin sonuncusu, № 11

YAQUB BABAYEV – Nizaminin imanı və inamı, №11

PAŞA ƏLİOĞLU – Mənzərə Məmmədovanın nizamişünaslıq fəaliyyəti, №11

NİZAMİ SÖHBƏTLƏRİ –

“Azərbaycan” jurnalı ilə Fərid Hüseynin birgə layihəsi

FƏRİD HÜSEYNİN TƏHMİNƏ BƏDƏLOVA ilə söhbəti – “Nizami Gəncəvi yaradıcılığında “Kəlibə və Dimnə” motivləri, №3

FƏRİD HÜSEYNİN SEYFƏDDİN RZASOY ilə söhbəti – “Nizami Gəncəvi yaradıcılığında mifoloji və tarixi şüur vəhdəti”, №4

FƏRİD HÜSEYNİN SƏADƏT ŞİXİYEVƏ ilə söhbəti – “Nizami Gəncəvi və İmadəddin Nəsimi”, №5

FƏRİD HÜSEYNİN FİRUDİN QURBANSOY ilə söhbəti – “Nizami Gəncəvi yaradıcılığında astrologiya və astronomiya elmləri”, №6-7

FƏRİD HÜSEYNİN NƏZAKƏT MƏMMƏDLİ ilə söhbəti – “Nizami Gəncəvi və sufizm”, № 8

FƏRİD HÜSEYNİN ZƏHRA ALLAHVERDİYEVƏ ilə söhbəti – Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sindəki türk sözləri, №9

FƏRİD HÜSEYNİN ƏLİMUXTAR MUXTAROV ilə söhbəti – “Nizami Gəncəvi obrazı bədii ədəbiyyatda”, №10

İNTİQAM QASIMZADƏ – Fateh. №12

AYDIN TALIBZADƏ – Hermenevtik düşüncə modusu, №12; Nizami və İslam mifologiyasının bioloji mutanti İskəndər (aksioloji analiz), №12

HACI FİRUDİN QURBANSOY – Şeyx Nizaminin həcc səfəri №12

HÜRNİSƏ BƏŞİROVA – Eşq fəlsəfəsinin şərhı, №12

ƏZİZƏ NƏCƏFZADƏ – “Neman ilə Simnarın əhvalatı”: əfsanə, yoxsa tarixi reallıq? №12

PAŞA ƏLİOĞLU – “Bu dastanı tamam öyrənmişəm mən” (Professor Rüstəm Əliyev Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poeması haqqında №12

TURAN QURBANOVA – Şeyx Nizami “XƏMSƏ”də səhhəti haqqında, №12

ŞAHİN FAZİL – Nizami Gəncəvi haqqında söz və onun qəzəllərinə yazdığım təzminlər. “Çox de şirin sözləri, qoy şəkər olsun ucuz”, “Bəlkə can əldən gedər, canan, mənə sən “can” desən”, “Bitməzmi həyatım, hardasan sən?” “Ürək bir də şikar oldu nigarə, ey müsəlmanlar”, “Ey saqi, bekar olma, mey ver ki, bahar oldu”, “Heç olarmı mənə fərman edəsən”, “Nizami durdu qarşımda bu gün şəst-lə! Həmən yazdım” №12

NƏSR

ROMAN VƏ POVESTLƏR

NATİQ MƏMMƏDLİ – Ən gözəl günah (roman), №1; №2
 VİDADI BABANLI – Sabaha ismarıç (povest), №2
 ƏYYUB QİYAS (Qi Or El) – Ölənə qədər (roman), №3; №4
 MÜBARİZ CƏFƏRLİ – Ərəfə (roman), №5
 ALPAY AZƏR – Ömürlük sırğa (povest), №6-7
 TAHİR TAİSOĞLU – Asılqanbuynuzu (roman), №6-7, 8
 SƏFƏR ALIŞARLI – Sifət möcüzələri (povest), № 8
 MÖVLUD SÜLEYMANLI – Ömürdən qıraqda (povest), № 9
 YAŞAR BÜNYAD – Səməndər quşu (roman), №10
 ZAHİD SARITORPAQ – Qiyamət qaziləri (roman-pritça), №11

HEKAYƏLƏR

HƏCƏR – Cəhiz pulu, №1
 ƏJDƏR OL – Dəhşətli hadisə, №2
 ELÇİN HÜSEYİNBOYLİ – Kənddə bir gün. Güllə səsləri qulağımda. Özünü atan adamın ayaqları. Dostumun papaqları. Kimsə ağlayırdı..., №4
 QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ – Hündürlüyə tullananlar, №4
 XANIM AYDIN – Rəngbərəng kəpənəklər, №5
 XƏYAL RZA – Kötük baba. Məşəbəyinin canavar qonaqlığı, №5
 VÜSAL NURU – Dörd nömrəli kağız, №6-7
 GÜNEL NATİQ – Darıxmaq ağrısı, № 9
 MÜBARİZ CƏFƏRLİ – Rəngsiz. Oyanma., №10
 ARZU NEHRƏMLİ – Paqonlu ruh, №10
 VAHİD MƏHƏRRƏMOV – Dəniz gözlü qız. Sevgi məktubu, №11
 XANIM AYDIN – İkimiz, №12
 XUMAR ƏLƏKBƏRLİ – Qərbdəki qəriblər, №12

DRAMATURGIYA

İLQAR FƏHMİ – Bazar günü (dörd pərdəli pyes), №1
 ƏLİ ƏMİRLİ – Pərdəsiz (Fasiləsiz oyun üçün səkkiz səhnədə qadın dramı), №2
 ƏLİ ƏMİRLİ – Bircə addım (6 səhnəli dram), №11
 FİRUZ MUSTAFA – Savaş fəslə və yaxud Ənvər Paşa (iki hissəli tarixi dram), №12

YENİ TƏRCÜMƏLƏR

İMDAT AVŞAR – Bitməyən roman. (Tərcümə: Təranə VAHİD), №6-7
 LEONİD İVANOV – Milad gecəsində... (Tərcümə: Məmməd ORUC), №6-7
 YUKİO MİSİMA – “Markiza de Sad” (3 pərdəli pyes). (Tərcümə: Azad YAŞAR), №8

POEZİYA

POEMALAR

İSLAM SADIQ – 20 Yanvar (poemadan parçalar), №1

ƏLİ RZA XƏLƏFLİ – Ölməzlik yolu, №2

VAQIF BƏHMƏNLİ – Əl, №3

İSA SEVƏR – Gedir xərəkdə dünyam..., №4

RAMİZ QUSARÇAYLI – Vətən, № 8, 9, 11

RƏŞİD FAXRALI – Qələbəyə salam olsun!.. (lirik poema), №11

ŞEİRLƏR

İLHAM QƏHRƏMAN – Niyə bir gülləyə yıxılırsınız?! Naxçıvan. Salxım sö-yüd kimi incə bir gözəl. Sənsən. Əlamət. Batdı, nə batdı. Cinas. Könül. Gedəni. Qarğışa gəlmək. Oğul. Sevgi testi. Görüş yeri. Tam arzu. Bayatılar, №1

XƏYALƏ SEVİL – Durub güzgüyə baxdım. İstəyirsən, yoxla. Nə vaxtsa bitəcəkdiniz... Ona nə qədər qalıb?! Rəngli dualar. Sağ olsun ürəyim də. Ürək xatirənə qəm torbasıdır. Ürəyimin ay işığı, №1

RAMİZ ORSƏR – Üzü sənə deyirəm ha! Gözüm tox, özüm toxam. Fərq. Sərvaxt olasan. Ayrılığın bayramı. Nəfəs-nəfəs, udum-udum. Burdan gedirəm, №1

XURAMAN HÜSEYNZADƏ – Ağ sap. Sən yaxşı oğlansan, şair... Səni uzaqda sevmək. Tənhalığın əl izi. “Yağmadı”. Yağış gecikən kimi... Son söz. “Sənle olan ümidlərim”. “Gözlərim baxa-baxa dəfn etdilər”. Daha gözəl yaşamaq üçün... Nə yaxşı ki... “Gecə yarı”. Lalə, №1

ƏLİZADƏ NURİ – Kül. Yaşıl köynəkli oğlan. Tənha qadın. Bir gün. Coğrafiya müəllimi. Deyəsən, o qızın su idi adı. Hansı albomunda soluram sənini? Yaxşı ki qanadı bir cütdü quşun. Bacım, sən bir qəm böyütdün. Bəlkə bu ömrü atım bir yana? Getmək. A zərgər, bu dünya yaxşı zər deyil... Bir azdan gecəni əridər bu şam. Mən sənini adını sulara verdim. Bu dünya bir soyuq budda... Düşüncə. Səhra kimi yaşadım. Yollar – yerin üzündəki qırıxdı. Sevgi məktubu kimi, №2

TURAL TURAN – Məşətdəki təbəssüm. Darıxanları saat əqrəbləri kiredir. Bazar günü. Oxuyun, uşaqlar. Tiflis gündəliyi. Mən yollarsız da yeridim..., №2

ƏTRAF SƏRRAF – Gedirəm mən indi payız olmağa. Qızıl an. Sönmüş ocaqla söhbət. Mənasından düşən sözəm. Oynadım. Yenə için-için ağlayır payız, №2

VƏLİYULLA NOVRUZ – Sizə güvəndiyim dağlar. Bu payız gözümdə qızıl payızdı. Bir arzu, bir ümid yaşadar məni, №2

TAMELLA PƏRVİN – Qayıdam. Paşam. Şairin dərdi. Qəm. Həyat bax beləcə ötdü yanımdan, №2

ZƏRƏNGİZ DƏMİRÇİ QAYALI – Qələbə gətirdin. Qələbə köynəyi. Şəhid Məhəmmədə, №2

ƏŞRƏF VEYSƏLLİ – Sözü qələbəsi. Sən qalıb gələcəksən. Mən olmayan vaxtları. Səsləyir məni. Söz də sözə baxmaz... Dünya dönüb evin olar. Dartınır. Yeraltı qatarlar. Üz-üzə gəlmişik... Gözümlə çəkdiyim şəkillər, №3

ŞÖVKƏT ZƏRİN HOROVLU – Zindan olub. Payız fəslinə. Tənhalığın əlin-dən. Payızla gələn qız. Şəhidlik zirvəsində. Əlvida əvəzi. Tanıdım səni, təklim. Uzaqlaşırısan, №3

AVDI QOŞQAR – İnsan dərsi. Nə dersən... Sənə demədimmi?! Sökün bütün divarları... Bağışla, №3

XURAMAN – Oğlunun dəfnində oynadı ana. Ayrılır. Könlüm elə bilir ki... Dua edək. Niyə qoymadın, ilahi!? Gəlmə, üstümə, №3

BALAYAR SADİQ – Hadinin səsi. Adam. Dodaqların simfoniyası. Unutmağın ətri. Eşq. Uzat əllərini. Şeir qoxulu qadın. Ömür. Ağrı. Nostalji. Dərviş duası. Kitabımı alan adam. Ağlamağın rəngi, №3

ARZU KAZIMQIZI NEHRƏMLİ – Balam yatır! Ömrüm, №3

AZAD FƏRHADOĞLU – Dünyanın. Saralması. Elegiya. “Rəngini ayaz vurur”, №3

AĞASƏFA – Oyandı qoca vulkan. Gecə doğulan şeirlər. Üstü qanlı... İstiqlanlı toppuş bala... Qarışqaların iş günü. Ən sonuncu partlayış... Ömür yolunda. Göy üzündən iltimas. Kiçiklərin böyüklüyü. Yeri bir az da... Səhər. Ay çiyni tufəngli adam... Gəlersən... Görərsən... Mən onlayn babayam... Əzrayılın gəlişi. Dünyada kim varsa, imtahandadır, №4

AĞACƏFƏR HƏSƏNLİ – Sənə sığınmağa. İlham-Ərdoğan birliyi. Fəryad. Tala. Cəbhəçi gizirin gündəliyi. İntihar və intibah. Özünə qayıdış. Torpaq. Şəkil. Qoşa qala qapısı. Qarğış. Axtardığımı tapmadım. Ölüm, həyat. Naxış. Dustaq. Bayatılardan. Bərk saxla. 2783. General-leytenant Hikmət Mirzəyev. Şəhid. Əsgər babası. Yardım. Qazi ağaclar, veteran quşlar. Mühəribə və sevgi, №4

GÜLNARƏ CƏMALƏDDİN – “Canım dişimə sıxılır”. “Qarışqalar qədər yorğunam”. “Mən nə istəyirdim ki, dünya”. “Sənsizliyin çarəsi”. “Çıx get, payız”. “Adam dünyanı seçdi”. “Küçə qaranlıq”. “Buludların kölgəsində”. Sən də məmləkət kimisən. Sərcəyə. “Alnıma yazılanları”. “Pəncərədən yağış süzür”. “Soyuyub gözümdə dünya”, №4

ADİL ŞİRİN – Ümid bayraqlarını qanlı köynəklər, Vətən. “Başımızın üstünü”. “Bu necə ömürdü, necə taledi?”. “Qara xaçlı cəlladlar”. “Mən də on doqquz yaşımdaydım”. “Ulduzları yanar şamtek”. “Bir səhər”, №4

KAMALƏ ABİYEVA – Sən elə azadsan. Vətən ətri. Vətən savaşı. Bir layla de. Kimsə sənə oxşamır. Bakım. Xəyanət. Demədimmi. İtirdim. Ehtiyacım., №4

XƏQANİ HƏBİBOĞLU – Əsalı əsgər. Zəfər nəğməsi. Layla. Bağışla. Bağışlamırlar. Anama. Kəlbəcər, №4

FİRUZƏ MƏMMƏDLİ – Yaddaşım. Üzdə. Ana. “Ağ günümün qarasını”. Etiraf. “Gücünüz çatırsa, gəlin”. Gedirəm. Avqust ovqatı. Bir allah bilir ki... Hələ. “Dünya, mənə ögey baxma”. Dərdini. Minnət. “Gülməcələr gəlsə də”. Ömrümdə. Bu yol. A dostlar, a tanışlar. Bilmirəm. Xeyri yox. “Sayılıb çıxarım, gəlirim elə”, №5

KƏMALƏDDİN QƏDİM – Mənim şeirlərim darıxandılar. Əfəndim. Kirayə qalırımı xatirələrim. Nə var yalançının evi kimidi... Öləndək vaxtın var... Ola. Elə yol çəkəcək gözüm deyəsən... Sənə şeir-şeir yol gəlirəm mən... Şəkildi. Əvvəlin deyibdi, gerisin deyə... Yer tapmıram. Bir vaxtlar ürəkdi sinəmiz altında. Bir sevgi göndər..., №5

İSMAYIL MƏRCANLI İMANZADƏ – Gəl, yapışım əlindən... Ovçu Məmməd. Baxışlarım. Gedirsən... Çayın sahilində bir qız ağlayır. Suya söylədiyim yuxu. Baş alıb gedirəm... Bəstə boylu misralar. “Yağışdan sonra”, №5

XATİRƏ FƏRƏCLİ – Həyat sevgisi də boş. Ağrı. “Səni düşünürəm...”. “Dönüb hardan baxam, hara döndərəm”. Bir çiyni tapmadım. Xatirə. “İndi mən necə anım”. Dünya bir rəngdədir ağrılarım. Mən adda günahın ola. Təmiz adam. Şəkil ata. Daha qürur zamanı. Suya düşən xəyallarım, №5

İBRAHİM YUSİFOĞLU – Əlincə. Yaşadığın yaşa dəyər. Sənin gözlərindən məhəbbət yağır. Uzat əllərini. Daha qar yağır... Günnütüm, №5

ZEYNALABDİN NOVRUZOĞLU – Öz imzamdır. Qurban kəsərdim. Dostum və bir də həyat..., №5

FATEH SƏFƏROV – “Ürəyimin ağrısını bilsəydin”. “Mənim qaranlığımdan kimə zərər gəlib ki?”. “Mənim kədərini ikiye bölmə.” “Soyuq noyabr ayı”. Səni unutmaq. “Zəng eyləyib danışmayan”, №5

FƏXRƏDDİN ƏSƏD – “1. Susmaq ağac kimi”. “2. Sükut rəya kimi”. “3. Dünya”. “4. Qar yağır”. “Şər qarışınca”. “Bədirlənmiş Ay doğdu”. “Məcnun söyüd”. “Qarışqa azadlığı!”. “Döyürəm qapıları”. “Ulduzlar elə bil say çöpləridi”. “Ax, o uzaq illər”. “Yumruq boyda ürəyin”. “Qarışıq yuxular kimidi”. “Kor qadını”. “Qaranit qaya parçası”. “Zalımlar”. “Yanıqlı-yanıqlı oxuyur Bülbül”. “Gözlərim yaşaranadək gülürdüm”, № 6-7

SÜLEYMAN ABDULLA – Ümid nədirsə, O... Bayraq olmaq. Çıxarsan. Bir çimərli şair. Səndən sonra. Zülmətə varan yol. Qasırğa. Qaranlıqdan keçən yol. Dua. Bir ovuc torpaq. Gələcəkdən dönüş. Səndən sonrası. Əl çatmayan çilçirəq. Epiloq, №6-7

MUSA ƏLƏKBƏRLİ – İndi sən hamınınsan. Xudayar təsnifi. Analar, şəhidlər... Sındırma. Bayraqlaşan Azərbaycan. Şükür bu günə ki... Mənavi qələbə. Torpağa. Gələndə. Həm aşıqam, həm aşiqəm. Sən elə o qızsan. Yazdım. Ayüzlüm. Bu sevgi, №6-7

ZEYNAL VƏFA – Haqqım varmı yaşamağa. Gələcəyəm dalınca. Yad reklamlar arasında, №6-7

ZAHİD AFŞAR ELOĞLU – Ay, bu yanda dur. Şuşa. Vətən, ay Vətən. Daşa dönmüşəm. Sərhəd dirəkləri... Görmüşəm. Alımın yazısı. Dünya ilə söhbətim, №6-7

MƏLAHƏT MƏHRUQ – “İçin-için ovuluram”. “Olacaq ruhum köməyin”, №6-7

NADİR YALÇIN – Sərçə ağla bizi. “Məni mərmərlərdən çıxarın daha”. “Kəpənək qızlar”. Dünyaya təzədən gəlməyim gəlir. Mənə ulduz ağla. Yadından yıxıldığım gün. Şuşalı nənə. Yaşıl köynək. Dənizin sahilində. “Bir oğlan çıxacaq qarşına bir gün”, № 8

ALLAŞŞÜKÜR AĞA – Əsgər. Məni bağışla. Ovçu, dovşan. Gül arabası. Quşlar və mən. Üzündən, gözümdən öpdüyüm sular. Saatın min dəfə “bir” olub. Şəhid. Vermənilər, № 8

AY BƏNİZ ƏLİYAR – Qəhrəman oğullarımıza həsr edirəm. “Müharibə başladı, bitdi bu müharibə”. “Nə yenə kilid salıb açara”. “Sükut... fit səsləri... uçunur bədən”. “Yumarsan gözünü, ağrılar dinər”. “Hardasa bir ümidin daş dövrü idi onda”. “Ürəyin bir parça buz bilib məni”. “Tanrı nə vardı yetirdi”. “Ağrılar gecələyər dizlərinin gözündə”. “Əgər ayrılırsan, dənən, xəbəri olsun”, № 8

RAHİL MƏMMƏD – Suqovuşan. İstəsən, sən unut... “Fələyin bircə oxu da”. “Olmuşam Məcnunə tən sevdədə mən, sevdədə mən”. Gecənin qonağı. Eyləmişəm. “Dilbəra, müştəqinam, olmuş könül heyran sənə”, № 8

XATİRƏ NURGÜL – Buğda dənəsi. Eyforiya. Yabancı. 14 mart 2014-ün şeiri. Pessimistin səhəri. Robinzon tənhalığı. Realist. Səmranın saçları. Taqurun şeiri, №9

FƏXRƏDDİN TEYYUB – Ruhların sevinən günüdür bu gün. Qəfil yaxalayır sevgi adamı. Təbin kölgəsi... Darıxmaq. Yolunda. Gecə nağılı... Sənə şahım dedim. Səhv. İyirminci il. Həkimlə söhbət. Kaş ki, aranızda mən də olaydım. Mən anam tərəfdən gələn şairəm. Mən bilirəm, № 9

ELVİN İNTİQAMOĞLU – Minin biri. Dönüş. Şairin yeri. Işıq yeri. Uzun bir yol gedirəm. İnsanlar. Rəssam və şair. Ad günü. Xəstə uşaq. Müqayisə, № 9

QİSMƏT MƏSİM – “Açıb çəməni üstə bu lal süfrəmi”. “Ən son da hamı, hamı...” “Sənin ayrılıqdan uzun saçını”. Psixoloq xanım. Ata, qolların hanı?, №9

ARIF FƏRZƏLİ – Qartal oylağı. Şəhidlər ölməz ki... Zəfər yağışı. Dağlar, bu mənəm, gəlmişəm. Rüşvət, № 9

MÖVLUD TEYMUR – Ay qocalıq. Göz yolu. Di gəl. Adımı de. Demə ömür bihudəymiş, № 9

RƏFƏİL TAĞIZADƏ – Mənim məğrur ordum. Sevinc nəşəsi. Yox olan evim kimiyəm. Sən bilirsən. Doğma adam. Yoxluq. Ayrı. Ömrün payız havası. “Hər sükutda min bir ah”. “Gülüşlər keçmişə uçan o andan”. Sən və dəniz. Dalanlar. Çətin olur. Yaşamaq üçün yaşa. Qaranlıq və sükut. Yuvasız quşların səsi kəsilir. Millətin ən dirisi, №10

MƏMMƏD İSMAYIL – Oğul şəhid olar vətən yolunda. Ürəyin quşdu deyirdin gəncliyində. Səssiz dualar... Səksəni keçmişə yaşın. Yadı da yaxına döndərər kədər. Sən də qocaldın. Yayın ortasında dolu yağırdı. Bu dünyanın dərdi birsə, dərmanı da bir olmalı... Səksəndə nə bu hallar... Gələ bilmərəm... Özün açılarsan özün içindən. Doxsan yox, səksənə çatmazdı bəlkə. Səndən sonra... Qocalıq ruhuna çökəndə. Bu ocaq... Məchul ölüm, nə qaldı ki sorası. Ayrılıq var sahilində hər çayın, №10

KƏRAMƏT – “İndicə qaş qaralıb, ömür qürub edəcək”. “Dayandı Çay”. “Buz evdəyəm, buz evdə”. Gecəqondular. Kölgə qatili. Gizlən-tap sevgisi. Yollar pandemiyaya yoluxub. Sən mənə hər şeyi unutdurursan. Lənətlənən ömür. Ömürlük həbs olunma xatirələrə. Bards qurub oturmuşam it gözlərində. Köhnə sinif otağı. Əsmə, səhra küləyi, əsmə üstümə. Adam olmayan adam, №10

SABİR YUSİFOĞLU – Mən də belə yaşayıram. Özümü verdim dənizə. Hayıf, səninçün ölmədim. Özün atan ürəyim. Çiyimizə torpaq versin çiyini. Bəlkə tanrının əlidi. Nə danışır mələklər. Çıxıram torpağın, daşın borcundan. Heç yola getmədim ayağımla da. Soyuğam torpaq kimi. Ən xırda dərdin də nağılı uzun. Darıxma. Hamı yaddan çıxıb gedir. Məndən yaxşı arxiv olmaz, №10

TƏRANƏ ARİFQIZI – Balıqlar özün asıb... “Çapıb keçdim zamanı”. “Gözümü qanla ovuram...”. Göz verdim yerlərə gözlərimlə baxarsan. “Tale yazdın qaçaraq”. Asıldım tanrının ayaqlarından. Mən yolu tutub getdim. Batabat. Şuşalı uşaq hardadı?, №10

ƏLƏSGƏR ƏLİOĞLU – “Narin”. Ağla, uyğur balası. “Şəhərdə açdığı firmaya”. “1.Sən gedəndən bəri”. 2.Bir qadına. 3.Qibtə. “Saçımı ağardıb illər”. “Bu ayrılıqdan”. “Nəvəmin rəsm dəftərindəki”. “Gecəyarı...”. “Arxanca elə yüyürdüm ki”. “Gözümdə tapdanmış bir biçənəksən”.Boğulma. Təzad, №10

ZABİL PƏRVİZ – Sonuncu dağ. Vadi. Gözün bağlanmasın... Bakı-Təbriz təyyarəsi. Şuşaya təyinat. Sehrli çıraq. Yazılmamış nəğmənin arzusu, №10

AYAZ ARABAÇI – Yadındadırmı? “Səndən danışırım hər kimi görsəm”. “Kəpənəktək qəlbimdəki bu eşqin”. “Qanadım yoxdu ki, bu dərdin üstən”. “Dəyişməyib yenə də eyni yol, eyni şəhər”. “Görünsə də uzaqdan sözünü yemək kimi”, №10

NAZİM ƏHMƏDLİ – Hələ sabaha çox var. Unutduğum bir yer. İçimdəki adam. “Bu yaz yenə görmədim...”. İçimdəki adam. Bu da belə bir ömür. Ocaq. Dərd aralıqda qalıb. Günah məni axtarır. Payız düşüb araya. Saçımdan işiq gəlir, №11

İNTİQAM YAŞAR – Torpaqların Vətən olan tərəfi. Yoxluğunun kabusu. İndi kim bilir hardasan?! Öz yalanlarım. Getməkdən heç danışma. “Mən çıxıb getməyə bir küçə tapsam”. “Gözlərin ayağının altını seçmir” deyənlərə anlada bilmədim”. “Mən gülə bilmirəm, bilmirəm”. “Saçlarına söykənib səni sevmək olar ölünce”. “Nə sən uzaqlardan mənə gələrsən”. “Uzaq yolam, ömür adam”. “Səni gözləyəcəm...”. “Bütün çobanyastığı çiçəkləri bir qarış məndən uca olanda”. “Kimdən söz düşsə də, səndən düşməsin”. “Şeirdən də bezər adam”. “Bu gün yol alırsan üzü keçmiş”. “Ömürdən uzaqda bir kirayə tut”. “Mən yalnızca küləkləri yaxşı tanıyıram”. “Küçələr əl açıb adam dilənir”. “Ömür sual yağışıdır”, №11

DƏYANƏT OSMANLI – Zəfər öyküləri. “Qarabağın qoca dağları”. “İndi bu qarlı qışda”. Yaşıl üzlü, bozqurd səslə Qarabağım... Məzarım alınmaz bir ürək. Türk bayrağı. Vətən türküsü... Türkü. Qazi marşı. Hardan gəldimsə ora Vətəndir... Yata-yata. Əkinimiz xam qaldı... Ömrün ortasında vida günü, №11

NƏZAKƏT MƏMMƏDOVA – Qarabağa bahar gəlir, ilahi! Vətəndir bu. Zəfər nəğməsi. Vətən. Səngər. Şəhid qızı, №11

GÜLƏMƏİL MURAD – Şəhid anasıyam. Ölməzlik dərsi. Qardaş, hardasan?, №11

SEHRAN ALLAHVERDİ – İş yeri. Çəkirəm. Hara yazım adını. Payız, darıxmaq..., №11

GÜLNARƏ SADİQ – Darıxıram sənə kimi. “Kədər anlıq gülüşləri”. “Gecə yarından keçir...” “Sənsizliyə məhkum divarlar”. “Əsir düşür illərim”. “Bilirəm”. “Hər gecə soyuq rənglər içində”, №11

ƏLİZADƏ NURİ – Xeyalların o biri üzündəki qadına məktub; Ayı pəncərədə tül eyləyirdim. Gərək əllərimi atım bir yana... Səni aldatmağa gəlir... Sənə adına şəhər. Baxdım ki, bir söyüd içini çəkir... Gecə fantaziyası. Sevgi məktubu. Göz yaşı rəsmi. Məni payız doğub anamdan qabağ. Dağıntıdan sonra. Üstümdə bir silah gəzdirirəm mən... İndi yuxuların butası yoxdu... Ürəyimdə bir şam yanır... Bir azdan gecəni əridər bu şam... Payız notları. №12

NADİR YALÇIN – Nə dindirər? Atamın ürəyi. Ləzgi qızı. Hörümçək. Atlar su içəndə güllələndilər. Kim bu ömrü yaşadı?! Üfüqdə bir yar göründü. №12

ZAKİR HƏSƏNOĞLU – Haray. Yaralı xəyal. Düz demisənsə. Yaraşır. Az qala. №12

RAMİZ ORSƏR – Tablo. Qadın. Laylay. Bir söhbətlik eşq. Sənsənmiş. Kimsə inanmaz. Küldən od olarmı. Mən gedəndə. İki daş arasında. Mənə məktub yaz. Sənə bəndəm. Qarşıqca Vərdişim. №12

ELMİN TÜRKEK – Mərmər. Tənhalığın duası. Elə bilirsən xoşbəxtəm. Sən gəlmədin. Bir misra xatirə. Şəhid övladının göz yaşlarında. Erməniyə. Şəhadətin mübarəkdir, şəhidim. Ağır qapılar. Boş məktub. №12

ƏLİRZA HƏSRƏT – Koğuşda bitən çiçək. Şairlərin arzusu. Dağlar. Xarıbülbülün ətri. Səni bağışladım sazın eşqinə. Elə bil Günəş də günəbəxandır. Tapmışıq. Tağda şamamanın qaçır dodağı. Axtarmayın. №12

ELNUR UĞUR – Şəhid anaları. Bir bulaq ömrü. Sülh. Qayıt. Olar. Mütələq. №12

TƏNQİD VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

PAŞA ƏLİOĞLU – Azərbaycan şairi Bəsiri və onun ədəbi irsi., №1; I Şah Təhmasib dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında Nəsimi təsiri, № 6-7

GÜLDƏNİZ QOCAYEVA – Qalan mənədir ancaq..., №2

SƏADƏT VAHABOVA – Haqverdiyev yaradıcılığında Menipp satira əlamətləri, №2

AYGÜN BAĞIRLI – Azərbaycan yazıçılarının epistolyar əsərlərində Türkiyə, №10

BABA BABAYEV – Xalq nə istəyirdi?, №10

RAHİD ULUSEL – Vətən müharibəsi və ədəbiyyatda milli özünüdərk problemi, №11

VAQİF YUSİFLİ – Azərbaycan soneti, № 9

SONA XƏYAL – Bakı ədəbi mühitinə bir baxış, №12

TƏYYAR SALAMOĞLUNUN 60 YAŞI

“NEFT VƏ MİLYONLAR SƏLTƏNƏTİNDƏ”: Sinfilik yoxsa millilik?!, №1

YAQUB BABAYEV – Filologiya elmimizin “namus yükünü” daşıyan ədəbiyyatşünas, №1

ƏLİ KƏRİM – 90

ƏLİ KƏRİM – Daş (Şeir), №3

PAŞA ƏLİOĞLU – Bu gün onun həyatında bir bahardır. “Niyə batdın, ey günəş?” Əli Kərim yaradıcılığında psixologizm, №3

İSA İSMAYILZADƏ – 80

SÜDABƏ AĞABALAYEVA – Ədəbiyyatın fəxri vətəndaşı, №3

ƏLƏKBƏR SALAHZADƏ – 80

VAQİF YUSİFLİ – Yaşayan şair, №3

SEYRAN SƏXAVƏTİN 75 YAŞI

İNTİQAM QASIMZADƏNİN yazıçı Seyran Səxavətlə söhbəti – “Müdrək xalqın yazıçı oğlu”, №3

XƏYALƏ ZƏRRABQIZI – Seyran Səxavət dünyası., №3

BARAT VÜSALIN 70 YAŞI

BARAT VÜSAL – (şeyrlər). Yol himni. Bu yol Şuşayacan gedir. Kişi heykəli. Kəlmeyi-şəhadət. Kök. Lələ məzarlığı. Olmasın... Olsun. Boşuna olmayan işlər, №3

SABİR RÜSTƏMXANLININ 75 YAŞI

İNTİQAM QASIMZADƏ – Bir ömürdə neçə ömür..., №5

SABİR RÜSTƏMXANLI – Yaddaş işartıları, №5

QƏRİB MEHDİNİN 85 yaşı

QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ – Qərib Mehdi tənhalığı, №6-7

KAMİL ƏFSƏROĞLUNUN 70 YAŞI

ƏHMƏD OĞUZ – Adsız rəngin çalarları, №6-7

NƏZƏR NÖQTƏSİ

SÜDABƏ AĞABALAYEVA – Həmişə təzə köhnə., № 9; Problemlər... Problemlər... Qayğılar... (Redaksiya-müəllif münasibətləri), №10

ƏDƏBİ FRAQMENTLƏR

VAQİF YUSİFLİ – Süleyman Abdullanın şeirləri., №2; Yaşar Rzayev., №4; Adi həyatın qəhrəmanları, №5; “Əlincədə ətir saçan qızılgül”. Şair Adil Qasımlının şeirləri haqqında, №11

ƏDƏBİ TALELƏR

GÜNEL NATİQ - Karlos Kastaneda, №2; Sergey Yesenin və Aysedora Dunkan, №5

TÜRK DÜNYAMIZ

NİZAMİ TAĞISOY – Abay yaradıcılığında şəxsiyyət, №5
NƏCMƏTTİN TURİNAY – Yunus Əmrə, №6-7

MƏNBƏLƏR, ƏNƏNƏLƏR

ETİBAR KƏRİMLİ – Antik ensiklopediya ənənəsi, №5

ŞAİR ŞAİR HAQQINDA

MƏNSURƏ QAÇAYQIZI – “Qürbətdən qayıdan Qarabağ mənəm” (Rizvan Nəsiboğlu), №3
RİZVAN NƏSİBOĞLU – İsa Sevrin şeirində ana obrazı, №4

GÜNDƏLİKLƏR

BƏDİRXAN ƏHMƏDLİ – Beydulla Musayev və onun gündəliyi, Beydulla Musayev – “Gündəlik”, № 8

ESSE

VÜSAL NURU – Ağdam olmaq, №4; Qarabağ Güneşi, №10
FƏRİD HÜSEYN – Belə demək mümkündürsə..., №4
İNTİQAM QASIMZADƏ – Şuşanın dolayları, №6-7
PƏRVİN – Qarabağı vərəqləmək, №10
FƏRİD HÜSEYN – Vaxt qapısının açarı ilə bağlı düşüncələr, №12

İSTİ-İSTİ

NƏRGİZ CABBARLI – Mübariz Cəfərlinin “Ərəfə” romanı, №6-7

VAQİF YUSİFLİ – “Vətən poetik epopeyası” (Ramiz Qusarçaylının “Azərbaycan” jurnalının 8, 9 və 11-ci nömrələrində dərc olunmuş “Vətən” poeması ilə bağlı düşüncələr) №12

PUBLİSİTİKA

FUAD VƏLİYEV – İslam və elm, № 9

ƏDƏBİ DÜŞÜNCƏLƏR

ANAR – İnkar yox, davam, № 9

ƏDƏBİ İRSİMİZDƏN

QƏZƏNFƏR PAŞAYEV – Aşıq poeziyası yazılı ədəbiyyat kontekstində, №5

MƏDƏNİ İRSİMİZDƏN

TURAL ADIŞİRİN – Yaddaşın izi ilə, №3

DÜNYAYA PƏNCƏRƏ

AYDIN TALIBZADƏ – Təsviri sənəti sözlə anlatmaq məharəti (əlifba və estetik), №10

VAN VEY – Təsviri sənətin sirləri. (Tərcüməçi: Aydın Talıbzadə), №10

DOST ÖZÜ. DOST SÖZÜ

YOL DÜSTURU – Görkəmli qazax yazıçısı Oljas Süleymenovla Kamran Qasımovun müsahibəsi, №10

ƏDƏBİ KALEYDOSKOP

ZÜMRÜD – Emil Zolya. Cozef Redyard Kiplinq. Nabokov, №3

KİTAB RƏFİ – №1–12